

Vasile Netea
MEMORII

6-7-68 Nester

Fundația Culturală “Vasile Netea”
Caiete mureșene – nr. 21

VASILE NETEA

M E M O R I I

Ediție îngrijită, introducere și indici
Dimitrie POPTĂMAȘ

Cuvânt înainte
Dr. Florin BENGHEAN

Editura Nico

Lucrare editată sub auspiciile Fundației Culturale
„Vasile Netea”
Președinte: Dimitrie POPTĂMAȘ

Târgu-Mureș ♦ România

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
NETEA, VASILE
Memorii / Vasile Netea. - Târgu-Mureș : Editura Nico, 2010
ISBN 978-606-546-049-2
I. Bengean, Florin (Pref.)
II. Poptămaș, Dimitrie (Îngrijitor ediție)

Coperta și grafica ilustrațiilor: Alexandru TCACIUC

Editura Nico

Târgu-Mureș, str. Ilie Munteanu nr. 29

Lectori: Dimitrie POPTĂMAȘ și Mariana CIURCA

Corectură: Mariana CIURCA și Dimitrie POPTĂMAȘ

Toate drepturile rezervate

Copyright © Fundația Culturală „Vasile Netea” 2010

Format 16/61 x 86, coli tipo 20

Culegere și tehnoredactare: Maria CASONI

Tiparul executat la S.C. INTERMEDIA GROUP S.A.

Târgu-Mureș, str. Cuza Vodă nr. 57

ROMÂNIA

Cuvânt înainte

Viața cărturarului Vasile Netea a fost în întregime închinată studiului și muncii intelectuale. A avut un suflet pur, curat, plin de dragoste pentru cei din jurul său. A dat dovadă de dragoste de țară, militând tot timpul în interesul națiunii românești, făcând acest lucru mai ales prin ceea ce a scris. Și a scris mult și a avut un deosebit succes. A dat dovadă de dragoste față de părinți. Și-a iubit părinții ca pe lumina ochilor săi, cum de altfel l-au iubit și părinții pe el. Și-a iubit satul și pe toți consătenii săi, și-a iubit familia mai mult ca orice. A avut foarte mulți prieteni, pretutindeni a fost înconjurat de prieteni. A știut să-și facă prieteni, prin comportamentul său, prin maniera sa de a fi, s-a impus ca un model de om, a știut să se facă respectat, respectându-i pe ceilalți, a iubit pe cei din jur, ca să fie la rândul său iubit de aceștia, ca să fie apreciat, a muncit serios pentru a se realiza pe plan intelectual și a făcut-o cu un deosebit succes. Referindu-ne, așa retrospectiv, la opera lui Vasile Netea, putem spune că acest cărturar a lăsat posterității o operă monumentală, o operă impresionantă atât prin dimensiunile sale cât și prin profunzimea temelor pe care le abordează.

Vasile Netea, cărturarul nostru de pe Valea Mureșului a fost un om spiritual. A fost un cărturar apropiat de cele sfinte, apropiat de oamenii Bisericii, de marii ierarhi ai acesteia, s-a referit prin scrisul său la literatura religioasă, atribuindu-i acesteia rolul primordial în acțiunea de culturalizare a poporului român. Netea se apleacă cu pioșenie asupra marilor personalități din viața Bisericii Române, creatori de limbă și cultură românească și luptători pentru idealul național al românilor. În istoria culturii vechi românești, și anume în perioada ei de plămădire, au ostenit cu râvnă vrednică de pomenire un șir lung de clerici luminați, iubitori de țară, adevărați pionieri în vremuri de alegere a luminii de întuneric, ctitori de limbă, de cultură și de unitate românească. Numele lor a fost căutat cu pasiune și migală, a fost descifrat de cercetători pe frontispicii sau pe margini de manuscrise și de cărți și a intrat de mult în patrimoniul național. A-i aminti iară și iar, e ca o rugăciune senină de laudă și de mulțumire, ca o cântare Patriei, în care ei sunt refrenul ce revine în ritm de respirație în eternitate. Printre acești cercetători care se apleacă asupra activității Bisericii și a membrilor ei, se află la loc de cinste și Vasile Netea. Prin scrisul său, Netea scoate în evidență marile realizări ale Bisericii, de-a lungul timpului.

În preocupările cărturarului Vasile Netea se regăsește și folclorul nostru românesc, ba mai mult Netea scrie destul de mult și extrem de elogios despre acest fenomen al folclorismului mureșean, evidențiind pe

reprezentanții săi de seamă, de aici noi putând desprinde concluzia că între Vasile Netea și satul românesc, folclorul românesc și tot ceea ce exprimă spirit și trăire românească, a existat o legătură care niciodată nu s-a redus la puțin, ci tot timpul a fost trainică, ceea ce denotă faptul că acest cărturar din Deda Mureșului, și el provenind din părinți țărani, a fost extrem de legat de pământul strămoșesc, românesc, de datinile, tradițiile, obiceiurile acestui neam care i-au încântat sufletul în toată viața sa, un loc important ocupând în sufletul lui Vasile Netea, Valea Mureșului Superior, de unde s-a ridicat și a urcat, pe piscurile societății românești, dar nici o clipă nu a uitat de unde a plecat, totdeauna și-a întors privirea cu dragoste în urmă, spre cei care i-au fost atât de dragi, părinții, prietenii, cunoscuții, rudele, el însuși fiind foarte bucuros că s-a născut român, creștin ortodox, pe aceste mirifice meleaguri mureșene care au primit binecuvântarea lui Dumnezeu, fiind ocrotite de-a lungul timpului.

Între preocupările de căpătâi ale lui Vasile Netea se numără și una de maximă importanță: învățământul românesc. Vasile Netea își dă seama din plin de importanța procesului de învățământ. De învățământ depinde viitorul țării. Învățătorii erau cei care aveau rolul principal în formarea oamenilor. De modul în care sunt formați acești oameni depinde felul în care ei vor acționa mai departe în societatea românească și implicit de acest lucru depinde și viitorul țării. În cadrul acestui proces de învățământ, Vasile Netea surprinde rolul pe care l-a avut și îl are *cartea* ca manifestare și mărturie permanentă a culturii și a unității naționale românești. Timp de secole, pentru toți călătorii care au străbătut pământul românesc, mărturia cea mai la îndemână --- și totodată cea mai sigură --- pentru a constata și înregistra romanitatea poporului român, a fost limba sa vorbită, aceeași pe ambele versante ale Carpaților. Se desprinde cu certitudine o implicare profundă a cărturarului Vasile Netea în învățământul românesc, atât prin modul său de a activa (a îndeplinit onorantele funcții de învățător și profesor), cât și prin maniera de a scrie, referindu-se în scrisul său la toate marile realizări și marile personalități ale învățătorimii. Vasile Netea, prin tot ceea ce a făcut, conștientizând din plin misiunea sa și rolul pe care îl are dascălul în societate, a acționat cu toată puterea sa intelectuală în sprijinul ideii de culturalizare a poporului român.

Vasile Netea, prin vasta sa operă, vorbește despre întreaga istorie a poporului român, analizând toate epocile istoriei noastre, începând de la rolul pe care l-au jucat pe acest teritoriu strămoșii noștri dacii, continuând firul istoriei până în ziua în care a trăit, fiind tot timpul extrem de documentat și de pregătit, așa cum stă în firea unui adevărat cărturar și istoric. Vasile Netea, în formația sa de istoric, se ocupă de evenimentele majore ale istoriei noastre, în mod accentuat de cele mai importante,

evocând și rolul pe care l-au jucat la momentul respectiv personalitățile vremii. Evocă revoluția de la 1848-1849, care prin rezultatele sale a scris o frumoasă pagină în istoria poporului român, croind acestui neam un drum extrem de luminos în perioada care a urmat. Istoricul din Deda Mureșului evocă și războiul de independență din 1877, unde poporul român, luptând până la sacrificiu, a obținut ceea ce de mult și-a dorit: independența de stat, fapt care a însemnat enorm în realizarea marelui ideal al românilor, fiind un pas mai mult decât hotărâtor în această privință. Netea, prin scrisul său, evocă Memorandumul, de asemenea prezintă și evenimentele primului război mondial, pentru ca toate acestea să ducă la realizarea Unirii celei Mari, a unirii tuturor românilor într-un singur stat liber și independent, eveniment care se regăsește foarte pe larg în opera cărturarului Vasile Netea, acesta prezentând cu de-amănuntul toate aspectele importante legate de Unirea cea Mare. Cărturarul Vasile Netea este unul dintre cei mai mari istorici ai unității naționale a poporului român.

Cărturarul Vasile Netea include în paginile sale numeroase elogii aduse personalităților importante ale culturii și ale istoriei poporului român. Evocă activitatea unor personalități care și-au adus o contribuție importantă la realizarea marilor momente fericite ale istoriei. De asemenea, vorbește în cuvinte elogioase și despre unele personalități pe care le-a cunoscut și cu care a avut relații de prietenie, evocă personalitatea unor oameni născuți ca și el pe Valea Mureșului, analizează, făcând precizări elogioase, scrisul acestor oameni. Panoplia de mari personalități ale vieții culturale, istorice și sociale, pe care Vasile Netea le elogiază în mod deosebit este foarte vastă. Netea surprinde rolul important pe care aceste personalități l-au jucat în angrenajul vieții românești pe toate planurile și observăm că aceste persoane sunt de primă mărime care au avut un rol hotărâtor la scrierea istoriei noastre, Vasile Netea acordând fiecăruia meritul care i se cuvine, scriind cuvinte extrem de frumoase la adresa tuturor, pe unii chiar cunoscându-i, fiind contemporani.

Din tot ceea ce a scris cărturarul Vasile Netea, se distinge clar patriotismul său, numărându-se printre cei care au militat și luptat pe toate căile pentru libertatea poporului român, pentru integritatea teritorială a României, din activitatea sa reiese clar dorința de liniște și pace care trebuie să domnească între toți românii. Vasile Netea se dovedește a fi un patriot desăvârșit, acest lucru rezultând mai ales din scrierile sale. Într-un mod original prezintă Vasile Netea ideea unității naționale, idee care este prezentă în fiecare moment al istoriei, tot timpul militându-se pentru realizarea acestui mare ideal al tuturor românilor de pretutindeni. Marea Unire --- spune Vasile Netea --- nu a fost rezultatul unei conjuncturi, după cum nu a fost opera unui singur partid politic, a unei singure clase sau

pături sociale, ci a fost scopul întregii națiuni române: pentru acest ideal au acționat toate forțele poporului român. Deși scrise și rostite în împrejurări diferite, lucrările și studiile lui Netea sunt strâns legate între ele prin firul roșu care le străbate de la un capăt la altul: ideea originii comune a tuturor românilor locuitori în Țara Românească, Moldova și Transilvania, a continuității lor neîntrerupte. Această idee a fost timp de secole ideea fundamentală a tuturor cărturarilor și luptătorilor patrioți din toate țările românești, ea fiind mărturisită pretutindeni.

Se cuvine să mai amintim și faptul că sectorul publicistic al activității lui Vasile Netea este unul bogat și variat. Netea a întreprins și în acest domeniu o activitate titanică, scriind un număr impresionant de articole de revistă. Stilul său este unul propriu, original. Opera aceasta de publicist a lui Vasile Netea se întinde pe o perioadă de timp foarte îndelungată, începând din frageda tinerețe și mergând până în momentul în care firul vieții sale s-a întrerupt. În activitatea publicistică Netea dă dovadă de clarviziune și precizie. Este foarte documentat de fiecare dată. Cărturarul Vasile Netea a cultivat, de asemenea și interviul. Interviul, de al cărui farmec a fost captivat încă din adolescență Vasile Netea, constituie una din cele mai spontane și mai directe și totodată una din cele mai utilizate forme de mărturisire publică a unui scriitor, de informare asupra existenței, activității și proiectelor sale.

Cărturarul Vasile Netea a fost și un ilustru reprezentant al Astei atît prin scrisul său cît și prin ceea ce a întreprins și prin acțiunile la care a luat parte. Vasile Netea scria despre Astra, că fără aceasta (Astra), fără adunările ei generale, fără despărțămintele și fără cercurile ei culturale, fără publicațiile și fără bibliotecile ei, fără oamenii ei sdraveni, entuziaști, buni români și buni creștini și tot pe atît de străluciți cărturari și luptători naționali, greu ne-am putea îndeplini întreg progresul cultural al neamului românesc din Transilvania, care, sub raportul educării și instruirii maselor populare, sta adeseori mai bine decît înșiși frații din țara liberă. Activitatea și rezultatele culturale ale Astei constituie cea mai frumoasă și cea mai trainică biruință a strădaniilor intelectualilor ardeleni de a ridica nivelul satelor noastre și a le îndrepta cu hotărâre și devotament pe căile culturii și ale civilizației. De fapt Vasile Netea are studii întregi, în care elogiază acțiunile Astei, al cărui membru marcant a fost și în cadrul căreia a desfășurat o intensă și prestigioasă activitate culturală.

Remarcând că opera cărturarului din Deda Mureșului, Vasile Netea, este de dimensiuni impresionante, dar în același timp și de o calitate și profunzime deosebite, afirmăm că Vasile Netea acoperă prin scrisul său domenii foarte importante ale culturii românești. Prin tot ceea ce a scris și prin conferințele pe care le-a susținut, Netea s-a dovedit a fi un scriitor

foarte profund, dând dovadă de o seriozitate ireproșabilă de-a lungul întregii sale cariere. A susținut și foarte multe conferințe, remarcându-se ca un adevărat orator, lucru semnalat îndeosebi de cei care l-au ascultat. Netea a vorbit și a scris enorm. Se impune ca un adevărat cărturar al poporului român. Prin tot ceea ce a făcut, Vasile Netea a scris o pagină de aur, a însemnat și înseamnă pentru istoriografia românească un reper demn de urmat.

Considerăm că apariția acestui volum de *Memorii* al lui Vasile Netea reprezintă un prilej emoționant de aducere aminte de ilustrul nostru cărturar născut pe Valea Mureșului Superior și în același timp este și o recunoaștere din partea tuturor asupra plurivalenței personalității celui care a fost unul dintre cei mai mari istorici ai neamului românesc. Este în același timp și un îndemn pentru toți oamenii de cultură de a continua cercetarea asupra vieții și a vastei activități a cărturarului mureșean.

Dr. FLORIN BENGHEAN

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Memoriile istoricului Vasile Netea, au la bază textul publicat în revista “Vatra” din Târgu-Mureș, între anii 1980 și 1986. Am apelat la această sursă deoarece nu am mai găsit manuscrisele ori dactilogramele originale. Nu am suprimat nimic din textele publicate. Am recurs la corecturi doar atunci când au apărut unele inconsecvențe la scrierea unor nume proprii compuse, omiterea ori evitarea cratimei (ex. Târgu Mureș = Târgu-Mureș, Bogdan Duică = Bogdan-Duică, etc.), greșeli de tipar ori aplicarea unor norme ortografice actuale.

Memoriile au apărut pe capitole după cum urmează:

I	- X,	1980 (ian. – febr.)
XI	- XII,	1981 (ian. - febr.)
XIII	- XIV,	1981 (aug. – sept.)
XV	- XVI,	1981 (noi. – dec.)
XVII	- XX,	1982 (ian. – apr.)
XXI,		1982 (mai, iul., aug.)
XXII	- XXIV,	1982 (sept. – noi.)
XXV	- XXVI,	1983 (febr.)
XXVII	-XXXI,	1983 (iul. – oct., dec.)
XXXII	-XXXVI,	1984 (ian. –iul.)
XXXVII	-XL,	1984 (sept. – dec., febr. 1985)
XLI	- XLVII,	1984 (mai- noi.)
XLVIII	-LII,	1986 (aug. – oct.,dec.)

Menționăm că la publicare au apărut greșeli de numerotare a capitolelor. Astfel, capitolul al XXI-lea , a apărut în trei numere, 5,7,9 (1982), pe care l-am lăsat așa cum a apărut în presă, sub un singur număr. Capitolul al XXV-lea a apărut fără număr, acesta fiind atribuit de noi împreună cu al XXVI-lea, care probabil a fost omis din greșală, numere pe care le-am cumulat penru cursivitate, fiind trecute în paranteze drepte [XXV-XXVI]. Capitolul al XL-lea este publicat în două numere. Următoarele au fost numerotate de la LXI-LXXII, probabil din neatenție, motiv pentru care le-am renumerotat din nou, de la XLI-LII, menționate tot în paranteze drepte.

Am urmărit ca prin renumerotarea unor capitole, îndreptările ortografice și de tipar, scrierea corectă a numelor proprii compuse să nu modificăm conținutul și autenticitatea textului.

(D.P.)

INTRODUCERE

Este binecunoscut faptul că memorialistica se definește ca gen la frontiera dintre literatură, cu aspectul său confesiv, și istorie - ca parte trecută a vieții. Ea are ca principal obiectiv consemnarea retrospectivă a unor împrejurări, întâmplări și evenimente pe care autorul le-a trăit, le-a cunoscut și pe care le-a păstrat în memorie revenind deseori asupra lor. Apelând la forma de materializare, așternute pe hârtie, ele devin peste vreme importante surse de cunoaștere a timpurilor pe care le-a trăit autorul, a împlinirilor și neîmplinirilor, evenimentelor care i-au determinat existența și opțiunile orientării într-o direcție sau alta, precum și implicarea sa liber consimțită și conștientă, privind acceptarea receptării de către cei interesați a acestora. Este și motivul pentru care, în multe cazuri, autorul recurge la scrierea memoriilor la o vârstă mai înaintată, iar ele încheie o operă științifică, istorică, artistică sau literară, căreia autorul și-a consacrat întreaga viață. Situația este asemănătoare și în cazul recunoscutului și neuitatului om de cultură Vasile Netea.

Pronunțată personalitate pluridisciplinară a culturii - istoric, filolog, istoric literar, folclorist, biograf de excepție și om politic, Vasile Netea rămâne reprezentativ pentru unele priorități, în special, în domeniul cercetării istorice. Este autor a peste 40 de cărți, în bună parte de istorie, care îl definesc ca reprezentativ și bun cunoscător al evenimentelor anilor antebelici, interbelici și postbelici. Contribuțiile deosebite la cunoașterea istoriei neamului sunt rezultatul studierii și cercetărilor finalizate prin judecățile de valoare ale istoricului, așa cum au fost cele privitoare la relațiile dintre Transilvania și România de la Unirea cea Mică la Unirea cea Mare, evenimentele care au condus la înfăptuirea actului istoric de la 1 Decembrie 1918, Unirea Transilvaniei cu Patria Mamă - România. Remarcabile sunt din acest punct de vedere, lucrările sale: *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională 1848-1881* (Ed. Științifică, 1974), *Pe drumul uniții naționale* (Ed. Dacia, 1975), *Spre unitatea statală a poporului român 1859-1918* (Ed. Științifică și Enciclopedică, 1979), rezultatul final fiind valoroasa sinteză, *O zi din istoria poporului român - 1 Decembrie 1918* (Ed. Albatros 1970).

La toate acestea am putea adăuga *Istoria memorandumului românilor din Transilvania și Banat* (Fundația Regele Mihai I, 1947), amplă mișcare pentru repunerea în drepturi a națiunii române din Transilvania, lucrare singulară privitoare la eveniment, volumul de studii și eseuri, *De la Petru Maior la Octavian Goga* (Ed. Cugetarea – Delafraș, [1944]), și *George Barițiu. Viața și activitatea* (Ed. Științifică, 1966), ambele încununate de

premiul Academiei Române, la care se adaugă masiva monografie *C.A. Rosetti* (Ed. Științifică, 1970), cele privitoare la Elie Miron Cristea, primul patriarh al României, folcloristul Ion Pop-Reteganul, Gheorghe Bogdan-Duică, prof. Ioan Lupaș, economistul Visarion Roman, Nicolae Titulescu, Nicolae Iorga, Take Ionescu, acestea din urmă în limbi de circulație internațională (franceză, engleză, germană, spaniolă și rusă).

Între lucrările cu caracter literar, distingem valoroasele sale interviuri dovedindu-se aici un maestru al genului. A fost contemporan cu cele mai alese spirite ale literaturii române. A purtat convorbiri și a luat interviuri lui Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Cezar Petrescu, Camil Petrescu, Tudor Arghezi, George Bacovia, Ion Agârbiceanu, Ion Minulescu, Claudia Milian, Elena Farago și Perpessicius. Adunate din periodice, acestea au apărut în volumul *Interviuri literare* (Ed. Minerva, 1972). Are contribuții valoroase privind viața și activitatea lui Ilarie Chendi, îngrijește ediții ale operelor scriitorilor români între care, Ștefan O. Iosif, Ion Simionescu, Ion Gorun, Miron Pompiliu, Ion Pop-Reteganul, altele se bucură de prefețe, studii introductive și note, în cazurile lui Octavian C. Tăslăuanu, Vasile Alecsandri și alții.

Nu putem trece cu vederea preocupările privitoare la comorile noastre populare. Împreună cu dr. Eugen Nicoară publică o culegere de folclor, *Murăș, Murăș, apă lină...* (Ed. Despărțământului «Astra» Reghin, 1936), a doua de acest fel despre folclorul mureșean, după cea a lui Simion C. Mândrescu. Culegerea s-a bucurat de o prefață a reputatului scriitor Ion Agârbiceanu. Acesteia îi urmează monografia iar apoi editarea scrierilor lui Ion Pop-Reteganul, alte îngrijiri de ediții ale unor folcloriști, activitate finalizată cu generoasa exegeză, *Folclorul și folcloriștii mureșeni* (Târgu-Mureș, 1983).

Vasile Netea a fost totodată un om de acțiune culturală, fiind preocupat de prezența activă a intelectualului în procesul de educație în strânsă legătură cu tradițiile și interesele satelor noastre românești. Îl întâlnim în activități dintre cele mai diverse, conferințe, prezentări și lansări de cărți, momente festive prilejuite de ridicarea unor troițe, sfințiri de biserici, deschideri de școli, minunate prilejuri în care echipe de intelectuali dăruiau cunoștințe din cunoștințele lor. A fost un vrednic și neîntrecut astrist. Activitatea sa în acest sens este cuprinsă în lucrarea, *Sub stindardul Astei - două decenii de activitate culturală în Despărțământul Reghinului, 1919-1939* (1939). Tot din acest timp datează acele sfaturi pentru intelectualii de la sate, cuprinse în *Îndreptar pentru cercurile culturale* (Reghin, 1934), ca și *Din contribuția învățătorimii române la dezvoltarea culturii naționale* (1935).

Dictatul de la Viena și consecințele sale, iar apoi acel război necruțător îi vor schimba tânărului Vasile Netea întregul curs al vieții. Va cunoaște anii grei ai refugiumului. La București va activa în cadrul Asociației Refugiaților Ardeleni. Este mereu prezent în activitățile de la Căminul Cultural “Avram Iancu” al refugiaților ardeleni unde se adunau românii în duminici și sărbători, ca și la conferințele de la Ateneul Român. În acești ani, întreaga sa activitate publicistică este subordonată cauzei Ardealului, revenirii teritoriilor ocupate la Patria Mamă. Va publica o carte în seria “Cunoștințe folositoare” a lui Ion Simionescu despre *Transnistria* (1942), în seria “Cartea refugiatului ardelean” va tipări o culegere de articole și eseuri despre *Figuri ardeleni*, cu chipuri desenate de Andrei Jiqidi (1943). Tot acum își va finaliza cartea *De la Petru Maior la Octavian Goga*, acestora le-a urmat *Ardealul în politica românească de astăzi* (1945), o sinteză de final al răboiului care cuprinde constatări, concluzii și perspective ale României în viziunea sa, o culegere de studii și articole din refugiu intitulată sugestiv *Pentru Transilvania* (2 volume, 1946).

Nu întâmplător, acad. Pompiliu Teodor, reputat istoric și istoriograf, făcând o evaluare a activității lui Vasile Netea, spunea că, “*Opera lui este de o extraordinară complexitate... E extraordinară prin dimensiuni, prin discurs istoriografic și prin convergența la o anumită problematică. Există în opera lui Netea - istoric o anumită liniaritate. Opera lui a avut apoi cred, și asta îi definește personalitatea, un caracter contemporan prin excelență, actual, fiind izvorâtă din sensibilitatea lui pentru istoria trăită; și el s-a implicat în politica României, când țara era țară. Vasile Netea a fost foarte atent la tot ceea ce însemna dinamica societății românești și a căutat, prin scrisul său atât de diversificat, să ofere răspunsurile pe care le-a crezut de cuviință, El a chestionat trecutul din perspectiva prezentului, nu pentru a extrapola valori prezente din trecut, ci pentru a putea întreba trecutul; trecutul este mort dacă nu îl întrebăm și el trebuie să fie chestionat și îl chestionăm atunci pornind de la sensibilitatea noastră prezentă. A fost o mare operă de o informație copleșitoare care m-a surprins întotdeauna și m-am întrebat cum au putut să fie depozitate atâtea fișe care sunt de o exactitate uimitoare”* (În: Vasile Netea – evocări și bibliografie, Târgu-Mureș, Ed. Ardealul, 2008).

*

Toate aceste lucrări ,ca și cele peste 4000 de studii și articole risipite în presa vremii, îl consacră pe Vasile Netea între personalitățile depline ale culturii românești. Așadar, memoriile sale se justifică. Lecturate în stânsă legătură cu opera sa, aflăm adevăruri privitoare la lumea prin care

a trecut autorul lor și condițiile în care și-a pus în aplicare gândurile și planurile de activitate în conformitate cu formația, pregătirea și capacitățile sale intelectuale. Deseori, ele au constituit teme de discuții ocazionate de diferite întâlniri cu semenii din generația sa ori cu cei din cele mai tinere. Prilejurile erau numeroase. Vasile Netea a rămas o prezență vie în societate. Cucerea prin elocința sa. Discursul său era înflăcărat, frumos, emoționant, convingător și expresiv. Nu întâmplător îmi relata că îl preocupă scrierea unei cărți privitoare la arta oratorică la români. I-a ascultat în numeroase rânduri pe Nicolae Iorga, Octavian Goga, Ion Petrovici, Gheorghe Bogdan Duică, el era acela care atunci, în timpul ocupației unei părți din Transilvania, l-a invitat pe Lucian Blaga la București în vederea susținerii unei conferințe publice la Ateneul Român.

Legat puternic de spațiul mureșean, loc de naștere și de formare, păstrând frumoasele amintiri ale Târgu-Mureșului anilor de școală, ai debutului literar, colaborator și inițiator de publicații, dragostea pentru oameni și evoluția sa culturală, îl fac să devină inițiator, fondator și colaborator al noii serii a revistei de cultură și literatură – “Vatra”, al cărei prim număr apărea în matie 1971, sub conducerea scriitorului Romulus Guga. La propunerea acestuia, după o lungă perioadă de colaborare acceptă să se confeseze. După cum ne mărunsește Vasile Netea, redactorul șef al revistei dorea ca prin aceste memorii, *cititorii Vetrei să cunoască < pe viu > viața mureșeană de odinioară, și, odată cu ea, preocupările intelectualilor mureșeni dintre cele două războaie, al căror zbcium și activitate a precedat pe a intelectualilor de azi.*

Desigur, într-o societate a libertăților de acțiune și vorbire, ele puteau să arate altfel. Formația sa intelectuală era alimentată de trecutul și tradițiile istorice ale poporului român, sacrificiile lui pentru libertate și emancipare. Operele sale istorice aveau la bază o îndelungată activitate de cercetare și informare, din surse editate, marile biblioteci ale timpului și cele inedite, aflate din arhive, precum și cunoașterea faptică a unor evenimente din surse directe de la participanții în viață la acestea. Este binecunoscut faptul că, Vasile Netea a cultivat relații de prietenie și comunicare cu numeroși intelectuali. Nu trebuie să trecem cu vederea că, încă de tânăr și-a legat destinele de politica liberală. A deținut funcția de președinte al Organizației Tineretului Liberal - Mureș. A cunoscut și a legat prietenii cu numeroși intelectuali și politicieni ai vremii, a căror activitate nu a fost agreată de noul regim, ba mai mult decât atât, ei au devenit un pericol pentru sistem. Acesta era motivul pentru care discipolul și doctorandul profesorului C.C. Giurescu, își va urma mentorul spiritual în ani grei de detenție politică, în penitenciare ori la Canal (1952-1955 și 1959-1963).

Îmi amintesc de o discuție avută cu Vasile Netea, prin anii când „Memoriile” sale își derulau firul în revista „Vatra”. Ca bibliotecar, aveam acces la întreg fondul de carte și periodice al Bibliotecii Județene Mureș unde aveam locul de muncă. Răsfoind ziarul „România liberă” din 1947, perioadă interzisă pentru public, am descoperit în numerele din luna noiembrie, relatările privitoare la procesul țărăniștilor. Am aflat din acestea că, la acea „simulare” de proces, pentru a dovedi spiritul și atmosfera „profund democratică” în care se desfășura rechizitoriul, a fost admis ca martor voluntar al apărării lui Iuliu Maniu, profesorul Vasile Netea. Se menționa acolo, că profesorul Vasile Netea cu mutra sa de bulldog a pledat timp de zece minute în favoarea principalului acuzat. L-am rugat la una din întâlnirile noastre, să-mi relateze cum a cutezat în acele vremuri să se implice într-un asemenea proces și cum de a găsit oportun ca un liberal să ia apărarea unui țărănișt. A fost suficient să se deschidă discuția și să-mi vorbescă despre patriotul și măreția omului politic Iuliu Maniu. Îmi închipuiam că îmi vorbește cu același patos și cu aceeași elocință ca la proces. Abia a ajuns cu pledoaria la momentul înfăptuirii Marii Uniri îmi mărturisise el, când, a simțit din spate o mână puternică care l-a îndepărtat din sală. Desigur, această relatare nu este cuprinsă în „Memoriile” sale.

Din relatările lui Vasile Netea desprindem ideea că în relațiile dintre adevărații oameni de cultură, interesele naționale și ale țării erau mai presus decât interesele politice.

Convingător în acest sens este nu numai exemplul de mai sus, ci și modul în care l-a cunoscut pe Octavian Goga. Era prin anul 1932, când reprezentantul Partidului Poporului, Octavian Goga, se afla în zona Reghinului într-o campanie electorală de alegeri parțiale. Era o zi de duminică, când, la Deda, după serviciul religios a avut loc întâlnirea cu candidatul. Era stabilit ca aceasta să aibă loc în spațiul dintre biserică și primărie, despărțite de ulița principală a satului. Pe scările primăriei se aflau oficialitățile. De aici și-a susținut discursul electoral Octavian Goga, care, pentru cetățeni nu era prea convingător, deoarece aceleași oferte electorale le-a mai făcut și în 1925 și nu s-a realizat nimic. Așa stând lucrurile, vorbitorul deseori era întrerupt de public, până când cineva aruncă o strigătură obscenă. Auzind aceasta, tânărul președinte liberal și-a făcut drum printre oameni potolindu-i, și-a asumat cuvântul și, cu elocința-i caracteristică, le-a vorbit acestora despre Octavian Goga, poetul pătimirii noastre, cel care a pregătit prin opera sa Unirea Transilvaniei cu România. Apoi le-a recitat poezia *Plugarii*, ascultată într-o liniște perfectă, după care Goga și-a reluat discursul la o intensitate mult mai scăzută. După această întâmplare nefericită a fost invitat să servească masa de prânz împreună. S-a legat atunci, între cei doi o mare prietenie care a durat până la decesul lui

Goga, prilej cu care Vasile Netea scrie un impresionant ferpar, *La moartea lui Octavian Goga*, care, împreună cu o valoroasă exegeză a operei acestuia, au fost publicate în revista mureșeană *Progres și cultură*, tipărite apoi și în volum separat. Mai mult decât atât își intitulează volumul de studii și eseuri istorico-literare, *De la Petru Maior la Octavian Goga*.

Am întâlnit în schimb alte mențiuni care au trecut cenzura direcției de resort din Consiliul Culturii și Educației Socialiste, deosebit de severă. Sunt mărturiile despre Corneliu Coposu pe care îl cunoștea încă din anii de studenție de la Cluj. În anii refugiului s-au reîntâlnit la București, ambii colaboratori la ziarul „Ardealul”. În „Memoriile” sale, Vasile Netea își amintește de Corneliu Coposu scriind că, „*Articolele sale (Cea dintâi răzvrătire, Alba Iulia, Simion Bărnuțiu, Ce-a din urmă scrisoare, Întoarcere în timp)*, denotau o vie inteligență politică și un real talent de expunere. Era un nestrămutat aderent al Franței. La 11 aprilie 1943, la moartea lui al Millerand, fostul președinte al Republicii Franceze, 1920-1925, și totodată unul din principalii susținători ai României la stabilirea tratatului de la Trianon 1920, Coposu a scris în „Ardealul” un duios articol despre marele om francez. De altfel ziarul însuși păstra Franței, deși aceasta era învinsă, sentimente de înaltă prețuire, la 14 iulie 1943, ziua națională a Franței - în „Ardealul” apărând un elogios articol pentru cultura și tradițiile politice franceze. În redacție Coposu se bucura de prestigiul de a fi secretarul lui Iuliu Maniu, fiind socotit astfel un om bine informat și bine orientat (Vatra, MemXX, 20 oct. 1982, p.7). De fapt, numele lui Corneliu Coposu apare deseori enunțat în acțiunile și inițiativele Asociației Refugiaților Ardeleni.

În privința cenzurii timpului, sunt reprezentative însemnările din „Alte note – 1980” ale lui Vasile Netea (consemnare făcută la 3 septembrie 1980, aflată în manuscris). În acest an, mai multe publicații românești publică articole privitoare la tristul Dictat de la Viena. În articolul său trimis revistei „Luceafărul”, a menționat persoanele care, în Consiliul de Coroană, au votat împotriva acceptării Dictatului. Aceștia erau: Iuliu Maniu, Nicolae Iorga, C.I.C. Brătianu, A.C. Cuza, Victor Iamandi, mitropoliții Nicolae Bălan, Alexandru Nicolescu, general Văitoianu, mențione care a fost suprimată de redacție. Exprimându-și nedumerirea Vasile Netea nota: „*Și cu această ocazie am făcut constatarea că după 51 de ani de scris publicistic și ziaristic n-am putut scrie liber decât 10 ani (1918-1937), în toți ceilalți scriind să fiu cenzurat de către dictaturile vremii*”.

*

„Memoriile” lui Vasile Netea au fost scrise și publicate între anii 1980-1986, număr de număr cu câteva intermitențe, în revista *Vatra*. Este ultima sa lucrare unitară, începută cu mare tragere de inimă și continuată peste ani când își restrânge activitatea de elaborare a acestora din cauza sănătății, a unei boli necruțătoare care i-a afectat vederea. Așa cum obișnuiam, în deplasările mele la București, îi duceam de fiecare dată câte cinci exemplare din fiecare număr al revistei. Mă întreba dacă am citit „Memoriile”, care îmi sunt impresiile și cum sunt primite de cititorii mureșeni. Desigur, întotdeauna găseam cuvinte de apreciere. Eram pregătit pentru fiecare întâlnire cu spiritul netist. Din nefericire, autorul lor s-a stins din viață la 6 martie 1989, fără a le finaliza. Poate mai avea multe de consemnat, mai ales dacă ar fi trăit și s-ar fi bucurat de sănătate în anii de după 1989.

De la un capăt la altul „Memoriile” sunt străbătute de numeroase personalități, intelectuali activi ai vieții istorice, literare și politice pe care i-a cunoscut. Numerotate cu cifre romane, în 52 de secvențe, capitolele se individualizează prin conținut. Prima secvență poartă și un titlu, *Târgu-Mureșul în amintirile mele literare*, care - de fapt, este - singular și corespunde primelor șapte secvențe din „Memorii”, după care altele vor avea ca obiect al relatărilor, Reghinul, Clujul, Sibiu și Bucureștiul, unde autorul se stabilește în cele din urmă.

Târgu-Mureșul anilor de studii reprezintă pentru tânărul elev, desprinderea de vatra copilăriei care îi va rămâne vie în amintiri pentru toată viața. Contactul cu acest centru urban reședință de județ devine important nu numai pentru elevul de pe băncile Școlii Normale de Învățători și mai ales ca mediu de afirmare culturală. Aici, încă din primii ani ai prezenței sale a simțit satisfacția debutului literar într-o revistă școlară a Liceului „Al. Papiu Ilarian” numită *Îndemnul*. A cunoscut primul poet, nimeni altul decât Vasile Al. George, iar apoi pe profesorul Mihai Demetrescu, versificator și el, care îl încuraja în preocupările sale literare. La Palatul Culturii de aici a ascultat conferințele unor mari personalități ale spiritului, adevărate modele de urmat, cum au fost Gheorghe Bogdan-Duică, Nicolae Iorga și Ion Petrovici. Intersante ni se par aspirațiile elevului care îndrăznește să scoată singur o revistă de cultură, șapirografiată, denumită *Avântul* (1928), număr unic. Această apariție îl duce la un pas de exmatriculare, situație ameliorată de eruditul pedagog Nicolae Crețu, directorul Școlii Normale de Învățători. O altă îndrăzneală, de data aceasta de ordin politic, a fost colaborarea la o publicație țărănistă, *Patria* de la Cluj, cu un pamflet, care, din nou îi va crea probleme, de această dată fiind exmatriculat o perioadă de timp. Era pe atunci elev în clasa a VII-a.

După toate aceste pepeții și altele, Vasile Netea devine învățător, perindându-se prin mai multe localități din județ, nedespărțit de acțiunea politică și culturală. Devine susținător și colaborator la aproape toate publicațiile mureșene. În anul 1929 îl găsim la *Mureșul cultural* (1929), o publicație săptămânală efemeră din care au apărut doar șapte numere, la *Credința* (1933), o foaie culturală, economică și socială cu apariție bilunară la Reghin, *Glasul Șomerilor* (Reghin, 1933), o revistă socială lunară în care publică două articole privind șomajul muncitorilor manuali și un altul despre șomajul învățătorilor. În același timp i se deschid paginile pentru colaborări la *Gazeta Mureșului* (1931-1938), o foaie săptămânală pentru răspândirea culturii în popor, unde era redactor Mihai Demetrescu și în *Glasul Mureșului* (1934-1940), organ al Partidului Național Liberal din județul Mureș. Satisfacțiile cele mai mari le are la *Progres și cultură* (1933-1938), o revistă a Asociației Învățătorilor Români din județul Mureș, la care colaborează cu materiale substanțiale, din care se va naște prima sa carte, *Figuri mureșene*, scrisă în colaborare cu dr. Eugen Nicoară. Tot acum, va iniția două reviste literare, *Clipa* (1936-1937), împreună cu Balcyș Valst, pseudonimul lui Ion Cismaru și *Jar și slovă* (1937). În această atmosferă de frământări și aspirații intelectuale, Vasile Netea va cunoaște poeți și prozatori, oameni de cultură tineri și vârstnici între care Ion Th. Ilea, Ștefan Baciș, Teodor Scarlat, Traian Chelaru, E. Ar. Zaharia, Mircea Streinul, Teofil Lianu, C.D. Anderco, Corneliu Albu, Nicolae Rusu, Radu Marin Voinea, Ladmiș Andreescu, Septimiu Bucur, Nicolae Ursu, David Lazăr, Constantin Ștefăniu, Al. Șara, Al. Ceușianu, Radu Stanca, George Popa s. a.. Am putea afirma că, întreaga activitate culturală și publicistică a Târgu-Mureșului era dominată de spiritul și inițiativa tânărilor dascăl de provincie, nimeni altul decât Vasile Netea.

Acestor memorii le urmează cele privitoare la orașul Reghin și împrejurimile sale. Situat între Târgu-Mureș și Deda, la o distanță relativ mică de locurile natale, este firesc ca acesta să fi fost vizitat mai devreme. Aici era centrul urban al primelor contacte cu tot ce însemnau atunci legături de ordin administrativ ori interese comerciale ale părinților săi.

Reghinul avea o veche tradiție culturală românească. Aici a păstorit timp de 24 de ani Petru Maior. Din împrejurimile sale au răsărit numeroși intelectuali formați la școlile Blajului, Năsăudului ori în marile universități europene. Aici era reședința celui mai vechi Despărțământ al Așteii din această zonă, sub stindardul căreia încolțeau ideile de libertate ale românilor. După Unirea de la 1 Decembrie 1918 înfăptuită și prin voința populației din această zonă, aspirațiile de emancipare se amplifică. Era acel teren propice de ascensiune și aspirație spre cunoaștere. Sunt relevante relațiile lui Vasile Netea cu dr. Eugen Nicoară, adevărat mecena al spiritului

românesc de aici, folcloriștii Theodor A. Bogdan și Aurelian Borșianu, cu preotul poet Vasile Berbecaru-Muntenescu, luptător pentru drepturile naționale ale românilor, generosul medic Aurel Moldovan, Octavian C. Tăslăuanu., Iosif Șchiopul, Simion C. Mândrescu, Em.I. Cocoș, Virginia Zeani și mulți alții care au dus faima acestor locuri. Amintiri frumoase îl leagă pe autor de Dumitru Antal, preotul Mitruca cum i se spunea, nepot al patriarhului Elie Miron Cristea, care îi deschide calea spre cunoașterea operei și vieții lui Lucian Blaga, prin împrumutarea cărților din biblioteca personală. Reghinul era și locul unde se țineau cele mai vestite baluri. Acestea nu constituiau numai un prilej de petrecere, ci și unul de întâlnire a intelectualilor. Ele aveau și un aspect caritabil. Cu banii adunați în aceste ocazii se sporea contribuția la ridicarea unor biserici, școli, monumente și troițe. Nu sunt uitate nici numeroasele tarafuri care, prin arta lor interpretativă încălzeau spiritele. Între acestea se distingea cel al lui Victor Radu, binecunoscut pe văile Mureșului, Gurghiului, Beicii și Luțului. Multe din relatările acestei perioade sunt închinată acțiunii culturale într-o multitudine de varetăți.

Cu Clujul, primul contact îl are din anul 1929, când este transferat ca pedeapsă după acel pamflet publicat în gazeta *Patria*, pînă în anul 1931, când revine la Școala Normală din Tîrgu-Mureș unde își va lua diploma de învățător ca șef de promoție. Alți dascăli, alte posibilități de cunoaștere și afirmare. Devine colaborator al ziarului *Patria*, condus de Ion Agârbiceanu, care avea o excelentă pagină culturală. Aici îi cunoaște pe Aron Cotruș, Emil Isac, Ion Breazu, Olimpiu Boitoș, Septimiu Popa, Bazil Gruia, Teodor Podariu, colaboratori și pe redactorii Gherasim Pinte, Virgil Dalea, Al. Avram, N. Dan, Aurel Buteanu, Nicolae Buta și Teofil Bugnariu. Clujul îi oferea un întreg evantai de trăire spirituală prin muzeele, bibliotecile, spectacolele de teatru și operă.

Va reveni la Cluj în anul 1939 urmare a înființării Școlii Normale Superioare când îi va avea profesori și va audia cursurile unor mari personalități între care Ioan Lupaș, D.D.Roșca și Dimitrie Popovici. Clujul l-a pus în legătură cu Lucian Blaga și Iuliu Hațieganu, mare artist. Șederea la Cluj nu îi va fi de lungă durată, deoarece în anul următor, survenind Dictatul de la Viena, se refugiază la Blaj, unde este găzduit pentru o scurtă perioadă de timp de prietenul său, Nicolae Albu. Aici îl va cunoaște mai îndeaproape pe Nicolae Comșa, mai scotocește informații în vestita Bibliotecă Centrală a Blajului, după care se retracează la Sibiu, unde urma să se stabilească și Universitatea clujeană.

Autoritățile de atunci ale Sibiului nu erau prea încântate de mutarea Universității aici, cu atât mai mult, cu cât administrația săsească era aservită politicii puterilor centrale. Se discuta de Alba Iulia, unde ar fi urmat

să se construiască clădiri speciale acestui scop. Cu toate acestea, principalele instituții de cultură se refugiază la Timișoara, iar în anii războiului Universitatea continuă să funcționeze la Sibiu. Aici, Vasile Netea își va întâlni o mare parte din apropiații de la Cluj, profesori, ziariști și scriitori, colegi și prieteni, între care Z. Boilă, N. Buta, O. Boitoș, I. Breazu, V. Iancu, Gr. Popa, M. Beniuc, I. Vlasiu, B. Zevedei, H. Stanca și alții. Condeerii se alătură gazetei *România Nouă*, în paginile căreia Vasile Netea publică lucrarea *Este istoria Transilvaniei un studiu inutil?*, născută din firul gândirii profesorului Ioan Lupaș, lucrare deosebit de semnificativă privind importanța predării obiectului în școli, care cuprinde critici și sugestii privitoare la programele analitice și manualele școlare pentru învățământul primar. Se va stabili la București urmare a nedeschiderii Școlii Normale Superioare la Sibiu, pentru continuarea studiilor. Aici îl va întâlni pe profesorul Ion Simionescu, împreună cu care, va pune la cale apariția a nu mai puțin de patru cărți, în seria „Cunoștințe folositoare”, *Țara Oașului* (1940), *Viața și opera lui Bogdan-Duică* (1940), *Ion Pop-Reteganul. Bibliografie* (1943) și *Șt. O. Iosif* (1943). Pentru o scurtă perioadă de timp va fi numit educator la Arad, unde va fi impresionat de spiritul românesc caracteristic anilor premergători unirii Transilvaniei cu România.

În ianuarie 1941, este anunțat despre deschiderea la București a Academiei Pedagogice la care se înscrie pentru definitivarea studiilor și unde se va stabili pentru tot restul vieții. Primul gând al său la București a fost împlinirea dorinței de reîntâlnire cu statuia lui Mihai Viteazul, cel care a unit pentru prima dată țările române, cimitirul Bellu, acolo unde își dormeau somnul de veci marile spirite ale literaturii române, Eminescu, Caragiale și Coșbuc și Muzeul Antipa, despre care a citit și auzit atât de multe. Dorește foarte mult să devină librar, nutrinde gândul că aici o să aibă fericitul prilej de a citi și a scrie. Puținul timp în care este găzduit de o librărie îl dezamăgește. Participă în acești ani la ședințele Camerei Parlamentare de care este atras și interesat. Audiază acolo discursuri politice de mare anvergură, ori dueluri între politicieni.

La Academia Pedagogică se bucură de profesori dintre cei mai renumiți. Istoria neamului era predată de ilustrul profesor Ioan Nistor, venit de la Universitatea din Cernăuți. D. Caracostea susținea cursurile de istorie a literaturii, Sever Pop, unul dintre alcătuitoarii Atlasului Lingvistic Român, susținea orele de limba și literatura română, istoria pedagogiei se bucura de cursurile erudiților profesori G. G. Antonescu, ani în șir ministru al educației și C. Narly, din Cernăuți. În afară de acestea participa facultativ la cursurile lui C.C. Giurescu - istorie, Dimitrie Gusti - sociologie și I. D. Ștefănescu - istoria artelor.

Chemarea lui Vasile Netea era legată de problema Transilvaniei înstrăinate. Mereu cu gândul la cei de acasă, este preocupat de regăsirea refugiaților și pregătirea luptei pentru dezrobirea Ardealului, Basarabiei și Bucovinei. Este o prezență activă în Asociația Refugiaților, unde se căutau soluții și modalități de încadrare în rezistență. La Căminul “Avram Iancu” erau susținute conferințe, programe artistice, expoziții în care refugiații erau sensibilizați și informați cu privire la situația de pe front și ziua când se vor reîntoarce la vetrele lor. Tot cu acest scop se integrează ca redactor la revista *Vremea*. Publicația avea colaboratori, alese spirite ale culturii, T. Argezi, G. Călinescu, E. Lovinescu, Păstorel Teodoreanu, I. Constantinescu, Al. Philippide, V. I. Popa, Iorgu Jordan, Ion Pas, Ion Anestin, Victor Eftimiu, la care se alăturau acum și ardelenii cu problemele și durerile lor. Revista pune la cale aniversarea lui N. Iorga, care ar fi împlinit 70 de ani dacă nu ar fi fost asasinat. Tot *Vremea* organizează acel ciclu de conferințe dedicate pământului, adică Transilvaniei, nelipsiți fiind între lectori Ioan Lupaș, C.C. Giurescu, Liviu Rebreanu, Tudor Argezi și Lucian Blaga. Ele erau însoțite de declamări și lecturi din partea unor artiști consacrați. Tot acum, sunt marcați prin activități științifice și literare 25 de ani de la Unirea Transilvaniei cu Patria Mamă (1918 - 1943).

Ca formă de luptă împotriva Dictatului se instituie, la 8 septembrie 1940, Societatea patriotică *Pro-Transilvania*, organizație care nu era pe placul lui Hitler, motiv pentru care se cere deființarea ei.

Literatura autentică ardeleană își face loc în colecția *Cartea refugiatului ardelean* îngrijită de mureșeanul Iustin Handrea care era de altfel și directorul Căminului. Sunt selectate lucrări de valoare, mobilizatoare, identificate cu spiritul culturii și tradițiilor ardelenesti. Intre cei care au îmbogățit valorile literare din această colecție se aflau, Octavian Goga, Liviu Rebreanu, Vasile Netea, Pavel Dan, Mihai Beniuc, Ion Vlasiu, Grigore Popa, Gabriel Țepelea și alții.

De mare importanță era apariția ziarului *Ardealul*, care a polarizat în jurul său majoritatea scriitorilor și publiciștilor ardeleni. Am putea afirma că era publicația oficială a celor 217.738 de refugiați. În paginile sale publica Corneliu Coposu, Gabriel Țepelea, bine inițiat în problemele timpului, profesorul Gheorghe Moldovan din Reghin cu teme geopolitice și culturale, Coriolan Gheție, jurist și sociolog originar din Sălaj cu eseuri, Emil Boșca - Mălin, spirit ingenios și insuflețit și Ion Groșan, publicist devotat Ardealului din Sătmar. Acestora li se alăturau articlerii mai tineri între care I. A. Popescu, V. Copilu Cheatră, Lucian Valea, Traian Dragoș, Victor Isac, Iosif E. Naghiu și Oct. Scridon. Deosebit de importantă este campania pe care o duce această publicație prin colaboratorii săi la ridicarea unui monument închinat poetului George Coșbuc. Dezvelirea acestuia va

avea loc în ziua de 20 august 1944. Au participat din partea Academiei Române la acest eveniment, victorie a ardelenilor din București, academicienii N. Bănescu, D.Gusti, Al. Lapedatu și V. Săvescu. Între vorbitori se aflau Gabriel Țepelea și Vasile Netea.

Cu aceste evocări se încheie șirul cronologic al „Memoriilor”. Cele ce vor urma vor cuprinde relatări trăite ori povestite de personalitățile în anturajul cărora a trăit. Dacă până aici autorul narează din amintirile sale, cu locuri și oameni apropiați, vizând mai mult trăirile și elanul tinereții, înspre final, așa cum și cât se putea, după ce se oprește asupra unor mari spirite ca, Simion Mehedinți, Dimitrie Gusti și Ion Petrovici, abordează aspecte ale vieții unor oameni politici ai lumii interbelice, ale unor evenimente influențate de politica lor.

Trecerea la partea politică se face prin C. Angelescu, de cinci ori ministru la instrucțiunile publice, o dată la lucrările publice și timp de numai patru zile prim-ministru. El este considerat ca adevărat patriot, numărându-se printre aceia care, în Consiliul de Coroană, s-a declarat împotriva acceptării Dictatului. Constantin Argentoianu era poreclit „aviatorul politic” din cauza numărului mare de partide prin care a trecut. Era unul dintre favoriții Regelui Carol al II-lea. El se numără printre cei care au acceptat Dictatul. Poate că acesta era și motivul pentru care se refugiază în Elveția de unde se repatriază în 1947. Multe pagini sunt închinat lui Mihail Manoilescu, semnatar și el al Dictatului în Consiliul de Coroană și la Viena. De altfel, el era un economist de marcă al României interbelice.

O mare prietenie îl leagă pe Vasile Netea de profesorul și publicistul Vasile Stoica, ilustru diplomat care cunoștea 10 limbi, „nenea Stoica” sau „nenea Vasile” cum i se mai spunea în semn de respect. Orator de marcă, participant la Congresul românilor de pretutindeni care a avut loc la București în 1915, rănit pe front peste un an, a fost trimis ca șef de delegație împreună cu Vasile Lucaciu, un alt luptător pentru unitatea națională, în America. Prezent în numeroase orașe americane, în contact cu alți reprezentanți ai popoarelor din Monarhia Austro-Ungară, va avea întrevedere și cu Theodor Rooswelt, președintele Statelor Unite, pretutindeni susținător al destrămării Monarhiei.

Pe Gheorghe I. Brătianu îl cunoaște prin Al. Lapedatu. Reputat istoric și om politic, productiv și prodigios, mereu în conflict politic cu tatăl și unchiul săi, monarhist până la un moment dat, victimă a lui Carol al II-lea, fondator al partidului georgist este apreciat de Vasile Netea pentru studiile sale fără egal în istoriografia noastră. Gheorghe I Brătianu a rămas un mare apărător al granițelor României din 1918, situație consfințită în multe din lucrările sale.

Câteva secvențe din „Memorii” sunt consacrate marelui om politic liberal Gheorghe Tătărăscu pe care și-l amintea încă de la inaugurarea monumentului Ostașului român de la Târgu-Mureș, iar mai târziu , în 1932 de la o întrunire politică de la Cluj. Pe lângă faptul că era un mare om politic, succesele sale se datorau și calităților oratorice. Prieten apropiat al lui I. G. Duca credincios ca și el lui Ionel I. C. Brătianu, îi citește cartea de memorii și amintiri, atras de oratorii români, I.I.C. Brătianu, Take Ionescu, Nicolae Filipescu, P.P. Carp, Titu Maiorescu din care și din mulți alții izvorăsc calitățile de mare orator ale lui Vasile Netea.

Dictatul de la Viena încheie perioada de referințe a „Memoriilor”. Tema devine o obsesie a istoricului. Asupra ultimelor secvențe se simt efectele sănătații, imposibilitatea de documentare, greutatea așternerii lor pe hârtie.

*

Între manuscrisele care au aparținut lui Vasile Netea, se află și un jurnal de tinerețe intitulat *Față în față cu mine însumi*, având ca subtitlu *Însemnări ocazionale*. Jurnalul se deschide la data de 3 februarie 1939 și se încheie la 5 iulie 1940. Este o perioadă de mare zbucium sufletesc pentru tânărul învățător, dornic de afirmare, care până la acea dată a obținut succese strălucite într-o serie întragă de domenii ale preocupărilor intelectuale. Înconjurat de numerosi prieteni dar și de adversari, târgumureșeni și reghineni, însemnările sale surprind caracteristicile timpului în care au fost elaborate. Sunt ani în care democrația română este destul de labilă, interzicerea partidelor politice, amplificarea iredentismului maghiar prin acțiuni revizionist – revendicative, când tânărul Vasile Netea se află în fața primei concentrări militare, vestitoare de furtună.

Ultimi doi ani de activitate îl nemulțumesc pe Vasile Netea din multe puncte de vedere. Succesele mai mari le-a obținut până la 25 de ani, când a îndeplinit funcția de președinte al Tineretului Liberal din județ, consilier municipal la Târgu-Mureș și candidat de deputat, nemaiținând cont de succesele în politica liberală. Dorința de afirmare politică acum era imposibilă datorită unicei formații politice admise, Frontul Renașterii Naționale, aflat departe de ideile sale liberale cărora le-a rămas credincios toată viața. Merită a remarca aspirațiile literare, proiectele și relațiile interumane statornicite într-o lume de oameni ai spiritului, întrupate de concentrarea de la 18 martie 1939 pentru a face de gardă la „Poarta Someșului”, la granița de vest, în eventualitatea unei intervenții militare străine.

Cantonamentul său în județele Satu-Mare, Maramureș și Sălaj i-a deschis noi orizonturi asupra oamenilor, a mediului cazon și a geografiei spațiului românesc. Mai presus decât toate acestea apreciem în mod deosebit dârzenia cu care a primit vestea concentrării, credința în neamul său și spiritul de sacrificiu, atunci când este vorba de Țară și de interesele ei.

*

Fără îndoială, „Memoriile” lui Vasile Netea confirmă pe deplin măreția istoricului, care nu este cu nimic mai prejos față de alte spirite consacrate din generațiile mai vârsnice ori mai tinere contemporane cu el. Numele său se alătură în panteonul istoriografiei românești lui Xenopol, Iorga, Onciul, Nistor, Bogdan, Giurescu, Lupaș Daicoviciu, Prodan, Pascu, Zub, Berindei și alții. L-am putea alătura atâtor alți omeni de litere și cultură cărora menționarea alături de Vasile Netea le-ar face cinste, completând în mod fericit și firesc această pleiadă a oamenilor de seamă români.

Nu întâmplător, Fundația Culturală care l-a ales patron spiritual a procedat la un demers înaintat Academiei Române, pentru a-l primi pe istoricul Vasile Netea între vrednicii membri post-mortem ai acesteia. Memoriul inițiat de Fundația Culturală „Vasile Netea” a fost susținut atunci (în 1994) de către câteva instituții mureșene: Institutul de Cercetări Socio-Umane din Târgu-Mureș, prin directorul său Ioan Chiorean; Inspectoratul pentru Cultură al Județului Mureș, prin consilierul cultural-șef Cornel Moraru; Inspectoratul Școlar al Județului Mureș, prin inspectorul școlar general Dumitru Văcaru; Biblioteca Județeană Mureș, prin directorul Dimitrie Poptâmaș; Muzeul Județean Mureș, prin directorul Valer Pop; Arhivele Statului, Filiala Mueș, prin directorul Liviu Boar și Fundația Culturală „Vasile Netea” prin președintele său de onoare, Gabriel Țepelea, membru al Academiei Române. Cu toate insistențele noastre, la acest memoriu nu am primit nici un răspuns.

Sperăm că atât *Memoriile* cât și *Însemnările ocazionale* pe care le restituim acum, așa cum au fost gândite și scrise de autorul lor, să arunce o rază de lumină asupra întregii vieți și activității cărturarului. Ne exprimăm convingerea că aceste pagini autobiografice sunt semnificative pentru o reală cunoaștere a personalității valorosului om de știință și cultură mureșean și aprecierea sa la adevărata valoare de către posteritate.

DIMITRIE POPTĂMAȘ

MEMORII

I

Târgu-Mureșul în amintirile mele literare

Am cunoscut mai întâi viața politică și literară a țării din perspectiva unui oraș de provincie: Târgu-Mureșul.

Venisem aici în primii ani după unire, prin 1923, pentru a urma cursurile școlii normale de învățători, părinții mei, muncitori forestieri, neavând mijloace pentru a mă înscrie la liceu, așa cum se înscrieseră ceilalți consăteni – fiii notarului, ai învățătorului, ai șefului de gară, fetele preotului, cari porniseră pe calea școlilor superioare.

Eu eram cel mai nevoiaș dintre toți, părinții mei, și îndeosebi mama, fiind foarte fericți că puteau să-mi asigure măcar atât. De altfel, pentru ei, a fi învățător însemna un lucru deosebit de ales.

În internatul Școlii normale aveam să-mi petrec primii șase ani ai vieții mele citadine. Internatul era excesiv de rigid, lugubru chiar. Se răbda foame, pâinea nu se ajungea întotdeauna, elevii mici luau masa în seria a II-a, după elevii mari, rămânând adeseori flămânzi. Comportamentul elevilor din clasele superioare față de cei ce le urmau era brutal, având dreptul să-i și bată. Regimul era quasi-militar, elevii fiind obligați să facă noaptea serviciul de plontoane pe coridoarele internatului – serviciu care dura două ore. Coridoarele erau neîncălzite, așa încât frigul, mai ales iarna, era greu de suportat. Și acum mă gândesc cu o vie repulsie la toți acei ani de chinuită existență.

Orașul, vechi de sute de ani, m-a impresionat însă prin amploarea și eleganța lui și mi-a lăsat amintiri dintre cele mai scumpe. Călătorii și publiciștii îl numiseră de mult micul Paris al Ardealului, Florența Transilvaniei. Ceea ce m-a impresionat din primul moment a fost monumentalitatea clădirilor, cele mai multe clădite în stilul baroc al secolului al XIX-lea, printre care se impuneau în primul rând cele două palate moderne din centrul orașului, cu un aspect oriental: Primăria și Palatul cultural.

Piața orașului era imensă, lungă de peste o jumătate de kilometru, și împodobită cu straturi de flori cari străluceau în toate anotimpurile.

În acest oraș am intrat pentru prima oară în contact cu ziarele și revistele timpului, aici am văzut, la Palatul Culturii, cea dintâi mare bibliotecă, aici mi-au ieșit în cale cei dintâi scriitori și conferențieri români, aici am văzut și ascultat pentru întâia oară pe învolburatul N. Iorga și aici am publicat primele mele încercări literare și istorice. În primele două clase

am fost un elev „cuminte”, mulțumindu-mă cu ceea ce-mi putea da școala și modesta ei bibliotecă de abia câteva sute de volume. Citeam îndeosebi poeziile lui V. Alecsandri, ale lui D. Bolintineanu și ale lui M. Eminescu. În proză, nu mă ridicasem peste Ion Creangă și Petre Ispirescu. Nu citisem încă nici un roman și nu văzusem, în afară de filme, nici un spectacol teatral. Se știa despre mine numai că eram „tare” la istorie și că puteam declama cu succes la serbările școlare.

Nici eu nu știam mai mult – nici măcar nu aveam nici o aptitudine pentru matematică. Brusc însă, spre sfârșitul clasei a I-a, a intrat în mine demonul poetic stârnit de un volum din poeziile lui Șt. O. Iosif. Prima mea poezie a fost o evocare puerilă a lui Vlad Țepeș și un pastel de primăvară. Din acel moment am fost altul. Doream să devin poet, doream să cunosc poeți. Primii poeți cunoscuți au fost trei normalişti, toți trei mai în vârstă decât mine, I. Constantinescu Jiblea, D. Constantinescu-Tismana și I. Turbățeanu De la Brădet. Primul dintre ei, Constantinescu Jiblea, care avea să moară apoi în cutremurul din 1940, publicase chiar și un volum de poezii intitulat *Din freamătul pădurii*, iar ceilalți doi își trăiau gloria înăuntrul claselor. Cu aceștia am avut primele discuții despre „poetică” și despre „estetică”, științe despre care aflasem că sunt indispensabile unui poet. După exemplul lor am început să-mi trăiesc și eu propria-mi glorie, uimindu-mi colegii prin aspirațiile către consacrarea literară, prin lecturi „extrașcolare” din ce în ce mai numeroase – ajunsesem la *Ion* al lui Liviu Rebreanu – și prin note din ce în ce mai rele la matematică. Aflasem între timp că George Coșbuc, datorită poeziilor lui, fusese ca elev la liceul din Năsăud, scutit de matematică. Cu mult aplomb am început să cred că mi se cuvine același tratament. Ardeam de dorința de a publica, dar nu aveam unde. Profesorul meu de limba română, sau mai exact spus profesoara, o domnișoară bătrână rămasă nemăritată, căreia, vizitând-o acasă, îi citisem câteva din „creațiile” mele, nu s-a arătat prea lămurită în această direcție. Ca să nu plec cu inima goală, profesoara mi-a oferit totuși o prăjitură pe care am devorat-o pe loc.

Norocul a făcut ca tocmai în acel an să se înființeze la liceul „Al. Papiu Ilarian” o revistă literară numită *Îndemnul*, printre colaboratorii căreia am văzut și câțiva elevi pe care îi cunoșteam personal: Traian Marcu, de la mine din Deda, Ovidiu Papadima, criticul și istoricul literar de mai târziu, cunoscut la Biblioteca orașenească, Emil Viciu, viitorul cardiolog și alții. Îndată după apariția *Îndemnului* n-am stat prea mult pe gânduri și am trimis redacției, prin Traian Marcu, un pastel intitulat *Lângă lac*, pe care mi-l corectase „poetul” I. Turbățeanu De la Brădet. Poezia a apărut în toamnă alături de unele versuri originale ale lui O. Papadima, numărul respectiv – un număr cu copertile roșii – fiind expus în vitrina librăriei „Ardeleana”.

Când l-am văzut, m-am înroșit mai dihai decât copertile *Îndemnului* și am intrat în librărie ca o furtună pentru a cumpăra revista. Evident, despre eveniment am informat imediat pe vânzătorul care mi-a scos revista din raft, pe domnișoara de la casă și încă pe alți doi cumpărători care se aflau de față. Am simțit năvalnic nevoia imperioasă de a spune tuturor că eu, cel de față, am publicat o poezie în revista *Îndemnul*. Până seara, întreaga Școală normală aflase că unul, Netea, din clasa a III-a, a publicat o poezie în revista elevilor de la liceul „Al. Papiu Ilarian”. La fel s-a produs și debutul lui Nicolae Crevedia, după cum aveam să aflu din niște amintiri de mai târziu ale acestuia. Peste câteva luni îmi apărea în aceeași revistă un alt pastel, *Se duc oile la munte*, din nou alături de Ovidiu Papadima, așa încât începusem să mă consider de-a binelea ca poet „consacrat”. Ce mai contau ceilalți doi poeți ai școlii, Constantinescu Tismana și Turbățeanu De la Brădet – Constantinescu Jiblea plecase la București – cari încă nu publicaseră nimic? În cele din urmă, prin intermediul consăteanului meu Marcu, au izbutit și ei să publice câte o poezie în *Îndemnul*. În același an a apărut la Târgu-Mureș încă o revistă școlară intitulată *Șoimii* – revista Liceului militar „Mihai Viteazul” – prin paginile căreia avea să treacă și Alexandru Sahia, elev pe atunci la acest liceu, sub numele de Alexandru G. Stănescu. La *Șoimii* Sahia a semnat cu pseudonimul Al. Mânăstireanu, după numele satului său Mânăstirea din județul Ilfov. La noua revistă nu aveau însă acces decât elevii liceelor militare.

Odată cu publicarea celor două poezii la *Îndemnul* am devenit pentru unii profesori și colege un element „excepțional”, așa încât au început să mi se facă unele concesii cu privire la disciplină și chiar la unele materii de învățământ. Deși n-am fost scutit formal de orele de matematică – așa cum bănuiam că fusese scutit Coșbuc – totuși, în mod tacit, s-a înțeles că trebuie să mi se dea note de trecere, lucru care s-a săvârșit apoi și cu fizica, chimia și muzica (vioara), aflată la mare cinste în programa analitică a școlilor normale, profesorul de muzică, I. D. Vicol, fiind și el literat.

Marele succes dobândit prin publicarea celor două poezii a fost însă trimiterea în același an la concursul „Tinerimii române” de la București, care se ținea în fiecare an - sub conducerea profesorului Nae Dumitrescu – cu participarea celor mai buni elevi de la toate școlile secundare din țară. Concursul consta dintr-o lucrare scrisă asupra unui subiect de puterea clasei respective, după care premianții făceau o excursie la diferite locuri istorice glorioase.

Neavând haine prea potrivite pentru o asemenea călătorie, am fost nevoit să împrumut costumul colegului George Zaharescu, unul din principalii vioriști ai clasei. Atunci am văzut pentru întâia oară statuia lui Mihai Viteazul din fața Universității, fără a bănui că peste 17 ani aveam să

rostesc de pe soclul ei unul din cele mai înflăcărâte discursuri patriotice ale mele. Premiul nu l-am luat, dar colegii mei, având încredere în capacitatea mea de exprimare, și-au explicat eșecul prin calitatea caligrafiei mele care, ca și acum, se mișca pe o linie ieroglică.

Un lucru de mai multă durabilitate a fost concesiia care mi s-a făcut de a putea frecventa conferințele care se țineau la Palatul culturii, conferințe la care nu erau admiși decât elevii din cursul superior. Întâiul conferențiar pe care l-am auzit, și care avea să-mi devină apoi un adevărat model pentru viitoarele mele studii de istorie literară, a fost profesorul Gh. Bogdan-Duică de la Universitatea din Cluj, autorul marilor monografii închinată până atunci lui George Lazăr și Simion Bărnuțiu. Duică a vorbit mureșenilor despre prima piesă a lui Vasile Alecsandri, *Iorgu de la Sadagura*, uimindu-mă prin claritatea și concizia expunerii. Parcă-l aud și acum. Avea o voce puțin nazală, care se ridica din când în când cu fermitate la un diapazon avântat. Figura lui mi-a impus și ea, prin fruntea larg boltită – frunte de adevărat savant – și pleșuvă, și prin masivitatea înfățișării. Mai târziu, devenind apropiați și având plăcerea să apar uneori alături de el – am făcut politică împreună – unii prieteni au constatat cu oarecare malițiozitate asemănarea dintre el, care avea nasul puțin diform ca și mine, asemănare care apoi, ținându-se seama și de unele monografii ale mele, și mai ales despre cea consacrată lui George Barițiu, s-a subliniat și cu privire la preocupările noastre. Lucrul va fi semnalat îndeosebi de Șerban Cioculescu, care avusese și el relații strânse cu Bogdan-Duică.

În același context aveam să-l audiez și pe Ion Lupaș, viitorul meu profesor de istorie la Universitatea din Cluj. Paralel cu frecventarea conferințelor începusem a mă interesa și de spectacolele teatrale, la Târgu-Mureș având ocazia să văd pentru întâia oară drama lui Vasile Alecsandri, *Ovidiu*, într-o magistrală și neuitată apariție a marelui artist dramatic care a fost Aristide Demetriad. Și tot la Târgu-Mureș, am avut ocazia să ascult prima dată și opereta *Contesa Marița*. Ce entuziasm, ce încântare am trăit atunci!

Marea emoție, într-adevăr tulburătoare, în această direcție avea să mi-o producă însă audierea lui N. Iorga, prezent la Târgu-Mureș în primăvara anului 1927 pentru a prezida, la Palatul cultural, un congres al „Ligii culturale”. Din N. Iorga citisem până atunci numai *Istoria românilor* pentru clasa IV-a secundară și, întâmplător, câteva articole răzlețe publicate în ziarul „Neamul românesc”. Auzisem însă mult vorbindu-se despre el, și știam că este unul din marii oameni ai vremii. În dimineața când s-a deschis congresul „Ligii”, la care urma să apară și să vorbească N. Iorga, am fugit deci de la cursuri și m-am așezat cu cea mai mare grabă la „cucurigu”, la cel mai de sus etaj, adică pe un scaun care-mi permitea să văd în plină lumină

întreaga scenă. În câteva minute sala s-a umplut frenetic până la ultimul loc. Numeroși participanți au fost siliți să rămână în picioare atât în sală cât și în holurile dintre etaje, afluența lor sporind din ce în ce. Un necunoscut a fost tentat să încerce a-mi lua locul – nu eram decât un băiețuș – dar eu mi l-am apărut cu înverșunare și mi l-am păstrat. La apariția lui Iorga, care a intrat însoțit de un întreg stat major, lumea, ridicată în picioare a izbucnit în aplauze tumultuoase, care parcă nu se mai sfârșeau. Înalt, mai înalt decât toți cei ce-l însoțeau, cu o barbă neagră – N. Iorga avea atunci 56 de ani – dinamic revărsată peste piept, grav și autoritar, marele istoric a ocupat fotoliul prezidențial, aruncând asupra sălii o largă privire părănd a cuprinde pe toți cei cari veniseră să-l asculte. Privirea aceea, eram convins atunci, m-a cuprins desigur și pe mine. După formalitățile de rigoare – salutarile de bun sosit – N. Iorga a început să vorbească. Înalt și dominator și până în acel moment, din clipa în care i-au scăpat dintre buze cele dintâi cuvinte parcă a început să crească și mai mult, capul său, în viziunea mea, atingând tavanul. În vraja care mă cuprinsese cred chiar că întrezăream în jurul acestui cap și străfulgerarea unei aureole. Cuvintele lui reprezentau parcă un torent magic. Aproape în fiecare dintre ele, prin „r-ul” pe care îl graseia ca o adevărată cascadă de sonorități răsuna un sunet metalic cu o gravitate prelungită, wagneriană, urmat grabnic de un val de ape cu o ritmică amețitoare. Demiurgul vorbea năvalnic, însoțindu-și cuvintele de gesturi largi, răscolitoare, de priviri tăioase adresate întregii asistențe. Gesturile subliniau o elocință care se revărsa în dimensiuni oceanice, cuprinzând, în accente din ce în ce mai profunde, mai impetuoase, o desfășurare de imagini captivante, de chemări vibrante, homerice, fără a-ți lăsa un singur moment de răgaz, de confruntare cu gândirea. Aplauzele de care erau însoțite anumite perioade nu făceau parcă decât să-l învolbureze și mai mult, dezlănțuind noi avânturi și noi torente tot atât de copleșitoare ca și fulgerele aruncate de Zeus de pe Olimp. În glasul lui N. Iorga nu răsuna numai un codru izbit de furtună, nu se prăvălea numai o lavină din vârful Alpilor, ci parcă toate elementele naturii cari reprezentau mișcarea și sunetele, toate tumulturile unei tempeste fără margini. Din când în când urma o tălăzuire de tonuri calme, mulcomitoare, în decursul căreia Demiurgul parcă se odihnea, pentru a se întruchipa apoi în noi vârtejuri, în noi asalturi împotriva unor stânci imaginare. Asistența îl urmărea dominată întru totul, de furtuna ce se desfășura fără oprire, singura ei reacție fiind ochii aprinși și aplauzele cari parcă încercau și ele să se integreze în simfonia marii dezlănțuiri. Pe neașteptate urma apoi o glumă savuroasă, încărcată de o usturătoare ironie, adresată unui adversar al oratorului sau unei racile pe care o condamna, care, stârnind hohote de râs, destindea pentru o clipă

încordările ajunse la maximum și îl apropia și mai mult pe Herculele tribunei de muritorii cari îl ascultau.

Cât a vorbit, un sfert de oră sau un anotimp, un ceas sau două, nimeni, ascultându-l, n-ar fi putut calcula, fiindcă în timpul discursului lui Iorga ceasurile n-au mai funcționat, vremea n-a mai avut limite, singura realitate dominantă fiind cuvintele de foc ale aceluia ce vorbea de pe înălțimi himalaice.

Despre ce a vorbit N. Iorga? Despre unitatea neamului românesc din perspectiva „Ligii culturale”, despre legăturile de totdeauna dintre Transilvania și Țara Mamă, despre jertfele românilor de pe ambele versante ale Carpaților pentru Unirea cea mare, despre datoria tuturor de a-i apăra hotarele din veac în veac, de a-i spori cultura. Încheierea a căzut ca o somație metalică: La lucru deci, la lucru năprasnic și fără odihnă!

Am plecat de la adunarea „Ligii” profund tulburat, profund transformat. Se deschisese în viața mea o pagină nouă: pagina pentru apărarea integrității hotarelor României, pentru afirmarea și înălțarea culturii românești. O pagină care însemna pecetluirea definitivă a aspirațiilor mele publice, a unei misiuni patriotice care avea să mă călăuzească neconținut. Sentimentele și ideile cu care urma să intru în viață purtau în ele incandescența patriotismului lui N. Iorga.

Mai târziu aveam să-l ascult la Camera deputaților, la Academia Română, la Universitate, la Vălenii de Munte. Impresia dobândită la 15 ani nu avea să mi se schimbe însă niciodată. N. Iorga – și o spun aceasta după peste 50 de ani de la prima sa audiere – a fost cel mai mare orator al vieții mele.

Într-un alt capitol voi evoca și legăturile avute mai târziu cu marele savant și patriot care avea să-și încheie zilele în mod atât de tragic. În primăvara anului 1928 – an în care eram în clasa V-a și în care am ținut la societatea noastră de lectură și cea dintâi conferință a mea consacrată poeziei populare – am început să scriu articole și evocări literare. Primul meu articol de această natură a fost o evocare a lui George Coșbuc la împlinirea a 10 ani de la moartea lui, și apoi un necrolog al povestitorului moldovean Ion Dragoslav, decedat la 4 mai 1928. Ambele au apărut în ziarul săptămânal local *Astra* înființat cu doi ani mai înainte de către despărțământul „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român” și pus sub conducerea poetului Vasile Al. George, director pe atunci la „Casa cercuală”. Ziarul era redactat acum de profesorul Ion Bozdog de la liceul „Al. Papiu Ilarian”, același care supraveghea și apariția revistei *Îndemnul*. La *Astra* nu am publicat numai cele două articole menționate, ci și o poezie intitulată *Pământ* pe care peste câteva săptămâni aveam surpriza de a o vedea reprodușă în revista lui N. Iorga, *Cuget clar*. La recitirea ei în

această revistă am încercat aceeași bucurie ca și la apariția primei poezii publicate în *Îndemnul*.

În anul următor – I. Bozdog, ajungând deputat – *Astra* va avea ca redactor pe Vasile Hondrilă, institutor la școala noastră de aplicație, autor și el de versuri și culegeri de folclor. Activitatea mea la ziar se va continua și după această schimbare, printre articolele publicate în această fază amintindu-mi îndeosebi – pe lângă poezia *Mureșul* – de o prezentare a lui Aron Cotruș, cu ocazia apariției volumului său de versuri intitulat *Măine*.

II

Vasile Al-George a fost cel dintâi poet pe care l-am cunoscut personal. Originar din Sângeorzul Năsăudului, de statură potrivită, brunet, cu fața uscățivă, ochii melancolici ai poetului parcă lăcrămau întruna. Făcuse războiul ca voluntar în armata română. Cu câțiva ani mai înainte publicase la Cluj un volum de poezii intitulat *Pământ*. Înainte de a-și edita volumul colaborase la revistele ardeleni *Cosânzeana*, *Evoluția* ș.a. Fără a fi un poet social, în sensul lui Aron Cotruș – Al-George cultivând mai mult poezia lirică neosemănătoristă – în versurile sale străbătea totuși o notă revoluționară, care atunci m-a impresionat foarte mult. Iată o strofă dintr-o poezie consacrată minerilor:

Și-n timp ce noi cu trup și suflet
Svârlim în lume bogăția,
Ne mor nevestele de foame
Și goi ne lasă sărăcia.

Vasile Al-George nu împlinise încă 40 de ani, dar activitatea lui poetică era pe sfârșite. Îl vedeam uneori când își aducea copiii la aplicația noastră, și odată i-am făcut o vizită acasă, unde i-am citit câteva din versurile mele. Prin firea lui melancolică și tăcută Al-George nu era făcut să se entuziasmeze, la înflăcăările mele el nerăspunzând decât un blajin „bine, bine”. Cu totul altă fire avea fratele lui, Ion. Al. George, poet și el, pe care aveam să-l cunosc mai târziu la București. Vasile Al-George a fost tatăl apreciatului indianolog de astăzi, Sergiu Al. George.

Ultimele versuri ale lui Vasile Al-George le-am văzut publicate prin anul 1935 și în revista *Progres și cultură* din Târgu-Mureș.

Cunoașterea primului poet mi-a adus o neașteptată decepție, fiindcă până atunci vedeam poeții numai prin prisma „veselului Alecsandri” sau a șăgalnicului Coșbuc.

În toamnă aveam să cunosc un alt poet local, pe profesorul Mihail Demetrescu, venit de la Iași, unde, în timpul primului război mondial înființase ziarul patriotic *Ardealul nostru* și colaborase în anii 1917 – 1918

la ziarul *România*, aflat sub direcția lui O. Goga și M. Sadoveanu. La Târgu-Mureș, conducea acum un ziar politic liberal, numit *Viitorul Mureșului*". Alături de articole politice, Mihail Demetrescu, sub pseudonimul Mihail Dragoș, publica aici și unele versuri lirice în genul vechilor trubaduri din specia lui Dimitrie Petrino, Carol Scrob sau Teodor Șerbănescu. Îmi amintesc și acum o strofă dintr-o poezie a lui publicată în *Viitorul Mureșului*:

Eu doamnă sunt un visător hoinar
Ce nu-și găsește visul nicăierea.
Și cum poeții nu-s plătiți cu luna,
Mă învelesc cu cerul uneori
Iar lampă am doar luna.

Deși astăzi nu mai spun nimic, atunci, în 1927, ele mi-au făcut o entuziasă impresie. Pe Mihail Demetrescu l-am avut profesor de istorie vreme de doi ani. Era un bărbat înalt, bine legat, cu un profil roman, dominat de ochelari fumurii. Pe tabloul de absolvire al liceelor la care funcționa – Liceul militar, Liceul „Al. Papiu Ilarian” – apărea totdeauna cu o margaretă la butoniera dreaptă. Din cauza șubei mărețe pe care o purta și a autorității pe care o emana din toată ființa lui, noi, elevii, îl numeam Petru cel Mare. Mai târziu, când ne-am împrietenit, mi-a mărturisit că la Soroca, unde funcționase în primii ani după război, i se zicea Attila. Ambele porecle îl măguliseră foarte mult. Era un om întru totul distins. La ore venea totdeauna cu întârziere, dar în minutele care îi mai rămâneau izbutea să ne captiveze atenția printr-o gravitate pe care o impunea tuturor expunerilor sale. Spre deosebire de alți profesori, Demetrescu avea stil și împletea literatura cu istoria. La o lecție despre unul din capitolele istoriei Moldovei, ne-a recitat cu mult farmec și cu multă duioșie poezia lui George Tutoveanu, *Robul* – povestea unui viteaz moldovean luat prizonier de tătari. Parcă-i aud și acum refrenul „Acolo-i Moldova, măi murgule, măi”.

La Târgu-Mureș, Demetrescu a publicat în 1933 o evocare a orașului (*Un oraș demn de văzut: Tg. Mureșul*), scrierile didactice *Aspecte din istoria omenirii, Istoria lumii în tablouri sinoptice* (1937), iar mai târziu, un volum de poezii intitulat *Pe urmele strămoșilor* (1939).

În clasa VI-a am fost ales de colegii mei președinte al Societății de lectură „George Coșbuc”, al cărei președinte de onoare era Demetrescu. Dar, ca și la ore, și la ședințele societății, Demetrescu, care ducea o intensă viață mondenă petrecându-și o bună parte din timp la cafenea, venea cu întârziere sau nu venea deloc. Se mărginea să-mi aprobe programul proiectat și apoi să citească procesul-verbal redactat post-festum.

Cu toate că îi purtam o vie simpatie și cu toate că și el îmi arătase multă bunăvoință, totuși raporturile noastre ca de la profesor la elev, aveau

să se sfârșească în mod brusc, fără posibilități imediate, de reconciliere. Ce se întâmplase? Demetrescu pe cât era de îndrăgostit de istorie și literatură, tot pe atât era legat și de Partidul Liberal în care spera să facă o meritată carieră. Or eu, neținând seama de sentimentele lui politice, mi-am permis să public în ziarul *Patria* de la Cluj – ziar național țărănesc – un violent pamflet împotriva prefectului județului, Virgil N. Bărcănescu, faimos prin afacerile sale veroase, semnat cu inițialele V.N. Pamfletul făcea parte dintr-o serie de corespondențe ale mele trimise din Târgu-Mureș, corespondențe cari au constituit debutul meu în presa politică, în urma cărora, deși nu eram decât un elev anonim, am fost angajat ca corespondent oficial al ziarului. Corespondențele, semnate numai cu inițialele menționate, au intrigat foarte mult opinia publică a orașului, care nu bănuia că semnatarul nu este decât un elev oarecare de la Școala normală. Curiozitatea orașului a fost cu atât mai mare, cu cât una din aceste corespondențe – consacrată încetineli cu care se edificaau catedralele din centrul orașului – a fost comentată de însuși Pamfil Șeicaru, cel mai temut ziarist al vremii, în coloanele ziarului *Curentul*. Cel dintâi care a aflat noutatea a fost pedagogul nostru, David Lazăr, viitor protopop al Târgu-Mureșului, care îmi era un confident dintre cei mai discreți. În cele din urmă, datorită indiscreției unor colegi, s-a aflat că V.N. nu era altul decât Netea Gr. Vasile, elev în clasa VI-a a Școlii normale. Printre primii cari au auzit vestea a fost însuși directorul școlii, doctorul în filosofie Nicolae Crețu, un bărbat cu o barbă impunătoare și jovială, pe care îl aveam profesor de psihologie și pedagogie. Îndată ce a aflat incredibila noutate m-a chemat în locuința lui și, cu toate că și el era liberal, m-a întrebat cu o neașteptată blândete:

- Mă, tu scrii la *Patria*?

- Da.

- Scrie, nu te opresc, din gura mea nu va afla nimeni, să-mi tai barba, dar să știi că ai pornit pe un drum periculos. Poate că ai să fii mâine director în locul meu, te știi inteligent și talentat, dar până atunci aceste articole te pot costa. M-a concediat apoi cu un aer de părintească melancolie.

N-am comunicat nimănui, vreme îndelungată, convorbirea cu directorul meu de atunci, care s-a arătat într-adevăr un om și un pedagog superior. Acum își doarme somnul de veci, decedat la 94 de ani, într-un cimitir din Râmnicu Vâlcea.

Nu tot așa a văzut însă lucrurile și Mihail Demetrescu, prieten apropiat cu prefectul, care, îndată ce a aflat cine este autorul pamfletului, a cerut, la inițiativa amicului său, convocarea conferinței profesorale în fața căreia a stăruit să *fiu eliminat din toate școlile, pentru totdeauna*, ca unul de

am călcat regulamentul școlar care interzicea elevilor să colaboreze la periodice politice.

În fața conferinței am fost chemat și eu, unii profesori voind să afle cine m-a pus la cale să scriu asemenea lucruri.

- Nimeni, am răspuns, nu e vorba decât de convingerile și de hotărârea mea de a stigmatiza pe toți cei cari se abat de la morala publică.

Directorul Crețu a tăcut tot timpul.

După ieșirea mea, cum aveam să aflu ulterior, s-a încins între profesori o aprigă discuție, Demetrescu susținându-și cu energie punctul lui de vedere, iar ceilalți, în frunte cu profesorul de religie gr. cat. Victor Turcu – deși eu eram ortodox – căutând să-l domolească.

- Să nu pățim și noi, a afirmat părintele Turcu ca cei cari au eliminat pe vremuri pe Ion Creangă de la seminar sau pe O. Goga din liceul de la Sibiu.

La *Patria* publicasem de altfel, pe lângă corespondențele menționate, și aceasta va fi determinat intervenția părintelui Turcu, și unele articole istorice și literare, ca *Avram Iancu la Târgu-Mureș*, în legătură cu ridicarea statuii sale, despre colecția „*Biblioteca scriitorilor români*, dirijată de E. Lovinescu, despre volumul de poezii al lui Aron Cotruș, *Mâine* și altele.

Până la urmă, datorită lui N. Crețu, s-a ajuns la o soluție mai blândă, dar pentru mine, în acel moment, tot atât de vătămătoare: eliminarea pe două luni de la Școala normală din Târgu-Mureș, cu dreptul de a mă înscrie apoi, cu aprobarea Ministerului, la o altă școală.

Necunoscând nimic din cele discutate și hotărâte, la sfârșitul conferinței l-am așteptat cu emoție pe profesorul Demetrescu, a cărui atitudine nu o cunoșteam, pentru a-l întreba la ce hotărâre s-a ajuns.

Indignat și încă furios, Demetrescu mi-a răspuns cu brutalitate: Am cerut să fii eliminat din toate școlile, ca *să te înveți minte altădată*, dar directorul a stăruit să ți se dea o pedeapsă mai blândă pe care nu o meritai.

M-am retras de lângă el mut de indignare, și timp de câțiva ani nu l-am mai abordat în nici un fel. Mai târziu, relațiile se vor relua, dar despre aceasta rămâne să vorbim cu altă ocazie.

Deocamdată, aici, țin numai să mărturisesc că peste 20 de ani, când aveam să-mi iau doctoratul în istorie la Universitatea din București, nu m-am putut stăpâni și i-am comunicat evenimentul și fostului meu profesor, amintindu-i de propunerea sa din 1928 de a fi eliminat din toate școlile. Nu mi-a răspuns dar sunt convins că a simțit în sufletul său jena de a fi putut avea o asemenea atitudine. Nu l-am scutit nici de maliția de a-i trimite și prima mea carte premiată de Academia Română.

Între publicarea pamfletului împotriva prefectului Bărăcănescu și conferința care a adus hotărârea amintită, situația mea ca elev s-a agravat și mai mult, prin înființarea unei reviste – fără a cere aprobarea direcției – în cadrul școlii, intitulată *Avântul*. Era o veche dorință a mea, un adevărat vis devenit și mai imperios după dispariția revistei *Îndemnul* (1927) la care mă gândeam tot timpul. Prilejul apariției revistei mi l-a oferit inițiativa secretarului școlii, profesorul Nicolae Georgescu de a șapirografia pentru viitorii învățători un exemplar dintr-o liturghie, pentru care a pus la dispoziția unuia din colegii mei un șapirograf și o mare cantitate de hârtie.

Făcând o numărătoare a colegilor cari s-ar fi putut asocia la o asemenea acțiune, m-am oprit asupra a șase inși: Nicolae Albu, Marin Ionescu, Victor Vinereanu, Damian Vochițoiu, Aurel Ioana și, evident Grigore Zaiț! Toți aceștia, în afară de Nicolae Albu, care colabora și el la *Astra* și avea să devină un apreciat istoric al învățământului românesc din Ardeal, au participat atunci pentru întâia și ultima dată la o acțiune publicistică. Am intitulat revista *Avântul*, aceasta fiind starea de spirit în care mă aflam.

La *Avântul* eu, care figuram pe copertă cu titlul de „director”, am scris cuvântul de deschidere: *Ce vrem?* – și două poezii, N. Albu o povestire glumeată – *Mort a fost și a înviat* – Marin Ionescu o poezie, Victor Vinereanu și Damian Vochițoiu două apeluri către elevi și învățători pentru a culege folclor, iar pentru Grigore Zaiț am înseilat câteva note despre pictură. Aurel Ioana, care era un apreciat viorist, s-a mulțumit cu gloria de a șapirografia revista. *Avântul* s-a scris și s-a șapirografiat într-o singură noapte într-un „tiraj” de 50 exemplare. În seara următoare, în calitatea mea de președinte al Societății de lectură, am adunat elevii din clasele superioare în sala de festivități a școlii și le-am anunțat, cu multă emfază, „marele eveniment” al apariției celei dintâi reviste literare în cadrele școlii noastre. În aceeași seară s-au și vândut primele 5 exemplare din revistă, colegii rămânând surprinși de noua mea îndrăzneală. *Avântul*, curând după apariția sa urmând eliminarea mea, n-a mai ajuns la numărul 2, dar trei exemplare din ea se află, depuse de mine mai târziu, la biblioteca Academiei Române și a Universității din Cluj. Poate că un exemplar sau două să se mai afle și la Nicolae Albu, astăzi venerabil pensionar în orașul Blaj.

Înființarea *Avântului* și solemnitatea lansării de care n-a fost anunțat, l-au mâhnit însă adânc pe bunul director al școlii, dr. Nicolae Crețu. Profesorul de română, Virgil Preoțescu, care de asemenea nu fusese înștiințat, a fost și el la fel de vexat.

Eu însă, poate că niciodată n-am fost mai mândru de isprăvile mele decât de „directoratul” pe care l-am avut o clipă la revista *Avântul*. Progresul meu pornise în galop și nimeni n-ar mai fi putut să-l oprească.

Ca o mărturisire a acestui entuziasm, pe tabloul de absolvire al anului 1931 – an în care, după o scurtă trecere prin Cluj, fiind reprimat în școală am absolvit și eu – am făcut să se deseneze coperțile largi desfășurate ale *Avântului*, el devenind emblema de luptă a acestei serii pentru viața și cultura românească.

Concomitent cu apariția *Avântului* am comis alte două infracțiuni la regulamentul școlar, colaborând, sub pseudonimul Victor Lucrețiu, la ziarul politic *Actualitatea* înființat pentru câteva săptămâni de un ziarist de la București, N. Garotescu, aflat în trecere prin Târgu-Mureș. La *Actualitatea* am colaborat cu articole de fond, cronici și poezii.

La îndemnul meu același lucru avea să-l facă și N. Albu, care a colaborat scurt timp la un alt ziar politic local, *Înfrățirea*, cu o apariție tot atât de efemeră, sub pseudonimul dat de mine Istrate Drăgușin. Ca și în cazul colaborării la *Patria* lumea din oraș socotea că sub cele două pseudonime se ascundeau desigur doi oameni politici de vază ai orașului, fără a-și putea imagina că ele nu reprezentau decât numele ascunse a doi normaliști imberbi. Hotărât lucru, deși nu aveam decât 16 ani, zidurile Școlii normale din Târgu-Mureș nu mă mai încăpeau.

Hălăduirea mea prin Cluj, unde aveam să cunosc pe Zaharia Bârsan și să asist la cea dintâi șezătoare literară organizată de Societatea scriitorilor români, va fi povestită cu un alt prilej.

III

Orașul meu de legături și afirmare culturală și literară rămăsese deocamdată Târgu-Mureșul. Oameni de o apreciată cultură erau atunci în Târgu-Mureș, pe lângă cei doi poeți amintiți și pe lângă N. Crețu, directorul Școlii normale, fost elev la Jena al lui W. Rhein, profesorul Nicolae Sulică, un remarcabil eminescolog și profund cunoscător al literaturii latine, venit de la Brașov, arheologul și etnograful Aurel Filimon, director adjunct al Bibliotecii orașenești. Ca oameni de artă se relevaseră Maximilian Costin, muzicolog și scriitor, director al Conservatorului de muzică, discipol și biograf al lui George Enescu, profesorul Octav Zeno Vancea, originar din Banat, elev al lui Ion Vidu, care – stabilit mai târziu la București -, avea să realizeze o strălucită carieră de compozitor și ideolog muzical, și pictorul Aurel Ciupe – realizat și el la Cluj ca un artist de mâna întâi – despre ale cărui expoziții aveam să scriu primele mele cronici plastice. Printre elevii Conservatorului se număra atunci și Constantin Silvestri, viitorul dirijor.

Conferințele lui Sulică, bogate prin erudiția și ineditul lor, erau considerate ca incontestabile evenimente culturale locale, iar concertele lui Maximilian Costin – autor și al unor compoziții – și ale lui Octav Zeno

Vancea făceau să se umple sala Palatului cultural. D-na Olga Costin – soția lui Maximilian – era și ea o excelentă pianistă, așa încât din punct de vedere muzical Târgu-Mureșul era o adevărată metropolă muzicală.

Numit învățător suplinitor într-un sat din apropiere – Veța – mi-am continuat relațiile cetățenești anterioare, urmărind cu atenție orice fapt cultural și artistic ce se săvârșea în oraș. În toamna anului 1929 am participat astfel la înființarea ziarului *Mureșul cultural*, editat de librarul Panait Herescu, venit de la București. De un ziar românesc Târgu-Mureșul avea neapărată nevoie, fiindcă după dispariția *Astrei* orașul nu mai avea nici o altă publicație românească.

În jurul ziarului s-a adunat un grup de profesori în frunte cu Constantin I. Georgescu (I. Geoconst), de la Liceul militar „Mihai Viteazul”, care avea să semneze cu pseudonimul Simion Klean, protopopul istoric Elie Câmpeanu, institutorul Vasile Hondrilă, iar eu aveam să introduc printre colaboratori și pe învățătorul Aurel Holircă, autor de versuri și de traduceri din poezia maghiară, care funcționa într-un sat de lângă Veța mea. La *Mureșul cultural* am colaborat cu diferite articole culturale și literare, printre care unul dedicat scriitorului Ion Gorun, decedat la 30 martie 1929, și altul, pictorului Aurel Ciupe. În numărul de la sfârșitul anului m-am încumetat să scriu și o prezentare a „cărților anului”. În unele săptămâni se întâmpla să am și câte două-trei articole, redactorul suprimându-mi uneori semnătura pentru a nu apărea și de două ori pe aceeași pagină. Eram colaboratorul nr. 1 al ziarului. Pentru toată această activitate n-am primit însă nici o remunerație, fiindcă pe atunci, lucru care trebuie reținut de tinerii scriitori de astăzi, astfel de colaborări nu se plăteau, ele reprezentând o ofrandă cu totul personală.

Mureșul cultural n-a avut însă o viață prea lungă, fiindcă redactorul, voind să-i impună un caracter demonstrativ cultural, a pus pe prima pagină a primului număr una din fotografiile lui N. Iorga, considerat cea mai prestigioasă personalitate culturală românească. Național-țărăniștii locali – Partidul Național Țărănesc, se afla atunci la putere – au considerat însă că ziarul nu este decât o deghizată publicație politică iorghistă și astfel l-au sabotat fără menajamente. Peste câteva săptămâni ziarul, a cărui singură bază materială era contribuția lui Panait Herescu, a trebuit să înceteze. Național-țărăniștii puteau acum să fie liniștiți, N. Iorga, apreciat de ei numai prin prisma omului politic, nu va avea un ziar la Târgu-Mureș. Faptul că orașul rămăsese fără nici o publicație românească, nu le-a provocat nici un regret.

O nouă foaie românească avea să apară abia în 1931, de astă dată subvenționată de prefectura județului, având ca redactor pe profesorul Mihai Demetrescu. Numită *Gazeta Mureșului*, noua publicație, având un

strict caracter cultural popular, va apărea până în toamna anului 1940, ea încetându-și apariția în urma dictatului de la Viena. Pe lângă articolele de fond scrise de Mihail Demetrescu, cele mai multe din ele nesemnate, în *Gazeta Mureșului* s-au publicat numeroase evocări patriotice trimise de către profesorii locali Ion Bozdog, Grigore Ciortea, Eustațiu Mărculescu, protopopul Elie Câmpeanu. Agronomii de la Camera de Agricultură, H. Doljean, I. Jecu, notarul A.P. Boțian și alții, medicii Eugen Nicoară și Domițian Baciuc au asigurat partea medicală, protopopii Elie Câmpeanu și Ioan Maloș, paginile consacrate tradițiilor și sărbătorilor. O bună parte a gazetei o reprezentau articolele și corespondențele despre activitatea cercurilor culturale învățătorești și ale „Astrei”, semnate de către numeroși învățători din județ: Nicolae Oprea (Toplița), Gh. B. Crăciun (Brâncovenești), Mihail Moldovan (Lueriu), Onisie de la Socol, Mihail Tomșa (Râpa de Jos). Unii învățători au contribuit și cu diferite culegeri de folclor. Profesorul Demetrescu opera însă uneori și cu foarfecele, decupând din *Universul* anumite sfaturi agricole și igiene, din revistele de folclor bucați de literatură populară, iar din ziarul timpului diferite informații cu caracter general.

La toate acestea se adăuga colaborarea mea – între timp mă reconciliesem cu M. Demetrescu – cu numeroase articole și foiletoane literare, cu evocări ale unor scriitori (Șt. O. Iosif, Ilarie Chendi, Panait Cerna, George Coșbuc, Carmen Sylva), și personalități sau evenimente istorice, precum și diverse cronică și recenzii de cărți. Eram, cum zicea Demetrescu, „corbul alb” al gazetei.

Tot în foiletonul *Gazetei* am publicat și un *Îndreptar pentru cercurile culturale ale învățătorilor*, pe care, păstrând zațurile tipografiei l-am editat și într-un volum separat.

Fără a depăși hotarele județului și fără a se distinge prin ceva original, cum erau alte periodice populare din Ardeal – *Foaia poporului* de la Sibiu, *Foaia interesantă* de la Orăștie, *Foaia noastră* de la Cluj – *Gazeta Mureșului* a fost totuși o publicație potrivită pentru popor și pentru intelectualii satelor. Fiind gazetă populară, *Gazeta Mureșului* n-a putut da mai mult, și, adresându-se satelor, n-a constituit un impuls pentru viața culturală și artistică a orașului, care a pătimit mereu din cauza lipsei unei reviste. Ea a fost însă un steag românesc, o flamură patriotică și culturală care nu trebuie să fie uitată.

În octombrie 1932 avea să se deschidă într-un magazin de mobile și prima expoziție de sculptură a tânărului Ion Vlasiu, absolvent al Școlii de arte și meserii din Târgu-Mureș, puțin luat în seamă atunci, dar care printr-un talent excepțional și printr-o neobosită putere de muncă, avea să devină unul din cei mai apreciați artiști plastici contemporani. Expoziția lui Vlasiu

a fost de altfel prima expoziție de sculptură organizată în orașul Târgu-Mureș.

N-aș putea trece mai departe fără a nu aminti că în acest oraș am participat și la redactarea revistei *Glasul șomerilor* (25 ianuarie 1933), înființată de avocatul Ion Șulariu de la Reghin ca un protest împotriva șomajului vremii, care luase proporții îngrijorătoare, și totodată împotriva exploatării acerbe a muncitorimii. Două din cele patru articole principale ale revistei au fost scrise de mine (*Șomajul muncitorilor manuali* și *Șomajul învățătorilor*). Siguranța, care a intrat imediat „pe fir”, a interzis continuarea apariției revistei. Ecurile luptelor de la Grivița răsuna și la Târgu-Mureș.

Marile manifestații patriotice populare din primăvara anului 1933, provocate de acțiunile revanșarde și revizioniste ale unor state dornice de schimbarea frontierelor României, au adus la Târgu-Mureș și pe poetul Adrian Maniu, autorul volumului de poezii *Lângă pământ* și *Drumul spre stele* colaborator în acel moment al ziarului *Universul*. I-am ținut ceasuri întregi tovărășie plimbându-l printre miile de mureșeni veniți să protesteze împotriva punerii în discuție a hotarelor țării, poetul entuziasmându-se de energia și costumele lor populare. La întoarcerea în București a publicat un entuziast articol despre „cămășile albe” ale Mureșului. Interesându-se îndeaproape de arta populară, Adrian Maniu a vizitat cu această ocazie și pe Aurel Filimon, în locuința căruia am aflat diferite icoane pe sticlă și cănițe din lut smălțuite cu frumoase motive florale. Cele descoperite l-au încântat atât de mult, încât le-a consacrat o expunere la Radio și l-au făcut să mai revină pe meleagurile mureșene.

În toamna aceluiași an, pe când mă pregăteam să-mi fac stagiul militar, Târgu-Mureșul și-a dobândit în sfârșit revista mult așteptată. Ea a fost inițiată de Asociația celei mai modeste categorii de intelectuali, învățătorii, cari au avut totuși dorința de a avea o publicație cultural-pedagogică proprie. Revistei i s-a dat numele semnificativ de *Progres și cultură*, ca secretar de redacție pe lângă reprezentantul Asociației, învățătorul Ion Butnariu de la Petelea, fiind chemat vechiul meu coleg de la Școala normală, Nicolae Albu. Înainte de a pleca la armată – urma să fac școala militară de ofițeri în rezervă la Bacău – m-am înțeles cu Albu punct cu punct ca în loc de o revistă pedagogică dedicată unor banale discuții despre „treptele formale” sau despre calitățile „școalei active”, să facem o publicație cu serioase preocupări literare, istorice, artistice, în jurul căreia, pe lângă învățătorii mureșeni, să concentrăm evitând politica, condeie, îndeosebi tinere, din toate părțile țării. În mai puțin de câteva luni – acesta fiind în primul rând meritul lui Nicolae Albu – în jurul revistei s-au adunat astfel nu numai intelectualii mureșeni menționați anterior, și îndeosebi Maximilian Costin, Vasile Al-George, Mihail Demetrescu, Aurel Filimon,

ci și unii colaboratori de la București, Galați, Constanța, Cluj, Sibiu, Timișoara, Cernăuți și din alte orașe. Printre colaboratorii revistei se aflau astfel poeții și prozatorii debutanți ai timpului, Ion Th. Ilea, Ștefan Baciuc, Teodor Scarlat, Traian Chelaru, E. Ar. Zaharia, Mircea Streinul, Teofil Lianu, C.D. Anderco, Corneliu Albu, Nicolae Rusu, Radu Marin Voinea, Ladmiss Andreescu ș.a. Poeții bucovineni fuseseră atrași de mine prin intermediul camarazilor de la Școala militară băcăuană.

De altfel, între timp se înmulțiseră și forțele literare mureșene, în rândurile scriitorilor numărându-se acum și avocatul Alexandru Ceușianu, de la Reghin, colaborator la revistele bucureștene *Azi* și *Viața literară*, judecătorul Gherghinescu Vania, venit de la Turmu-Severin, autor al volumelor de poezii *Drum lung* și *Amvonul de azur*, eseistul Ion Miclea, profesorul Aurel I. Popp, studenții Septimiu Bucur, Nicolae Ursu, Gheorghe Stoica, David Lazăr, Ion Covrig Nonea, colaboratori la diferite publicații de la București și Cluj, cari dădeau multă vioiciune și variație cronicilor revistei. Sporise totodată și numărul învățătorilor poeți, printre ei aflându-se Constantin Ștefăniu de la Teaca și Alexandru Șara de la Gurghiu. Exemplul învățătorilor mureșeni a stimulat la colaborare și pe învățătorii scriitori din alte județe, ca George Popa de la Mediaș, Florian Stănică din Romanai și a.

Progres și cultură se încadra astfel în seria revistelor ardelenale ale epocii: *Abecețar* de la Brad, *Provincia literară* de la Sibiu, *Gând românesc* de la Cluj, *Pagini literare* de la Turda, *Țara Bârsei* de la Brașov, *Hotarul* de la Arad, *Afirmarea* de la Satu Mare, *Familia* (serie nouă) de la Oradea. După un deceniu de sterile agitații politice și de grea secetă publicistică, Ardealul noului secol se manifesta cu puteri neașteptate, relevând o întregă pleiadă de talente. E perioada când se impun Mihai Beniuc, Emil Giurgiuca, Pavel Dan, Ion Vlasiu. Revista *Progres și cultură*, a contribuit și ea în mod entuziast la susținerea acestei atmosfere prielnice literaturii române contemporane și a popularizării creațiilor noilor ei exponenți din întreaga țară. N. Albu în special s-a afirmat ca un lucid și multilateral spirit critic, publicând zeci de cronici literare și pedagogice adunate mai târziu într-un volum intitulat *Însemnări pedagogice și literare* (1936).

Printr-o serie de studii semnate de mine și de dr. Eugen Nicoară de la Reghin, revista a căutat în același timp să valorifice patrimoniul istoric și cultural al Mureșului, dând noi versiuni asupra vieții și operei unor cărturari și luptători ca Petru Maior, George Șincai, Al. Papiu Ilarian, Constantin Romanu-Vivu, Ladislau Vasile Pop, Virgil Onițiu, Nicolae Petra-Petrescu. După apariția lor în *Progres și cultură* ele au fost adunate și într-o broșură intitulată *Figuri mureșene* (1934), aceasta fiind cea dintâi încercare de a aduna la un loc personalitățile legate de istoria Mureșului. Mai târziu aveam să le adaug atâtea altele, ca Ioan Rusu de la Hăbic, autor al primului tratat

de geografie universală în limba română (*Icoana pământului*, Blaj, 1841 – 1843), Simion Popescu, prieten al lui Ion Slavici și George Coșbuc, apropiat al lui Titu Maiorescu, profesor al poetului Ion Barbu, Simion C. Mândrescu, profesor la Universitatea din București, autor al celei dintâi culegeri de folclor mureșean, aprig luptător pentru realizarea unității naționale, Miron Cristea, primul patriarh al României și totodată autorul unei vaste colecții de proverbe românești, Teodor Ceantea, directorul preparandiei din Arad, distins pedagog și autor de manuale didactice, prieten al lui M. Eminescu, Octavian C. Tăslăuanu, redactor al revistei „Luceafărul”, luptător energic pe baricadele unității și excelent memorialist etc., neadunate încă în volum. La experiența istorică și la cunoștințele de atunci n-am putut aborda însă alte personalități decât cele cuprinse în broșura menționată.

În paginile aceleiași reviste, adresându-mă învățătorilor am înfățișat și activitatea marilor folcloriști învățători Ion Pop-Reteganul, C. Rădulescu-Codin și Mihai Lupescu, studiile asupra acestora fiind adunate într-o nouă broșură *Din contribuția învățătorimii române la dezvoltarea culturii naționale* (1935).

În primăvara anului 1934 (22 aprilie) revista a inițiat și cea dintâi șezătoare literară la Târgu-Mureș, organizată cu concursul „Societății scriitorilor români independenți” aflată sub conducerea lui Romulus Dianu și Zaharia Stancu. La șezătoare au participat Cincinat Pavelescu, considerat senior al poezilor lirici și al epigramiștilor români, răsfățatul atâtor faimoase șezători, Romulus Dianu, Zaharia Stancu, Ion Valerian de la București, Vladimir Nicoară, Ion Th. Ilea, C. S. Anderca, Corneliu Albu și Victor Ilieșiu de la Cluj, M. G. Samarineanu și George A. Petre de la Oradea, Const. Miu Lerca de la Timișoara. Maximilian Costin, Al. Ceușianu, Gherghinescu Vania și N. Albu au făcut onorurile de amfitrioni. Calculele avute în vedere la întocmirea programului au determinat ca eu, venit în uniformă de la Școala militară din Bacău, să citec versuri imediat după superbul succes înregistrat de Cincinat Pavelescu, care a fost salutat cu un adevărat torent de aplauze. Cum aveam să aflu mai târziu, nici unul din poezii prezenți n-a voit să apară imediat după Cincinat, așa încât, contându-se și pe vocea mea, am fost sacrificat eu. Lumea din sală înțelegând situația, m-a răsplătit totuși și pe mine cu un ropot de aplauze pentru a nu părăsi scena prea întristat. Îndrăzneala mea fusese totuși excesivă.

IV

Timp de două zile bătrânul trubadur, care venise la Târgu-Mureș însoțit de ultima sa logodnică, o domnișoară de la Telefoanele din Brașov a

fost musafirul distins al scriitorilor mureșeni, amfitrionii săi fiind soții Domnița și Gherghinescu Vania. Plimbându-l prin oraș, cei doi soți, dorind ca maestrul să se simtă cât mai bine, se scuzau până și de faptul că pe alocuri era silit să treacă peste anumite resturi de hârtii abandonate sau de chiștoacele de țigări. Constatând marea pasiune ce exista între cei doi soți, galantul poet le-a improvizat o spirituală epigramă mărturisindu-și și el afecțiunea pentru Domnița:

Marea voastră pasiune
O-nțeleg și o aprob,
Însă n-am văzut domniță
Stăpânind un singur rob.

O altă epigramă a fost dedicată direct lui Gherghinescu Vania, care văzând marea număr de scriitori veniți să-și citească creațiile, a renunțat să mai apară în fața publicului. Epigrama era următoarea:

Scriitorul cel mai gureș
Să vie la Târgu-Mureș.
Căci aicea Vania
- Și tace spovedania.

Nu aveau să treacă însă decât abia câteva luni și aflăm trista veste a morții lui Cincinat Pavelescu (30 noiembrie 1934).

Șezătoarea de la Târgu-Mureș a fost astfel ultima șezătoare la care a participat unul din cei mai iubiți scriitori români ai timpului.

La Târgu-Mureș, cu ocazia acestei șezători, am avut o interesantă discuție și cu Zaharia Stancu, care a găsit că noi, scriitorii mureșeni, suntem prea „moi” și nu ne manifestăm cu destulă energie pentru afirmarea pe plan local a spiritului românesc. Același Zaharia Stancu avea să ne acuze însă, mai târziu, într-o altă discuție, avută la București în 1946, că am manifestat la Târgu-Mureș, ca și în alte orașe transilvane, o prea accentuată atitudine naționalistă.

Șezătoarea de la Târgu-Mureș a avut un mare ecou în diferitele publicații și, în legătură cu ea, s-a relevat și importanța revistei *Progres și cultură* care a început a fi considerată ca una din revistele de seamă ale timpului, dar nu pe terenul pedagogic, așa cum doriseră învățătorii, ci pe cel literar care devenise din ce în ce mai pregnant.

În toamna anului 1934 (8 – 9 septembrie), revista a consacrat un număr special – pe hârtie velină – „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român”, care și-a ținut Congresul la Târgu-Mureș, la care au participat numeroși cărturari ardeleni în frunte cu Iuliu Moldovan, președintele societății, Sextil Pușcariu, Gh. Bogdan-Duică, Iuliu Hațieganu, Ion Agârbiceanu, Ion Chinezu, Ion Breazu, Olimpiu Boitoș.

Cu această ocazie, filologul Sextil Pușcariu a conferențiat despre *Perspectivile literare ale timpului*, iar Gh. Bogdan-Duică, cu o vervă surprinzătoare, despre spiritul care trebuia să anime activitatea secțiilor „Astrei”. Aceasta a fost însă ultima mea întâlnire cu prea eruditul istoric literar, și totodată ultima lui expunere publică, fiindcă numai peste câteva zile avea să se stingă brusc într-o cameră de hotel la Brașov (21 septembrie 1934). La congresul „Astrei” am cunoscut și pe Emanoil Bucuța, autorul romanului *Fuga lui Șefki*, director al Casei Școalelor și redactor al revistei *Boabe de grâu*, pe care îl voi întâlni apoi și la congresele viitoare și cu al cărui sprijin urma să tipăresc peste câțiva ani întâia mea ediție din operele lui Ioan Pop Reteganul: *Legende, povestiri și obiceiuri românești* (1943).

Numărul din *Progres și cultură* dedicat *Astrei* – remarcabil și prin condițiile grafice și numărul de pagini în care a apărut – a ridicat și mai mult prestigiul revistei, impunând-o definitiv în rândul periodicelor literare transilvănene. În zadar încercau inspectorii școlari Nicolae Crețu, Ieronim Puia și Parteniu Duca, și alături de ei câțiva excelenți învățători ca Ion Butnariu, Cristache Teodoru ș.a. s-o îndrepte pe calea exegezelor pedagogice, fiindcă profilul ei era acum bine stabilit iar elanul din ce în ce mai tumultuos.

În locul lecțiilor practice solicitate de unii învățători, ea publica prin Maximilian Costin și Gherghinescu Vania, traduceri din Mallarmé și Paul Verlaine, asupra acestuia publicându-se și un studiu semnat de profesorul George Hanganu, făcea recenzii la ultimele cărți de literatură și filosofie, comenta polemic, pe lângă revistele pedagogice – aproape toate periodicele literare din țară, care, la rândul lor, îi răspundeau și ele cu aceeași largă atenție.

Un îndemn în această direcție venea și din partea familiei Gherghinescu, în a cărei casă ne adunam uneori la discuții, Domnița Gherghinescu, mare admiratoare a lui Verlaine, fiind și ea o scriitoare de talent, care va traduce mai târziu romanul lui Alain Fournier *Cărarea pierdută*. Cu un profil marmoreean, de o simetrie și gingășie atenuată și înzestrată totodată cu o mare finețe, Domnița, care avea să inspire mai târziu o mare pasiune lui Lucian Blaga, prezida aceste reuniuni cu o distincție într-adevăr aristocratică.

În toamna anului 1934 revista a dobândit un nou aliat, fiindcă în acest an, eliberat din armată, am revenit și eu în Târgu-Mureș unde mi s-a încredințat secretariatul de redacție al ziarului săptămânal *Glasul Mureșului*, înființat de Maximilian Costin. Deși ziarul urma să aibă caracter politic, eu m-am străduit totuși să-i dau și o patină cultural-literară, inoculându-i același spirit care domina și la *Progres și cultură*.

Pentru relevarea acestei atitudini am înființat, după modelul unor ziare bucureștene, o pagină culturală permanentă – pagina a II-a – unde, cel puțin în primele luni, publicam poezii, folclor, informații, cronici și portrete literare. Evident, fiecare nou număr din *Progres și cultură* era salutat cu aprecierile cuvenite. Printre colaboratori, alături de mine, care duceam tot greul redacției – semnam și cu pseudonimul Victor Lucrețiu – figura Maximilian Costin, Nicolae Albu, Constantin Ștefănoiu și alții, ziarul fiind urmărit cu interes de către iubitorii de literatură. *Glasul Mureșului* a dat în această perioadă o accentuată atenție și folclorului, N. Albu publicând un amplu articol despre folcloriștii mureșeni Simion Rusu, Aurelian Borșianu și Teodor Podariu, iar eu, în colaborare cu doctorul Eugen Nicoară, am început tipărirea unei culegeri de literatură populară din regiunea Mureșului de Sus, care avea să apară apoi, cu o prefață de Ion Agârbiceanu, într-un volum intitulat *Murăș, Murăș apă lină* (1936).

Aceasta a fost cea mai largă și mai variată colecție de folclor mureșean publicată până atunci (330 pagini). Volumul cuprindea, pe lângă diferite chipuri, porturi, cuvinte și expresii numeroase, numeroase doine și balade, hore și chiuituri, obiceiuri și orații de nuntă; colinde, priveghiuri și bocete, cimilituri și proverbe ș.a. culese, prin învățători, elevi și studenți din toate părțile de sus ale județului.

Mai târziu avea să se obiecteze acestei culegeri faptul că nu a indicat numele persoanelor de la care au fost auzite bucățile introduse în volum, uitându-se însă lucrul esențial: nu era vorba de o culegere cu caracter științific, filologic, ci de una antologică, populară, editoarea ei fiind Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român, adresată exclusiv țăranimii și tineretului mureșean. Ca și unele din cărțile lui Anton Pann, ea reprezenta creații „de la lume adunate și iarăși la lume date”.

Atât *Progres și cultură*, cât și *Glasul Mureșului* circula chiar și printre elevii școlilor secundare din oraș, în băncile cărora, ca și pe vremea adolescenței noastre, se aflau noi serii de poeți, cari veneau cu timiditate – eu și N. Albu eram acum „mari” – să ne arate încercările comise și să ne consulte asupra lor.

În primăvara anului 1935, comitetul „Asociației învățătorilor”, nemulțumit de orientarea dată de Albu revistei *Progres și cultură* l-a îndepărtat însă de la secretariatul publicației, în locul lui numindu-se echipa de institutori de la Școala de aplicație cu dispoziția de a o transforma într-o veritabilă revistă pedagogică. Deși animați de cele mai bune intenții, institutorii n-au putut ridica însă revista la nivelul pedagogic la care o ridicase și menținuse N. Albu din punct de vedere literar, așa încât ea a intrat în rândul obișnuitelor publicații locale fără ecou și fără legături dincolo de hotarele județului.

Prin *Glasul Mureșului* eu am protestat însă pe o pagină întreagă împotriva hotărârii comitetului, subliniind cu fermitate contribuția lui N. Albu la afirmarea și dezvoltarea scrisului românesc în Târgu-Mureș și, totodată, necesitatea ca revista să nu se îndepărteze de tradiția ei consacrată. Bineînțeles că atât eu cât și N. Albu ne-am retras dintre colaboratorii revistei, între *Progres și cultură*, reprezentată de noii conducători, și *Glasul Mureșului*, unde mă manifestam eu, urmând o tăioasă polemică.

În toamna aceluiași an N. Albu va părăsi Târgu-Mureșul transferându-se la Școala de aplicație din Blaj, unde va intra printre colaboratorii revistei *Blajul*, văduvind astfel Mureșul de o forță spirituală care ar fi putut da aici rezultate dintre cele mai alese.

O limitare a orizontului s-a produs și la *Glasul Mureșului*, Maximilian Costin cedând locul de director lui E. Dandea, primarul orașului, care avea să facă din ziar, trecând peste preocupările mele culturale, un organ exclusiv politic, destinat polemicilor sale cu rivalii politici locali: Aurel Baciu, Ion Bozdog și aderenții lor. Bătrânii orașului poate că își mai amintesc și astăzi de acele penibile polemici cari au înveninat timp de ani de zile raporturile dintre intelectualii locali, fiecare căutând – după buna tradiție politică a timpului – să se denigreze unul pe altul.

Deși aceste conflicte erau profund dăunătoare activității mele culturale, mai ales celei pe care o desfășuram în cadrele *Astrei* nu m-am lăsat totuși dominat de zgomotul și de înverșunarea lor și am căutat să... visez mai departe. Să visez la o revistă cum aș fi dorit să fie *Avântul* și cum încercase să fie *Progres și cultură*. Voiam însă o revistă proprie, o revistă a mea, o revistă pentru orașul nostru, fiindcă altfel pentru versurile și articolele mele aveam asigurat spațiul periodicelor *Țara Bârsei* de la Brașov și *Națiunea română* de la Cluj al cărei corespondent oficial eram. O voiam și am avut-o. După plecarea lui N. Albu la Blaj, confidentul meu literar devenise sublocotenentul Ion Cismaru (Bebe) de la regimentul 82 infanterie, poet și el – editase recent un volum de poezii intitulat *Mărgăritare înlăcrimate* – și pasionat cititor de literatură.

Noapți de-a rândul ne pierdeam prin aleile dinspre Liceul militar sau prin restaurantele orașului discutând ultimele apariții literare – Tudor Arghezi, Lucian Blaga, George Bacovia – și suspinând după o ... revistă. Neavând alte resurse și neavând de la cine aștepta nici un ajutor, în cele din urmă ne-am hotărât să ne-o dăruim noi înșine. Drept fond de investiție, Cismaru și-a sacrificat o parte din solda lui de ofițer, iar eu tot ce puteam jertfi din leafa mea de învățător și astfel, la 1 noiembrie 1936 a apărut – în patru pagini – revista literară bilunară *Clipa* având formatul „Biletelor de papagal” ale lui Tudor Arghezi și a „Abecedarului” lui E. Giurgiuca, apărut

cu câțiva ani mai înainte la Brad. Pe copertă urmau să apară ca redactori ambele noastre nume – Vasile Netea și Ion Cismaru – tovărășia noastră fiind egală întru toate. Dar în momentul în care era să dăm coperta la tipar, Bebe mi-a comunicat că, fără a se retrage din „combinație”, el nu va putea apărea totuși pe copertă, fiindcă superiorii lui nu i-au îngăduit o asemenea exhibiție. În locul numelui el îmi oferea însă unul din pseudonimele sale – avea vreo trei – și astfel *Clipa* a pornit la drum având ca redactori pe Vasile Netea și *Balcys Valst*.

Primii colaboratori ai *Clipei* au fost cei cunoscuți de la *Progres și cultură* și, în primul rând, Nicolae Albu, care a fost solicitat să se ocupe în mod permanent de cronică sa literară. Ca poeți, pe lângă cei doi redactori, aveau să se manifeste mureșenii Al. Ceușianu și Const. Ștefăniu. Ca eseisti a apărut Al. Șerban, armurier al unuia din regimentele locale. Dar cum între timp, prin colaborarea mea la *Națiunea română* îmi făcusem unele legături și în capitala Ardealului, la *Clipa* au colaborat și clujenii Horia Stanca, publicist de elită, Radu Stanca care avea să se impună ca poet și dramaturg, V. Copilu-Cheatră, poet și prozator al vieții moșilor. De la Blaj, N. Albu obținuse colaborarea institutorului Tenea Aștilean care a abordat problemele literaturii pentru copii. Comentând fenomenul literar contemporan, *Clipa* a susținut, prin Horia Stanca, necesitatea înființării unei edituri transilvănene pentru a încuraja pe scriitorii provinciei.

După câteva numere *Clipa* a dobândit și colaborarea și sprijinul material al lui Maximilian Costin, care între timp publicase volumul de proză satirică *Șoimii patrupezi*, ridicându-și numărul paginilor de la 4 la 10. Cei doi inițiatori ai revistei au făcut totodată loc în conducere și lui M. Costin și poetului C. Ștefăniu, anunțând în același timp că de la 1 aprilie 1937 *Clipa* se va transforma într-o revistă mai mare.

Aceasta avea să fie *Jar și slovă*, al cărei prim număr având o extensiune de 42 de pagini, a apărut la sfârșitul lunii aprilie. Apariția revistei a fost posibilă datorită unei subvenții de 10.000 lei acordată de primăria orașului datorită stăruințelor mele pe lângă primarul Emil Dandea, care era și director la *Glusul Mureșului*.

La *Jar și slovă*, care se intitula revistă literară, artistică și socială, aveam să figurez singur pe copertă ca redactor. Chiar de la primul număr revista a beneficiat, pe lângă colaboratorii de la *Clipa* și *Progres și cultură* – Al. Ceușianu, Corneliu Albu, George Popa, Radu Stanca – de contribuțiile nuvelistului și romancierului Victor Papilian, președinte în acel moment al Societății scriitorilor români din Ardeal, pe care aveam să-l invităm și la o șezătoare literară a muzicologului Octav Zeno Vancea (un studiu amplu despre „*Noua muzică românească*”), a arheologului Aurel Filimon (*Cetatea de la Cristești*) ș.a. La noua revistă, Bebe Cismariu va colabora nu numai cu

versuri, ci și cu proză semnată N. Alexen. Pentru cronica literară, alături de Nicolae Albu, rămas mereu alături de mine, a apărut și profesorul Nicolae Comșa de la Blaj, apreciat istoric literar, ambii semnatari dovedind multă acuitate și luciditate critică.

Programul publicației se inspira din tradițiile patriotice ale Mureșului și din dorința de afirmare a culturii și literaturii destinată progresului poporului român. Primul ecou al apariției unei noi reviste la Târgu-Mureș avea să fie reproducerea programului său în publicația lui N. Iorga *Cuget clar*, marele savant având ochii mereu ațintiți asupra acestui oraș.

În numerele următoare se va accentua colaborarea poezilor și publiciștilor mureșeni Aurel Holircă, Constantin Ștefăniu, Alexandru Șara, Iosif Maniu, precum și a unor poeți clujeni și bucovineni: V. Copilu-Cheatră, Ivonne Rossinion, Radu Stanca, Mircea Streinul, E. Ar. Zaharia ș.a. Horia Petra-Petrescu de la Sibiu, fiul lui Nicolae Petra-Petrescu, originar de pe Valea Gurghiului, care colaborase și la *Progres și cultură*, ne-au trimis un interesant studiu despre „Tehnica pieselor populare” și o duioasă evocare a artistei Agatha Bârsescu, fosta societară a marelui teatru vienez *Burgtheater*.

Deși n-a apărut decât timp de opt luni *Jar și slovă*, a dovedit totuși că și la Târgu-Mureș se poate afirma o revistă literară românească, care ar putea aduna în jurul ei scriitori din întreaga țară.

E ceea ce face astăzi *Vatra*, care a depășit atât prin durată cât și prin nivel tot ceea ce s-a realizat în această direcție până la apariția ei.

V

În perioada *Clipei* a apărut la Târgu-Mureș și culegerea literară bilingvă *Cot la cot* (Vállvetve, 1936), alcătuită de publiciștii Kertész Akos și Gherasim Emil. Grupul nostru a fost reprezentat în această culegere prin Gherghinescu Vania, Maximilian Costin, Vlad Stânceanu (Al. Șerban) și Vasile Netea. De la București s-a obținut colaborarea bătrânului luptător umanitarist Eugen Relgis, a criticului Mihail Ilovici și a poezilor Sașa Pană, Teodor Scarlat, Virgil Carianopol. Dintre scriitorii maghiari au fost integrați Wass Albert, Morvay Zoltán, Tamásy György, Barta István, Kántor János, Molnár Balázs și cei doi inițiatori. Unul dintre colaboratori, scriitoarea Alexandra Marcu, fiica morarului din comuna mea natală, a scris câteva poezii în ambele limbi. Culegerea avea totodată și două prefețe, prima în limba română, semnată de primarul Emil Dandea, iar a doua, în limba maghiară, sub semnătura profesorului Antalffy Endre. Lucrarea s-a bucurat de un remarcabil ecou atât în rândurile presei române cât și a celei

maghiare. În legătură cu alcătuirea și editarea ei s-au exprimat de-a lungul timpului diferite opinii, unii comentatori voind să dea culegerii un anumit dedesubt tainic și un anumit sens politic, asumându-și chiar și diferite merite. Îmi pare rău că trebuie să-i decepționez, dar mă văd nevoit să precizez că lucrarea respectivă a fost alcătuită de cei doi autori după o prealabilă înțelegere cu mine, eu trebuind să le obțin fondurile necesare tipăririi ei prin intervenția pe lângă primarul Emil Dandea. Deși acest primar era considerat refractar, din motive politice, unei conlucrări româno-maghiare, totuși, văzând culegerea, a acceptat să-i acorde nu numai subvenția solicitată ci, totodată, la stăruința autorilor, făcută prin mine, să o și prefăteze pentru a-i sublinia și mai mult importanța. Cum Dandea nu se ocupa prea mult cu literatura, am fost rugat eu să-i scriu un bruion pentru a-l definitivă el apoi. Desigur, bucățile din culegere – versuri, evocări, povestiri – nu aveau toate caracter antologic, artistic, lucru remarcat și de profesorul Antalffy în prefața sa, scopul culegerii fiind numai de a demonstra că o activitate „cot la cot” între scriitorii români și maghiari este posibilă și necesară, și că între oameni de bună credință ea se poate realiza în cele mai bune condiții.

Din acest punct de vedere, apărută la Târgu-Mureș, culegerea publiciștilor Kertész Akos și Gherasim Emil era mai mult decât semnificativă. Cum împărtășeam întru totul aceste convingeri, - manifestate într-atâtea alte ocazii – nu m-am dat în lături nici de a colabora la lucrare, și nici de a o sprijini prin relațiile mele oficiale.

Ziarul național-creștin local, *Drum drept*, n-a ținut însă seama de nici unul din aceste considerente și s-a grăbit să persifleze pe autorii acestei inițiative, pe cât de modeste tot pe atât și de dezinteresate.

La Târgu-Mureș am cunoscut în aceeași perioadă și pe scriitorul N. D. Cocea, autorul faimoaselor romane *Vinul de viață lungă*, *Pentru un petec de negreață*, *Nea Nae*, care era stabilit atunci la Sighișoara. Cocea a venit în orașul nostru adus ca martor la un proces intentat de medicul veterinar V. Tatulea lui Maximilian Costin, pentru delictul de a-l fi portretizat în mod ironic – fără a-i menționa însă numele – într-una din povestirile cuprinse în volumul *Șoimii patrupezi*, apărut în 1934.

Cum veterinarul susținea morțiș că el este „prostul” ridiculizat de autorul *Șoimilor patrupezi*, romancierul a fost chemat să precizeze în fața tribunalului dreptul pe care îl are un scriitor de a portretiza în mod literar anumite tipuri sociale cunoscute. Ca avocat a fost angajat Ion Gheorghe Maurer, stabilit și el vremelnic în același oraș cu Cocea. Timp de două sedințe, la două termene deosebite, avocatul și martorul au pledat în fața tribunalului pentru libertatea de inspirație a scriitorului, Tatulea, orișicât ar

fi fost de asemănătoare unele trăsături ale personajului descris, fiind silit să-și retragă acțiunea.

Evident, grupul scriitorilor de la Târgu-Mureș a făcut zid în jurul lui Maximilian Costin, rugând totodată pe N.D. Cocea, care avea niște ochi diabolici și o chelie lucioasă ca și a lui Cincinat Pavelescu, să țină o conferință despre literatura satirică și despre libertatea de creație a artistului. Conferința, la care s-a asociat și profesorul Gh. Bronzetti pentru a elogia pe conferențiar, s-a ținut în sala mică a Palatului Culturii, ea fiind urmată de o copioasă agapă. La agapă a participat și avocatul Ion Gheorghe Maurer, fără a bănuși că aveam cinstea de a fi comeseni cu un viitor președinte al Consiliului de Miniștri al Republicii Socialiste România. Cocea, cum era și de așteptat, ne-a uimit pe toți cu verva lui ineputabilă, cu spiritul său scăpărător, cu aforismele sale acidulate, el posedând un adevărat almanah de anecdote și amintiri în care, din loc în loc, răsăreau întâmplări cu Tudor Arghezi și Gala Galaction. Hohotele noastre de râs îl urmau până la lacrimi. Maurer intervenea și el din când în când cu câte o glumă subțire sau cu câte o observație malițioasă.

Cele câteva ceasuri petrecute în tovărășia lor au trecut ca un vis lăsându-ne tuturor regretul despărțirii. Pe N. D. Cocea aveam să-l revăd mai târziu și la București și el aducându-și aminte cu multă plăcere de Maximilian Costin și de seara de la Târgu-Mureș. Cât despre „Șoimii patrupezi”, după zgomotul stârnit de procesul intentat de veterinar și de conferința lui N. D. Cocea, ea s-a vândut ca o adevărată carte de senzație.

Maximilian Costin era de altfel prin el însuși un om fermecător, distins violonist, compozitor și muzicolog sincer îndrăgostit de literatură, însușiri pe care fiind pianistă, le avea și soția lui. Ambii erau totodată și niște amfitrioni de o rară finețe, așa încât n-am putut decât regreta momentul în care, în anul 1937, Costin a părăsit Târgu-Mureșul pentru a se stabili la București, ca director administrativ al Operei Române. La 24 august 1938 va înceta din viață.

De altfel, în ultimii doi ani numărul scriitorilor de la Târgu-Mureș se rărise. Gherghinescu Vania plecase încă din 1935 la Brașov, N. Albu în 1936 la Blaj, iar în 1939 mă voi îndrepta și eu spre Cluj și apoi spre București, pentru a mă dedica studiilor.

Cu acestea începea un alt capitol din viața mea – capitolul Clujului – asupra căruia voi reveni mai târziu.

Mai înainte de a părăsi Târgu-Mureșul aveam să ascult însă pe Ioan Petrovici, profesor la Universitatea din Iași, evocând într-o conferință rostită la Palatul cultural (18 noiembrie 1938) – cu prilejul unui congres al Frăției ortodoxe române – personalitatea lui Octavian Goga, decedat în primăvara aceluiași an. A fost una din cele mai subtile și mai vibrante

evocări pe care le-am auzit, Ioan Petrovici fiind unul din cei mai remarcabili oratori ai timpului. Continuând tradiția lui Titu Maiorescu, al cărui elev fusese, Petrovici cultiva, rostită cu o voce de bariton, o elocință de un înalt nivel intelectual, impecabilă ca formă și străbătută de o seducătoare însuflețire și uneori, ca în evocarea amintită, de o caldă duioșie. Accentul și vibrațiile lui sonore variau între cristal și bronz, între vioară și orgă. Principalele sale creații oratorice sunt cuprinse în volumul *Momente solemne*, publicat în două ediții (1927 și 1942).

În 1942, la împlinirea vârstei de 60 de ani, aveam să scriu în revista *Dacia Rediviva* de la București un articol omagial intitulat *I. Petrovici ca orator*, inspirându-mă, ca punct de plecare, - deși între timp îl mai ascultasem de câteva ori - de impresiile înregistrate în 1938 la Târgu-Mureș.

N-aș putea încheia însă aceste amintiri legate de orașul florilor, fără a aminti, măcar tangențial, de unii scriitori și erudiți pe care i-am cunoscut tot la Târgu-Mureș, dar într-un alt context. Acesta era al societății *Tinerimea Română*, care nu avea în mod direct preocupări literare, dar care avea printr-un consens tacit monopolul organizării conferințelor cultural-științifice de la Palatul Culturii. În fruntea ei, în decursul anilor s-au aflat câțiva entuziaști tineri ca, Onisie Rusu, inițiatorul, ca profesorii, Eugen Ioanițescu, autor al unui dicționar de galicisme, Teodor Podariu, folclorist, sau ca juriștii, Al. Bad, Eugen Nuțu, Iuliu Șerbănuț, Teodor Bordan ș.a. Între anii 1937 - 1938 eu am fost vicepreședinte al societății. Datorită acestei societăți au conferențiat în Târgu-Mureș în perioada interbelică numeroși profesori de la Universitățile din Cluj și București, și totodată câțiva renumiți scriitori.

Astfel de conferențieri dorea să aibă și Reghinul, orașelul din apropiere, așa încât, prin despărțământul „Astrei” de aici, condus de dr. Nicoară, se ajunsese la un acord cu „Tinerimea” din Târgu-Mureș ca cei invitați să conferențieze aici, să accepte în ziua următoare, în cazul că timpul le permitea, să se deplaseze și la Reghin. La Târgu-Mureș conferințele se țineau sâmbăta după masă, la Reghin duminica. Legat de dr. Nicoară prin activitatea de la *Astra*, am fost rugat ca întotdeauna să iau contact cu conferențiarul și să-i însoțesc, având la dispoziție o mașină, până la Reghin. În felul acesta am intrat în legătură cu numeroși erudiți și scriitori pe care rând pe rând, atunci când persoanele lor mă atrăgeau îi acompaniam în drumul lor pe Mureș în sus. Chiar și când se întâmpla ca cei invitați la Reghin să vie direct acolo, eu eram chemat pentru a-i primi și însoți împreună cu doctorul Nicoară în vreo descindere sătească, președintele „Astrei” Reghin dorind foarte mult să coboare astfel de personalități și în lumea satelor.

Am beneficiat astfel de lungi și instructive convorbiri cu savanții Iuliu Hațieganu, Alexandru Borza, Petre Sergescu, Petre Grimm, Coriolan Petreanu, cu filosoful Nae Ionescu, precum și cu scriitorii Ioan Agârbiceanu, I. A. Bassarabescu – care a vorbit atât la Târgu-Mureș, cât și la Reghin despre „Sport și literatură”, Ion Minulescu. Celui dintâi și celui din urmă – venit la Reghin să prezideze juriul pentru alegerea unei machete pentru bustul lui Petru Maior, prezentată de Ion Vlasiu – le-am luat cu aceste ocazii și câte un interviu, al lui I. Agârbiceanu urmând să fie publicat în ziarul *Națiunea Română* de la Cluj, iar al lui I. Minulescu în *Tribuna* din același oraș. Acestea au fost primele mele interviuri literare, cu interlocutorii mei de atunci păstrând și ulterior strânse legături personale.

Când împrejurările vor face să mă stabilesc la Cluj (1939) și apoi la București (1941), dispuneam astfel de numeroase și distinse relații personale, cari au făcut să intru relativ ușor atât în diferite redacții, unde mi-am continuat activitatea de interviuer (vezi volumul *Interviuri literare*, editat în 1972), cât și în anumite cercuri literare-științifice și artistice.

Pe calea unui astfel de interviu, luat în 1966 poetului, criticului și istoricului D. Panaitescu-Perpessicius, cel mai strălucit eminescolog român, aveam să aflu că și acesta, prin anii 1919 – 1920, a fost o clipă cetățean al Târgu-Mureșului funcționând ca profesor la Liceul militar „Mihai Viteazul”. Târgu-Mureșul i-a deschis totodată și drumul spre băile de la Uioara (Ocna Mureșului) și Bazna, unde a citit pe Marcel Proust și cărora le-a dedicat chiar și câteva poezii. În 1933, chemat de glasul amintirilor, Perpessicius va face un nou popas la Târgu-Mureș, orașul rămânându-i strâns legat de inimă.

Datorez Târgu-Mureșului norocul de a fi avut un dascăl ca Nicolae Crețu, plăcerea de a fi cunoscut cele dintâi bucurii și succese literare, de a fi învățat de timpuriu tehnica vieții de redacție, de a fi audiat, înălțându-mă până la extaz, oratori de dimensiunile lui N. Iorga și I. Petrovici, de a fi întâlnit savanți ca Gh. Duică, Sextil Pușcariu, Ioan Lupaș, poeți ca Adrian Maniu și Ion Minulescu, prozatori ca Ion Agârbiceanu, Emanoil Bucuța, N.D.Cocca și I.A. Bassarabescu, muzicologi și compozitori ca Maximilian Costin și Octav Zeno Vancea, pictori ca Aurel Ciupe și Ion Vlasiu – strălucit și ca sculptor și scriitor – și, în sfârșit, de a fi purces de aici pe calea literaturii, a publicisticii și a istoriei ce aveau să mă captiveze neconștient – ca o adevărată Fata Morgana – vreme de peste 50 de ani.

Oraș al copilăriei și al tinereții mele, oraș al marilor visuri, oraș al primelor confruntări cu viața și cu oamenii, unul din numeroșii săi fii spirituali, intrat acum în anii senectuții, te salută cu vechea lui înfiorare, cu dragostea de totdeauna, cu admirația nouă pentru tot ce reprezintă ca strălucire și forță contemporană – ca viitor..

VI

N-aș putea înainta cu aceste „memorii” a căror înseilare și publicare se datorește scriitorului Romulus Guga, care a voit ca cititorii *Vatrei* să cunoască „pe viu” viața mureșeană de odinioară, și, odată cu ea, preocupările intelectualilor mureșeni dintre cele două războaie, al căror zbcium și activitate a precedat pe a intelectualilor de astăzi, care i-au depășit prin noile instituții, publicații și realizări determinate de orânduirea socialistă, - pentru a porni pe căile Clujului și ale Bucureștilor, fără a nu sincroniza cu amintirile de la Târgu-Mureș pe cele cari mă leagă de orașul Reghin și de intelectualii lui de atunci, îndeosebi de scriitori aproape uitați astăzi, precum și de cei risipiți prin satele Văii Mureșului de sus, a Câmpiei și a Gurghiului.

Primele mele amintiri despre Reghin, orașul cunoscut pe plan cultural îndeosebi ca orașul lui Petru Maior, sunt legate de efectuarea primei fotografii făcute împreună cu părinții mei în primăvara anului 1916. Tata lupta atunci de aproape doi ani pe fronturile Galiției și ale Italiei, și primise pe neașteptate o scurtă permisie pentru a-și vedea familia. Mă lăsase la mobilizare în vârstă de numai doi ani, mic cât o vrabie, și acum mă găsisse voinic ca un mierloi. Mama mă numise Văsilică. Vremurile fiind tulburi și războiul prelungindu-se, tata și-a exprimat dorința să ne facem toți trei o fotografie pentru a o putea purta în buzunarul de la piept ca un talisman mângâietor. Eram singurul său fiu.

Am plecat, deci, într-o dimineață cu o căruță a unui vecin la Reghin, unde se afla un faimos fotograf numit Georg Heiter, care, mai târziu, în România Mare, avea să ajungă fotograf al Curții Regale. Atelierul său era vestit în întreaga regiune, și sute de mureșeni își datoresc imaginea fotografică acestui talentat artist.

Tata hotărâse, să ne facem două fotografii, una cu el în uniformă militară cu care venise de pe front, și alta în costumul nostru românesc, de la Deda. Mai întâi a fost făcută fotografia în costumul popular, cu care venise pe drum, urmând ca apoi să se facă cea în uniformă. Aparatul de fotografiat al lui Heiter era un aparat masiv, care mi se părea că seamănă cu un dulap, acoperit cu un cearșaf negru. La început mă și intimidase puțin. În timp ce tata și mama își schimbau hainele într-o cabină apropiată, eu m-am apropiat de dulap pentru a vedea ce cuprinde. Punând mâna când pe un șurub când pe altul, m-am pomenit însă că „dulapul” se prăbușește în mod brusc, la picioarele mele apărând un întreg arsenal de piese, rotițe, ochiane și șuruburi. Spaima mi-a fost mare, ea exprimându-se printr-un țipăt îngrozitor, urmat de o explozie de plâns. La țipătul meu și la zgomotul

căderii, atât Heiter cât și părinții mei au alergat speriați, mama și tata fiind îngrijorați de țipătul meu, iar fotograficul de soarta prețiosului său aparat. Constatând însă că nu s-a petrecut nimic ireparabil, Heiter s-a liniștit, mulțumindu-se cu o scurtă apostrofare, și odată cu el și părinții mei, așa încât, ștergându-mi-se ochii, s-a putut face și a doua fotografie. Imaginea aparatului căzut m-a urmărit însă multă vreme, ea reprezentând o adevărată groază.

Cele două fotografii făcute în aceste împrejurări se mai găsesc și astăzi pe peretele casei noastre de la Deda. Ele ne-au purtat însă noroc la toți, fiindcă în 1918 tata s-a întors sănătos din război, având la piept patru decorații, iar Văsilică și-a început școala.

În anul următor Reghinul avea să-mi ofere o amintire mai plăcută, fără a fi lipsită însă nici aceasta de un mic ghinion. Și de astă dată mersesem la Reghin tot pentru o fotografie, dar acum cu o mătușă care venise de la Viena, o soră de-a mamei – o chema Linuca – care voise și ea să mă aibă într-o imagine de copil. La Heiter nu s-a mai întâmpilat nimic, eu nemaiapropiindu-mă de „dulap”, dar la cofetăria unde m-au dus să-mi ofere o înghețată – a fost cea dintâi înghețată din viața mea – am scăpat paharul cu necunoscutul dulciu pe tava de metal, paharul spărgându-se imediat. Am întâmpinat, plângând din nou, alte priviri muștrătoare de la domnișoara care ne servea, dar mătușa mi-a cerut cu blândețe o nouă porție, așa încât am putut să mă bucur fără întârziere de minunata înghețată cu vanilie.

Vor trece ani până voi mai putea gusta una, de astă dată la Târgu-Mureș, după cum vor trece ani până când aveam să mai revăd și Reghinul.

Drumul spre viața și însemnătatea orașului avea să-mi fie deschise de către elevii liceului înființat în acest oraș de inginerul Florea Bogdan, unul din patrioții de seamă ai regiunii, care făcuse războiul de întregire în armata română, și care se întorsese acum la Reghin pentru a face din vechiul oraș al lui Petru Maior o citadelă de cultură românească.

Una după alta, pe lângă instituțiile existente înainte de război – despărțământul „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român” și banca „Mureșana” – au apărut noile înjghebări destinate afirmării românești: liceul, numit mai întâi „Florea Bogdan” și apoi „Petru Maior”, o tipografie și un ziar intitulat *Glasyul poporului* (1920), banca „Cerbul” și altele. O durată mai lungă și o acțiune mai eficientă avea să aibă liceul, în jurul căruia urma să se strângă un remarcabil număr de profesori și elevi din întreaga regiune, dispunând până atunci, din punct de vedere românesc, numai de o modestă școală primară alături de care strălucea un liceu săsesc prin băncile căruia trecuseră aproape toți intelectualii de seamă ai Mureșului superior, Miron Cristea, viitorul patriarh, Simion Mândrescu, viitor profesor universitar la București, folclorist, luptător pentru unitatea națională și

diplomat, Nicolae Petra-Petrescu de la Ibănești, scriitor popular și economist, Octavian C. Tăslăuanu, care avea să devină redactor-șef al revistei *Luceafărul* de la Budapesta și Sibiu și atâtea alții.

Deschiderea noului liceu avea să însemne o etapă nouă în dezvoltarea culturală a Reghinului, și să determine totodată apariția unor noi militanți pentru afirmarea culturii și literaturii române. În fruntea acestora s-a ridicat profesorul Dimitrie Murărașu (1896) originar de la Botoșani, care avea să predea româna și latina la acest liceu (1921 – 1923), urmând ca apoi să devină profesor universitar la București, eminescolog de prestigiu – a editat articolele politice și *Literatura populară a lui M. Eminescu*, 1935 – autor al unui voluminos tratat de *Istoria literaturii române* (1941), traducător al lui Lucrețiu (*Poemul naturii*), și a numeroase alte scrieri. Înalt, rumen la față, cu ochi veseli și pătrunzători, Dimitrie Murărașu – trăiește și astăzi la București – a introdus la liceul din Reghin șezătorile literare și reprezentațiile artistice, răspândite apoi în întreaga regiune, și a contribuit esențial la formarea și lansarea ca folcloriști și scriitori a doi dintre cei mai de seamă elevi ai acestui liceu, Simeon Rusu (1902 – 1932) și Aurelian Borșianu (1906 – 1974).

În arhiva lui Murărașu se mai găsesc și astăzi primele încercări ale acestor elevi cari aveau să realizeze o vastă activitate folcloristică și literară. I-am cunoscut bine pe amândoi, pe cel dintâi prin cunoștința celui de al doilea, iar pe acesta, chiar din copilărie, fiind născuți amândoi în aceeași comună.

Simeon Rusu, originar din satul Archiud de lângă Teaca, era mijlociu ca statură, cu o chică bogată, cu o față ovală și o frunte largă. Era o fire expansivă, veselă, puțin iritabilă, purtând în ochi o ușoară melancolie.

Colegul și prietenul său era înalt, foarte înalt, cu păr și ochi negri, având în tinerețe o față ca „spuma laptelui”. De timpuriu dobândise un aer de gravitate și seriozitate, vorbind puțin și gândind mult, dar dispus totdeauna să se amuze de o glumă reușită. Tatăl lui era învățător – cu el am început și eu școala primară – și se remarcase nu numai prin aptitudinile lui pedagogice, printr-o viață de o severă corectitudine, ci totodată și ca dirijor, el fiind creatorul celui dintâi cor din comuna Deda. De la dânsul a moștenit Aurelian nu numai dragostea pentru muzică, ci și talentul de viorist, de compozitor și de culegător de muzică populară.

Eram cu mult mai mic decât amândoi, dar întâlnirile cu ei mă bucurau întotdeauna – Simeon Rusu venea uneori la Deda la Aurelian Borșianu – și mă impulsiona în direcția preocupărilor mele literare.

Atât ca elevi la liceul din Reghin, stimulați de Dimitrie Murărașu, cât și ca studenți la Universitatea din Cluj – primul a urmat Dreptul, iar al doilea Medicina – atât Rusu cât și Borșianu au colaborat cu o neobosită

pasiune la principalele reviste de folclor ale țării: „*Izvorașul*”, „*Tudor Pamfile*”, „*Comoara satelor*”, „*Doina*”, „*Cultura poporului*”, „*Șezătoarea*”, „*Ion Creangă*”, cu nenumărate doine, balade, povești, cântece bătrânești, snoave, descântece, tradiții și obiceiuri populare, din regiunea Câmpiei și a Mureșului de sus, Borșianu distingându-se și prin culegerile sale de muzică populară și jocuri și, totodată, fiind un strălucit desenator, prin publicarea a numeroase modele de sculptură populară, porți țărănești, ouă încondeiate, țesături, cusături etc.

Niciodată Mureșul nu a fost mai bogat reprezentat în presa folcloristică românească decât în anii 1922 – 1932 când cei doi talentați scriitori se luaseră parcă la o adevărată întrecere pentru a dezgropa și valorifica comorile artei populare din ținutul Reghinului.

Amândoi aveau vocații multilaterale, și unul și altul, pe lângă cercetările folclorice, scriind versuri, povestiri și piese dramatice – monoloage, dialoguri și diverse comedii – se ocupau cu problemele de limbă și istorie, de medicină și igienă populară, viața țărănească atrăgându-i din toate punctele de vedere.

Timp de mai mulți ani piesele lor populare au constituit, ca pe vremuri piesele lui Iosif Vulcan, un adevărat repertoriu pentru elevii și studenții din regiune cari le-au jucat cu o vie pasiune. Amintim dintre acestea comediiile *Vrăjitoarea* și *Primărița* de Simeon Rusu și *Șezătoarea* de Aurelian Borșianu, care semna și cu pseudonimul Ion Grindei Dedan.

Unul din cei mai buni interpreți ai pieselor menționate și al altora a fost studentul Traian Marcu de la Deda Bistra – autor și el al unor asemenea scenete – care a organizat cu elevii localnici numeroase spectacole populare în diferite comune – Deda, Bistra, Răstolița, Lunca Bradului, Toplița – întreținând interesul pentru teatrul românesc și combătând totodată viciile, superstițiile și credințele deșarte.

Bănuindu-și sfârșitul prematur, Simeon Rusu – devenit avocat la Reghin – și-a adunat în 1930 poeziile originale într-un volum intitulat *Flori de mai*, duiioase creații lirice, tipărit în orașul în care debutase ca elev. Opera sa de folclorist e vastă cuprinzând mai multe plachete și volume: *Scânteuțe* (1924), cu o prefață de Dimitrie Murărașu, *Colinde din popor*, *Povești ardelenesti*, *Alte povești ardelenesti* și *Snoave*. În anii din urmă, ca redactor la ziarul „*Semănătorul*” din Reghin, lucra la un roman al Câmpiei ce urma să se numească *Pasărea morții*, din care a publicat câteva fragmente.

Ultima dată l-am văzut la târgul de la Reghin din vara anului 1931. Deși mișcărilor îi erau încă sprintene, fața palidă îi trăda suferința pe care o ascundea cu o dureroasă discreție. La despărțire mi-a șoptit cu un surâs: Netea, să nu uiți că ți-am fost prieten. N-am uitat. Peste câteva luni o

tuberculoză stupidă avea să-i deschidă porțile cimitirului de la Archiud. Nu avea decât 30 de ani. Sub titlul *A murit Simeon Rusu*, Aurelian Borșianu avea să-i anunțe prin revista „Izvorașul” neașteptata moarte, lacrimile sale fiind lacrimile tuturor cititorilor lui Rusu.

Cu mult mai felurită a fost activitatea folclorică a lui Aurelian Borșianu, care, pe lângă poezii și obiceiri, a adunat și o enormă serie de melodii transcrise în mai multe caiete: *Jocuri ardelenesti* (Reghin, 1922), *Cântece și Jocuri populare* (Cluj, 1924 – 1925), *De pe Mureș, arii vechi* (Cluj, 1925), *Învârtite*.

Multe din aceste melodii au fost culese, pe lângă cele din regiunea natală din regiunea Bistriței, a Maramureșului și a Munților Apuseni.

Din colecțiile de vechi periodice ardelenesti a adunat placheta intitulată *Flori de nalbă* (1928). În colaborare cu Simeon Rusu a publicat broșura *Descântece și leacuri din popor* (1927).

Se pare că moartea prietenului său l-a afectat profund, fiindcă după dispariția acestuia, Borșianu, deși avea să trăiască până în 1973, ca medic în comuna Gratia din județul Vlașca, a început să publice din ce în ce mai puțin și, în cele din urmă, să scrie numai pentru sine. Îl va fi determinat la aceasta și despărțirea de locurile natale care odinioară îi oferiseră atâtea surse folclorice și atâția ani de desfătare.

O parte din manuscrisele sale au fost depuse la Academia Română de către soția sa, iar alta se află la fratele său din Târgu-Mureș, inginerul Viorel Borșianu.

Întâlnirile la Deda cu Aurelian Borșianu erau pentru mine adevărate evenimente. Ne urcam atunci împreună cu familiile noastre și cu tatăl său pe dealul Pleșa, de unde priveam până departe spre vârful munților Căliman, spre Scaunul Domnului, și spre largul Câmpiei Transilvaniei. Alături auzeam talangele turmelor de oi, și din când în când câte un fluier ciobănesc. Îndată ce îl auzea, muzicologul se grăbea să ne spună de unde e, ce variante are, iar dacă nu-l auzise până atunci să-l noteze în carnetul său de buzunar. Bătrânul Borșianu ne povestea întâmplări de demult, și evoca chipuri de oameni dispăruți. Pentru câteva ore ne cufundam, cu toții în marele epos al folclorului și al naturii.

Lui Aurelian Borșianu i se datorează și inițierea marelui viorist popular de la Morăreni, Victor Radu, în lumea notelor muzicale, Victor Radu, neavând până la întâlnirea cu muzicologul de la Deda decât conștiința talentului său și dorința de a și-l perfecționa. Prin Aurelian Borșianu el a devenit unul din cei mai apreciați vioriști ai Transilvaniei, imprimând pentru Radio și pentru Institutul de folclor din București peste 300 de melodii mureșene.

Borșianu a decedat la 22 aprilie 1973 la București, unde se stabilise ca pensionar. L-am condus la Bellu – acolo unde se află înmormântați și conjudețenii noștri Simion C. Mândrescu și O. C. Tăslăuanu – împreună cu toți mureșenii din București și cu membrii familiei sale, mie revenindu-mi sarcina tristă de a-i rosti discursul funebru.

M-a durut adânc fiecare vorbă rostită, fiindcă Aurelian Borșianu reprezenta un capitol din cele mai strălucite ale folclorului mureșean, și-mi fusese totodată un frate de visuri pe căile poeziei și ale artei.

Folcloriștilor Mureșului – Simeon Rusu și Aurelian Borșianu – fii ai poeziei populare mureșene, omagiul posterității.

VII

La Reghin, prin anii 1930 – 1931, am cunoscut și pe un al treilea folclorist mureșean, bătrânul Theodor A. Bogdan. Îi zic „bătrânul” după impresia pe care mi-a lăsat-o în momentul cunoaștinței, fiindcă în realitate abia împlinise 50 de ani. La anii mei care se ridicau atunci cu multă mândrie spre 19, jumătatea de veac a lui mi se părea aproape matusalemică, așa cum mi se păreau vârstele tuturor celor ce trecuseră de 40 – 50 de ani. Ce bătrâni par toți acești oameni tinerilor care abia se desghioacă din coaja vârstei.

La Theodor A. Bogdan bătrânețea mi se impusese nu numai prin numărul anilor, ci și prin înfățișarea sa fizică și prin ținuta vestimentară. De statură mijlocie, cu părul alb și rărit înaintea de vreme, cu ochii tulburi, cu fața scofălăcită și mustața neîngrijită, îmbrăcat sărăcăcios, folcloristul părea într-adevăr cu mult mai bătrân decât era.

Prin el mi se anticipa cunoașterea acelor bătrâni – scriitori și istorici – întâlniți mai târziu prin redacțiile bucureștene care veneau să-și ofere unele lucrări scorojite de vreme, pe care le purtau în buzunar de ani îndelungați și pe care nu le reținea nimeni. Deși unii dintre ei fuseseră odinioară figuri cu o activitate notorie, - un Mihai Lungeanu, un Petre Haneș – totuși acum erau cu totul depășiți de preocupările, de stilul și de spiritul vremii. Veneau și plecau cu o umilință care mă va dura întotdeauna, dar care peste câțva timp reveneau ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic.

Theodor Bogdan, originar din comuna Fărăgău și văr cu inginerul Florea Bogdan, avusese și el un trecut folcloristic renumit, și la un moment dat reprezentase o incontestabilă speranță atrăgându-și asupra lui însuși privirile lui O. Goga, N. Iorga, O.C. Tăslăuanu, Simion Florea Marian. Colaborase la principalele ziare și reviste transilvănene – *Gazeta Transilvaniei*, *Familia*, *Foaia poporului*, *Tribuna poporului*, *Revista Bistriței* ș.a. – și în 1905 fusese premiat de către „Asociațiunea pentru

literatura română și cultura poporului român” cu premiul „Andrei Mureșianu”, pentru o culegere intitulată *Ștefan cel Mare. Tradiții, legende, balade, colinde*, culese din Câmpia și de pe văile Ardealului.

Culegerea fusese publicată în 1904 cu prilejul comemorării a patru sute de ani de la moartea marelui voievod al Moldovei și, în același timp, stăpân pe Cetatea Ciceului și a Cetății de Baltă, al nordului și estului Transilvaniei. Unele din baladele închinat acestuia fuseseră culese chiar din unele comune mureșene ca Fărăgău - satul natal al folcloristului – Hodac, Ibănești, Filea, Suseni, Toplița ș.a.

Alăturată la poemele lui O. Goga și Șt. O. Iosif, culegerea de balade și tradiții populare a lui Th. A. Bogdan, a fost considerată ca omagiul însuși al Ardealului în amintirea învingătorului de la Baia și Podul Înalt.

Ca și Ion Pop Reteganul, cu care avea multe puncte de asemănare, și pe care îl cunoscuse și personal, Theodor A. Bogdan a colindat ca învățător prin numeroase localități transilvănene – Șamșud, satul lui Șincai, Suseni, Bistrița, Reghin -, de unde a cules nenumărate doine și balade, tradiții și colinde, legende și snoave – publicate în diferite broșuri – cari au făcut din el un folclorist de seamă al timpului.

Pe lângă contribuțiile folclorice, Theodor A. Bogdan a avut și o remarcabilă activitate publicistică de natură culturală, pedagogică, socială, dragostea sa pentru popor manifestându-se în toate împrejurările.

Acum era „bătrân” și activitatea sa aproape cu totul uitată. Pentru a se menține totuși la suprafață, continua să scrie prin ziarele Reghinului, *Glasul Poporului* și *Semănătorul*, diferite anecdote versificate cu „eroi” aleși din viața zgârciților, a leneșilor, a bețivilor, a sașilor, a țiganilor. Umorele lor era însă mediocru, iar versificația prozaică. Nimic nu mai era de reținut.

„Bătrânul” era însă un pasionat povestitor. Îi plăcea îndeosebi să povestească amintiri „mari”: cum l-a cunoscut la Blaj, ca elev, pe Ion Micu Moldovanu, cum a vorbit cu N. Iorga la Bistrița în anul 1904, cum l-a întâmpinat în același oraș pe George Coșbuc în anul 1908, dedicându-i cu acest prilej și o „odă”. Și câte alte amintiri nu-i veneau în minte din trecutul său de „glorie” în care cunoscuse pe Iosif Vulcan, Andrei Bârseanu, Octavian Goga. A murit fără a le fi scris, deși ele ar fi fost cu mult mai interesante decât mediocrele sale anecdote care nu erau nici măcar pipărate.

S-a stins târziu, prin 1945, și a fost înmormântat la Fărăgău, în același cimitir cu părinții săi.

*

Un alt bătrân cunoscut la Reghin în aceeași perioadă – acesta bătrân în virtutea anilor – a fost doctorul Aurel Moldovan, venit de la Viena în anii următori unirii Transilvaniei pentru a înființa un spital al orașului.

Spre deosebire de folcloristul Bogdan, doctorul Moldovan era un om elegant, îmbrăcat după moda vieneză, înalt ca statură, cu ochi albaștri, spălăciți, cu figura ovală, cu părul și mustățile albe. Fără a o afișa în mod demonstrativ, doctorul avea totuși o ușoară morgă vieneză care îi da un aer de agreabilă distincție. Când râdea, și râdea uneori de propriile sale glume, râdea cu hohot zgomotos privind în jur cu o învederată satisfacție.

Timp de mai mulți ani, atât la Reghin cât și la Filea, unde era înrudit cu familia preotului George Căzan, socrul meu, i-am ascultat povestea vieții – bătrânul se repeta cu o inocentă dezinvoltură – din care câteva momente se împleteau cu însăși istoria luptelor românești pentru afirmarea și emanciparea națională.

Era originar din Monor, un sat grăniceresc din apropierea Reghinului și, după absolvirea liceului de la Năsăud, făcuse studii de medicină la Viena, unde a rămas, după luarea doctoratului, ca medic într-o localitate din apropiere: Urlikirchen. Studenția lui a coincis cu cea a lui Ciprian Porumbescu (1879 – 1881), autorul nemuritoarei „Balade”, a lui Andrei Bârseanu, Vasile Goldiș, Dimitrie Onciul, Pompiliu Pipoș și a altor frunțași ardeleni și bucovineni, fiind toți membri ai renumitei societăți *România Jună*, în sânul căreia se păstra entuziasta tradiție a lui M. Eminescu și Ion Slavici.

Ca și Eminescu cu zece ani mai înainte, Ciprian Porumbescu, care urma în capitala Austriei „Conservatorium für Musik und darstellende Kunst” și facultatea de filosofie, a fost unul din elementele de orientare patriotică ale societății și totodată de ridicare a prestigiului ei științific și artistic. Datorită lui Porumbescu a înființat în cadrul societății un cor și o orchestră care aveau să fie printre cele mai active înjghebări artistice studențești din Viena. Unul din cei mai apropiați colaboratori ai lui Porumbescu în aceste acțiuni a fost Aurel Moldovan, care avea și un remarcabil talent de viorist. În orchestra înființată de dirijorul și compozitorul bucovinean, care cânta la cello, un alt bucovinean, Vasile Halip, cânta la flaut, Pompiliu Pipoș la violă, iar năsăudenii Aurel Moldovan, Iuliu Moisil, Sever Mureșian, Victor Mihăilaș la vioară. Cu ajutorul acestor tineri amatori de muzică corală și instrumentală, Ciprian Porumbescu a reprezentat la Viena, cu un emoționant succes, chiar și opereta sa intitulată *Crai nou*.

Printre alte inițiative luate de Porumbescu în capitala Austriei, a fost și înființarea revistei umoristice *Pipăruța*, la care, de asemeni, a colaborat cu diferite glume și satire și Aurel Moldovan.

În 1881, Ciprian Porumbescu a părăsit Viena îndreptându-se spre Brașov, unde avea să funcționeze ca profesor de muzică la liceul românesc și ca dirijor al Reuniunii locale de cântări.

Aurel Moldovan va rămâne însă mai departe în orașul lui Strauss, unde va juca un rol din ce în ce mai activ în cadrele „României June”, și va deveni unul din principalii colaboratori ai medicului Sterie Ciurcu de la Brașov, animatorul patriot al studențimii române și totodată conducătorul coloniei din Viena. În 1892 când Ioan Rațiu, președintele Partidului Național Român, se va duce la Viena urmat de o delegație de 300 intelectuali și țărani din Ardeal pentru a prezenta împăratului Francisc Iosif I cunoscutul Memorand, studențimea și colonia română din capitala Austriei îi vor face o primire dintre cele mai însuflețite, care a impresionat puternic populația din capitala imperiului. Ruxandra, fetița lui Aurel Moldovan, care în 1885 se căsătorise, îi va oferi, cu acest prilej, președintelui Rațiu un imens buchet de flori în numele copiilor români din Viena, iar fericitul tată, împreună cu ceilalți frunțași ai coloniei, va fi mereu în preajma președintelui.

În 1896, la serbarea jubileului de treizeci de ani ai „României June”, Aurel Moldovan a venit de la Urlikirchen însoțit de un quintet format din prieteni ai săi cari au cântat la serbările jubiliare înflăcăratele marșuri și cântece românești: *Deșteaptă-te române*, *Marșul lui Mihai Viteazul*, *Lacrimi și suspine*, *Doina lui Lucaciu* și altele cari au entuziasmat asistența până la delir.

În 1914, după atacarea Serbiei de către Austro-Ungaria, știindu-se prea bine că până la urmă nici România nu va rămâne neutră, comitetul „României June” a luat hotărârea de a-și pune arhiva, care conținea atâtea lucruri valoroase, la adăpost pentru a nu cădea în mâinile autorităților austriece. Locul cel mai indicat a fost găsit în grădina doctorului Moldovan de la Urlikirchen, unde avea să stea îngropată până la sfârșitul războiului.

Țiimp de câțiva ani cea mai bogată arhivă studențească aflată peste hotare s-a aflat, astfel, sub paza doctorului Aurel Moldovan, care, la momentul oportun a restituit-o comitetului respectiv.

După proclamarea României Mari și încheierea păcii, și doctorul Moldovan, deși era acum pensionar, ca și atâția alți profesori, medici, ingineri români, aflați în Austria și Ungaria, și-a făcut cerere de întoarcere în țară pentru a-și aduce contribuția la consolidarea și dezvoltarea țării unite. Lui i s-a atribuit direcția noului spital din Reghin, instalat în fostul azil de bătrâni al orașului, unde avea să aibă colaborator pe tânărul și energicul chirurg Eugen Nicoară.

Având o remarcabilă experiență practică, bazată pe știința medicală vieneză, într-un timp relativ scurt, spitalul Reghinului a pornit pe calea unei strălucite dezvoltări, care va permite apoi succesului său, doctorul Nicoară, să inițieze ridicarea unei clădiri moderne, spațioase, care avea să fie una din cele mai strălucite realizări românești ale Reghinului.

Trecut de 70 de ani și reclamat de interesele familiei sale, Aurel Moldovan s-a reîntors apoi la Urlikirchen unde avea o proprietate și unde în 1939 avea să-și dea obștescul sfârșit.

Timp de câțiva ani Reghinul a avut astfel ca cetățean pe un fost membru al societății *România Jună*, din Viena, pe un colaborator și prieten al lui Ciprian Porumbescu, și totodată pe un patriot – uitat astăzi cu totul – care a făcut cinste generației sale.

VIII

Înainte de a mă opri într-un Reghin mai aproape de contemporaneitate, voi insista mai întâi asupra vieții încă a doi bătrâni uitați, dar a căror amintire merită să fie evocată.

E vorba mai întâi de unul din foștii colaboratori literari ai *Tribunei* lui Slavici de la Sibiu, Vasile Berbecar-Muntenescu, care, la un moment dat, prin deceniul al VIII-lea al secolului trecut, puternic influențat de Vasile Alecsandri și Mihai Eminescu, fusese o speranță a literaturii ardelenene, scriind la ziarul sibian și la alte periodice, alături de Coșbuc și de autorul „Morii cu noroc”. L-am cunoscut la Reghin în aceeași vreme ca și pe Theodor Bogdan și, ca și acesta, mi-a lăsat, prin înfățișarea lui, o impresie de epuizare, de jalnic sfârșit. Era de mai mulți ani preot în Solovăstru și ajunsese la bătrânețe grele. Mijlociu de statură, încet în mișcări, cu ochii roșii și permanent înlăcrimați, cu fața acoperită de o barbă căruntă care în tinerețe fusese blondă, îmbrăcat modest, fostul colaborator al lui Slavici nu mai era acum decât o umbră care vegeta.

Dragostea pentru literatură, ca și dorința de afirmare proprie, își mai păstrasera însă ceva din pâlparea de altădată, bătrânul rămânând robitor vechilor visuri.

Ne-am cunoscut în librăria săsească unde eu căutam ultimele noutăți literare, iar el urma să ia contact cu tipograful Lloyd pentru a tipări două broșuri. Îndată ce a aflat că mă interesează literatura, mi-a scos dintr-o geantă soioasă două caiete de versuri pentru a mi le arăta. Primul se intitula *Blajul nostru*, iar al doilea *Din temniță și exil (1910 – 1918)*. Peste vreo două săptămâni ne-am întâlnit din nou și, din aceeași geantă, a scos câte un exemplar din broșurile menționate, care între timp se tipăriseră, pentru a mi le oferi ca „dar din partea autorului”.

Din aceste broșuri – ambele cu coperti albastre – am aflat că bătrânul fusese elev la Blaj, că-și plimbase în tinerețe pașii pe Câmpia Libertății, unde se întâlneau cu umbrele lui Simion Bărnuțiu, Avram Iancu, a lui Papiu Ilarian și a altor tribuni pașoptiști. De altfel prima broșură era

închinată în întregime amintirii acestora și urmașilor lor, Ion Micu Moldovan și Augustin Bunea, precum și unora din ierarhii „Micii Rome”.

Versurile din broșura a doua erau dedicate suferințelor din anii 1916 – 1918, când și părintele Muntenescu, ca și atâția alții intelectuali români ardeleni, au fost internați pentru sentimentele lor patriotice în lagărele de la Șoproon și Fertémegyes. Printre cei aflați în aceste lagăre, alături de autorul broșurii, se aflau și mama poetului Octavian Goga, dirijorul și compozitorul Ioan Vidu, iar dintre mureșeni învățătorul Ioan Borșianu de la Deda, preoții Ioan Petra-Petrescu și Ioan Duma de la Ibănești și Săcal și atâția alții.

Versurile din această broșură (32 de pagini), au fost scrise chiar în perioada acestor încercări, și unele din ele fuseseră publicate în ziarele *Unirea*, *Drapelul* și *Foaia poporului român*. „Le-am republicat, mi-a mărturisit autorul, fiindcă uitarea s-a întins prea repede peste suferințele noastre”.

Fără îndoială că în broșurile părintelui Muntenescu am găsit adânci sentimente patriotice, dureri și plânsete multe, dar prea puține versuri care să poată fi reținute ca realizare literară. Mai mult decât de poezie, era vorba de o proză scrisă în formă de versuri, ritmul și rimele fiind în cea mai mare parte stângace.

Vasile B. Muntenescu povestea însă cu multă siguranță și culoare lucruri din tinerețea lui, din încordările românești de altădată – Memorandul îndeosebi și *Unirea* de la 1918 – amintiri pe care eu le urmăream de mai mulți ani cu o adevărată sete. Aceasta m-a și făcut să accept invitația de a-l vizita la Solovăstru, un sat aflat pe Valea Gurghiului, la numai 4 kilometri de Reghin. Într-o după masă de august am pornit-o deci într-acolo însoțit de Nicolae Albu. Pe atunci eram inseparabili, așa cum mai târziu, după stabilirea la București, aveam să constituim un nou cuplu împreună cu scriitorul și lingvistul Gabriel Țepelea. Satul se vedea chiar din marginea orașului reprezentând o lungă tălăzuire de case așezate domol pe o coastă. Ca toate satele de pe Gurghiu, satul era românesc, cu case de lemn, cu gospodării solid închegate. Țăranii erau voinici și îmbrăcați în cămăși albe, revărsate peste pantaloni. Biserica, ridicată de către dânsul, era nouă, dar casa parohială era veche, o casă de lemn așezată pe malul râului Gurghiu. Avea în față o largă prispă spoită cu lut și o grădină cu nuci. Părintele Muntenescu stătea pe un scaun de lemn și privea la zborul zglobiu al unor rândunele. Îl aflasem într-o ipostază de poet.

Sosirea noastră l-a mișcat foarte mult, și îndată după ce ne-a oferit o „dărabă” de pită cu slănină și un pahar de vinars – încă nu erau la modă cafelele – a început să ne arate comorile sale, mândriile tinereții sale. Acestea erau, pe lângă diferite volume din Alecsandri, Eminescu, Slavici,

Coșbuc, colecțiile periodicele *Gazeta Transilvaniei* de la Brașov, *Tribuna* de la Sibiu, *Familia* de la Oradea, *Amicul familiei* de la Gherla, precum și primul său volum de poezii, *De la noi din sat*, și atâtea altele. Pentru mine, ca și pentru Albu de altfel, aceste colecții au fost o adevărată surpriză, fiindcă deși auzisem de atâtea ori de *Tribuna* lui Slavici și de *Familia* lui Vulcan, totuși încă nu le văzusem niciodată. A trebuit să venim la Solovăstru pentru a vedea ceea ce nici o bibliotecă din Târgu-Mureș nu avea, iar Reghinul nici măcar nu avea bibliotecă. Cu multă mândrie bătrânul ne-a arătat apoi câteva din vechile sale colaborări tribuniste de prin anii 1886 – 1887, și îndeosebi poveștile în versuri *Culiță fluturul* și *Clopotarii păcăliți*, publicate alături de legendele lui Coșbuc, *Fata craiului din cetini*, *Tulnic* și *Lioara* și altele.

Înainte de a colabora la *Tribuna*, bătrânul colaborase și la *Șezătoarea* lui Vulcan, suplimentul folcloristic al *Familiei* în care publicase în 1882 unele „Doine din popor” care-l așezaseră printre folcloriștii timpului. Marele său succes în această direcție l-a constituit prelucrarea după modelul eminescian al strofelor populare din bucată *Codrule, ce te mândrești*, incluse de Ioan Vidu în marele său poem *Răsunetul Ardealului*, care s-a cântat și la expoziția jubiliară de la București din anul 1906. Să cităm câteva din aceste versuri pentru dulcea lor melancolie:

Codrule, ce te mândrești
Că așa de tânăr ești,
Astăzi, mâne, cine știe
Codru-i fi, oi fi pustie.
Și pâraiele cu dor
N'or mai plânge versul lor,
Nice paserile-n fagi
Ce cântau cântece dragi;
Ziua, noaptea cu urgie,
Și pe urma lor, pustie,
Mi te-or bate vânturile,
Ca pe mine gândurile.

A urmat apoi o lungă spovedanie asupra copilăriei sale petrecute la Chibulcut, lângă Ormenișul de Câmpie, anii de „student” la Blaj, unde cunoscuse pe Cipariu, pe Moldovănuț, pe Augustin Bunea, dascălia de la Tulgheș, în pragul Moldovei, încercările de a trece Carpații, anii de preoție de la Baziaș, lângă Târnăveni, lupta pentru Memorand, el însuși participând la unele manifestații de la Cluj, așezarea în Solovăstru, închisorile din timpul Primului Război Mondial, și apoi neîntrecuta biruință de la Alba Iulia la care a participat ca un iluminat.

De-a lungul timpului a avut parte și de un ghimpe. Unul foarte ascuțit. I-l scosese în cale criticul literar Gh. Bogdan-Duică, printr-un lung articol publicat în *Tribuna*, după plecarea lui Ioan Slavici. Era același ghimpe care înțepase și pe Alexe Teohari de la Brașov, pe Vasile Ranta Buticescu, pe T. H. Pop, George Sima și pe alți debutanți ai timpului cari, deși vor scrie o viață întregă la *Familia*, la *Rândunica*, la *Minerva*, n-au putut depăși nivelul modest al debutului, dominat de umbra gigantică a lui Eminescu.

Între anii 1882 și 1904, Vasile B. Muntenescu a fost unul din colaboratorii cei mai frecvenți ai *Familiei*, cântând și el „ochii albaștri” ai unei muze acoperită acum de valurile vremii, și încercând chiar unele talmăcirii din Al. Dumas – Tatăl (*Ce-i amorul?*) și alți scriitori streini. Prin unele versuri anticipase pe O. Goga.

Când am părăsit casa părintelui poet, răsărise luceafărul de seară. Greierii cântau eminescian. În urmă rămăsese un bătrân cu ochii în lacrimi, care de ani de zile trăia numai din amintiri. Vremea lui fusese vremea lui Ion Slavici, căruia, după condamnarea din 1888, îi trimisese o telegramă de solidarizare, și a lui Vasile Lucaciu, pe care îl cântase în diferite ode, vremea Marii adunări de la Alba Iulia, pe care o așteptase cu atâta înfiorată încordare și la care a participat ca delegat oficial al satului său.

Oamenii erau acum grăbiți – suntem prin 1930 – și nimeni nu mai avea timp pentru el. Nici eu nu aveam să-l mai văd. Vasile Berbecar Muntenescu a murit în refugiu la Târnăveni, după cedarea Ardealului, în 1942. Nu știu ce se va fi ales la moartea lui de bogatele colecții pe care le adunase, fiindcă n-am mai auzit niciodată vorbindu-se despre ele, ca și despre teancurile sale de manuscrise. Măcar de n-ar fi atârnat vreun foc local. Atâtea altele au avut această soartă.

Gândindu-mă acum la Solovăstru, satul în care a trăit unul din traducătorii români ai lui Alexandre Dumas-Tatăl, nu pot uita că în anii din urmă s-a ridicat de acolo vestita cântăreață italiană Virginia Zeani (cu numele local Zăhan), și mult apreciatul compozitor și dirijor, colonelul Ioan Chioreanu de la București, autorul rapsodiei *Plauri românești*.

O figură aparținând Reghinului, uitată astăzi de toți reghinenii, a fost și fecundul publicist Iosif Ion Șchiopul (1875 – 1945), născut în acest oraș ca fiu al primului farmacist român de aici.

L-am cunoscut târziu, în toamna anului 1941, după ce mă stabilisem la București, în casa lui Octavian C. Tăslăuanu, unde se adunau din când în când câțiva din bătrânii ardeleni din generația Unirii: Ghiță Pop, Sever Dan, Const. Bucșan, Voicu Nițescu, Ioan Clinciu, Gh. Popa-Lisseanu.

Iosif Ion Șchiopul, bondoc ca statură, avea o față osoasă, solidă, din care răsărea un nas proeminent susținut de doi obraji bucălați, peste care

se revărsau privirile pătrunzătoare ale unor ochi fosforescenți, acoperiți de ochelari Zwicker. Măinile îi erau butucănoase ca ale unui spărgător de pietre. Vorbea cu oarecare gravitate calculată și râdea prelungit. Se apropia de 70 de ani, dar se „ține” bine. Era singurul dintre acești ardeleni pe care încă nu-l cunoscusem până atunci.

După plecarea tuturora, rămânând în „tête-à-tête” cu Tăslăuanu, inițiator al meu în întâmplările generației sale, acesta mi-a povestit pe îndelete povestea amară a acestei acute inteligențe care, compromis de o aventură din tinerețe, a realizat una din cele mai ample activități ziaristice anonime din Ardealul de până la Unire, fiind totodată și un patriot profund și înflăcărat. Era un spirit enciclopedic, ne-a precizat O.C. Tăslăuanu – un adevărat polihistor – vorbea vreo 7 – 8 limbi, era „acasă” în mai multe științe, de la fizică și matematică până la istorie, literatură și filosofie. Mi-a fost coleg la liceul din Blaj, unde, ca mureșeni, am întreținut cele mai strânse relații. După bacalaureat, Șchiopul și-a continuat studiile la Politehnica din München (1895 – 1897), iar eu am luat calea Bucureștilor. În capitala Bavariei, unde avea să i se întâmple accidentul compromițător (un fals, pentru o femeie, într-o gestiune publică), Șchiopul a înființat societatea studențească patriotică numită *România* și a susținut cu multă energie filiala Ligii culturale din metropola amintită.

Din această perioadă datează și începutul bogatei sale activități publicistice, de la München el trimițând numeroase scrisori și articole revistei *Familia* de la Oradea, semnate cu pseudonimul *M. Aegea* pe care îl va folosi și la alte numeroase publicații. Eliminat din Universitate, fără a-și fi putut lua titlul de inginer, Șchiopul s-a dedicat exclusiv ziaristiceii, el făcând parte din numeroase redacții ardeleni, dintre care amintesc „Luceafărul” și *Lupta* de la Budapesta – unde în 1906 a înființat și o revistă umoristică intitulată *Nuelușa – Țara noastră* de la Sibiu, *Tribuna* de la Arad și apoi în anii neutralității, împreună cu Ghiță Pop, Onisifor Ghibu, C. Bucșan și alții, *Tribuna* de la București. În tinerețe se ocupase și cu literatura, publicând un volum de schițe intitulat *Pribeag*.

- N-am acum vreme să-ți povestesc toate avaturile și toate eforturile vieții sale, mi-a spus în încheiere Tăslăuanu, ridicându-se de pe fotoliu, dar găsești numeroase alte informații în „Amintirile” mele de la *Luceafărul*, deși ai putea să i te adresezi direct lui, lucru care, având de a face cu un mureșean, i-ar face mare plăcere.

O împrejurare neașteptată mi l-a scos peste câteva zile în cale, și astfel am putut, în decursul unei plimbări în Cișmigiu, să-l abordez în toată libertatea. Evident, în primul rând am voit să știu care au fost legăturile sale cu Reghinul, cu Mureșul.

- Apoi, patrioate dragă, (om al pământului natal, adică născut în aceeași parte de țară, expresie ardelenescă), legăturile mele cu Reghinul au fost legături de familie, de tinerețe, tatăl meu fiind înrudit cu memorandistul Patriciu Barbu și deci cu toți ceilalți „barbești”, Sever Barbu și cântăreața Aca de Barbu. Familia noastră de acolo e stinsă astăzi cu totul, și au trecut mulți ani de când n-am mai trecut prin Reghin. Nostalgiile tinereții, nostalgiile după frumosul orașel și după frumoasele sate ale Mureșului și ale Gurghiului, pe care le-am vizitat de atâtea ori, îmi umezesc însă adeseori ochii și fac să mă gândesc cu melancolie la acel trecut care nu se mai poate întoarce.

IX

Sub freamătul domol al castanilor din Cișmigiu care își scuturau frunzele, bătrânul mi-a povestit apoi despre traducerile sale din italiană și franceză publicate în revistele *Familia* și *Rândunica* (Molière, *Amantul ca medic*, în 1895, și *George Dandin*), despre studiile sale din *Luceafărul* consacrate în 1904 dezvoltării presei din Japonia – o preocupare nouă pentru cititorii timpului de atunci – și apoi despre colaborarea sa mai mult anonimă din redacțiile ziarelor *Lupta* și *Tribuna*.

Cu mult haz, dar și cu o evidentă amărăciune, ne-a vorbit despre relațiile sale cu Al. Vaida-Voievod, cunoscutul fruntaș al Partidului Național Român, care în anul 1907, considerându-l un mare talent publicistic, l-a angajat ca redactor la *Lupta*, oficiosul partidului din Budapesta – oficios la care Vaida era director – pentru ca apoi în 1910, când a început lupta pentru „primenirea” cadrelor politice între ziarul *Tribuna* de la Arad, organ al grupării politice conduse de Octavian Goga, și oficiosul partidului, Iosif Șchiopul, trecând de partea lui Goga și a susținătorilor săi, Ilarie Chendi, Roman Ciorogariu, Nicolae Oncu, O.C. Tăslăuanu, Ion Lupaș, I. Agârbiceanu, Sever Bocu, așa numiți „oțeliți” ai timpului – să fie atacat cu vehemență de același Vaida ca lipsit atât de talent cât și de demnitate politică.

Dacă ar fi acceptat să-și reia locul la oficiosul *Lupta* și apoi la continuatorul acestuia, ziarul *Românul* de la Arad, fără îndoială că hulitul Șchiopul și-ar fi recăpătat atât talentul, cât și demnitatea.

Cele mai îndrăznețe lovituri date atunci conducerii partidului au țâșnit din condeiele lui Ilarie Chendi și I.I. Șchiopul, adevărați maeștri ai artei polemice, împotriva acestora îndreptându-se îndeosebi și contra-loviturile *Luptei* și ale *Românului*.

Cum în martie 1912, în urma intervenției cercurilor de la București, reprezentate de C. Stere. *Tribuna*, pentru a se pune capăt

conflictelor fratricide dintre români, a fost silită să-și înceteze apariția, Iosif Ion Șchiopul s-a hotărât să se expatrieze, plecând în Statele Unite. Îndată ce a ajuns acolo i s-a încredințat de către colonia românească din Cleveland conducerea ziarului local *Românul*, calitățile sale de ziarist și patriot român relevându-se și printre americani. În luna iulie, dorind să se manifeste absolut liber, a înființat la Joungstown ziarul propriu *Glusul vremii* (The Voice of the Time).

Ca și de la München în 1896, pentru revista *Familia*, Șchiopul a trimis și din Statele Unite pentru *Lucașfârul* numeroase cronică și însemnări, precum și un lung studiu, scris pe o largă bază sociologică, intitulat *Românii din America. O călătorie de studii în Statele Unite* (aprilie – iulie 1913) în care a înfățișat în mod amănunțit cauzele emigrației românești, ocupațiile și veniturile românilor din America, viața lor economică, socială și culturală.

În 1914, la începutul războiului, Șchiopul s-a reîntors în Transilvania de unde s-a refugiat apoi la București unde, alături de O. Goga, Vasile Lucaciu și ceilalți ardeleni, va avea o însemnată parte la susținerea luptei pentru intrarea României în războiul pentru eliberarea fraților robiți.

La 17 septembrie 1915 semna și el, împreună cu O. Goga, O.C. Tăslăuanu, O. Ghibu și alții, în calitate de fost redactor al *Tribunei*, memoriul ziariștilor ardeleni, adresat *Federației unioniste* pentru a cere să fie înrolați în rândurile ei pentru a continua la București lupta începută pe baricadele din Transilvania. Noile sale articole vor apare de acum înainte în *Tribuna*, *Epoca* și *Ardealul*. La 1 decembrie 1918, activitatea sa a fost răsplătită prin alegerea ca deputat, din partea presei, în Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, alături de Silviu Dragomir, Eugen Goga, Ghiță Pop, Ioan Clopoțel, Avram Imbroane, Ioan Montani și alți vrednici publiciști ardeleni și bănățeni, luptători pentru unire.

A fost cea mai mare satisfacție a vieții lui.

În alte întâlniri, numindu-mă mereu „patrioate”, Șchiopul mi-a vorbit apoi de legăturile lui cu Goga, pe care l-a urmat fără șovăire atât în acțiunea sa din anii 1910 – 1912 împotriva lui Vaida și a lui Maniu, cât și în anii eroici 1914 – 1916, când în capitala României, Goga era simbolul cel mai captivant al durerilor Ardealului. L-a urmat și după unire, când poetul, împreună cu O.C. Tăslăuanu, au devenit corifei ai Partidului poporului, înființat de generalul Averescu, ambii fiind miniștri în primul guvern al acestuia (1920 – 1921), primul la Culte și Arte – un minister înființat anume pentru el – iar al doilea la Industrie și Comerț și apoi la Lucrări Publice. Ambiția pentru întâietate – pentru șefia Ardealului – i-a adus însă repede într-o amarnică rivalitate, Goga socotind că Tăslăuanu nu are prestigiu, iar acesta că Goga e un paranoic lipsit de calități politice. De

altfel, după cum probabil se știe, Tăslăuanu a mărturisit mai târziu toate aceste lucruri și într-o carte intitulată *Valuri politice*. Nevoind să se angajeze într-o astfel de rivalitate, Șchiopul s-a retras din publicistica politică dedicându-se diplomației și studiilor de istorie. A fost, astfel, prin 1925 – 1928, atașat de presă la Berna, calitate în care s-a remarcat ca unul din colaboratorii cei mai devotați și iscușiți ai lui Nicolae Titulescu în activitatea acestuia de la Geneva, și îndeosebi în timpul procesului optanților unguri, Șchiopul fiind un excelent cunoscător al stărilor din Ungaria antebelică. Între anii 1928 – 1930 a funcționat cu același titlu la legația noastră din Berlin, bucurându-se din plin de aprecierile titularului legației, ministrul N. Petrescu-Comnen.

Înapoiat în țară a lucrat la direcția presei din Ministerul Propagandei, el având o adâncă experiență a lucrurilor de această natură.

În 1932 a publicat lucrarea *Contribuțiuni la istoria Transilvaniei în secolele XII și XIII*, care a contribuit într-o largă măsură la elucidarea unor probleme de istorie medievală transilvană, iar mai târziu *Țările Române înainte de secolul al XIV-lea* (1945).

În ultimii ani, deși pensionar, a fost rechemat în Ministerul de Externe, cunoștințele lui fiind necesare pentru clarificarea a numeroase probleme politice și diplomatice, mai ales cu privire la Transilvania, sfâșiată prin Dictatul de la Viena din 1940.

Ultima dată l-am văzut în 1943, la un parastas consacrat amintirii lui O. C. Tăslăuanu, decedat cu un an mai înainte. La despărțire mi-a spus această lapidară frază: „Prin moartea lui Tăslăuanu țara a pierdut un mare patriot, un adevărat frate”.

A murit în 1946, uitat de către toți vechii prieteni.

Mureșenii, și îndeosebi reghinenii, trebuie să-l revendice însă ca pe unul din ai lor, talentul, erudiția și patriotismul lui fiind vrednice de toată cinstirea.

Primul intelectual din Reghin ca personalitate oficială – aflată în plină ascensiune – pe care l-am cunoscut, a fost reghineanul Dumitru Antal – părintele Mitruca, cum îi spuneau apropiații – care mi-a deschis totodată și prima fereastră spre cunoașterea operei și vieții lui Lucian Blaga, cu care fusese coleg la teologia din Sibiu în anii Primului Război Mondial. Numeroși alți absolvenți de liceu făcuseră în această perioadă teologia pentru a scăpa de război, fapt pentru care primiseră numele de „Kriegs Theologie” (teologi de război). Pentru aceleași motive se înscriaseră la teologie și viitorii profesori D. D. Roșca, Andrei Oțetea, Horia Teculescu și alții.

Dumitru Antal, nepot al episcopului Miron Cristea, viitorul patriarh al României, care – ca și unchiul său – urmase liceul la Năsăud

unde, cum aveam să aflu mai târziu, fusese coleg de clasă cu Emil Rebreanu, fratele romancierului, o făcuse însă din convingere, găsind că aceasta era cea mai indicată cale pentru ascensiunea sa.

Fără a aștepta terminarea războiului, Antal s-a înscris la Universitatea din Budapesta unde l-a găsit anul 1918, la sfârșitul căruia, prin adunarea de la 1 decembrie, avea să se proclame Unirea Transilvaniei cu Țara Mamă. El a participat la această istorică adunare ca delegat al studențimii, după ce, în zilele premergătoare Unirii, străbătuse toate satele de pe Valea Mureșului de sus – Ion Chinezu săvârșise aceeași operă în satele din jurul Târgu-Mureșului – pentru a le îndemna să se constituie în gărzi de luptă și să participe la adunare.

Din 1924 era acasă la Reghin, unde luase locul lui Vasile Duma, ales – sub numele de Nichita – episcop al Argeșului. Înalt, cu fața smeadă și ovală, înconjurată de o bărbuță tăiată scurt, elegantă, cu ochi pătrunzători, care priveau omul drept în față, reghineanul Mitruca emana din toată ființa sa un aer de cordialitate și de energie. Absolvent de teologie și urmând totodată și cursurile Facultății de literatură și filosofie, Antal era un cărturar cu largi orizonturi, hotărât să se impună prin cultura și activitatea sa.

Prin acest fruntaș al Reghinului am pătruns eu în biografia și opera lui Lucian Blaga. Până la întâlnirea cu Antal cunoștințele mele despre Blaga erau foarte vagi, reducându-se la citirea întâmplătoare a unor poezii publicate în *Gândirea* și a unor notițe despre el parcurse fără prea mult interes.

Să-i fi citit vreun volum, nici vorbă. Nu aveam de altfel decât 15 ani. Era prin 1927. Prin părintele Mitruca am făcut un salt pe care, fără apariția lui în viața mea, rămas numai la ajutorul profesorilor mei și al bibliotecii Școlii normale din Târgu-Mureș, nu l-aș fi putut realiza nici în câțiva ani. Lucrurile s-au precipitat datorită faptului că Antal făcuse în vara anului 1927 o vizită la Deda, iar seara, la plecarea lui spre Reghin, mă aflam și eu întâmplător pe peronul gării unde, în așteptarea trenului, s-a făcut în jurul lui un mic cerc de intelectuali, printre care mă aflam și eu. Cineva, mi se pare că unul din învățători, i-a spus oarecum în glumă că și Deda are un poet. Acela eram eu, care m-am rumenit imediat ca un bujor. Mirat de cele auzite, Antal m-a întrebat îndată cum mă cheamă și dacă într-adevăr îmi place poezia. La confirmarea mea, interlocutorul a continuat cu multă amabilitate să mă întrebe școlărește:

- Și ce poeți ai citit până acum, care ți-au plăcut mai mult?

- Eminescu, a căzut răspunsul meu cu promptitudine, Eminescu și Coșbuc.

- Dar de Lucian Blaga ai auzit?

- Puțin, am răspuns eu cu oarecare jenă, fiindcă eram obișnuit să răspund întotdeauna cu un anumit aplomb.

- Păi va trebui să-l citești, e unul din marii noștri poeți contemporani.

- Dar n-am de unde, domnule Dumitru Antal.

- Am să-ți dau eu, vino la Reghin fiindcă eu am toate cărțile lui. Mi-a fost coleg de școală. Îi ziceam Lulu.

A doua zi de dimineață eram la Reghin, iar după-amiază, după ce Antal m-a ispitit din nou despre preocupările mele literare și mi-a arătat biblioteca sa, mă întorceam acasă cu *Poemele luminii și Pașii profetului*. Acestea au fost – citite sub merii din grădină – primele cărți de Blaga pe care le-am cunoscut, o impresie profundă producându-mi îndeosebi poeziile *Gorunul și Dați-mi un trup voi munților*.

Am simțit îndată că Blaga era cu totul altceva decât poezii citiți până atunci, admirația pentru el, citindu-i apoi toate cărțile, păstrându-mi-se neschimbată până astăzi.

În alte două-trei întâlniri pe care le-am mai avut cu Dumitru Antal, care se va transfera în curând la Cluj, mi-a povestit numeroase episoade din studenția teologică a lui Blaga care, citind enorm și neglijând studiile biblice, se arăta pasionat exclusiv de poezie și filosofie.

Dumitru Antal a fost cel dintâi dintre foștii colegi ai lui Blaga pe care l-am cunoscut personal, mai târziu având să cunosc apoi și pe Horia Teculescu, directorul liceului din Sighișoara, pe D.D. Roșca, profesor la Universitatea din Cluj și pe A. Oțetea, profesor la Universitatea din București.

La baza cunoștințelor mele despre viața strălucitului poet, filosof și dramaturg, până când am ajuns să-l cunosc pe el însuși, s-au aflat astfel amintirile pe care mi le-au transmis foștii săi colegi de la teologia sibiană și – cei de mai sus – de la liceul românesc din Brașov.

Într-una din întâlnirile noastre, D. Antal m-a întrebat pe neașteptate dacă am citit romanul *Pădurea spânzuraților* – romanul dedicat de Liviu Rebreanu amintirii tragice a fratelui său -, roman pe care îl citisem tocmai în acea primăvară și care îmi produsese o vie agitație sufletească.

- Dorința de a se refugia în România – mi-a completat Dumitru Antal informațiile – îl stăpâna încă de când era elev, fără a ști însă în ce mod avea să o realizeze. Ce cale a urmat, se cunoaște din roman. Era un tânăr de o robustă însuflețire românească. Dacă ar fi trăit, ar fi ajuns desigur și el, ca și fratele său, un mare scriitor.

În scurtul timp cât a administrat protopopiatul Reghinului, părintele Antal a scris și un amplu studiu despre mănăstirile de odinioară ale regiunii, toate vechi lăcașuri de cultură și tradiție românească, - studiu

publicat în „Revista teologică” de la Sibiu – și a editat un almanah pe anul 1927 – *Calendarul Mureșului* – în care, pe lângă alte bucăți antologice selecționate din George Coșbuc, O. Goga, G. Topârceanu, Emil Gârleanu, I. Al. Brătescu-Voinești, a reprodus și notele de călătorie ale lui Gala Galaction înregistrate cu ocazia unei excursii pe Valea Mureșului, cu care ocazie a trecut prin Toplița, Deda, Suseni, Reghin, Târgu-Mureș.

Almanahul lui Antal, care a fost primul calendar românesc tipărit la Reghin, cuprindea totodată și unele bucăți de folclor și etnografie culese de Aurelian Borșianu, precum și unele cataloage de cărți populare cu caracter agricol și cultural destinate cititorilor țărani.

Calendarul a apărut și în anul următor, fiind unul din cele mai bune calendare ale timpului.

După stabilirea la Cluj, ca inspector eparhial, Dumitru Antal a condus revista *Renășterea*, apoi, mult mai târziu, având să ajungă – sub numele de Emilian Târgovișteanul – vicar al Patriarhiei din București, calitate în care a scris o strălucită serie de eseuri erudite în ziarul *România* și apoi episcop locotenent de Argeș și în cele din urmă de Suceava.

În ultimii ani, în urma unui conflict cu patriarhul Iustinian, s-a retras la Toplița ca stareț al mănăstirii „Sf. Prooroc Ilie” – ctitoria unchiului său – unde și-a redactat cu multe amănunte necunoscute memoriile cu privire la evenimentele din 1918.

E înmormântat în cripta mănăstirii.

Amintirea lui îmi va reactualiza întotdeauna pe cea a lui Lucian Blaga și a lui Emil Rebreanu.

Fără a avea vreo legătură cu „memoriile” mele, amintesc totuși că astăzi funcționează la Reghin un cenaclu literar „Lucian Blaga” condus de poetul Aurel Holircă.

X

Legăturile mele mai strânse cu Reghinul au început în anii 1931 – 1932. Deși avea o vechime de peste șapte secole și una din cele mai lungi piețe din țară, orașul nu avea totuși mai mult de 10.000 de locuitori, o bună parte dintre ei fiind sași, motiv pentru care vechea administrație austro-maghiară l-a denumit Reghinul săsesc, aproape toți îndeletnicindu-se cu comerțul și meseriile. Cum vechea sa denumire s-a păstrat un timp și în România Mare, unii expeditori de ziare din București scriau, din nebagare de seamă, *Rechinul săsesc*, fapt ce a determinat pe eruditul Dumitru Antal să remarce în glumă că denumirea greșită nu era chiar atât de departe de adevăr, administrația locală având, cu privire la români, unele sentimente asemănătoare cu ale... rechinului. Antal se baza în ironia sa pe faptul că

bisericii ortodoxe românești din piață – al cărei ctitor a fost Iosif Popescu – nu i s-a permis să aibă ieșire directă la stradă, în fața ei, pe locul unde se află astăzi frumoasa grădină de flori, ridicându-se un zid care o ascundea vederii trecătorilor. E ceea ce s-a întâmplat de altfel și cu biserica românească din Cluj, din strada Ioan Bob, ca și cu cele două biserici românești din Târgu-Mureș, pentru care nu s-a aflat loc decât la marginea orașului.

Viitorul avea să dea însă o meritată satisfacție tuturor umiliților de atunci, astăzi atât la Reghin cât și la Cluj și Târgu-Mureș, precum și în alte metropole ardelene, bisericile românești, ca și cele ale naționalităților conlocuitoare, aflându-se în centrul acestor orașe.

O descriere dintre cele mai complete a Reghinului, cunoscut la începuturile sale, în secolul al XIII-lea, sub numele de *Regun*, a făcut-o în primii ani după Unire geograful și biologul Ion Simionescu, care i-a consacrat, în cartea sa intitulată *Popasuri*, câteva pagini de remarcabilă evocare socială și pitorească. Cu toată configurația sa săsească, burghezia română, alcătuită din negustori, meseriași, avocați, medici, farmaciști, a izbutit încă înainte de *Unirea* din 1918, și mai ales după *Unire*, să ocupe câteva importante poziții în chiar centrul orașului, aici aflându-se, pe lângă vechea casă a Marinovicilor, vechi negustori macedoneni, edificiul băncii „Mureșana”, înființată în 1885, precum și casele Ceușian, Mera, Truția și altele. Clădirea cea mai impunătoare era a Primăriei unde se află astăzi sediul Consiliului popular, precum și locul Judecătoriei din colțul străzii Petru Maior. După Unire s-au ridicat ca într-o adevărată erupție spitalul de stat, inițiat de doctorul Eugen Nicoară, Palatul cultural, având același ctitor, Gimnaziul „Petru Maior”, o nouă școală primară (Școala nr. 1) și altele.

Eu, în anii menționați, l-am găsit în plină ascensiune, ascensiune care, sub guvernarea socialistă, va lua, prin noile clădiri și instituții și printr-o industrializare din cele mai rapide și mai impunătoare – complexul de prelucrare a lemnului și a metalelor, întreprinderea de instrumente muzicale, de ambarcațiuni sportive, fabrica de bere etc. – o amploare într-adevăr grandioasă, făcând dintr-un orașel minor o puternică forță economică. De la 10.000 locuitori câți avea în 1930, populația Reghinului s-a ridicat astăzi la peste 30.000, orașul extinzându-se pe ambele maluri ale Mureșului.

Primele mele relații cu Reghinul au fost relații de vecinătate, de la Deda având ocazia și interesul să mă reped adeseori până aici, cunoscând astfel rând pe rând pe toți frunțașii intelectuali, lucru care se va accentua și mai mult prin funcționarea mea ca învățător la Teaca, la Lunca Bradului și în cele din urmă la Ierbuș. Ca învățător la Ierbuș am locuit chiar în Reghin, pe actuala stradă a Republicii.

Întâiul intelectual din Reghin care mi-a deschis porțile inimii și ale casei sale a fost profesorul Aurel Popp, directorul gimnaziului „Petru Maior”, originar din satul Sânmărtinu de Câmpie, care făcuse liceul la Blaj, unde fusese coleg cu Ion Chinezu de la Târgu-Mureș, cu care se va întâlni și la Universitatea din Budapesta. Ca și acesta, Aurel Popp avea o mare pasiune pentru literatură, fără a avea însă și dexteritatea lui pentru scris, și era un excelent profesor de română și latină. Om cult în toată puterea cuvântului, înzestrat totodată și cu simțul umorului. La Reghin, Popp venise de la Turda, unde funcționase la același liceu cu poetul Teodor Mureșan – Toader cum îi spunea el – de care îl legase o strânsă prietenie și pe care îl ajutase și la redactarea ziarului *Arieșul*. Ceea ce-l determinase să se transfere la Reghin era dorința de a se apropia de mama lui, o țărăncă bătrână pe care o venera și pe care mergea să o vadă în toate sărbătorile.

În Reghin el se simțea totuși puțin stingher, fiindcă nu avea tovarăși de discuții literare așa cum fusese obișnuit la Blaj și la Turda. Eu, cu neastâmpărul, cu lecturile și cu volubilitatea mea de la 20 de ani, îi aduceam tocmai ceea ce îi lipsea și ceea ce avea să ne lege pentru mulți ani. Mai înalt decât media mijlocie, puțin corpulent, cu un cap masiv, cu o față pătrată, dominată de un nas accentuat care servea ca suport al unor ochelari negri, Aurel Popp reprezenta imaginea unui bărbat robust, veșnic cu surâsul pe buze. O convorbire cu el era întotdeauna o plăcere. Avea o mare admirație pentru scrisul lui Liviu Rebreanu, fără a ignora însă nici pe Ion Agârbiceanu. Începute în cancelaria gimnaziului, discuțiile noastre se continuau până în sălile de clasă, asistându-l uneori la lecții, și uneori chiar până în sufragerie – directorul locuia în edificiul gimnaziului – doamna având surpriza de a avea pe neașteptate un musafir neanunțat. Îl atrăgea și încânta îndeosebi informația mea asupra literaturii contemporane pe care, ca toți profesorii de română, o neglija puțin, promptitudinea cu care îi anunțam apariția noilor romane ale lui Ionel Teodoreanu, Cezar Petrescu, Gala Galaction, Camil Petrescu, pe Rebreanu îl urmărea el însuși cu o neslăbită atenție – poeziile lui Lucian Blaga, ale lui Adrian Maniu sau Ion Pillat. Uneori abordam și probleme de psihologie, eu fiind pe atunci un mare admirator al teoriilor lui Sigmund Freud, pe care le pusese într-o largă circulație românească teza de doctorat a medicului I. Popescu-Sibiu (*Doctrina lui Freud*).

Cum Reghinul avea un cor foarte bun, condus de tânărul profesor Nicolae Botezan, într-o zi i-am propus să organizeze cu elevii și coriștii locali o descindere în satul în care funcționam eu, la Lunca Bradului, urmând să reprezinte acolo, pe lângă conferința directorului, una din piesele lui Alecsandri (*Piatra din casă*) și câteva cântece populare. Manifestația a

reușit peste așteptările sale, fapt ce a făcut ca ea să fie repetată și într-o altă comună.

Despre toate acestea Aurel Popp n-a întârziat să-l informeze și pe doctorul Eugen Nicoară, președintele local al despărțământului „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român” care organiza de mai mulți ani diferite serii de conferințe duminicale pentru intelectualii și meseriașii Reghinului. Conferințele se țineau în localul primăriei, la ele fiind invitați să-și dea concursul diferiți intelectuali locali – Aurel Popp fiind printre cei mai solicitați – sau profesori de la Târgu-Mureș ori de la Extensiunea Universitară din Cluj. Evident, la multe din aceste conferințe am asistat și eu, dornic să văd și să ascult pe conferențiarul timpului.

În urma discuțiilor dintre Aurel Popp și doctorul Nicoară – discuții despre care eu nu fusesem informat – într-o duminică, spre marea mea surpriză și spre marea mirare a prietenilor mei de vârstă, după ce doctorul mulțumise conferențiarului din acea zi, profesoara Felicia Olteanu care vorbise despre *Epoca Renașterii*, a anunțat fără a mă fi prevenit, că duminica următoare va vorbi „un talentat tânăr învățat, dl. Vasile Netea”.

Mulți dintre cei de față nici nu știau măcar despre cine e vorba, socotind fără îndoială că cel amintit era vreun profesor de la Târgu-Mureș sau de la Cluj.

La data fixată am apărut deci în fața publicului reghinean pentru a vorbi despre *Conștient, subconștient și inconștient* pe baza doctrinei lui Freud. Pentru a vorbi nu pentru a citi, fiindcă nu mi-au plăcut niciodată conferințele sau discursurile citite, acesta fiind, în afară de obligațiile protocolare, modul meu de exprimare de atunci și până astăzi. Atât subiectul și îndeosebi teoriile asupra existenței și funcționării inconștientului, cât și debitul și siguranța expunerii mele, au făcut o bună impresie asupra intelectualilor Reghinului, anunțarea făcută – cu o săptămână înainte – de doctorul Nicoară fiind socotită cu totul justificată.

Cel mai surprins a fost însuși doctorul Nicoară, care, ca medic știa și el ceva despre psihanaliza lui Freud, dar pe care l-a captivat mai ales vorbirea liberă a tânărului conferențiar, volubilitatea și tonalitatea sa. Doctorul nu știa că eu vorbeam în public de peste cinci ani, ținând numeroase conferințe la societatea de lectură „George Coșbuc” a elevilor Școlii normale din Târgu-Mureș, precum și în diferite sate la manifestațiile organizate de cercurile învățătoarești.

Din acel moment a început colaborarea mea cu acest însuflețit animator cultural al Mureșului, care era și un vibrant orator popular, timp de mai mulți ani cutreerând apoi împreună, sub stindardul „Asociațiunii”, toate satele regiunii și participând la toate serbările culturale organizate de

intelectualii satelor. Erau duminici când vorbeam și în câte 3 și 4 sate, evocând pagini din trecutul istoric al poporului român, din luptele sale pentru libertatea și unitatea națională, sau dezvelind monumentele ridicate pentru eroii neamului.

Deși la aceste descinderi participau și alți intelectuali reghineni, dintre care amintim pe Aurel Popp, doctorul Vasile Nicolescu, avocatul Alexandru Ceușian, Ion Maloș și alții, totuși erau unii care priveau cu scepticism astfel de manifestații sau le considerau însoțite și de unele participări la anumite mese pantagruelice. Într-o duminică unul din acești curioși, numit de curând pretor la Reghin, și-a exprimat dorința, fără a intenționa să și vorbească, de a ne însoți și el pe drumul închipuitelor drumuri bachice. S-a întâmplat însă ca în ziua aceea să trebuiască să poposim în nu mai puțin de patru sate – Solovăstru, Jabeniuța, Adrian, Cașva, așa încât, din cauza grabei, deși fuseserăm îmbiați pretutindeni, nu s-a putut mânca, bietul pretor, care se aștepta cu totul la altceva, fiind silit să alege o zi întreagă fără a se putea desfăta cu cele dorite. Seara ne-am întors cu toții la Reghin flămânzi și oboșiți, cel mai amărât dintre noi fiind dezamăgitul pretor. De vreo participare a lui la astfel de acțiuni culturale n-a mai fost vorba.

De un amănunt hazliu îmi aduc aminte și în legătură cu mașina expediției, o mașină mare, proprietate a doctorului Nicoară, care o și conducea, în care încăpeau opt persoane. Într-o duminică plecăm din Reghin spre Teaca, în mașină ocupând loc, pe lângă „sofer”, avocatul Alexandru Ceușianu, Nicolae Albu și cu mine. Era spre primăvară. Se dezghețau zăpezile. După ieșirea din satul Lunca, mașina alunecă însă pe neașteptate într-un șanț, și toate eforturile noastre de a o repune pe șosea s-au dovedit zadarnice. Descurajat și plictisit de aceste încercări, Ceușianu se desprinde de mașină afirmându-i rituos doctorului Nicoară:

- Eugen, aicea numai boii ajută – cu înțelesul că mașina n-ar mai putea fi scoasă decât de către o pereche de boi, lucru foarte greu de găsit fiindcă satul era departe.

- Bibi, i-a răspuns Nicoară, hai totuși să mai încercăm odată.

Ceușianu și-a reluat astfel locul la împingerea mașinii, și după o nouă opintire a tuturor celor ce ne aflam în jurul ei, am izbutit să o scoatem în șosea. „Boii” care au scos-o eram noi cei patru conferențieri, printre care se afla și Ceușianu. După plecarea mașinii hazul a fost de tot dragul.

Mișcarea culturală a despărțământului „Astrei” Reghin a izbutit să mobilizeze un mare număr de învățători, medici, notari, țărani care au creat un însemnat număr de case și cămine culturale și au realizat totodată prin coruri, organizații sportive, echipe de jocuri populare, biblioteci, grădini de pomi fructiferi, o vastă operă educativă pentru ridicarea maselor.

Menționăm numele celor mai activi dintre ei: P.A. Boțianu (Vătava), Ilie Șandru (Idicel), Mihai Moldovan (Vătava), Mihai Tomșa (Râpa, remarcabil și ca folclorist), Justin Handrea (Maiorești), Dănilă Stuparu (Rușii Munți), Ștefan Pășcan (Bistra), Eftichie Ionescu (Deda), Iosif Maniu (Săcal), P. Vișoiu (Lueriu), inginerul Eugen Negulescu (Gurghiu), Iuliu Pop (Sânmihai), Petre Șerbănuțiu (Solovăstru), Petre Zuga și Alexandru Suciuc (Adrian), Gheorghe Crăciun (Brâncovenești) și alții în atâtea alte locuri.

Numele și meritele lor le-am consemnat încă din 1939 într-o lucrare festivă intitulată *Sub stindardul „Astrei”*. Două decenii de activitate culturală în despărțământul Reghinului 1919 – 1939, cu o prefață de profesorul Iuliu Hațeganu de la Cluj.

Această operă, realizată în urmă cu 40 – 50 de ani, aparține astăzi istoriei, ca și înfăptuitorii ei, atât ansamblul cât și ținetele ei fiind de mult depășite, dar nu mai puțin ea a deschis perspectivele de viitor ale luminării și ridicării maselor mureșene.

Cunoscându-ne mai bine în cadrul „Astrei”, în vara anului 1932 un grup de tineri din Reghin și satele învecinate – studenți, învățători, funcționari – ne-am constituit într-o societate culturală proprie numită *Tinerimea română din Reghin și jur* care, după o examinare mai atentă a realităților și trebuințelor orașului, - privite din punctul nostru de vedere – am elaborat un program de activitate care, timp de câțiva ani, ne va pasiona neconștient. Constatasem adică, o constatare care nu preocupase pe nimeni până atunci, că, spre deosebire de alte orașe ardelenice și îndeosebi spre deosebire de Târgu-Mureș, orașul nostru nu avea bibliotecă publică, nu avea un ziar, nu avea un muzeu, că difuzarea, prin comerț, a cărților românești se face în condiții nesatisfăcătoare – de la Târgu-Mureș și până la Toplița existând o singură librărie (cea din Reghin) și totodată că tinerimea reghineană și cea a satelor din jur, unde se formaseră diferite nuclee de tineret, nu este organizată pentru a se manifesta într-un mod unitar și viguros.

Primele discuții pentru formarea acestei societăți le-am avut în primăvara anului 1932, la ele participând mai întâi amicii mei Em. I. Cocoș, - Imy în intimitate – contabil la banca „Mureșana” și Iuliu Șerbănuțiu, student la Facultatea de drept a Universității din Cluj – ambii fiind călăuziți de un mare entuziasm – cercul lărgindu-se apoi prin adeziunea la acest program a lui Nicolae Albu de la Adrian, care tocmai urma să se elibereze din armată, a studenților Emil Sălăgean de la Idicel, Iacob Lupu de la Lueriu, Viorel Borșianu de la Deda, Sabin Olteanu și Ioan Vultur de la Jabenia, Olimpiu și Eugen Bucin din Urisiu, Iuliu Pop, Teofil Demian și Anton Pașca din Reghin, Aurel Nicolaescu din Aluniș, locotenentul Lazăr Buzdugan, mai târziu a studentului în geografie Ion Maloș, a învățătorilor

Mihai Moldovan de la Lueriu, Iustin Handrea de la Maiorești, cunoscut pentru preocupările sale etnografice și muzeistice, Grigore Pop de la Stânceni, a agronomului Toncianu, a domnișoarelor Felicia Olteanu, profesoară în Reghin, Sabina Cadar, Maia Hintea, Mia Cornea, Aurelia Cocoș, surorile Gértner, Paula și Aurelia, funcționare, Emilia și Carolina Negrea de la Suseni, a elevilor Ionaș Morărean și George Fincu de la Deda, Ion Covrig și Ion Petruț de la Deleni și a atâtor altora.

XI

În aceeași lună, datorită inițiativei, energiei și sacrificiilor lui Em. I. Cocoș, a apărut și primul număr din ziarul *Credința* – credința tineretului în virtuțile și viitorul neamului – care a fost lansat cu prilejul târgului Sângeorzului de la Gurghiu (23 aprilie 1933). Ca și celelalte inițiative ale noastre, *Credința* s-a bucurat și ea de sprijinul lui Nicoară și al lui Aurel Popp, care au fost primii colaboratori ai ziarului. La *Credința* Em. I. Cocoș a colaborat sub numele lui și sub pseudonimul Ria Zare, iar eu, pe lângă numele propriu, sub pseudonimele Victor Lucrețiu și Octav Drumaru. Sub acest pseudonim am publicat un vibrant articol despre Nicolae Titulescu, în care vedeam principalul exponent al diplomației românești pentru apărarea integrității hotarelor României, care constituia una din principalele preocupări ale ziarului. Calde articole la *Credința* au scris totodată Nicolae Albu, Alexandru Șara, Alexandru Ceușianu, Aurel Filimon și Emil Dandea de la Târgu-Mureș și alții. Timp de câteva luni cât a apărut (aprilie – septembrie 1933), *Credința* – ținându-se departe de orice preocupări politice de partid - a fost monitorul activității „Societății Tinerimii Române din Reghin și jur” – conferințe, spectacole teatrale, festivaluri de poezie – și a despărțământului *Astra*. În ea și-au găsit loc – pe lângă un articol entuziast al lui Alexandru Șara – și unele creații folclorice adunate de Aurelian Borșianu și de tânărul Emanoil Mare de la Sânmihai. Din unele articole publicate în *Credința*, și îndeosebi din articolele lui E. Nicoară, s-au făcut și unele extrase referitoare la combaterea revizionismului maghiar, care au fost difuzate apoi la diferite adunări de popor. Unele din aceste extrase au avut tiraje care s-au ridicat până la 20.000 de exemplare. Înființarea bibliotecii a fost salutată printr-un entuziast articol semnat de Victor Lucrețiu.

„Societatea Tinerimii Române din Reghin și jur” a urmărit totodată o intensificare a vieții sportive din regiune, ea întreținând strânse legături cu grupurile de tineri de la Hodac (Puiu Iacob, Emil, Eugen și Aurel Frandేశ, Nicolae Moldovan-Ciuta, Vasile Pop, Vasile Farcaș), de la Gurghiu (A. Șara, Vestimian Blaj, Dumitru Șara), de la Brâncovenеști și Aluniș

(Gheorghe Crăciun – care a inițiat și ridicarea unui bust în amintirea mitropolitului Sava Brancovici ucis aici din ordinul principelui Mihai Appaffy -, Alexandru Nicolescu) și Bistra (Ștefan Pășcan).

În răstimp de abia câteva luni s-au organizat manifestații cultural-artistice în comunele Jabeșița, Suseni, Brâncoveni, Ideciu Băi, Deda, Lunca Bradului, Filea, Stânceni, Lueriu, Săcal, Beica de Jos, una din echipele societății ajungând, sub conducerea lui Nicolae Albu, până la Bandul de Câmpie. Rar s-a văzut o mai generoasă risipire de avânt și energie, decât cea consumată de membrii acestei societăți. (La manifestația de la Ideciu Băi a participat și poetul bistrițean Ion. Th. Ilea, pe atunci secretar de redacție al revistei *Societatea de mâine* de la Cluj și autor al unui proaspăt volum de poezii intitulat *Inventar rural*. Ilea a profitat de trecerea pe la noi pentru a scrie un colorat reportaj despre Valea Gurghiului. La 29 iunie 1933 s-a ținut la Deda, în amintirea marilor cărturari localnici, pedagogul Theodor Ceonța și protopopul Andrei Ghidiu, participant la adunarea de la Alba Iulia, a doua adunare generală a societății, când, în urma demisiei lui Vasile Nicolescu, a fost ales președinte Em. I. Cicoș. În timpul verii s-au organizat două excursii, una în Munții Gurghiului, urcându-se pe valea Lăpușnei, și abordându-se vârful Fâncelul (1684 m), Bătrâna (1634 m), Saca (1776 m), iar alta în Munții Călimani urmând cursul Bistrei, pentru a atinge apoi vârful Scaunul Domnului (1386 m) și vârful Ștegiei (1462 m).

Cel mai bine dispus în tot timpul excursiilor a fost Șerbănuțiu, ale cărui chiote voinicești despicau largi ecouri prin frunzișul pădurilor.

Eu, când am ajuns în vârful Scaunului Domnului, de unde se vedeau în zare valurile de aur ale Câmpiei Transilvaniei, am recitat cu o vie înfiorare „Vara” lui George Coșbuc.

Dealtfel, societatea avea în rândurile ei mai mulți membri care dispuneau de remarcabile voci artistice, ce puteau însuflă atât sălile de spectacole, cât și agapele noastre amicale. Șerbănuțiu cânta astfel cu un viu aplomb *Pe Mureș și pe Târnavă*, precum și tangourile *Zaraza* și *Ramona*; Em. I. Cicoș se distingea prin romanțele *A fost odat-un muzicant* și *Beau că-n beție vezi viața mai roză*; Sabin Olteanu și Anton Pașca intonau cântecul vesel *Pe un deal îndelungat*; Ion Petruțiu cântecul popular *Arde-mi-te-ai codru des*, iar Ștefan Pășcan *Am o pipă și-o căldare...* Cântecurile mele preferate erau *Îți mai aduci aminte, doamnă?* și *De ziua nunții tale-ți scriu*. Începutul îl făceam întotdeauna cu *A bea în viață e o artă*.

Ascultându-i cântând cu atâta voluptate eram departe de a bănuși că, pentru mulți dintre ei, veselele cântece intonate cu atâta entuziasm nu

erau în realitate decât cântece de lebedă, viața lor, aruncată în furtuna războiului, urmând să se curme pe neașteptate în mod tragic.

În toamnă, societatea avea să primească încă o grea lovitură prin îmbolnăvirea gravă, fără posibilități de remediere, a lui Cocoș și prin recrutarea pentru stagiul militar a lui Iuliu Șerbănuțiu și a lui Vasile Netea. Cum după eliberare aceștia se vor stabili la Târgu-Mureș, activitatea lor ulterioară avea să se desfășoare în acest oraș, în cadrele societății Tinerimea Română din Târgu-Mureș. La Reghin urmau să activeze ca și mai înainte despărțământul *Astra* și Societatea meseriașilor români. Muzeul proiectat de Iustin Handrea, pentru care el adunase un important material etnografic, istoric și iconografic, avea să se deschidă mai târziu, dar nu la Reghin, ci la Maiorești unde se aflau valoroasele sale colecții. În timpul refugiei din anii 1940 – 1945, aceste colecții au fost transferate la Făgăraș și apoi la București, la „Muzeul Satului”, de unde o parte se vor reîntoarce apoi la Maiorești pentru a fi cedate, la moartea lui Handrea (1973), împreună cu biblioteca sa, noului muzeu din Reghin. Tot ceea ce a supraviețuit furtunii din 1940 și ceea ce s-a putut valorifica prin Muzeul din Reghin, era însă departe de ceea ce visase și înjghebase Iustin Handrea.

La 5 aprilie 1936, Cocoș avea să se stingă, în vârstă de numai 25 de ani, de o necruțătoare tuberculoză, ducând în mormânt atâtea proiecte, atâtea visuri și regretele adânci ale tuturor celor ce l-au iubit și au colaborat cu el.

Pentru Reghin, pierderea lui Cocoș avea să fie ireparabilă. Ce n-ar fi putut face el în timpurile ce au urmat?

Peste câțiva ani războiul avea să pună capăt și vieții lui Iuliu Șerbănuțiu, Gheorghe Crăciun, Anton Pașca, Gheorghe Fincu, Vestimian Blaj, Dumitru Șara și a altora.

Disparația lui Em. I. Cocoș și a lui Iuliu Șerbănuțiu a fost una din cele mai dureroase încercări ale tinereții mele, rănile ei nefiind remediate nici astăzi.

La 14 octombrie 1979, s-a organizat la Reghin un simpozion pentru comemorarea înființării Tinerimii Române din Reghin și jur și pentru evocarea eminentilor ei defuncți. La acest emoționant simpozion au prezentat referate și au evocat amintiri dr. Vasile Nicolescu, primul președinte al societății, Mihai Moldovan, însuflețitor declamator de poezii patriotice, Puiu Iacob, reprezentantul Văii Gurghiului, Vasile Netea, istoricii Melinte Șerban și Grigore Ploșteanu de la Târgu-Mureș. Cu această ocazie s-a făcut și un pelerinaj la mormântul lui Em. I. Cocoș.

Cuvintele rostite la simpozion ca și coroanele și jerbele de flori depuse la mormântul lui Cocoș, au dovedit în mod concludent că deși trecuseră 43 de ani de la moartea lui, personalitatea și activitatea sa n-au

fost uitate, ele alcătuiind, - ca și entuziasmul captivant al lui Iuliu Șerbănuțiu, căruia i se datorește și ridicarea monumentului eroilor din comuna Jabenita – un înflăcărat capitol din istoria culturală a Reghinului și a regiunii înconjurătoare.

Reghinul, pentru a fi înțeles mai bine, trebuie privit însă și dintr-o perspectivă social-etnografică.

Spre deosebire de orașul Târgu-Mureș care avea o viață cu regim închis, legăturile sale cu jurul asemănându-se cu cele ale unei cetăți feudale care-și păstra exclusivitatea în toate manifestările, fiind greu de conceput ca satele sau intelectualitatea acestora să aibă vreo contribuție la mișcările citadine artistice și culturale, Reghinul era un oraș deschis tuturor manifestărilor satelor vecine, acestea nefiind decât o prelungire, din acest punct de vedere, a frământărilor și inițiativelor vieții orășenești. De altfel, o parte din Reghin se și numea *Reghin sat* – partea în care se află biserica de lemn, astăzi declarată monument istoric, a lui Petru Maior – viața lui fiind aceea a unei suburbane legată direct de satele din jur. Viața intelectualilor Reghinului – avocați, medici, ingineri, tehnicieni – pentru a nu mai vorbi de negustori și meseriași, era de altfel ea însăși strâns legată profesional de trebuințele satelor, distanța dintre aceștia și țărani fiind cu mult mai mică decât cea care se putea vedea la Târgu-Mureș, unde morga orășenimii era de rigoare. Cea mai mare parte din intelectualii, negustorii și meseriașii din Reghin erau de altfel originari din satele din jur, părinții și frații lor trăindu-și viața acolo. Semnificative din acest punct de vedere erau însăși denumirile celor două societăți de tineret aflate în ambele orașe. Cea din Târgu-Mureș se numea Societatea Tinerimei Române din Târgu-Mureș, în timp ce societatea de la Reghin se numea Societatea tinerimii române din Reghin și jur, cuprinzând astfel și elementele satești.

Un alt element semnificativ îl constituie faptul că la Reghin cele două mari sărbători naționale, 24 ianuarie și 1 decembrie erau comemorate cu concursul corurilor satești, care erau invitate să cânte pe scena cinematografului, uneori conferințele festive fiind ținute de către învățătorii satelor.

Iată de ce interesul reghinenilor pentru manifestările satelor era cu mult mai activ decât al târgumureșenilor, la aceasta fiind îndemnați de însuși nivelul și dinamismul acestora, de masivitatea cu care se înfățișau în vechile lor porturi românești – cămăși cu fluturi (paiete), pieptare, cojoace, sumane, pălării cu pene de păun, căciuli, curele cu mărgele – la toate jocurile, tradițiile și manifestările lor folclorice.

În jurul Reghinului se află, de altfel, câteva din cele mai vechi și mai renumite sate românești din Transilvania: Deda, Rușii Munți, Hodacul și Ibăneștii, Milașul, Monorul care se situau și atunci la un remarcabil nivel

economic, edilitar și cultural. Pe lângă o intensă viață economică permanentă, fiecare din aceste sate, și toate cele din jurul lor, își aveau și anumite zile și forme de manifestări locale, târguri și petreceri, care atrăgeau asupra lor atenția atât a satelor vecine, cât și a orașului din apropiere.

Noi mai ales, tinerii grupați în societatea Tinerimea română din Reghin și jur eram prezenți la toate aceste ocazii în mijlocul satelor, părtași la năzuințele, entuziasmul și bucuriile ce se manifestau acolo. De altfel, regiunea e bogată în dansuri și melodii populare, aproape fiecare sat avându-și anumite jocuri specifice. Uneori dansurile, deși erau identice sau asemănătoare, aveau denumiri și melodii diferite, create de cele mai multe ori de muzicanții locali. Jocul *De-a lungul*, numit în unele părți ale Ardealului *someșana* sau *ardeleana*, care precedează învârtitele, se numea astfel la Hodac și Ibănești *de-a lunga*, la Rușii Munți, Gledin și Monor *de-a rândul*, iar în satele din jurul Bistriței *joc de mână*.

La Deda *de-a lungul* se juca solemn, grav, asemeni unui ritual, păstrându-se și un anumit protocol care nu permitea fetelor să o ia înaintea nevestelor, acestea având întotdeauna întâietatea. Locul fetelor era fixat de numărul anilor de joc. De-a lungul, urmat de învârtită, era cel mai lung dintre jocuri. La Rușii Munți și Morăreni *de-a lungul* era mai scurt, pentru a se lăsa mai mult timp învârtitei, acesta fiind jocul în care perechile se puteau cuprinde în toată voia. La învârtite se puteau arăta de asemeni dezinvolturile rochiilor și a zadiilor, mișcarea salbelor și frumusețea cosițelor împodobite cu panglici multicolore. Învârtitele însăși aveau denumiri speciale și melodii diferite una din ele numindu-se la Filea, la Petriș și la Vătava, *putata*.

Numeroase erau și sârbele – *sârba feciorilor*, *sârba în căruță*, *împiedecata*, *șchioapa*, *bătrâneasca*, *rața*, - *bărbuncurile*, - jocuri cu figuri – *alunelurile*, *săritele*, *bătutele*, *crucea* și „*ceaumul*”, „*tărnăvencele*” și „*romanele*” care se jucau la Rușii Munți, Vătava, Maiorești, Morăreni, *roatele* și altele ca *bondreasca*, *săcăleanca* (la Săcalul de Pădure), *bosneanca* (joc adus de feciorii din armata austro-ungară care cătăniseră în Bosnia).

Jocul de prestigiu al regiunii, care se cultivă numai în anumite sate, era însă *călușarul*, unele sate ca Potocul (Delenii), Lueriu, Săcalul de Pădure, Cașva, Socolul de Câmpie și altele participând cu acest dans chiar și la anumite manifestări naționale (adunările generale ale „Astrei” la Târgu-Mureș, Satu Mare, Blaj) și chiar la unele manifestații sportive de peste hotare (Praga, Hamburg, Londra).

Amintim dintre vătăfii călușari din acea epocă pe I. Cornea de la Deleni, pe Iacob Moraru și Al. Moldovan de la Lueriu, pe Gheorghe Stoica de la Lueriu, pe I. Șimon și I. Boariu de la Cașva și alții.

Jocurile amintite erau totodată și excelente ocazii de dezvăluire și manifestare a literaturii populare, a strigăturilor îndeosebi, de la aceste jocuri adunându-și folcloriștii mureșeni – Simion Mândrescu, Theodor A. Bogdan, Simeon Rusu, Aurelian Borșianu, N. Albu și alții – și noi înșine, împreună cu doctorul Nicoară, numeroase din creațiile anonime pe care le-au introdus în colecțiile lor. Aurelian Borșianu a înregistrat totodată și un mare număr de melodii populare, în special învărtite și sârbe.

Tot atât de bogată era regiunea și în muzicanți populari, care uneori își treceau arcușul din generație în generație. La Reghin era cunoscut astfel Solomon Iasco, Solomon Say; la Solovăstru Toader Albu, Toader Negru, Ștefan Farcaș (Piști), Toader Tutuca, Nicolae Zăhan; la Brâncovenești, Peter Say; la Suseni, I. Chiper; la Filea, Maxim Cacula, care cânta din „clanetă” (clarinet), la a cărei moarte soția sa a dispus ca instrumentul să fie înmormântat odată cu muzicantul pentru ca nimeni să nu mai cânte cu el, Victor Moldovan-Harapu, urmat de fiul său Albertuca; la Monor, Carol Radu, Deneș Radu și Șandorica; la Ideciu de Sus, Bobi Cocoș Gheorghe; la Morăreni, Dănilă Radu; la Rușii Munți, Solomon Dănilă; la Toplița, Gheorghe Tutuca și Andrei Mătase; la Hodac, N. Țară, Cula și Ieremia; la Gledin, Gică Bulea și Laica; la Aluniș, Ștefi Galman; la Beica un Ilie; la Idicel Gheorghe Lupu și alții în atâtea alte sate.

XII

Ședința de constituire, evocându-se exemplul cultural al lui Petru Maior, s-a ținut în ziua de 10 august 1932 în pavilionul din parcul orașului, însuflețirea participanților fiind o cheazășie de realizare a programului fixat.

Ca președinte al societății a fost ales într-un consens unanim doctorul Vasile Nicolescu, care era de o vârstă mai apropiată de noi, care se bucura de multe simpatii în societatea reghineană, și care se arătase receptiv la toate aspirațiile noastre. Actul de constituire purta 52 de semnături. Ca vicepreședinți au fost aleși Iuliu Șerbănuțiu, care avea să se dovedească un pasionat și iscusit organizator de spectacole populare, și Vasile Netea, iar ca secretar Emil I. Cocoș. Greul societății avea să fie dus de acesta, el contopindu-se cel mai mult cu aspirațiile și programul ei.

În urma constituirii societății, Cocoș a demisionat din postul de contabil de la banca „Mureșiana” și, dispunând de un mic capital și ajutat și de librăria „Ardeleana” din Târgu-Mureș a lui Iosif Bucur, a înființat o librărie numită *Librăria românească*, care a fost privită ca un adevărat

eveniment cultural al regiunii. Pe lângă librărie urma să funcționeze și un chioșc de ziare.

Pentru înființarea bibliotecii, societatea a făcut apel la cele două mai vechi asociații culturale locale, despărțământul „Astrei” și „Societatea meseriașilor români”, precum și la unele personalități ca doctorul Nicoară, profesorul Aurel Popp, avocații Ioan Harșia, care, prin vârstă, se bucura în Reghin de cel mai distins prestigiu și fusese totodată, între anii 1910 – 1914, președinte al Despărțământului „Astrei”, Alexandru Ceușianu, care conducea Societatea meseriașilor, Ioan Luca, Enea Pop, Pompei Pitea și alții. Au urmat mai multe discuții în localul casinei, - societatea fiind reprezentată de Em. I. Cocoș și de mine – și în cele din urmă participanții au fost cu toții de acord cu necesitatea înființării bibliotecii, care avea să fie instalată în localul noii librării. Acordul era însă pur „moral”, fiindcă în afară de doctorul Nicoară, care a donat bibliotecii un dulap ce stătea în casină de mai mulți ani fără nici o întrebuințare, precum și de o colecție din seria de broșuri populare ale „Asociațiunii”, alături de care se aflau și „Discursurile” lui Vasile Goldiș și monografiile lui Ioan Georgescu consacrate lui Ion Rațiu și lui George Pop de Băsești, ceilalți participanți nu au contribuit decât cu promisiunea de a vizita și ei biblioteca. Tot doctorul Nicoară ne-a dat și câteva colecții de reviste literare și științifice – *Țara Bârsei*, *Societatea de mâine*, *Transilvania*, *Provincia literară* și altele – el fiind abonat la aproape toate revistele medicale și culturale ale timpului, fără a le putea citi însă pe toate. Fondul noii biblioteci s-a completat cu o parte din cărțile mele și cu noutățile literare ale anilor 1932 și 1933 oferite de Em. I. Cocoș. Oficialitatea ne-a ignorat în mod permanent. La 1 aprilie 1933 biblioteca a început să funcționeze, primii ei cititori fiind membrii societății. Serviciul de bibliotecară era făcut de domnișoarele Maia Hinteș și Aurelia Gärtner.

*

Cel mai cunoscut și mai apreciat dintre aceștia era, și este și astăzi, Victor Radu (născut 1900) de la Morăreni, vioristul celor mai alese petreceri, a celor mai strălucite nunți, un artist al arcușului în cea mai deplină accepțiune a cuvântului, un adevărat Barbu Lăutaru al regiunii noastre. Măiestria sa a fost concludent relevată de cele peste 300 de melodii înregistrate de Radio București și de Institutul de folclor, din punct de vedere muzical el fiind o incontestabilă personalitate mureșeană. Victor Radu este, alături de Paul Tornea, asupra căruia vom reveni mai târziu, posesorul celei mai bogate colecții de arii populare mureșene, și totodată a unui imens număr de romanțe, valsuri, tangouri care au vrăjit tinerețea atâtor generații.

Deși bătrân, foarte bătrân, Victor Radu își continuă și astăzi activitatea, vioara fiind pentru el singura rațiune de a exista. Acum câțiva ani i s-a oferit o catedră la una din școlile din Reghin. N-a putut să o păstreze. Mai mult decât obligațiile didactice l-au atras libertatea, muzica pentru cei mulți, dragostea pentru lumea satelor.

Dacă Victor Radu s-ar fi născut într-un alt mediu și ar fi avut parte de o altă educație muzicală, e sigur că s-ar fi putut ridica până la notorietatea cucerită de un Grigoraș Dinicu sau Ion Voicu. Printre admiratorii săi, pe lângă Aurelian Borșianu, a fost și Maximilian Costin, directorul Conservatorului din Târgu-Mureș, care i-a dat mai multe lecții de vioară și care, atunci când o anumită ofertă venită de peste hotare l-ar fi putut înstrăina, l-a povățuit să rămână printre țaranii mureșeni, el fiind cel mai strălucit interpret al cântecelor lor.

Recent au apărut la Târgu-Mureș două competente lucrări cuprinzând melodii din muzica lăutarilor mureșeni. Prima a fost alcătuită de către Iosif Herția și Almási István (*Melodii de joc, Népitáncdallam, Tanzmelodien, 1970*), iar a doua de Pavel Tornea: *Peste Mureș, peste tău* (1972). Ambele sunt purtătoarele în larg a vechilor melodii și jocuri mureșene, ale lăutarilor locului.

Cele mai multe dintre târgurile și petrekerile din jurul Reghinului se organizau primăvara și vara, având caracter de sezon, pentru a se întinde apoi până la Crăciun.

Petrekerile de primăvară începeau cu târgul Sângeorzului – târgul fetelor – care se ținea la Gurghiu (23 aprilie), la care participa toată Valea Gurghiului, cu pitoreștile porturi ale Hodacului, Ibăneștilor, Cașvei, Adrianului, a Comorilor, Solovăstrului și Jabenitei, a Sânmihaiului, a Urisiilor de Sus și de Jos, a Orșovei și ale tuturor celorlalte sate ale văii. Se vindeau unelte din lemn, țesături, îmbrăcăminte, încălțăminte – târgul ținea două zile – iar tineretul se prindea în niște jocuri care rar își mai găseau pereche.

Pe lângă *de-a lungă* – urmat de veselele *învârtite*, se juca de către feciori și fete dansul vechi al *bătutei*, bătutul cu cizma realizându-l flăcăul, dansul specific regiunii numit *împiedicata*, și totodată *sărita*, *alunelul*, pentru a nu mai vorbi de sârbe și hore în nesfârșite variante.

Urmau apoi târgurile Rusaliilor care aveau loc la Deda (ziua întâi), la Rușii-Munți (ziua a doua), și pe platoul Podășelului, un loc cu vibrante amintiri istorice pașoptiste, lângă Dumbrava (ziua a treia). Toți negustorii de la Reghin alergau la aceste târguri pentru a-și desface mărfurile – acestea fiind cele mai faimoase târguri ale Văii Mureșului. Localnicii își vindeau lâna și cașurile, pănurile și toalele, curelele cu mărege, pieptarele cu ciucuri și atâtea alte produse ale artei țărănești.

Faima celor din Rușii Munți și Morăreni – ambele fiind sate grănicerești – o alcătuiau minunatele porturi populare ale femeilor, care aveau, de altfel, faima de a fi cele mai frumoase și mai iubite femei din regiune, precum și măiestria la joc a fetelor și a chipșilor flăcăi. La întrecere cu ei nu se puteau lua decât fileonii, tineretul din Filea. Pe Podășel se adunau oierii din Dumbrava, Râpa, Vătava, Gledin și Monor, care aveau, atât bărbații cât și femeile, unele nuanțe deosebite în port, se purtau catrințe și cepte împodobite cu fluturi (paiete), salbe cu bani de argint, pălării cu zale și pene de păun, la picioare zurgălăi, prin aceste sate făcându-se trecerea de la portul din valea Mureșului la cel din valea Șicului și a Bistriței.

Trei zile se juca neconținut la Deda, la Rușii Munți, la Podășel, petrecerile de aici fiind asemănătoare cu cele din Munții Apuseni, de la târgul Găina.

După amintirile notarului Petre A. Boțian de la Vătava, în 1914, înainte de începutul războiului, la jocul de la Podășel ar fi participat și Emil Rebreanu venit să cerceteze posibilitățile de trecere clandestină în România pe Valea Mureșului.

Un joc de Rusalii se organiza și la pod la Hodac – la podul de lemn dintre Hodac și Ibănești – dispărut astăzi, pe sub care trecea Gurghiul – la care participau hodăcenii și ibăneștenii și care era considerat ca un adevărat eveniment al celor două sate.

La 2 iulie venea „târgul cireșelor” de la Brâncovenești, unde se strângeau satele Idicel, Idicel Pădure, Potoc (Deleni), Lueriu, Săcalul de Pădure, Suseni, Porcești (azi Vălenii de Mureș), Maiorești pentru a desface alte produse țărănești – furci, greble, coșârci – pentru a dezlănțui alte învărtite și sârbe. Seara la școala din Brâncovenești se organiza, precedat de anumite reprezentații artistice, un „bal” al intelectualilor la care luau parte numeroși învățători, studenți și elevi din regiune, mulți dintre ei îmbrăcați în costume naționale, înfățișându-se cu toții sub semnul tinereții și al dragostei de patrie.

Sărbătoarea de la 6 august atrăgea din nou atenția asupra Hodacului, fiindcă la această dată se organiza aici petrecerea tradițională de vară a intelectualilor hodăceni cu o largă participare de studenți, de pe toată valea Gurghiului. Tradiția acestui bal era cunoscută încă înainte de anul 1877, în acest an venitul balului fiind destinat orfanilor din războiul independenței României.

Apogeul petrecerilor de vară mureșene îl atingea balul de la Reghin de la 10 august, organizat de despărțământul „Asociațiunii pentru literatură română și cultura poporului român”. Balul reprezenta încheierea tradițională a târgului de vară care ținea 10 zile, fiind vestit în întreaga

Transilvanie, anunțat în toate calendarele. În fiecare zi târgul își schimba aspectul. Erau zile anumite pentru vânzarea oilor, a vacilor, a cailor, a porcilor, a boilor, care în mare parte erau porniți spre Viena și Praga, după care urmau zilele produselor casnice, a țesăturilor și cusăturilor, ziua a zecea – ziua târgului – fiind rezervată mărfurilor industriale, înfățișate pe lungi tarabe în mijlocul orașului. Era ziua cea mai frecventată, ziua în care se cumpăra „puiul târgului”, denumire prin care se înțelegea micul cadou – oglinzi, evantaiuri, brățările – pe care fiecare tânăr era dator să-l cumpere fetelor cu care se afla în relații de prietenie. După cumpărarea „puiului” urmau cordialele plimbări în lungul trotuarelor, fiecare fată fiind dornică să fie văzută cu cât mai mulți cavaleri.

Seara urma balul care de zeci de ani se făcea în pavilionul din parcul orașului înconjurat de castani și tei. Pavilionul se pavoaza în timpul zilei cu crengi de brad, cu becuri, serpentine și panglici multicolore, care-i dădeau un aspect fascinant. În frunte se puneau întotdeauna două steaguri tricolore.

Tradiția balului începuse îndată după revoluția din 1848. Din simplă mondenitate, și ocazie de petrecere, cum fusese la început, el a devenit cu timpul un prilej de manifestare a vieții și solidarității românești, de înfățișare a costumelor naționale, de afirmare pleneră a românilor mureșeni.

La bal, pe lângă tineret, participau și numeroși bătrâni veniți cu fiii și fetele lor pentru a-și întâlni prietenii de generație, pentru a se informa despre întâmplările lumii. Răsfoind vechile colecții de ziare și reviste ardelenesti – *Gazeta Transilvaniei*, *Familia*, *Tribuna* – am găsit prin anii 1870, 1890, și unele dări de seamă despre acest bal, cu înregistrarea numelor celor prezenți. Femeile, în cea mai mare parte, veneau în costume naționale care dădeau expresie variatelor porturi de pe Mureș, de pe Gurghiu, de pe Câmpie. Cele mai frumoase costume se premiau, stârnind astfel un puternic spirit de emulație. Timp de un lung număr de ani muzica balului a fost asigurată de tariful renumitului Victor Radu.

Timp de câțiva ani „prim-aranjor” al balului, urmând pe doctorul Vasile Nicolescu și pe Em. I. Cocoș, am fost eu.

Nu se putea imagina un bal la 10 august fără vioara lui Victor Radu. El transmitea tuturor dansatorilor fiorul dragostei pentru joc, extazul poeziei, năluca fericirii.

„Ramonele”, „Zarazele”, „Creolele”, cântate de Victor Radu au fermecat atâtea inimi, au legănat atâtea pași.

La bal venea întreagă regiunea Reghinului, aici fiind locul de întâlnire al tuturor tinerilor. Nu era familie mai ridicată din Reghin și jur care să nu participe la tradiționalul bal. La trecerea pe la casa de bilete

fiecare tânăr primea câte un mic carnet pentru a-și nota în el toate dansurile jucate și numele partenerelor avute. Unii din tinerii de atunci mai păstrează și astăzi aceste carnete îmbibate de parfumul anilor tinereții. Câte fete de măritat nu și-au căutat aici norocul, câți flăcăi nu și-au găsit dulcineele, câte idile și câte visuri nu s-au înfiripat aici, câte logodne nu s-au fixat în zilele de 10 august.

Dansurile, în afară de valsurile și tangourile de rigoare – prin 1934 unii studenți încercaseră și charlestonul – aveau și un pronunțat caracter românesc, jucându-se numeroase de-a lunguri, învârtite, hore și sârbe.

Principala manifestare coregrafică o constituia jocul călușarilor, jucat îndeosebi de studenți, învățători și elevi, în fruntea lor aflându-se studentul Iacob Lupu de la Lueriu, un tânăr de o remarcabilă suplețe. Alături de Lupu apăreau apoi, apreciați ca distinși jucăuși, Iuliu Șerbănuțiu, Mihai Moldovan, Sabin Olteanu, Anton Pașca, Viorel Borșianu, Ștefan Pășcan, Ion Demian, George Fincu, Ionaș Morăreanu și alții. Eu nu mă angajam la dansuri așa de complicate, dar în calitatea mea de „prim-aranjor” îi țineam înaintea de bal două-trei zile la mine la Deda, unde făceau exerciții în șura noastră. Doctorul Nicoară le cumpăra în fiecare an câte o pereche de opinci noi-nouțe. Intrarea lor în sală, dirijați de băta ciobănească a lui Lupu, învelită în tricolor, stârnea un entuziasm palpitant fiind acoperiți de un adevărat torent de aplauze, aceleași aplauze îndelung repetate îi copleșeau și la sfârșitul jocului. Varianta călușarilor jucată la 10 august era cea de la Lueriu. O egalitate perfectă domnea în tot timpul balului. Oricine putea să ia la dans pe oricine. Fetele de țărani, de cizmari, de croitori, de bărbieri, dansau alături de fetele preoților, ale avocaților, ale medicilor, balul de la 10 august fiind un bal al tuturor, un bal românesc.

La un astfel de 10 august am cunoscut și pe compozitorul de tangouri și muzică ușoară George Sbârcea, astăzi reputat autor de studii și monografii muzicologice și totodată apreciat cronicar muzical, originar de la Toplița, care, participând la balul din 1933, a cântat compozițiile „Lângă lacul lin ca o negură albastră” și „Studentia” care în timp de câteva ore au ajuns a fi murmurate cu frenezie de toate perechile. Sbârcea era pe atunci student la Universitatea și Conservatorul din Cluj, și cânta în diferite orchestre din capitala Ardealului.

Momentul culminant al petrecerii, așteptat cu o adevărată emoție, era proclamarea, pe baza ilustratelor primite, a reginei balului, a celor trei principese, și acordarea premiilor celor mai frumoase costume.

Reginele le alegeau îndrăgostiții cumpărându-le un cât mai mare număr de ilustrate, expediate prin „poșta balului” care le făcea și numărătoarea, regina la rândul ei (ca și principesele) urmând să aleagă un „rege”, după bal urmând adeseori căsătoria „regală”.

La acordarea premiilor pentru costume avea cuvânt hotărâtor președintele „Astrei”, doctorul Nicoară, care, uneori venea el însuși în costum național. În 1935 s-a dat premiul I unui costum bucovinean.

La miezul nopții se făcea o pauză pentru masă, aceasta fiind un prilej de consolidare a prietenii vechi și de închegare a unora noi, fetele invitând la masă pe „junii” care le dansaseră. În timpul mesei ce avea loc în restaurantul și în grădina din parc, diferite grupuri cântau cântece patriotice, *Deșteaptă-te române, Trei culori, Pe-al nostru steag*, ridicând și mai mult tensiunea patriotică a balului. Uneori se țineau și toasturi. Balul se continua apoi până dimineața, rămânând adânc legat de amintirile tuturor celor ce participaseră la el și care așteptau cu nerăbdare viitorul 10 august.

XIII

Clujul mi-a pătruns pentru întâia oară în memorie pe vremea când în clasa a treia primară am ajuns să învățăm la geografie, după un manual blajin, provinciile și județele țării. Parcă-mi aduc aminte și astăzi cum repetam în mod mașinal: județul Mureș-Turda cu capitala Târgu-Mureș (era județul nostru), județul Arad cu capitala Arad, județul Bihor cu capitala Oradea Mare, județul Cojocna cu capitala Cluj. Și așa mai departe. Cojocna, care purta numele județului, nu era decât o localitate modestă, dar numele ei avea o tradiție străveche care s-a revărsat și asupra județului ce o înconjura. În derâdere, noi elevii, îi ziceam județul cu *cojoc*. Timp de câțiva ani n-am depășit acest nivel de cunoștințe geografice, Clujul continuând să fie numai capitala județului cojocean. Lucrurile s-au schimbat abia după ce am început să frunzăresc gazetele ce veneau în sat la diferiți abonați, printre ele aflându-se și două gazete clujene: *Cultura poporului și Lumea și țara*. Din paginile acestora am aflat că marele oraș nu era numai capitala Cojocnei, ci în același timp însăși capitala Transilvaniei, aici aflându-se cele mai numeroase periodice și instituții culturale ardelenesti, și totodată marea statuie equestă a regelui Matei Corvin. Calendarele episcopiei ortodoxe clujene mi-au lărgit apoi și mai mult cunoștințele despre renumitul oraș. Între timp am descoperit și statuia lui Matei Corvin care m-a impresionat prin masivitatea și superbia ei.

În anul 1928, aveam totuși să pătrund în Cluj, dar nu ca elev ci ca ziarist, schițând astfel începutul unui drum care avea să mă atragă din ce în ce mai mult.

Printre alte publicații ce apăreau atunci la Cluj se afla și cotidianul *Patria*, care fusese înființat în anul 1919, la Sibiu, și pus sub direcția scriitorului Ion Agârbiceanu. După trecerea lui Agârbiceanu în partidul lui Octavian Goga (1927), conducerea ziarului a fost încredințată ziaristului Ion

Clopoțel – redactor și al revistei *Societatea de mâine* – care izbutise să facă din *Patria* unul din cele mai bune periodice ardelene. Ziarul, deși officios politic al Partidului Național Țărănesc, avea totuși și o excelentă pagină culturală la care colaborau scriitorii Aron Cotruș, Emil Isac, Ion Breazu, Olimpiu Boitoș, Septimiu Popa, Bazil Gruia, Teodor Podariu (folclorist). Din redacție făceau parte tinerii ziarști Aurel Buteanu, Nicolae Buta, Teofil Bugnariu, Gherasim Pinteș, Virgil Dalea, Al. Avram, N. Dan ș.a. Echipa era, fără îndoială, strălucită și ea a însemnat un moment de seamă în ziaristica ardeleană interbelică. Aurel Buteanu, remarcabil și ca cronicar dramatic, Nicolae Buta, autor al unei substanțiale monografii despre Avram Iancu, Gherasim Pinteș, ancorat mai târziu în diplomație, erau printre cei mai distinși articlieri ai Ardealului, în timp ce Teofil Bugnariu și Bazil Gruia, colaborând și la alte publicații, se distingeau în direcția poeziei. Una din creațiile de atunci ale lui Teofil Bugnariu – poezia *Joc de miei*, publicată într-o revistă de la Aiud – a fost considerată ca una din cele mai elevate creații ale tinerei generații ardelene. El îngrijea și de pagina culturală a *Patriei*. Bazil Gruia a editat în 1929, volumul de versuri intitulat *În țara toamnei*.

Ion Clopoțel, directorul ziarului – trăiește și astăzi la București având vârsta de 89 ani – era un excelent profesor de ziaristică socială și culturală. Trimițându-i o dată un reportaj în spiritul politic al timpului, intitulat *Ce fac averescanii de la Târgu-Mureș*, în care relatam despre o anumită dizidență, mi l-a respins spunându-mi la întâlnire:

- Nu ce fac averescanii trebuie să ne preocupe, ci nația ce face, ce face nația!

În curând, neadaptându-se politiciii de partid, a părăsit apoi *Patria*, locul de director al ziarului fiind ocupat de un alt ziarist de seamă, acesta devotat întru totul partidului: Zaharia Boilă. Cu Boilă aveam să lucrez mai târziu la Sibiu (1940 – 1941) și la București (1944 – 1945).

În coloanele acestui ziar mi-am început și eu ucenicia ziaristică și literară, semnând unele corespondențe cu inițialele *V.N.*, apoi *Vanet*, - pseudonim pe care o seamă de prieteni mi l-au transformat în nume personal – și *Vinicius*. Această colaborare, așa cum am arătat în amintirile de la Târgu-Mureș, avea să aibă însă consecințe cu totul neașteptate, în primăvara anului 1929, direcțiunea școlii sancționându-mă cu transferarea la Școala normală din Cluj.

O imagine plăcută mi-a lăsat-o fostul profesor de istorie al școlii, bătrânul Victor Lazăr – fost în tinerețe profesor în Macedonia – acum pensionar, care locuia în apropierea școlii. Mă duceam adeseori să-l vizitez, bătrânul primindu-mă întotdeauna cu multă amabilitate. Era de statură mijlocie, cu bărbuța căruntă și ochi căprui. Vorbea cu multă blândețe în

glas. Sub bagheta lui a apărut la Cluj timp de mai mulți ani, începând din 1926, una din cele mai bune gazete populare ardelenesești: *Foaia noastră* „Pentru luminarea poporului român”. La această foaie au colaborat numeroși învățători mureșeni, foști elevi ai lui Victor Lazăr, dintre care amintesc pe Mihai Tomșa, care a publicat aici monografia satului Idicel, pe Ștefan Ceontea și Ștefan Pășcan din Deda, pe Liviu Moldovan din Budiul de Câmpie (azi satul Al. Papiu Ilarian), pe Axente Boțian din Dumbrava și alții.

Și aici, ca și la Școala normală din Târgu-Mureș, am descoperit însă doi „confrăți”, doi creatori de stihuri. Unul – Ovidiu Ionaș, originar de pe lângă Alba Iulia, era chiar în clasa mea, și era un excelent declamator de versuri. Mi-aduc aminte că la una din festivitățile școlii a recitat cu un remarcabil succes *Scrisoarea IV-a* de Eminescu și una din romanțele lui Ion Minulescu. Al doilea, Ion Moldoveanu, născut la Lechința, în părțile Bistriței, era în urma mea cu doi-trei ani. Tatăl său era om de serviciu la primăria orașului. Ion Moldoveanu a fost un real talent liric, care va colabora la diferite reviste ardelenene, dar care, atins de o necruțătoare boală, se va stinge în plină tinerețe (17 mai 1939). În timp ce se afla la sanatoriul de la Săvădisla, prietenii săi, în frunte cu Horia Stanca, i-au adunat o parte din versurile publicate prin reviste într-un volum intitulat *Sbor peste ape* (1939), străbătut melancolic de presentimentul sfârșitului. Moartea lui Ion Moldoveanu a fost o mare pierdere pentru generația sa.

Ovidiu Ionaș, care mi-a arătat odată un frumos colț de Someș, umbrit de un pâlcc de sălcii plângătoare, s-a lăsat însă curând de poezie, urmând să devină un distins profesor de matematică.

Căldura pe care n-o găsisem în școală aveam să o aflu în curând, la spectacolele Teatrului Național și ale Operei, acestea producându-mi înălțătoare emoții și avânturi. Teatrul, clădit în stilul baroc al secolului al XIX-lea, era atrăgător prin sine însuși, având în planul superior două cupluri de lei mânăți de două nimfe încununute cu ramuri de finic. Interiorul era împodobit cu plăci de marmoră și oglinzi. Cortina, confecționată din catifea roșie, era fastuoasă. Totul îndemna la extaz și înălțare sufletească.

Pe scena acestui teatru am văzut cea dintâi și poate cea mai vibrantă șezătoare literară. Era prin mai 1929. La șezătoare au participat Victor Eftimiu, Caton Theodorian și George Gregorian veniți de la București, cărora li s-au adăugat clujenii Zaharia Bârsan, Ion Agârbiceanu, Septimiu Popa. Șezătoarea a fost întâmpinată printr-un entuziast articol intitulat *Bine ați venit aducători de lumină*, publicat în ziarul *Patria* de consăteanul meu, Traian Marcu, care era pe atunci președintele studenților în Litere. Splendoarea și farmecul șezătorii l-au dat poezii Victor Eftimiu și Zaharia Bârsan, amândoi totodată și excelenți actori, primul din pasiune

pentru teatru, al doilea din vocație și profesiune. Victor Eftimiu a recitat *Balada aurului* din fantezia sa dramatică *Cocoșul negru*. Parcă-l aud și acum exclamând cu frenezia lui Belzebuth:

*Arunci un pumn de aur și cea mai mândră fată
Femeea cea mai albă, s-apropie de-odată
Și vine către tine, chemată de-un îndemn
Mai mare ca îndemnul iubirei. La un semn,
Făcut de mâna largă ce-mparte aur, - vine
Să-și tulbure albastrul privirilor senine,
Să-și piardă frăgezimea, punând în locul ei
Podoaba cea mai scumpă visată de femei.
În loc de-o carne albă și caldă și curată
O carne pângărită dar scump înveșmântată.*

La sfârșitul baladei a izbucnit un torent de aplauze ce parcă voiau să confirme din plin diabolica perorație a poetului. N-am uitat-o niciodată, iar, mai târziu, după stabilirea la București, după ce am intrat în relații cordiale cu Eftimiu, m-am făcut luntre și punte până când l-am convins să accepte imprimarea ei, într-o recitare proprie, pe o bandă de magnetofon pentru a o avea în casă. Imprimarea a făcut-o fiul meu, chemat la poet într-un moment de bună dispoziție a acestuia. Din când în când o mai ascultăm și astăzi.

Zaharia Bârsan, poet, prozator, dramaturg, fost mulți ani director al Teatrului Național din Cluj, adorat de publicul acestui oraș, a recitat una din cele mai captivante poezii lirice ale sale: *Ți-am spus*. Finalul ei mi-a rămas pentru totdeauna în minte:

*Și poate-ți vei aduce aminte
De toate câte ți le-am spus,
Când te chemai să vii pe culmea
Străfulgerată de apus
Să-ți cânt cântarea necântată
Ce-o port în inima pustie...
- De ce n-ai vrut să vii o clipă
Și să trăiești o veșnicie?*

*Ți-am spus și n-ai luat aminte,
Ce-nalt a fost altarul meu!...
Ca mâini zadarnic fi-va plânsul,
Zadarnice păreri de rău;
Singurătatea fără margini
N-ai s-o înțelegi nici tu, nici alte...
Pe voi în veci n-o să v-atragă
Pustiul culmilor înalte.*

Succes a avut și George Gregorian prin poezia *Cucuveaua* (*Cucu-mau*, *Cucu-mau*), precum și cei trei prozatori care au citit câteva povestiri spirituale.

Niciodată până la această șezătoare, privită de la „cucurigu” – n-aveam de altfel decât 17 ani – n-am trăit un mai emoționant moment literar, și niciodată scena Teatrului Național nu mi s-a părut mai luminoasă și mai fermecătoare.

Dintre spectacolele din această perioadă am reținut cu palpație îndeosebi *Cardinalul* de Napoleon Parker, și drama istorică *Serenada din trecut* de Mircea Dem Rădulescu, prima captivându-mă prin rafinata psihologie a cardinalului Giovanni Medicis, iar a doua prin verva poetică romantică a autorului. Uitată astăzi, ca piesă, *Serenada din trecut* trăiește totuși prin romanța *De-aș fi vântul cu miresme parfumate*, cântată de atâția amatori de muzică ușoară și din când în când și la Radio. Rolul principal în piesa lui Parker a fost jucat de Zaharia Bârsan, aflat în plenitudinea mijloacelor sale artistice, iar în drama lui Mircea Dem Rădulescu de Ștefan Braborescu.

Cele două piese menționate m-au făcut să cunosc o bună parte din principalii protagoniști ai scenei clujene, pe care aveam să-i urmăresc apoi cu o mereu reînnoită pasiune. În fruntea tuturor, pe lângă Zaharia Bârsan, creatorul la Cluj al rolurilor fundamentale din *Hamlet*, *Macbeth*, *Regele Lear*, *Fântâna Blanduziei*, *Răzvan și Vidra*, *Vîforul*, *Vlaicu Vodă*, amintesc pe tragedia Olimpia Bârsan (născ. Brașoveanu), tovarășa de viață și de scenă a lui Zaharia Bârsan, care aproape trei decenii a fost una din cele mai strălucite actrițe ale Ardealului, jucând alături de soțul său, încă înainte de Unire, în toate marile piese reprezentate pe scenele Brașovului, Sibiului, Aradului, Lugojului, Timișoarei, Oradiei, Clujului, Alba Iuliei. Prin glasul ei s-a inaugurat la 1 decembrie 1918 scena românească a Clujului, în *Poemul Unirii* ea jucând rolul României. Primele cuvinte rostite de Olimpia Bârsan în fața spectatorilor clujeni, după patru ani de crâncen război, au fost: *S-a potolit furtuna!*

În *Trandafirii roșii*, principala creație dramaturgică a lui Z. Bârsan, a jucat rolul Lianeii, în piesele lui V. Alecsandri, *Ovidiu* și *Fântâna Blanduziei*, a interpretat pe Iulia și Neera, în *Vîforul* lui Delavrancea pe Oana, în *Maria Stuart* a lui Schiller, rolul tragic al acesteia, impunându-se în toate prin prestanța personalității, prin farmecul dicțiunii și prin măiestria jocului. O serie de alte mari roluri aveau să urmeze. A murit adânc regretată la 25 octombrie 1935.

Alături de Olimpia Bârsan mi s-au impus atunci atenției Ștefan Braborescu, un artist de fine posibilități, I. Tâlvan, alt protagonist prestigios al scenei clujene, Iosif Vanciu, apreciat și ca director de scenă, Dem. Psata,

actor și poet, N. Făgădaru, N. Dimitriu, care se vor distinge apoi și pe scena Teatrului Național din București. Cum s-ar putea uita marii artiști și regizori N. Neamțu-Ottonel și I. Stănescu Popa, care au adus teatrului clujean numeroase succese? Din spectacolele operei m-a emoționat îndeosebi *Aida* și *Ebreea* (La Juive), principala creație a compozitorului francez Halévy. În același an, în toamnă, am cunoscut, prin Traian Marcu, și pe prozatorul Pavel Dan, cu care acesta locuia în aceeași cameră la căminul studentesc „Avram Iancu”. Pavel Dan se afla atunci la primul fâlfâit de aripi, debutul său urmând să se producă în primăvara anului următor prin revista *Darul vremii* cu numele „Ursita”. În momentul când l-am cunoscut eram departe de a crede că tânărul prieten al consăteanului meu, mijlociu de statură, cu fața aspră dar cu ochi scânteietori, îmbrăcat cu un trenchi semigalben, va avea să realizeze o ascensiune atât de promițătoare, dar în același timp, să aibă un sfârșit atât de neașteptat și de dureros, murind la 2 august 1937. La împlinirea a cinci ani de la moarte aveam să-i dedic un articol în ziarul „Viața” din București (*În amintirea lui Pavel Dan*).

În anul următor – sprijinit de profesorul Nicolae Crețu – aveam să mă reîntorc la Târgu-Mureș, unde în 1931, urma să-mi iau mult așteptata diplomă de învățător ca șef de promoție.

Cu Clujul, deocamdată, voi rămânea în contact numai prin colaborarea la ziarul *Luptătorul*, o publicație săptămânală care căuta să ia locul gazetei de odinioară „Cultura poporului”, dispărută de câțiva ani. *Luptătorul* era condus de maiorul invalid Gheorghe Beleuță, care îi imprimase o puternică notă patriotică populară.

O colaborare mai intensă și de mai lungă durată am avut între anii 1935 – 1938 la cotidianul *Națiunea română* al cărui redactor am fost pentru regiunea Mureșului. După *Patria*, *Națiunea Română*, înființată în anul 1927, a fost al doilea ziar mai de seamă al Transilvaniei, ambele fiind oficioase de partid: cea dintâi susținea Partidul Național Țărănesc, cea de a doua pe cel Național Liberal. La intrarea mea printre colaboratorii *Națiunii Române*, ziarul era condus de Ioan Petruca, ale cărui atribuții, el nefiind scriitor, erau mai mult de ordin administrativ. Redacția în sine era dirijată de tânărul avocat Petre Moldovan – Pierre cum i se spunea în intimitate –, un moț din comuna Călățele. „Pierre” era un intelectual distins, amabil, cu o vie pasiune pentru ziaristică și politică. O bună parte din articolele de fond ale ziarului erau scrise de el. Al doilea stâlp al redacției era ziaristul Atanasie Motogna, originar de pe Someș, preocupat îndeosebi de problemele sociale, economice și administrative. Din redacție mai făceau parte tinerii publiciști Horia Stanca, Virgil Enescu, C.S. Anderco și E. Boșca Mălin, care au conferit ziarului o înaltă notă de tinerețe și intelectualitate. Datorită lor, *Națiunea Română* a avut tot timpul o excelentă

pagină culturală, iar o dată pe săptămână – îngrijită de Horia Stanca – o pagină literară intitulată *Picături de cerneală*. La „picături” au colaborat poeții Emil Isac, Radu Stanca, Ion Moldoveanu, V. Copilu-Cheatră, Grigore Bugarin, George Popa, Ion Negoïtescu, Gabriel Țepelea (cu un buchet de epigrame), prozatorii M. Lungeanu, Ion Vlasiu, M. Axente, Gheorghe Stoica (Gh. Freamăt), Dominic Stanca, Petronela Negoșanu, istoricul Elie Dăianu, lingvistul Sever Pop, muzicologii George Sbârcea și Lucian Voiculescu, muzeograful Iuliu Moisil și alții, peste 30 de publiciști și scriitori.

De o aleasă considerație s-a bucurat în mod permanent și foiletonul ziarului, în care se publicau cronicile literare, interviuri, evocări de personalități, descrieri de călătorie. Pe lângă redactorii ziarului, mai scriau la *Națiunea Română*, articole politice și culturale – multe din ele cu caracter antirevizionist – profesorul Ion Matei, ziariștii Octavian Buzea, Corneliu I. Codarcea, A. Gociman, Vasile Netea.

XIV

Pe lângă articole, foiletoane și cronicile eu mai trimiteam ziarului și ample reportaje asupra activității culturale și sociale realizate de Asociațiunea pentru literatură română și cultura poporului român, în regiunea Mureșului de sus, și asupra situației românilor de pe Valea Nirajului. Timp de aproape trei ani *Națiunea Română* a fost cel mai larg debușeu publicistic al meu.

Viitorii istorici ai Mureșului vor găsi în paginile acesteia un imens material informativ mureșean bazat pe statistici și date concrete.

În *Națiunea Română* au apărut și două elogioase foiletoane despre culegerea de folclor *Murăș, Murăș apă lînă* semnată de E. Nicoară și Vasile Netea (14 aprilie, 3 mai 1936).

În 1936 relațiile mele cu Clujul aveau să primească o nouă expresie, în acest an înființându-se în capitala Transilvaniei *Asociația scriitorilor români din Ardeal*, al cărei membru am devenit chiar din acel an. În fruntea societății se afla prozatorul și dramaturgul Victor Papilian, profesor la Facultatea de medicină, care cumula în acel moment și calitatea de director al Teatrului Național și care avusese recent un remarcabil succes cu romanul *Fără limită*. Printre membrii societății se găseau și Ion Chinezu, directorul revistei *Gând românesc*, Olimpiu Boitoș, E. Giurgiuca, Mihai Beniuc, Grigore Popa, Ion T. Ilea, clujeni cu toții, Al. Dima, Ionel Neamtzu, Paul Constant de la Sibiu, Pavel Dan și Radu Brateș de la Blaj, M. G. Samarineanu și George A. Petre de la Oradea, C. Miu – Lerca și D. Mardan de la Timișoara, Octav Șuluțiu de la Brașov, Gherghinescu Vania de la

Târgu-Mureș ș.a. Principala activitate a acestei societăți a fost organizarea de șezători literare în principalele orașe ardelenice: Cluj, Sibiu, Blaj, Oradea. La 27 martie 1937 a venit și rândul Târgu-Mureșului, eu având satisfacția de a-mi întâmpina confracții în calitate de membru al Comisiei interimare a municipiului și de redactor al noii reviste mureșene, *Jar și slovă*. Cu această ocazie am cunoscut pe tinerii colegi și talentați poeți George Popa și V. Copilu-Cheatră. La despărțire, Victor Papilian mi-a lăsat pentru revistă un fragment – *Tatăl și fiul* - din noul său roman aflat în pregătire. Dorința societății de a înființa o editură literară ardeleană nu s-a putut realiza.

În octombrie 1938, în urma desființării partidelor politice, *Națiunea Română* și-a închis porțile, în locul ei urmând să apară cotidianul de veche tradiție ardelenescă, *Tribuna*. În fruntea *Tribunei* se afla scriitorul Ion Agârbiceanu, având ca prim redactor pe ziaristul Liviu Hulea. O bună parte din redactorii și colaboratorii *Națiunii Române* și-au continuat activitatea la noul ziar, acesta fiind în acel moment singurul cotidian al Transilvaniei.

La „Tribuna”, ca redactori, am întâlnit din nou pe Horia Stanca, care în acest timp desfășura o intensă activitate literară și la revistele *Symposion* și *Gând românesc*, pe Emil Boșca Mălin și pe C.S. Anderco, precum și pe Gheorghe Stoica și George Sbârcea, pe Gavril Pop, Ion Isaiu și Tiberiu Rebreanu. Și *Tribuna* a dat o largă atenție evocărilor istorice și problemelor culturale și literare transilvănene, cărora le-au fost consacrate numeroase articole și anchete. Printre acestea și-au găsit loc și contribuțiile mele, ele dând, pe de o parte, expresie realizărilor mureșene, iar pe de alta preocupărilor mele personale din domeniul istoriei și al literaturii. *Tribuna* în colaborare cu „Asociația Scriitorilor români din Ardeal”, a organizat totodată și o serie de șezători literare în diferite localități transilvănene. Printre localitățile alese au fost din nou Târgu-Mureșul (1939) și apoi Reghinul (1940).

Au participat la aceste șezători Victor Papilian, V. Copilul-Cheatră, George Popa, Gavrilă Pop, George Stoica, George Sbârcea, precum și sopranele de la Opera din Cluj, Lia Hubic, Florica Istrate și baritonul Gogu Simionescu.

În toamna anului 1939, legăturile mele cu Clujul aveau să intre într-o nouă fază, fiindcă în acest an, ca urmare a înființării școlilor normale superioare, aveam să mă transfer la Cluj, unde aveau să mă găsească tragicele evenimente din 1940.

Școlile normale superioare, înființate în orașele București, Cluj și Iași, urmăreau să creeze un corp de inspectori școlari de un nivel superior care, scoși de sub influența politicii de partid, să poată imprima învățământului un ritm mai fecund și mai dinamic. Intrarea în aceste școli, a

căror durată era fixată la doi ani, se făcea printr-un riguros examen de admitere, locurile fiind limitate, pentru fiecare școală, la 30.

Director al Școlii normale superioare din Cluj a fost numit renumitul profesor medic Iuliu Hațieganu, unul din principalii conducători ai „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român” și creator totodată al organizației sportive „Șoimii Carpaților”. Cursurile se făceau în cadrul Universității la Facultatea de litere și filosofie, împreună cu studenții respectivi, având de urmat aceleași materii și având aceiași profesori. Director de studii era D.D. Roșca, mult apreciatul filosof, cu care urma să facem cursurile de psihologie, pedagogie și filosofie.

Dintre profesorii pe care i-am auzit și pentru care am avut o vie admirație, amintesc în primul rând pe istoricul Ioan Lupaș, fost protopop la Săliște, membru al Academiei Române și director, împreună cu Al. Lapedatu, al Institutului de Istorie, și autor al unei vaste opere istoriografice, ajuns atunci la vârsta de 60 de ani, pentru care catedra era un adevărat amvon. Ne predă, având ca asistent pe Ioan Moga, istoria românilor cu specială privire asupra istoriei Transilvaniei. Deși nu avea voce de orator, cursurile și le expunea în mod liber, întrebându-l un ton răspicat dar deosebit de cald. Punea mare preț pe informația bibliografică. Și cum, datorită politicii de cotoșenie a Germaniei și Italiei, revizionismul maghiar devenea din ce în ce mai agresiv, utilizând toate căile propagandei, Lupaș dădea o accentuată atenție tuturor acestor probleme, cerându-ne să le urmărim fără încetare. De altfel, denunța cu energie această propagandă nu numai prin lecțiile de la Universitate, ci și prin diferite articole și conferințe publice.

Lui îi datorez o bună parte din inițierea în problemele revizionismului maghiar, și totodată stimularea spiritului polemic prin prisma căruia aveam să combat apoi, împreună cu atâția alți confrăți, Diktatul de la Viena din 30 august, precum și nefastele sale consecințe.

În primăvara anului 1940, când se împlineau doi ani de la moartea lui Octavian Goga, Lupaș fiind unul din cei mai apropiați prieteni ai săi, l-am însoțit până la Ciucea, pe Valea Crișului „iute”, unde se afla mormântul poetului. Atunci am văzut pentru întâia oară un cadavru îmbălsămat, Goga păstrându-și neatins toate trăsăturile feței și chiar culoarea obrăjilor. La Ciucea am văzut atunci și pe industriașul Ioan Gigurtu – figură rotundă dominată de un monoclu negru – care, peste câteva săptămâni, avea să devină prim-ministru, calitate în care urma să accepte, prin Consiliul de coroană de la 30 august 1940, Diktatul impus de puterile Axei, precum și pe generalul Ion Antonescu, venit în uniformă, viitorul dictator, care va accepta ocupația germană și va intra în războiul antisovietic.

Relațiile cu I. Lupaș aveau să continue și după ce Școala normală superioară, mutată la București, avea să se transforme în Academie pedagogică. În 1945, el avea să fie raportorul cărții mele *De la Petru Maior la O. Goga* – studii și evocări istorice – prezentată la unul din premiile Academiei Române, în urma raportului său acordându-mi-se premiul statului, „Gheorghe Asachi”. Dar despre aceasta și despre altele în legătură cu Ioan Lupaș voi reveni mai târziu. La școala lui I. Lupaș s-au pregătit primele serii de istorici clujeni care aveau să devină slujitorii pasionați ai istoriografiei române: N. Buta, Aurel Decei, Carol Göllner, Ion Moga, Ștefan Pascu, D. Prodan.

La istoria literaturii române moderne l-am avut pe D. Popovici, succesorul lui Bogdan Duică. Înalt, zvelt, brunet, cu fața ovală și părul străbătut de fire de argint, D. Popovici era în primul rând un om de o rară distincție fizică. La aceasta se adăuga o erudiție de impunător nivel dobândit la Sorbona. Cunoștea ca nimeni altul epoca „luminilor” și a romantismului, îndeosebi opera lui Eliade-Rădulescu, asupra ideologiei literare a căruia a scris și o strălucită monografie. Cunoștea într-un înalt grad și perioadele următoare ale secolului al XIX-lea, în special Eminescu. Cursurile și le citea, având o voce feminină, cu o accentuată gravitate, fără a evita anumite note ironice și umoristice. Era de o perfectă amabilitate și bunăvoință, dar sever la examene. Lecțiile sale despre *tendința de integrare* (a literaturii române) în *ritmul occidental*, care avea să precedeze marea lucrare *Littérature roumaine à l'époque des lumières* (1945), au adus o bogăție de informații și de interpretări care au dat un larg orizont și noi perspective de apreciere a literaturii române moderne.

Puțini dintre colegii și elevii săi știau însă că severul profesor cultiva și poezia originală, proza și dramaturgia. Pe urma lui – a murit destul de tânăr, în 1952 la vârsta de numai 50 de ani – rămânând mai multe piese, un roman, precum și un volum de poezii. În 1970, scriitorul D.R. Popescu va publica una din aceste piese – *Regele din Propontide* – în revista „Tribuna” de la Cluj. În jurul lui D. Popovici, s-a format actuala echipă de critici și istorici literari ardeleni: N. Balotă, Aurel Martin, Romul Munteanu, Ion Negoitescu, Cornel Regman, Mircea Zăciu ș.a.

Era dispus oricând să-și întrerupă propriile cercetări pentru a citi sau asculta încercările de critică sau de istorie literară ale elevilor săi. Cu mine a pierdut două după-amiezi pentru a-mi asculta o evocare a lui Ilarie Chendi și un studiu asupra lui Gh. Bogdan-Duică. A fost prima mea lectură făcută în fața unui om de comprehensiunea și acuitatea critică a lui D. Popovici. Stilul meu avântat, pe alocuri chiar ditirambic, l-a surprins, dar sublinierea personalităților combative ale celor doi corifei și încadrarea lor în epocă a fost găsită îndreptățită. Mi-a recomandat publicarea amândurora.

Evocarea lui Chendi am și publicat-o fără întârziere în revista *Țară nouă*, iar studiul despre Bogdan-Duică în anul următor, la București, în colecția intitulată „Cunoștințe folositoare” a editurii „Cartea Românească”.

Filosofia ne-a fost predată de D.D. Roșca. Rar am întâlnit un om mai fin, mai jovial și mai bonom ca acest profund filosof, adept al raționalismului umanist, discipol neîntrecut al lui Hegel. Cursurile lui se ascultau cu o adevărată voluptate spirituală. Lucrările sale de bază, *L'Influence de Hegel sur Taine, théoreticien de la connaissance et de l'art* (1928) și *Existența tragică – încercare de sinteză filosofică* (1944), pentru a le aminti numai pe acestea, constituie adevărate coloane ale filosofiei românești. A fost totodată unul din cei mai rafinați esești ai timpului, eseurile sale – vezi volumele *Linii și figuri* (1943), *Puncte de sprijin* (1943), *Oameni și climate* (1971) – cuprinzând deopotrivă probleme de filosofie, cultură, artă, politică.

N-a creat, ca Blaga, un sistem filosofic, dar a fost, ca și Titu Maiorescu, profesorul chemat să învețe a gândi filosofic zeci de generații, a iniția în doctrinele tuturor marilor filosofi de la Platon și până la Karl Marx.

Deși n-am urmat, ca specialitate, filosofia, preferințele mele îndreptându-se spre istorie și literatură, relațiile cu D.D. Roșca au ținut totuși, în amintirea Clujului – până la moarte. În câteva rânduri l-am vizitat și la Săliște, satul său natal, unde își petrecea vacanțele. Ultima dată l-am văzut în primăvara anului 1980, la locuința sa din București. Deși octogenar, își păstra totuși vechea bonomie. Peste câteva săptămâni urma să treacă în lumea neființei. A fost înmormântat la Săliște.

Pe doctorul Hațieganu, dată fiind specialitatea sa, nu l-am avut profesor, dar el, prin calitatea sa de director, întreținea un strâns contact cu toți elevii școlii. Îi făcea o mare plăcere să ne vadă cât mai des și să ne angreneze în discuții cu privire la problemele de educație și la metodele și mijloacele de ridicare a țărânimii, aceasta fiind după medicină, una din cele mai stăruitoare preocupări ale sale, el având, prin *Astra*, o permanentă și dinamică legătură cu satele.

Cunoscându-i aceste sentimente și cum, ca secretar al Despărțământului „Astrei” din Reghin, îl cunoșteam încă din 1933, la sfârșitul anului 1939 i-am cerut să-mi prefățeze o lucrare consacrată realizărilor acestui despărțământ – condus de dr. Eugen Nicoară – în perioada 1919 – 1939, de la Unire adică și până în acel an. Lucrarea se intitulează: *Sub stindardul „Astrei” – două decenii de activitate culturală*, și cuprindea o amănunțită expunere asupra a tot ce s-a întâmplat, din punct de vedere cultural, în această regiune. Solicitată seara, prefața a fost scrisă până dimineața, luând imediat drumul tiparului. Hațieganu era totodată și un captivant orator popular. Puțini militanți culturali știau să pună în evidență

cu atâta măiestrie ca el aspectele și însușirile poporului român. Cu ocazia uneia din numeroasele sale descinderi în satele din vecinătatea Clujului, la care îl însoțeam adeseori, a invitat în satul Răscruți și pe o ziaristă englezoaică, dornică să cunoască viața satelor românești. Ajunși la Răscruți, profesorul, care cunoștea bine satul, a întrebat pe ziaristă în ce limbă ar dori să vorbească cu țăranii locului: în franceză, germană, rusă, engleză, italiană sau maghiară? Cum ziarista, care era o mare poliglotă, se arăta sceptică asupra posibilităților unui astfel de dialog, Hațieganu a strigat să vină la dânsul toți cei care fuseseră prizonieri în timpul primului război mondial în Franța, un grup de 5 – 6 țărani înfățișându-se îndată în fața d-sale. Ziarista a avut astfel surpriza de a putea vorbi imediat cu acești interlocutori în limba lui Voltaire, tot atât de ușor putând conversa și cu cei care fuseseră emigrați în Statele Unite, iar limba germană și maghiară o știau mai mulți din timpul stagiului militar în armata austro-ungară. Demonstrația dorită de profesor, spre marea mirare a ziaristei, se realizase complet.

În primăvara anului 1940 l-am adus și în județul Mureș pentru a vedea realizările culturale ale învățătorului Iustin Handrea de la Maiorești, unde se afla, pe lângă căminul cultural, și un muzeu etnografic, precum și o puternică unitate de „Șoimi ai Carpaților”. Scriindu-și impresiile în cartea de aur a căminului, Hațieganu, a numit satul Maiorești un „sat minune”.

Iuliu Hațieganu era în același timp și un minunat dascăl de optimism, un susținător al necesității râsului. Râdeți ori de câte ori puteți, ne îndemna el. Râsul întreține buna dispoziție și sănătatea. Intervenea cu eficacitate pentru neajunsurile fiecăruia dintre noi. Dispunea de toate mijloacele pentru a se face iubit și respectat. Un adevărat model de pedagog.

XV

Clujul m-a pus în contact și cu Lucian Blaga, pe care l-am cunoscut prin intermediul profesorului mureșean Ion Chinezu și ale cărui cursuri, asistând și la lecția sa inaugurală, le-am urmat, pentru originalitatea lor, până la cedarea Ardealului. Spre deosebire de D.D. Roșca, Blaga nu-și rostea cursurile în mod liber, nu le întrerupea cu glume, ci le citea de la început până la sfârșit, fără a-și privi auditorul, cu o voce neaccidentată, care decepționa uneori. Textul lor era însă de o excepțională valoare, ele reprezentând o gândire proprie, înveșmântată într-o impecabilă formă literară. Contactul cu tineretul și cu publicității îi făceau multă plăcere. Uneori își invita tinerii prieteni la câte o cafea. Îi plăcea să asculte informații din viața literară, și în special ecouri asupra creațiilor sale.

Legăturile noastre au devenit astfel din ce în ce mai strânse, ele continuându-se până la sfârșitul vieții poetului filosof. Cărțile sale cu dedicație îmi sunt unele din cele mai scumpe relicve ale tinereții. Blaga, mai târziu, mi-a făcut totodată plăcerea de a-mi oferi ca autograf și profunda sa poezie intitulată *Întoarcere* din volumul „La curțile dorului”.

În 1956 un important grup de scriitori elvețieni, italieni și vest-germani l-au propus pentru premiul Nobel. Calcule extraliterare au decis altfel.

Ori de câte ori pașii mă poartă pe drumul Lancrămului, spre Alba Iulia, nu pot să nu mă opresc la mormântul și la monumentul său.

Câți ani vor trece până se va mai naște un alt Lucian Blaga?

Din dorința de a cunoaște și cursurile altor profesori, pentru a fi cât mai lămurit asupra potențialului și nivelului științific al universității clujene, am asistat adeseori și la lecțiile lui Sextil Pușcariu (Filologie), N. Drăganu (Literatura veche), Romulus Vuia (Etnografie), Florian Ștefănescu Goangă (Psihologia), Onisifor Ghibu (Pedagogie), Liviu Rusu (Estetică), Coriolan Petran (Istoria artelor), Sever Pop (Limba română) ș.a. Cu unii din aceștia, și mai ales cu Onisifor Ghibu, aveam să stabilesc și relații personale care aveau să se dezvolte în anii următori.

O bună parte din timpul petrecut la Cluj a fost destinat cercetării Bibliotecii Institutului de istorie, precum și Bibliotecii Universității, unde am cunoscut pe istoricii Ioachim Crăciun, Ștefan Pascu și D. Prodan, precum și pe istoricul literar Ion Breazu. Îmi plăcea apoi să vizitez pe unii bătrâni ca Gavril Tripon, participant la mișcarea memorandistă din anii 1892 – 1895, Elie Dăianu, fostul director al „Tribunei” de la Sibiu, Teodor V. Păcățean, autorul monumentalei „Cărți de aur” – căruia în anul 1941 aveam să-i scriu necrologul în presa din București – de la care am aflat atâtea detalii și atâtea dedesubturi din vechile lupte anterioare anului 1918, și totodată și pe cei doi episcopi clujeni Nicolae Colan și Iuliu Hossu.

În același timp, am intrat în relații de colaborare și cu diferite redacții, ca, pe lângă „Tribuna” părintelui Agârbiceanu, *Gând românesc*, *Țară nouă*, *Gazeta satelor* și altele în cadrul cărora am cunoscut pe istoricul literar Olimpiu Boitoș, pe economistul Victor Jinga, pe esteticianul Victor Iancu, viitor profesor la Universitatea din Iași, pe sculptorul Ion Vlasiu, pe poetul și publicistul Grigore Popa ș.a.

Cu unii din ei ne vedeam seara la restaurantul „Ursus”, unde se încingeau pasionante discuții cu caracter artistic, literar, și, bineînțeles, politic, acestea, evident, în legătură cu desfășurarea războiului care începuse la 1 septembrie. De altfel, și în România se ordonaseră masive concentrări pentru apărarea frontierelor amenințate. Simpatiile quasi unanime ale participanților la aceste discuții, se îndreptau înspre Franța și Anglia,

puterile Axei fiind privitye cu o vie ostilitate. Cei ce perorau mai vehement împotriva Axei erau Mihai Beniuc și Victor Iancu, care nu admiteau în nici un caz că Hitler, chiar și după prăbușirea Poloniei, ar putea câștiga războiul. Evident, totul se baza pe aprecierea intuitivă a evenimentelor, argumentele invocate fiind argumentele etice, a democrației, a inimei și ale intereselor României.

Alte discuții de această natură le aveam cu colegii din cadrul universității, printre care se afla și poetul V. Copilu-Cheatră, poet al moșilor și al Munților Apuseni, colegii de aici – Ion Crișan, Teodor Oros, Iosif Bătiu, cu toții viitori profesori – arătându-se tot atât de înverșunați susținători ai politiceii antihitleriste.

Cea mai emoționantă amintire din perioada clujeană a fost însă cartea de vizită trimisă de Nicolae Iorga ca mulțumire pentru recenzia făcută ultimului său volum (IV), din seria *Oameni care au fost*, recenzie publicată în revista *Gând românesc*. La numai câteva zile după apariția revistei m-am pomenit cu un plic trimis pe adresa mea de la căminul studentesc „Avram Iancu”, înăuntrul căruia se afla cartea de vizită a marelui istoric, în acel moment consilier regal, membru al Academiei Române și profesor la Universitatea din București, care ținea morțiș să comunice modestului student de la Cluj că *N. Iorga vă mulțamește*.

Cine era Iorga și cine eram eu! Și totuși N. Iorga, dintr-un spirit de înaltă noblețe, a ținut să-mi mulțumească. Cum aș putea uita vreodată un asemenea gest?

Îndată după încheierea anului universitar, cea mai mare parte dintre studenți au fost trimiși însă pe „zonă”, la frontieră adică, acolo unde se afla concentrată o parte din armata română care avea misiunea sacră de a apăra hotarele patriei. Regimentul meu, 82 Infanterie din Târgu-Mureș, își avea „zona” în regiunea Satu Mare. Acolo, în comuna Seini, aveam să aflui în ziua de 30 august 1940 la orele 13,30 tragica veste că jumătate din Transilvania, cuprinzând orașele Salonta, Oradea, Satu Mare, Sighet, Baia Mare, Năsăud, Bistrița, Dej, Cluj, Târgu-Mureș, Reghin, Miercurea Ciucului, Sf. Gheorghe, a fost dăruită de Puterile fasciste Ungariei, și că în ziua următoare, fără a trage un singur foc de armă, noi urma să părăsim zona pentru a ocupa alte poziții pe noua frontieră.

Dar evocarea acestor evenimente va fi făcută într-un alt capitol, ele reprezentând o tragedie și totodată o dezonoare națională.

La începutul lunii iunie 1940, când am părăsit Clujul pentru a mă duce pe „zonă”, în calitate de sublocotenent în rezervă, eram departe de a putea crede că mergeam pentru a asista la o catastrofă națională.

Atât prin concentrările din anii precedenți – 1937, 1938, 1939 – făcute în aceeași regiune, cât și prin lecțiile de istorie ale profesorului Ioan

Lupaș de la Universitatea din Cluj, dedicate în mare parte problemelor revizionismului maghiar eram atât eu cât și ceilalți camarazi ai mei pregătit pentru orice sacrificiu personal și, evident, convins de dreptatea cauzei noastre și de victoria ce ne aștepta în cazul unui război cu vecinii de la Apus.

Credeam într-o victorie românească, așa cum afirmase Take Ionescu la Iași în 1916, ca în lumina soarelui. Posada, Baia, Șelimbăurul, Mărăștii, Mărășeștii și Oituzul, marile noastre bătălii și victorii din trecut, ne apăreau în fața ochilor ca niște stele care nu ne puteau călăuzi decât spre alte biruințe, spre un nou „pe aici nu se trece”, rostit în fața frontierelor naționale dobândite de părinții noștri în 1919. Nici o șoaptă veninoasă și nici o informație tendențioasă venită de peste hotare nu ne-ar fi putut convinge de contrariul. Eram moștenitorii unei Românie Mari pe care nu credeam că am putea-o pierde.

Pe „zonă” găsisem totodată, atât la trupele concentrate cât și la populația civilă, o atmosferă de mare însuflețire și de încredere în puterile noastre de rezistență. Comandant al diviziei mele – Divizia XX-a – era generalul Georgescu Pion, bine cunoscut de la Târgu-Mureș, care parcă era însăși personificarea entuziasmului, a patriotismului și a dragostei pentru cultură. În scurtul timp cât au durat concentrările la frontiera de vest, - în regiunile Baia Mare – Satu Mare – el a luat aici o seamă de inițiative menite să dea o robustă expresie spiritului și culturii românești. La Seini a luat inițiativa de a ridica, bazat pe o vastă subscripție publică, o catedrală ortodoxă, iar pe fața unei păduri din apropierea Sătmarului a plantat câteva sute de brazi care trebuiau să indice de la o mare distanță numele lui *Eminescu* (EMINESCU). În fiecare duminică se organizau apoi în toate satele șezători ostășești, destinate să consolideze moralul soldaților și al populației civile prin cuvântări, cântece și recitări patriotice, selecționate din poezii noștri clasici.

Ca și în despărțământul „Astreii” de la Reghin în anii anteriori, am ținut și aici, din ordinul generalului Pion, zeci de conferințe în localitățile Baia Mare, Merișor, Bușag, Tăuții, Măgheruș, Cicărlău, Jolib, Seini, Apa – satul natal al lui Vasile Lucaci – Medieșul Aurit, Botiz, Livada, Negrești – Oaș, Certeze, Bixad, Cămârzana, Lazuri, Călimănești, Șomcuta Mare ș.a.

Concentrarea făcută pe această zonă, la poalele Munților Oașului, a Gutinului și a Țibleșului, în lungul apelor Turul și Someșul, mi-a oferit totodată prilejul de a cunoaște în mod amănunțit satele băimărene și sătmărene, și îndeosebi Țara Oașului, cu vestiții ei locuitori, oșenii, „urmașii dacilor liberi”, cu renumitele lor costume arhaice, cu graiul lor pitoresc și cu folclorul lor original.

Captivat de farmecul locurilor și al oșenilor aveam să scriu, îndată după Diktatul de la Viena, o broșură de evocare intitulată *Țara Oașului*, care, în perioada refugiului, a fost socotită ca o lucrare de referință asupra geografiei, istoriei, a graiului, folclorului și a vieții de toate zilele a oșenilor. În revista *Vremea* am scris în același timp un articol despre *Sufletul Țării Oașului*, relevându-i lumina, vigoarea și eroismul. Din această perioadă datează strânsele mele legături cu această regiune, pe care am vizitat-o apoi adeseori, și cu ale cărei instituții culturale de la Baia Mare – Muzeul, Biblioteca, Universitatea populară, publicațiile – am avut un contact dintre cele mai strânse.

Cea mai mare parte din ostașii regimentului meu – Reg. 82, infanterie – și ai Diviziei a XX-a erau din regiunea Mureșului, așa încât cunoșteam de mai înainte aproape pe toți ofițerii și pe o bună parte din soldați. Unii erau și din Deda mea, așa încât chiar de la sosirea pe zonă m-am bucurat de o atmosferă cordială. Subiectele zilnice de conversație se învârtteau în jurul situației politice internaționale și a evenimentelor de pe largile fronturi deschise de Germania hitleristă, inimile noastre bătând aproape de Franța căzută și de Anglia, care făceau cel mai mare efort din istoria lor de la Napoleon înapoi. Cu toate că situația era extrem de critică, noi nu încetasem totuși de a crede într-o victorie antihitleristă care să asigure libertatea Europei.

Evenimentele și pierderile din iunie 1940 ne-au tulburat profund, dar totuși nu ne-au zdruncinat credința, socotind că ele nu aveau decât o semnificație locală cu caracter trecător. În iulie amenințările și acțiunile revizioniste maghiare (horthyste), începuseră să ia însă o formă din ce în ce mai amenințătoare, văzându-se clar că în spatele lor se aflau puterile fasciste, Germania și Italia. Din zvon public am aflat totodată că unii oameni politici, ca Valer Pop, fost ministru al justiției, al industriei și comerțului, considerat ca „homo regius” erau de părere că ar trebui să discutăm direct cu guvernul de la Budapesta, pentru a evita astfel presiunile lui Hitler și Mussolini. În prezența lui I. Gigurtu și a lui M. Manoilescu, primul ministru și ministrul de externe al lui Carol al II-lea, s-a ținut astfel la 2 august o consfătuire a frunțașilor și foștilor miniștri ardeleni, care, prin ramura umanistă au respins însă cu indignare propunerea lui Valer Pop. La această consfătuire, cunoscută mai puțin de marele public, au participat, pe lângă inițiatori, mitropoliții de la Sibiu și Blaj, Nicolae Bălan și Alexandru Nicolescu, care s-au pronunțat împotriva oricăror concesiuni teritoriale; Al. Vaida-Voievod, fost președinte al Consiliului de Miniștri, care s-a declarat pentru un schimb de populație între cele două țări; ideea schimbului a fost recomandată și de către Sebastian Bornemisa, fostul primar al Clujului, de Iuliu Hașeganu și de Sextil Pușcariu.

Împotriva oricăror negocieri cu guvernul maghiar s-au rostit Ion Lugoșianu, fost ministru plenipotențiar la Roma, Augustin Popa, purtător de cuvânt al lui Iuliu Maniu – care a refuzat să participe la consfătuire – Aurel Baciuc de la Târgu-Mureș și Teodor Vidican de la Cluj, ambii foști aderenți ai lui Octavian Goga. Cei mai mulți dintre participanți – printre care și profesorul Ioan Lupuș – au preferat însă tăcerea, aceasta echivalând cu refuzul de a susține inițiativa luată. Consfătuirea s-a încheiat fără a se fi putut lua vreo hotărâre. Ardealul refuza să se angajeze pe calea tranzacțiilor!

Printre cei mai înverșunați adversari ai oricăror concesiuni față de politica hitleristo-hortystă, se afla Nicolae Iorga, care, aproape în fiecare zi își expunea opiniile intransigente prin articolele publicate în ziarul „Neamul românesc”.

Aranjamente anterioare mă programaseră, ca și în anii precedenți, cu o conferință la Universitatea populară de la Vălenii de Munte, ce urma să fie ținută în ziua de 9 august. Între timp în 26 iulie, avusese loc la Salzburg întrevederea lui Gigurtu și a lui Manoilescu cu Hitler, acesta voind să discute personal cu reprezentanții guvernului român. Chiar din primul moment, cum aveam să aflu mai târziu, Hitler i-a întrebat ce suprafață are Transilvania. Neputând să dea un răspuns precis, deși amândoi erau ingineri, „reprezentanții” – veniți să discute frontiera Transilvaniei – au cerut suspendarea discuțiilor pentru a-și putea consulta consilierii. Dintre consilieri făcea parte și istoricul Silviu Dragomir, fost ministru al minorităților. Evident, că istoricul le-a servit fără întârziere informația necesară, cei doi întorcându-se imediat la Hitler. La intrarea în cabinetul acestuia, Hitler le-a comunicat în mod ironic că dacă n-au aflat încă ceea ce-i întrebuse, le poate preciza el, căruia între timp i se adusese harta necesară.

Vizita lui Gigurtu și a lui Manoilescu la Hitler a fost urmată peste câteva zile de un consiliu al miniștrilor și al consilierilor regali, în fața căruia Iorga le-a cerut să arate în mod clar cele pretinse de Hitler. Gigurtu le-a spus că e vorba de cedarea unui teritoriu de proporțiile județului Dolj, aceasta fiind singura suprafață teritorială din țară pe care o cunoștea exact – iar Manoilescu a adăugat și posibilitatea unui schimb de populație.

În ziua de 8 august am ajuns la Vălenii de Munte și în ziua următoare, după conferință, - am vorbit despre *Existența tragică a Transilvaniei* – m-am dus să-l văd pe Nicolae Iorga. Deși îl vedeam totdeauna când mergeam la Văleni, de astă dată cererea mea fusese provocată și de rugămintea camarazilor mei de pe zonă care voiau să afle adevărul din însăși gura marelui patriot. Cu scăpărări de mânie în ochi și în cuvinte, N. Iorga mi-a spus că într-adevăr va fi vorba de anumite concesiuni

teritoriale, dar că ele vor fi absolut de scurtă durată, Germania având să piardă războiul.

- Această țară, condusă acum de Murdăreanu (Ernest Urdăreanu, ministru al Palatului) și Sfidorovici (Teofil Sidorofi, conducătorul Străzii țării), mi-a spus N. Iorga în continuare – se va prăbuși, dar voi, tineretul, veți trăi și veți vedea-o iarăși cum a fost.

Am redat această convorbire mai pe larg în volumul *Amintiri despre Iorga*, apărut la Iași („Junimea”) în 1980, aici, în legătură cu așteptările de pe zonă, voind să dau numai afirmațiile marelui istoric în legătură cu perspectivele încorporării în care ne aflam.

XVI

Cunoscând frământarea sufletească a camarazilor mobilizați m-am ferit a le mărturisi cele aflate de la N. Iorga, spunându-le că încă nu se știe nimic și că situația noastră depinde numai de noi înșine. Va trebui deci – le-am adăugat – să săpăm mai departe la tranșee, să întărim cazematele și să facem exercițiile de apărare cât mai conștiincios, fiindcă la frontiera Vestului nu se pot întâmpla lucrurile de la Est. Prietenii ofițeri și consătenii din Deda, veneau să-mi ceară confidențial informații mai largi, încurajări mai concrete. Ce puteam să le spun?

Între timp, în zilele de 16 – 24 august, au avut loc tratativele de la Turnu-Severin, conduse din partea României de Valer Pop, iar din partea Ungariei de diplomatul Andrei Hory. La aceste tratative, desfășurate la Turnu-Severin, fiindcă guvernul român n-a voit ca delegații maghiari să calce pe teritoriul Transilvaniei, aceștia au cerut 88.000 km², lăsându-ne din Transilvania numai Făgărașul, Sibiul, Blajul, Alba Iulia, Hunedoara și Lugojul cu împrejurimile lor. Harta respectivă mi-a fost arătată de însuși Valer Pop în 1942. Delegația română a respins pretențiile ungare, soluția având să fie dată de Hitler, după o nouă întrevedere cu reprezentanții României, prin „arbitrajul” de la Viena din 30 august 1940.

La noua întrevedere, lucruri pe care iarăși aveam să le aflu ulterior, Hitler a întrebat delegația română care sunt revendicările formulate de unguri și de ce au fost respinse. Când a aflat că e vorba de 88.000 km² și-a dat seama că într-adevăr pretențiile acestora sunt prea mari, luând hotărârea solomonică fără a o comunica românilor, de a reduce totul la jumătate, urmărindu-și propriile sale interese diplomatice, economice și strategice: subordonarea atât a Ungariei cât și a României. Suprafața pe care urma să o cedeze România era de 43.942 km², ceea ce însemna exact jumătate din cât reclamase delegația ungară la Turnu-Severin. Executându-se dispozițiile lui Hitler, pe data de 30 august au fost convocați la Viena primul ministru al

Ungariei, Teleki Pál, și ministrul de externe, Csáki István, precum și delegații României. Regele Carol al II-lea a delegat pe Mihai Manoilescu, ministru de externe, în funcție, încrezător în relațiile sale cu fasciștii italieni și germani, și pe Valer Pop, fostul șef al delegației de la Turnu-Severin. Din partea puterilor Axei urmau să „arbitreze” Ioachim von Ribbentrop și contele Galeazzo Ciano, ginerele lui Mussolini, miniștrii de externe ai celor două puteri. Românilor nu le-a fost îngăduită nici o obiecțiune, punându-li-se în vedere că sau acceptă „arbitrajul”, așa cum le va fi comunicat, ori riscă să-și ia răspunderi catastrofale. Ungurii au tipărit însă numai cu câteva zile mai înainte, în limba germană, o vastă lucrare intitulată *Siebenbürgen*, însoțită de o hartă – primul ministru al Ungariei Teleki Pál, fiind un reputat geograf – prin care își susțineau revendicările. Lucrarea a fost expusă în vitrinele principalelor librării vieneze. În fața acestei situații, luând avizul Consiliului de Coroană de la București, M. Manoilescu s-a văzut silit să semneze Diktatul pe care din partea Ungariei l-a semnat Teleki Pál. Pentru puterile fasciste, autorii „arbitrajului”, au semnat cei doi miniștri menționați. Faptul că din partea acestora a semnat numai câte un delegat, a determinat ca și din partea Ungariei și a României să se ceară de asemenea numai câte o semnătură. Acest lucru avea să fie invocat mai târziu de către Valer Pop ca un act de voință proprie, el declarând că a refuzat să semneze Diktatul. Atât Manoilescu cât și Valer Pop au susținut însă apoi la Radio București hotărârile „arbitrilor”, împovărându-se astfel cu o grea răspundere.

În Consiliul de Coroană au votat pentru primirea „arbitrajului” 19 membri – toți miniștri aflați în funcțiune și câțiva consilieri regali: Gh. Tătărescu, C. Argetoianu, Al. Vaida-Voievod, patriarhul Nicodim Munteanu – 10 voturi rostindu-se împotriva, precum și o abținere. Au votat contra, mitropoliții N. Bălan și Al. Nicolescu, N. Iorga, Iuliu Maniu, C.I.C. Brătianu, Dr. C. Angelescu, A.C. Cuza, Victor Imandi ș.a.

Cu această ocazie a rostit Iuliu Maniu fulminantul său rechizitoriu împotriva dictaturii regelui Carol al II-lea.

Nota cea mai tristă a reprezentat-o votul lui Al. Vaida-Voievod, omul care în 1918 citise în Parlamentul din Budapesta declarația privitoare la desfacerea Transilvaniei de Ungaria.

Revenind la semnarea „Diktatului”, amintim că atunci s-a spus că M. Manoilescu, după ce și-a pus iscălitura pe abominabilul act, ar fi avut un acces de leșin. Se pare că acesta n-a durat însă decât câteva momente, fiindcă îndată după aceea, pentru a nu indispuie pe Ribbentrop și pe Ciano, a ieșit pe balcon alături de ceilalți semnatari pentru a primi ovațiile mulțimii care venise să manifesteze – se știe prin ce mijloace – pentru miniștrii Axei.

Întors la reședința României el a exclamat cu oarecare nonșalanță, pentru a atenua cumplita impresie a catastrofei: *Ei, dragă, ne-au stricat fruntariile*. Acesta a fost comentariul lui Manoilescu la pierderea unei jumătăți din teritoriul Transilvaniei și a unei populații de 2.665.000 locuitori, dintre care, majoritatea români.

Noi, trupele de pe zonă, am aflat de vestea Diktatului pe la orele 13. Abia ne întorsesem de la săpături. Era una din acele zile calde de august cu un soare moleșitor și perseverent. Ne pregăteam de masă și de odihnă. Brusc însă vestea de la Radio, deși știam de convocarea de la Viena, ne-a zguduit pe toți aruncându-ne într-o adevărată stupeoare. Parcă un trăznet s-ar fi dezlănțuit asupra noastră. Mulți dintre soldați au și început să plângă. Familiile le erau așa de departe. Civiliile apăreau speriați la toate porțile. Femeile au prins a hohoti. Bărbații lor se aflau și ei concentrați în diferite alte locuri. Ce se va întâmpla cu ei?

În primele momente lucrurile nici n-au fost înțelese prea bine. Ce s-a cedat? De unde și până unde? Fiind vorba de nordul Ardealului, care e situația Mureșului? Ce s-a ales cu Târgu-Mureșul, cu Reghinul, cu Deda, cu Toplița? Totul plutea în nesiguranță și confuzie. Târziu, spre ora 17, ofițerii au fost chemați la comandament. Soldații se țineau înspăimântați după noi. La comandament ni s-a comunicat exact textul Diktatului, localitățile pierdute – Salonta, Oradea, Carei, Satu Mare, Baia Mare, Sighetul, Dejul, Năsăudul, Clujul, Târgu-Mureș, Toplița, Gheorgheni, Miercurea Ciucului, Sf. Gheorghe – precum și dispozițiile de urmat. În ziua următoare trebuia să așteptăm astfel unele din lucrările făcute, iar în ziua cealaltă să începem retragerea. A noastră, a mureșenilor, avea să fie destul de grea, fiindcă noi urma să ne stabilim peste noua frontieră, tocmai la Târnăveni. Ca infanteriști aveam să facem drumul pe jos, 300 km, evacuarea nordului Ardealului urmând să fie terminată în 15 zile.

Cu toată furtuna care ne bântuia sufletele, nu mai era nimic de spus, și mai ales nu mai era nimic de făcut. Ordinele venite de la București erau categorice: ne retragem fără nici o împotrivire; evităm orice ciocnire cu trupele ce aveau să invadeze Transilvania. Ne dureau pe toți aceste ordine, ne simțeam dezonorați, dezonorați ca ostași, ca români, învinși fără a fi luptat, izgoniți de pe un teritoriu pe care ne pregătisem cu atâta însuflețire să-l apărăm. Operația Diktatului fusese făcută în mod absurd, tăindu-se pe lângă unitatea etnică, legături economice străvechi, căi de comunicații, hinterlandul orașelor, și chiar hotarele unor sate. Clujul, devenit oraș de frontieră, rămânea astfel fără legături cu Turda, și restul sudului Transilvaniei, Târgu-Mureșul fără legături cu Sighișoara și Feldioara – Războieni, Sfântul Gheorghe despărțit de Brașov. Rămăneau în teritoriul cedat marile catedrale românești, din Cluj, Satu Mare, Târgu-Mureș,

Miercurea-Ciucului, adevărate monumente de artă arhitectonică, precum și mormintele sacre ale lui Simion Bărnuțiu, Iosif Vulcan, Vasile Lucaciu, Octavian Goga. Monumentele lui Vasile Lucaciu de la Satu Mare, al lui Avram Iancu de la Târgu-Mureș, al lui Delavrancea de la Oradea, și altele urmau să fie evacuate. Tot ce se realizase în nordul Transilvaniei vreme de 20 de ani, printre care marile instituții universitare ale Clujului, se părșea cu ușurința căderii unei frunze. Pe lângă problemele de ordin național, se puneau apoi atâtea probleme de ordin individual, fiecare întrebându-se în sine, și mai ales ofițerii în rezervă, învățătorii, profesorii, avocații, funcționarii, ce e de făcut? Rămân? Plec? Rămân ca român, în teritoriul ocupat? Plec ca refugiat în țara liberă? Ce se întâmplă și într-un caz și în celălalt, cu părinții, cu copiii mei? A-ți pierde țara însemna a-ți pierde pământul de sub picioare, a fi aruncat într-o adevărată vâltoare.

În frământarea acestor întrebări care cuprindeau destinele atâtor familii, unii soldați, mai ales din satele ce urmau să fie părăsite în primele zile, au început a părăsi regimentul pe ascuns fără a mai raporta nimănui nimic. Unii își luau cu ei și armele, temându-se de represalii și răzbunări. Uniformele și le lăseau însă cu toții în cantonamentele lor pentru a nu fi identificați și arestați pe drumuri, preferând să plece, cei care nu aveau alte haine, numai în cămăși și ismene. Tuturor le-ar fi venit foarte greu să se întoarcă din armata română într-un teritoriu care devenise peste noapte unguresc.

Aceste plecări clandestine, care se produceau la toate unitățile de pe zonă, au alarmat însă comandamentul care, neînțelegând mobilul psihologic al acestor acțiuni, a văzut în ele un exemplu contagios pentru ostașii rămași sub drapel.

S-a trimis, deci, îndată un colonel de la eșalonul superior pentru a lua măsurile impuse de situație. Acest colonel – colonelul Deliceanu – n-a găsit însă altceva mai indicat pentru a pune capăt „dezertărilor” decât a convoca pe toți ofițerii regimentului, dintre care o mare parte erau transilvăneni, pentru a-i face responsabili de cele ce se întâmplă, și a le declara, deși nici un ofițer nu-și părăsise unitatea, că ei, transilvănenii, prin pasivitatea lor față de ostașii fugari, se arată vrednici de noua soartă ce li s-a creat. Pe drept cuvânt i s-a replicat de către unul dintre noi, că această situație nu a fost creată de către transilvăneni, ci de Consiliul de Coroană, care a acceptat „arbitrajul”, și de Marele Stat Major care, în loc de un ordin de rezistență, a ordonat retragerea fără luptă a trupelor mobilizate aici.

Aceasta n-a împiedicat însă ca peste câteva luni colonelul Deliceanu, avansat general, să ajungă prefect al județului Timiș, unde avea să se întâlnească cu numeroși din ofițerii ardeleni și bănățeni insultați cu ocazia retragerii.

Retragerea s-a făcut pe linia Seini, Baia Mare, Jibou. Noapți întregi aveam să dorm pe marginea șanțurilor. În fiecare sat ne ieșeau în cale țărani înlăcrimați care ne întrebau cu durere: De ce plecați? Cui ne lăsați? Niciodată n-am văzut mai multă durere și în sufletul meu n-am simțit mai multă rușine. Eram ofițer, eram istoric și totuși în loc să stau cu arma în mână în fața porților lor îndoliate, în fața frontierelor țării, mă retrăgeam dezonorat spre siguranța personală.

Deși eram din ținutul cedat, și deși la Deda mi se aflau părinții, soția și copilul, nu m-am gândit însă nici o clipă să rămân în teritoriul ocupat. Consideram cedarea absolut provizorie și știam că pentru aceasta, pentru anularea „Diktatului” de la Viena, trebuia organizată o nouă bătălie politică, propagandistică, diplomatică, militară. Spre această luptă mă îndemna întreaga mea ființă, spiritul meu militant, formația mea patriotică și istorică, credința mea invincibilă în dreptatea și viitorul neamului românesc.

Cu toate că, de-a lungul timpului, privisem cu atâta admirație pe marii patrioți ardeleni care luptaseră acasă, pe baricadele Transilvaniei: George Barițiu, Ioan Rațiu, Visarion Roman, Vasile Lucaciu, Gheorghe Pop de Băsești, Vasile Goldiș – totuși mi se părea că, în noile condiții, era mai utilă și mai necesară o luptă dusă la București, așa cum o duseseră cu decenii mai înaintate George Lazăr, Ioan Maiorescu, A. Treboniu Laurian, Aron Florian, Simion Bărnuțiu, Al. Papiu Ilarian, George Coșbuc, Șt. O. Iosif, Ilarie Chendi, ca și O. Goga, Vasile Lucaciu, O. C. Tâslăuanu, trecuți și ei în Regat în 1914. Ardealul nu se putea elibera fără concursul vechii țări, iar aceasta, ca și în 1914, trebuia mișcată de către fiii dezmoșteniți ai Transilvaniei înjunghiate.

M-am hotărât deci pentru tradiția ardelenilor luptători la București, așa cum, fără a ne consulta între noi, călăuziți de același sentiment, se hotărâseră și prietenii mei de la Cluj: Boșca Mălin, George Sbârcea, Horia Stanca, George Stoica și atâția alții, iar de la Târgu-Mureș și Reghin: Iuliu Șerbănuțiu, Iustin Handrea, Mihai Moldovan, Gheorghe Crăciun, foștii membri ai Societății Tinerimea Română.

Ajungând înspre Turda, nouă, celor ce eram din teritoriul sacrificat, ni s-a dat drumul pentru a merge la familiile noastre și a ne pregăti, celor ce urma să devenim „refugiați”, pentru noua călătorie. De la Feldioara – Războieni, am urcat cu trenul la Târgu-Mureș. Am aflat orașul într-o adevărată fierbere. Cea mai mare parte dintre intelectuali, funcționari, profesori, învățători, avocați, se pregăteau de plecare. M-am interesat de câțiva, dar n-am mai găsit nici pe Emil Dandea, nici pe Octav Zeno Vancea, nici pe Aurel Filimon, nici pe alții din vechii prieteni. Plecaseră cu toții.

Cu trenul următor, unul din puținele trenuri care mai circulau, m-am repezit apoi la Deda, la părinții mei. Orice întoarcere la Deda a fost de-a lungul anilor un moment de bucurie, de fericire. Deda era satul în care m-am născut, satul copilăriei mele, satul primelor mele visuri și a primelor succese. Aici îmi locuiau părinții, al căror unic fiu eram. Mama, fire esențialmente duiosă, mă adora. Ea determinase trimiterea mea la școală, „dominarea” mea. Tata era mândru de mine și de ascensiunea mea. Acum m-au primit plângând, bănuind că sigur n-aveam să rămân. După trecerea primelor lacrimi le-am expus planul meu de a pleca la București, împreună cu Lucreția, soția mea, care se afla la tatăl său, la Filea. Copilul, care n-avea decât câteva luni, se afla la socrul meu și hotărâsem că până ne vom aranja să-l lăsăm acolo, urmând ca apoi să-l luăm și pe el. La începutul aplicării Diktatului se afirmase de către autorități că fiecare locuitor va avea timp de șase luni dreptul de a-și alege domiciliul convenabil. Totul n-a fost însă decât o amăgire. Planul despărțirii le-a smuls noi lacrimi, care s-au unit dureros cu ale mele. Ne-am dus apoi cu toții la Filea, pentru a ne pregăti de plecare. Pe drum ne-am oprit câteva momente pe podul Mureșului, privind ca de atâtea ori valurile lui cristaline. Acum știam că nu am să-l mai văd până cine știe când. De pe pod ne-am uitat și la munții noștri, Scaunul Domnului și Jghiabul, care dau atâta farmec peisajului mureșean, și pe care i-am urcat de atâtea ori. Socrul meu, preotul George Cazan, a fost de acord cu planul stabilit, asigurându-ne că Gelu, copilul nostru, va rămâne pe mâini bune. După noi lacrimi, soția mea despărțindu-se cu greu de copil, am plecat cu o căruță la Reghin. Pe linia noastră trenul nu mai circula. Satele românești prin care am trecut, Petrișul, Morăreni, Maiorești, parcă erau pustii. Nimeni nu mai ieșea din ocolul lui. În satele cu populație ungurească: Porcești, Brâncovenești, Susenii, plutea o atmosferă de veselie. La Reghin, unde ni se spusese că seara va mai veni un tren de la Târgu-Mureș, ne-am dus să ne luăm rămas bun de la doctorul Nicoară, despre care ni se spusese că are intenția să rămână. Momentul despărțirii de Nicoară, omul cu care timp de ani cutreierasem toate satele Mureșului de Sus, pentru a realiza un anumit program cultural, a fost duios și palpitant:

- Domnule doctor – i-am spus – eu mă duc cu Țara.

Frământării mele personale i se adăuga marea frământare a țării. Diktatul de la Viena dăduse lovitura de moarte dictaturii regale. La 4 septembrie, regele Carol al II-lea a fost silit să abdice și să fugă în mod rușinos.

Dictaturii regale avea să-i urmeze însă dictatura legionaro-antonesciană, și apoi numai a lui Antonescu, care, timp de patru ani, trecând peste Diktatul de la Viena, avea să subordoneze țara lui Adolf Hitler.

XVII

Drumul de la Târgu-Mureș la Blaj, cu o mai lungă și neașteptată oprire la Vidrasău, l-am făcut cu un tren de marfă, cu vagoane descoperite, care transportau niște scânduri. Trenul gema de refugiați de toate vârstele care abia își putuseră lua cu ei câte un geamantan sau câte o bocceluță. Mulți plâneau în hohote amare.

În vagonul în care ne aflam noi – eu și soția mea – călătorea și învățătorul Mihai Moldovanu de la Lueriu – talentatul publicist mureșean – împreună cu soția și copilul lor, ceva mai mărișor decât al nostru. În vagonul vecin se afla încă o învățătoare de pe Mureș, cu un alt copil, acesta mic de tot, care porniseră și ei în pribegie. Peste noapte copilul, plecat de acasă cu febră, avea să moară pe neașteptate.

Popasul pe care l-am făcut la Vidrasău – satul prefectului pașoptist Ioan Oros alias Rusu – a fost determinat de noua frontieră a României, acesta aflându-se la 10 km din jos de Târgu-Mureș, Vidrasăul fiind acum prima gară românească a teritoriului sfâșiat. De aici plecau și aici veneau trenurile ce aveau legătură cu Feldioara, Războieni și celelalte orașe transilvănene, Aiud, Blaj, Alba Iulia, Sibiu, Brașov, Arad, și totodată cu Bucureștii. Calea ferată având o singură linie, transporturile se făceau cu mare întârziere și anevoință. Satele din jur – Sânpaul, Cipău, Ogra, Iernut – deveniseră locuri de popas pentru sute de refugiați și expulzați, care își căutau pe aici locurile de stabilire. Eu aveam la Vidrasău un fost coleg de la Târgu-Mureș, Ion Moldovan, la început gândindu-mă să rămân la el timp de câteva zile. Colegul meu făcând parte din trupele aflate pe teritoriul rămas României, nu sosise încă acasă, și de altfel, casa, grajdurile și ograda lui erau pline de atâția alți refugiați veniți mai înainte. Aceeași era și situația casei preotului Olimpiu Bucin, originar de pe lângă Reghin, cunoscut vechi, așa încât repede a trebuit să mă decid să plec mai departe. M-am gândit atunci la Blaj, - Mica Romă a evocărilor din atâtea articole și scrieri ale mele – unde se afla vechiul meu coleg, Nicolae Albu, căsătorit în acest oraș. Am pornit-o deci înspre Blaj, întâlnind în toate garile aceeași lume sortită refugiului.

Din urmă veneau cumplitele vești asupra atrocităților comise de armatele horthyste împotriva satelor rămase fără apărare. Punctele culminante ale acestora au fost atinse în satele Ip și Trăznea din județul Sălaj, în cel dintâi fiind executați în zilele de 13 – 14 septembrie 157 de locuitori, bărbați, femei, copii, iar în cel de al doilea, 67 locuitori. Mai târziu cifrele aveau să fie recunoscute de însuși guvernul horthyst. Cei care asistaseră la ele le relatau cu o adevărată oroare.

Deși Blajul era departe de noua frontieră, care se afla la Feleac, dincolo de Turda, totuși și pe ulițele sale se vedeau numeroși refugiați, mai ales dintre cei legați de instituțiile locale. Mulți dintre ei și-au căutat adăpost în primele zile și în satele din jur, Veza, Ciufud, Sâncel, Tiur, Mănărade.

Noi ne-am stabilit pentru câteva zile la familia Albu, unde am fost primiți cu o aleasă cordialitate.

Compasiunea era mare pentru toți cei care au fost siliți să-și părăsească vetrele, aceștia fiind primiți pretutindeni cu o căldură demonstrativă. Această cordialitate într-adevăr frățească s-a manifestat pe întreg teritoriul românesc, în sudul Transilvaniei ca și în ținuturile de peste Carpați, și mai ales la București, fapt ce m-a făcut să constat că dacă până atunci se mai vorbea uneori în șoaptă de „mitici” și de „boangheni”, în fața marii încercări n-am mai fost decât „români”, unitatea sufletească românească dovedindu-se invincibilă. De solidaritatea acestei unități s-a izbit neputincoasă însăși diplomația hitleristă (cea mussoliniană nu conta), care ar fi dorit să afle și în Transilvania un Tisso sau Ante Pavelici, așa cum găsisese în Slovacia și Croația, fapt ce a dus, exploatându-se sentimente regionaliste, la dezmembrarea provizorie a Cehoslovaciei și Iugoslaviei. Nu s-a găsit însă nici un ardelean care să facă jocul acestei diplomații, transilvănenii, în unanimitate, respingând orice idee de independență sau autonomie în afara statului român. Marile manifestații organizate împotriva Diktatului de la Viena în toate marile orașe ale țării, București, Craiova, Iași, Brașov, Sibiu, Alba Iulia, Blaj, Arad, Timișoara, au relevat cu înverșunare că întreaga suflare românească concepe România numai în frontierele hotărâte la Alba Iulia la 1 decembrie 1918, la baza lor aflându-se de veacuri graiul și simțirea daco-romană.

La Blaj am intrat într-o puternică atmosferă românească de protest, care se manifesta de altfel în toate părțile țării, Blajul fiind afectat și de faptul că cea mai mare parte din credincioșii săi rămăseseră dincolo de noile frontiere împreună cu episcopii de la Cluj, Oradea și Baia Mare. În toate zilele cât am stat la Blaj, am văzut numeroși preoți și protopopi din preajma noii frontiere veniți să bată la poarta vechiului castel, în care se afla reședința mitropoliei blăjene, pentru a cere instrucțiuni și sfaturi asupra modului de rezistență națională în fața acestei neașteptate opresiuni. Mitropolitul Blajului, Alexandru Nicolescu, originar de la Tulgheș, una din comunele din estul Transilvaniei cuprinsă în harta Diktatului, ieșise din criza străbătută cu prestigiul sporit, fiindcă el, ca și omologul său de la Sibiu, Nicolae Bălan, născut și acesta într-una din localitățile „cedate”, se pronunțase hotărât împotriva oricăror concesiuni teritoriale atât la constătuirea frunțașilor transilvăneni din 3 august, cât și la Consiliul de Coroană de la Palat din 30 august. Deși mai puțin impunător, din punct de

vedere fizic, decât Bălan, cu care era de altfel de aceeași vârstă, Alexandru Nicolescu, având o statură puțin peste media mijlocie, figura prelungă, înconjurată de o barbă tăiată rotund, era un prelat care emana din ființa sa o mare modestie, dar totodată și o accentuată putere de cucerire, fiind foarte serafic în relațiile sale. Cărturar de o largă formație științifică, autor de studii filosofice și biologice (*Natura*, 1925, *Păsările*, 1930), Alexandru Nicolescu a fost unul din cei mai culti prelați români, activitatea sa desfășându-se sub semnul unei înalte intelectualități.

Întâia oară l-am văzut în anul 1927, pe când era episcop al Lugojului, venit la Târgu-Mureș pentru un Congres al „Ligii culturale” prezidat de Nicolae Iorga. Episcopul de la Lugoj stătea în dreapta președintelui, care se arăta foarte prevenitor cu vecinul său. Acum, după atâtea frământări, era obosit și interiorizat. Era boala care peste doi ani avea să-l coboare fără de vreme în mormânt, ca și pe înaintașul său Vasile Suciu, numit de Nicolae Iorga, „Vasile Vodă al culturii românești”.

Mâna sa cea dreaptă în chestiunile eclesiastice era canonicul metropolitan Victor Macovei, iar în cele național-politice profesorul Augustin Popa de la teologie, fost deputat, una din „speranțele” Partidului Național Țărănesc.

La Blaj, pe lângă Albu, aveam încă un conjudețean, pe părintele canonic Iuliu Maior de la Reghin, care de aproape 25 de ani era, împreună cu Al. Lupeanu Melin, decedat în 1937, redactorul gazetei *Unirea poporului*, care era răspândită în toată Transilvania și care se angajase acum într-o aprigă luptă împotriva Diktatului. Iuliu Maior, fiu al unui învățător din Reghin și frate al profesorului universitar de la Cluj, Augustin Maior, era o figură senină, surzătoare, care întruchipa o personalitate pașnică, destinsă. Era acum mai mult îmbătrânit decât bătrân. O viață întreagă muncise în domeniul presei pentru sate, tipărise calendare populare și broșuri cu caracter educativ. Îl cunoșteam de când eram elev, îl întâlнисem apoi de atâtea ori la manifestațiile culturale de la Reghin, și mi-a impus întotdeauna prin distincția și eleganța sa. M-a primit, deci, cu vechea afecțiune, interesându-se îndeaproape de proiectele mele de viitor. În tot timpul refugiului mi-a trimis neconținut la București gazeta și calendarele sale, făcându-mi uneori plăcerea de a reproduce în publicațiile blăjene unele din articolele mele din presa bucureșteană.

La Blaj locuia apoi și vechiul meu colaborator de la publicațiile din Târgu-Mureș – *Clipa* și *Jar și slovă* – din anii anteriori, profesorul Nicolae Comșa, care, timp de câțiva ani fusese secretarul de redacție al revistei *Blajul*.

Noua publicație blăjeană apăruse între anii 1934 – 1936, concomitent cu pleiada marilor reviste literare transilvănene care s-au

manifestat cu atâta însuflețire în deceniul al patrulea al secolului nostru: *Abecedar* (Brad-Turda), *Pagini literare* (Turda), *Țara Bârsei* (Brașov), *Gând românesc* (Cluj), - cea mai prestigioasă dintre ele – *Familia* (Oradea), *Hotarul* (Arad), *Lanuri* (Mediaș), *Progres și cultură* (Târgu-Mureș), *Provincia literară* (Sibiu), *Afirmarea* (Satu Mare).

Ele erau expresia avântului noilor generații intrate în arena literară în anii următori Unirii din 1918, și reprezentau totodată o reacție împotriva atmosferei politice a timpului care năpădise toate compartimentele vieții publice. Revista blăjeană încercase totodată, prin unii din exponenții săi, o derobare de sub autoritatea spiritului clerical al orașului mitropolitan, noua generație căutându-și un drum propriu. De aceea, ea apăruse fără concursul și colaborarea lui Al. Lupeanu-Melin și al lui Augustin Popa, care dominaseră până atunci mișcarea culturală a Blajului, fapt ce a fost relevat fără întârziere de Ion Chinezu în coloanele *Gândului românesc*.

Din numerosul grup de colaboratori ai revistei s-au remarcat îndeosebi scriitorii Pavel Dan – pe care îl cunoscusem la Cluj prin 1930 – și Radu Brateș, ale căror contribuții apăreau și în alte reviste ardelene. Pavel Dan murise însă la 2 august 1937, lipsind Blajul de cea mai proeminentă din personalitățile sale literare. Moartea lui a fost anunțată și plânsă în *Jar și slovă* de condeii îndurerat al lui Nicolae Comșa (nr. 3 – 6, 1937, p. 32). Amintirea lui rămăsese însă intactă, și Nicolae Comșa și N. Albu îmi vorbeau adeseori de discuțiile și plimbările lor pe Câmpia libertății sau pe sub Crucea lui Iancu de pe Hula din apropiere. Deși tânăr, Pavel Dan era un om de o accentuată sobrietate și seriozitate. Îi plăceau discuțiile oneste și pozițiile ferme. Nu făcea concesii amabilităților ocazionale. Comșa își amintea că îl vedea uneori plecând pe neașteptate de la liceu, în pauzele dintre ore, pentru a mai adăuga câte ceva lucrărilor rămase acasă.

În revista *Blajul* el a publicat povestirile *Îl duc pe popa*, *Corigențe*, *Studentul*, *Livadă*, *Întâlnire*. În cei patru ani de viață blăjeană a locuit într-o vreme pe ulița gării, apoi pe strada numită „Sub curte”, și, în cele din urmă, în „casa Naftali”. În timpul cât a stat la Blaj s-a făcut și căsătoria sa cu Georgina Giurgiu (1934) – pe care, în 1939, aveam să o cunosc ca studentă la Cluj – și s-a născut singurul său fiu, Sergiu (1936).

Prin Albu și Comșa am cunoscut totodată și pe alți membri ai grupării revistei, printre care poetul Radu Brateș, pseudonimul profesorului Gheorghe I. Biriș (Ghiuțu), sculptorul Virgil Fulicea, autor, printre altele, al unui bust a lui Pavel Dan, și altul al mitropolitului Suci, istoricul literar Virgil Stanciu, compozitorul Sigismund Toduță, eseistul Ion Covrig-Nonea, istoriograful Ioan Vultur, mureșean și el, și pe alții.

Legăturile cu toți aceștia urmau să se mențină și după ce am părăsit „Mica Romă”, pe unii dintre ei – N. Albu, N. Comșa, Radu Brateș, Ioan

Vultur – având să-i mobilizez mai târziu în presă și la festivalurile patriotice și literare din București.

Deși văzusem până atunci Blajul de mai multe ori, totuși abia acum am avut timpul să-l cercetez pe îndelete, să-i cunosc toate vestigiile și comorile. Prin N. Comșa, autor al unei monografii intitulată *Dascălii Blajului* (seria lor cronologică cu date biobibliografice), aveam să-i cunosc astfel biblioteca și arhivele cu documentele istorice și manuscrisele rămase de la marii învățați Timotei Cipariu, Ioan Rusu, Ioan Micu Moldovan, Augustin Bunea și a atâtor altora. Biblioteca, condusă nominal de Augustin Popa, era dirijată în realitate de Nicolae Comșa, care tocmai atunci lucra la inventarierea și întocmirea catalogului manuscriselor blăjene, pe care avea să-l publice peste câțiva ani cu sprijinul profesorului Ioan Lupaș, în colecția Institutului de istorie din Cluj-Sibiu. În această colecție a apărut în 1944 și *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, scrisă de Nicolae Albu. Catalogul lui Comșa a fost cea dintâi punere în valoare sistematică a bogățiilor manuscrise descoperite în arhivele Blajului.

Biblioteca era într-o stare de totală neorganizare. Se mențineau și acum dulapurile părginite rămase de la vechii canonici și nu exista un catalog al donațiilor lor. După câțiva ani de muncă, Comșa a izbutit să-i dea organizarea necesară, printre sprijinatorii săi aflându-se însuși ministrul Învățământului, Ioan Petrovici, care prin subvențiile acordate, a pus la dispoziția bibliotecii dulapurile, rafturile și etajerele trebuincioase așezării și conservării cărților pe care le moștenise.

Timp de mai multe zile am răsfoit această vastă bibliotecă, martoră a preocupărilor intelectuale ale vechilor blăjeni, atenția fiindu-mi reținută îndeosebi de lucrările lui Timotei Cipariu și a lui Ioan Rusu, *Icoana pământului*, trei volume, tipărite în 1841, aceasta fiind prima geografie românească universală. Peste vreo zece ani aveam să o găsesc la un anticar din București, vândută de cei care au luat în primire această bibliotecă. Într-o zi am întâlnit pe coridorul bibliotecii o stivă masivă de lădițe de transportat fructe. Erau peste 40 de bucăți. – Sunt lăzile, mi-a explicat Comșa, în care s-au adus arhivele și corespondența lui Iuliu Maniu de la Bădăcin. Îți poți închipui ce documente trebuie să cuprindă.

Lădițele au dispărut mai târziu fără de urmă.

Tot atunci, am vizitat și cimitirele Blajului în care își dorm somnul de veci Ioan Axente Sever, eroul de la 1848, care lăsase prin testament să fie înmormântat în „Mica Romă”, cu fața înspre Câmpia libertății, Ioan Rusu, Timotei Cipariu, Ioan Micu Moldovan, mitropolitul Vasile Suciuc și atâția alți cărturari și patrioți. La mormântul lui Ioan Rusu, fiind al nostru, al mureșenilor, am depus și un buchetel de flori de toamnă.

Cu emoție și pietate am trecut apoi prin fața caselor în care locuiseră George Șincai, Timotei Cipariu, Ion Micu Moldovan, Augustin Bunea, compozitorul Iacob Mureșan, minunându-mă îndurerat de uitarea în care zăceau. Muzeul în care se aflau atâtea vestigii ilustre, printre care una din călimărilor lui Șincai, cu ajutorul căreia marele istoric scrisese la sfârșitul secolului al XVIII-lea o bună parte din *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, tipărită abia în 1853, la Iași, precum și lanțul de autoflagelare al mucenicului Petru Pavel Aron, ctitorul școlilor din Blaj (1754). Muzeul era și el, ca și biblioteca, puțin organizat.

Ceea ce m-a mirat însă cel mai mult, a fost absența unui monument al lui Ion Inochentie Micu Klein, episcopul martir, ctitorul Blajului, căruia nici după 172 de ani de la moartea lui nimeni nu se gândise să-i eternizeze memoria într-un bloc de piatră sau într-o coloană de bronz. De altfel, Blajul nu s-a grăbit să-i aducă nici osemintele rămase până astăzi la Roma într-o modestă biserică ruteană. Lucrul m-a surprins și m-a îndurerat cu atât mai mult, cu cât în România Mare, Blajul, pe lângă importanța mitropoliei sale, a dispus și de numeroși oameni politici, demnitari localnici sau foști elevi, dintre care unii au ajuns în Camera deputaților și chiar și pe banca ministerială. Iată câteva nume debitoare Blajului: Ioan Coltor, Ionel Pop, Valeriu Pop, Iuliu Hațieganu, Aurel Dobrescu, Gheorghe Cipăianu, Valer Moldovan, Augustin Popa, Iuliu Maniu. Intrigi și învrăjbiiri politice burgheze s-au făcut multe, dar nimeni n-a pus umărul necesar pentru ridicarea edilitară a orașului, - rămas un simplu târg de provincie -, pentru valorificarea trecutului eroic și cultural al „Micei Rome”, pentru transformarea sa într-un panteon național.

Ceea ce n-a făcut burghezia, a făcut însă regimul socialist, Câmpia Libertății fiind astăzi o adevărată câmpie a eroilor, Câmpia lui Simion Bărnuțiu, a lui Avram Iancu, a lui Cipariu, Barițiu, Câmpia neamului.

XVIII

Am plecat apoi la Sibiu, fiindcă aflasem că acolo s-a stabilit Universitatea din Cluj de care eram încă legat.

Stabilirea Universității clujene în acest oraș n-a fost un lucru prea ușor, fiindcă primarul de atunci al Sibiului, A. Dörr, hitlerist notoriu, considera Sibiul ca un oraș săsesc – deși aici se aflau, de aproape un secol, marile instituții românești, mitropolia ortodoxă, „Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român”, banca „Albina” și altele – rezervat numai intereselor sașilor.

În situația de atunci, având la spate o Germanie amenințătoare, primarul credea că s-ar putea opune apariției la Sibiu a unei noi instituții

românești, de proporțiile Universității, dacă nu cumva își închipuia că ar putea înlătura și pe cele anterioare. Transilvania era doar menită în calculele hitleriste să devină o *Donauland*, cu preponderență oficială germană.

Conducerea Universității a trebuit astfel să ia în studiu ipoteza stabilirii acesteia la Alba Iulia, și numai când s-a convins că aceasta nu dispune de clădirile necesare instituțiilor, căminelor studențești și locuințelor pentru corpul didactic, s-au intensificat stăruințele pe lângă Ministerul Învățământului spre a plasa universitatea la Sibiu. Pentru a putea obține aprobarea primarului sibian și a consiliului său, a fost nevoie ca însuși conducătorul statului, generalul Antonescu, să declare în mod public că stabilirea Universității clujene la Sibiu, e absolut provizorie, în anul următor ea având să se fixeze la Alba Iulia, unde, între timp se vor ridica clădirile necesare. Facultatea de știință și geografie, Academia de agricultură, ca și Teatrul Național și Opera urmau să se stabilească la Timișoara. Academia de studii comerciale și industriale a fost așezată la Brașov.

În toamna și în anii următori, situația se schimbase însă pe neașteptate, Germania având ea nevoie de ajutorul României și însuși primarul avea să-și piardă locul. Universitatea clujeană avea deci să rămână la Sibiu, Timișoara și Brașov, până la 23 august 1944, fiind, prin profesorii și studenții săi, una din cele mai solide redute ale luptei împotriva Diktatului de la Viena. În decursul anului următor ea își va relua activitatea la Cluj, unde strălucise cu atâta vigoare timp de două decenii.

Sosind la Sibiu am găsit, depășind Blajul, un adevărat furnicar de refugiați. Sosiseră studenții, profesorii și familiile lor, numeroși funcționari și clerici izgoniți din comunele lor. Restaurantele și bodegile erau pline până la ultimul loc. Cu greu, datorită lui Eugen Vancu, redactorul *Revistei economice*, ne-am putut găsi o odăiță pe strada Cisnădiei. A doua zi m-am pornit în căutarea profesorilor de la Cluj, Iuliu Hațieganu, Ioan Lupaș, D. Popovici, de la care, cu privire la Școala Normală Superioară, n-am putut afla încă nimic. Noul regim nu-și fixase încă atitudinea față de această instituție întemeiată de un guvern anterior. Au urmat zile de alergătură prin oraș – în care am avut ocazia să întâlnesc o bună parte din ziaristii și scriitorii de la Cluj, Zaharia Boilă, Nicolae Buta, Olimpiu Boitoș, Ion Breazu, Victor Iancu, Grigore Popa, Mihai Beniuc, Ion Vlasiu, Barbu Zevedei, Horia Stanca și alții. Toți erau profund tulburați de cele întâmplate și căutau să se orienteze în vederea unei lupte care să refacă hotarele sfâșiate ale țării. Singurii care se abțineau de la comentarea cumplitei situații erau legionarii, care erau convinși că programul pro-hitlerist al „Căpitanului” nu putea fi greșit, Hitler, în a cărui victorie credeau orbește fiind un „prieten” al românilor. Într-un discurs rostit la Brașov, Horia Sima

declarase totodată că popoarele nu trăiesc prin extensiune ci prin intensiune, și neamul românesc de patru sute de ani n-a mai fost atât de stăpân pe destinele lui ca atunci. Presa guvernamentală, *Cuvântul*, *Bunavestire*, *Axa*, *Porunca vremii*, se extazia în fața acestor elucubrații, care erau socotite declarații de lucid discernământ politic destinat să ne atragă încrederea Axei fasciste.

Tragicomedia cu prietenia antonesciano-hitleristă avea să dureze până la 23 august 1944.

La curtea mitropolitului Nicolae Bălan am întâlnit aceleași frământări ca la Blaj, ele fiind agravate cu atât mai mult de faptul că din cei trei episcopi ortodocși, aflați în nordul Ardealului, n-a putut rămâne decât unul, Nicolae Colan de la Cluj, în timp ce episcopii de la Oradea și de la Sighet au fost expulzați fără menajamente. Și odată cu ei și consistoarele și oficiile lor. Aceasta era replica Budapestei la declarația celui care în Consiliul de coroană a afirmat în mod categoric: *Nu primesc arbitrajul, cu adaosul de la deschiderea Universității pribege: „Uitată să fie dreapta mea de te voi uita Ardeal. Să se lipească limba mea de cerul gurii mele, dacă nu-mi voi aduce aminte de tine, dacă nu voi pune Ardealul în fruntea bucuriei mele”*.

Atitudinea sa și a ziarului său *Telegraful român* n-a cunoscut în tot decursul refugiului nici o mlădiere, Nicolae Bălan, bărbat de altfel de o construcție masivă, păstrându-și o neînduplecată intransigență.

Un eveniment de seamă în viața Sibiului a fost apariția ziarului *România nouă*, care apăruse în anii anteriori la Cluj, sub direcția lui Zaharia Boilă, fost mai înainte director și al ziarului *Patria*. Atât timp cât i s-a îngăduit să apară la Sibiu, *România nouă* a fost o cutezătoare tribună de luptă împotriva nefericitului dictat. Niciodată n-a scris Boilă, care era un pasionat polemist, articole mai substanțiale și mai energice, și alături de el profesorul Nicolae Buta, autorul unei monografii asupra lui Avram Iancu (1924) și totodată talentat ziarist. Deși nu aveam să rămân prea mult timp la Sibiu, m-am legat și eu de acest ziar în paginile cărui am publicat numeroase articole politice și culturale, și totodată un lung studiu intitulat: *Este istoria Transilvaniei un studiu inutil?* Studiul menționat era continuarea unei conferințe rostite la Cluj de către istoricul Ioan Lupaș prin care acesta arătase lipsa de atenție a unor manuale liceale față de istoria Transilvaniei. Continuând firul gândirii și al cercetărilor lui Lupaș, eu am întreprins o investigație asupra manualelor de curs primar, demonstrând lacunele descoperite în acestea și dând totodată un proiect pentru o nouă programă analitică.

La îndemnul lui Ioan Lupaș am editat studiul și într-o broșură aparte, pe care am publicat-o fără întârziere, având în frunte o scrisoare a

fostului meu profesor de la Cluj. Peste câteva luni, în urma rebeliunii, legionarii fiind îndepărtați de la putere, eram invitat la Minister de către directorul general al învățământului primar și normal primar, profesorul Radu Petru, pentru a fi întrebat dacă aş consimți să intru în comisia nou înființată pentru revizuirea manualelor, studiul meu fiind considerat ca un studiu de bază al acestei comisii. Am acceptat, și astfel, timp de câteva săptămâni, am lucrat în această comisie împreună cu Zenovie Păclișan. Începând din anul 1942, în urma propunerilor comisiei, conținutul manualelor noastre s-a schimbat, istoria Transilvaniei primindu-și în toate scrierile didactice locul meritat.

Ca și la Blaj, în timpul șederii la Sibiu am cercetat în amănunțime marea bibliotecă a „Astrei”, urmărind îndeosebi vechile periodice ardelenene, care se găseau aici în colecții complete.

Și la Sibiu se afla un mureșean, născut însă la Brașov, care colaborase la revista mea *Jar și slovă* de la Târgu-Mureș, și cu care mă aflasem în corespondență. Era Horia Petra-Petrescu, fost redactor al *Revistei teatrale* de la Brașov (1913 – 1914), secretarul literar al „Asociațiunii”, fiul economistului și povestitorului popular Nicolae Petra-Petrescu de la Ibănești. Din 1933, lovit de o paralizie, Horia Petra-Petrescu nu-și mai părăsise locuința, de aici conducând agendele literare ale „Astrei” și redactând calendarele și biblioteca ei poporală. M-am dus de mai multe ori să-l văd, conversațiile făcându-i multă plăcere fiindcă îl îndepărtau de gândurile lui amare. Dispunea totodată și de o mare bibliotecă, rămasă în bună parte de la tatăl său, precum și de o vastă corespondență în care se aflau scrisori primite de la I.L. Caragiale – a cărui biografie și operă le studiasse într-o teză de doctorat susținută la Universitatea din Leipzig (*I.L. Caragiale. Leben und Werke*, 1911) – N. Iorga, Octavian Goga, Ioan Lupaș, Sextil Pușcariu, Liviu Rebreanu, M. Sadoveanu, O.C. Tăslăuanu, Dr. Eugen Nicoară de la Reghin, văr al lui, și alții. Acum câțiva ani catalogul acestei corespondențe a fost publicat de Lidia Băncescu de la Sibiu în colecția „Astrei”, la scurt interval publicându-se apoi de către Elena Dunăreanu, în două volume în aceeași colecție, și textul acestor scrisori. Cum a avut o viață îndelungată – a murit în 1962 – l-am vizitat adeseori și în anii următori, aducându-i uneori ajutoare de la vărul său Eugen Nicoară de la Reghin. A fost unul din marii dezinteresați ai vremii, trăind numai pentru literatură – era și poet – cultură și artă. Biblioteca sa de peste 10.000 de volume a fost donată „Astrei”.

A militat consecvent pentru strângerea relațiilor culturale cu Cehoslovacia.

Fiind la Sibiu, m-am dus să văd și mormântul modelului meu ca istoric literar, Gheorghe Bogdan Duică, decedat în 1934, care a dorit să fie

înmormântat în orașul în care și-a petrecut o parte din tinerețe în redacția *Tribunei*. Duică a fost primul critic român care a închinat un articol critic lui George Coșbuc, relevând originalitatea și strălucirea poeziei lui.

În zilele petrecute la Sibiu am avut de asemeni numeroase discuții cu I. Lupaș, care își lăsase biblioteca, manuscrisele și corespondența în păstrarea Episcopiei Ortodoxe de la Cluj.

La sfârșitul lunii septembrie văzând că problema redeschiderii Școlii Normale Superioare încă nu s-a rezolvat, am plecat la București împreună cu soția – aveam aici niște surori ale tatălui meu – pentru a-mi rezolva măcar situația personală. Voi reveni asupra acestei chestiuni, deocamdată țin numai să precizez că am fost numit îndată institutor la Școala de aplicație a Școlii normale din Arad – vechea preparandie – fapt ce a făcut ca peste câteva zile să mă deplasez în acest oraș unde, în decembrie aveam să primesc vestea că școlile normale superioare s-au unificat sub titlul de Academia Pedagogică, noul lor sediu urmând să fie la Universitatea din București.

În scurtul timp cât am stat la București, am intrat, pe lângă vizitele făcute unor oameni politici, asupra cărora voi reveni, în contact cu profesorul Ion Simionescu, președintele consiliului de administrație al editurii „Cartea românească” și redactor al colecției „Cunoștințe folositoare”, cu care mă aflu în corespondență încă de la Cluj, pentru a publica în această colecție câteva din lucrările cu care venisem la București. Deși aveam și câteva lucrări mai vechi, totuși, la dorința profesorului am dat întâietate unei scurte monografii despre *Țara Oașului*, de care, ca ofițer concentrat, mă despărțisem abia cu câteva săptămâni mai înainte, de aici începând retragerea unității mele militare.

Nici o clipă nu mă despărțisem însă sufletește de această străveche țară românească, și de aceea m-am grăbit să-mi aștern pe hârtie dragostea și durerea pentru ea. „Plângând – scriam în prefața broșurii – după tot ce ni s-a răpît din cercul frumos al României Mari, o lacrimă fierbinte va cădea întotdeauna din ochii noștri și pentru acest petec de pământ românesc locuit de țărani atât de viguroși și atât de mândri de „Oșenia” lor... Printre acești țărani, orgolioși și viteji – scriam mai departe – am trăit cele mai dureroase clipe ale retragerii noastre din septembrie 1940, când, văzându-i în fiecare zi chipeși și mândri, i-am lăsat plângând în așteptarea neînduplecărilor năvălitori. Lacrimile lor ne urmăresc și astăzi, și ne vor urmări mereu”. Finalul prefeței, care cuprindea un angajament al tuturor refugiaților pentru eliberarea ținuturilor cotate, a fost suprimat de cenzura timpului, pentru ca nu cumva să indispunem pe autorii dictatului și pe profitorii săi.

Broșura era succintă, scrisă în grabă, dar conținea toate elementele pentru o rapidă inițiere în geografia, istoria, graiul și folclorul acestei „țări”.

Profesorul Simionescu mi-a făcut cinstea de a o anunța el însuși, într-o conferință rostită la Ateneu despre marginile pământului românesc.

La scurt timp aveau să-mi apară apoi în aceeași colecție alte trei broșuri cu subiect ardelenesc: *Viața și opera lui Gh. Bogdan Duică*, *Bibliografia folcloristului Ion Pop-Regeganul*, *Viața și opera poetului Șt. O. Iosif*, autorul marșului „La arme”.

La sfârșitul lunii octombrie eram la Arad, oraș pe care încă nu-l văzusem până atunci. Cu o birjă de piață m-am repezit fără întârziere spre școala amintită – soția mea rămăsese la București – în internatul căreia aveam să și dorm câteva nopți. Director al școlii era Caius Lepa, doctor în etnografie de la Viena, un om delicat și amabil. Cei mai mulți elevi ai școlii erau din regiunea Ardealului, peste ei suprapunându-se acum normaliști refugiați de la Oradea și Satu Mare. Îndată ce m-am aranjat, am pornit apoi să explorez orașul, în care cu 50 de ani mai înainte funcționase la aceeași preparandie – în localul cel vechi – și un unchi al meu, profesorul Teodor Ceantea (1847 – 1906), matematician, fizician și geograf, publicist distins și autor de manuale, prieten al lui Eminescu la Societatea „România jună” din Viena, care lăsase în urma sa o frumoasă amintire. În 1912 profesorii și învățătorii arădeni, al căror președinte fusese, i-au ridicat un bust în parcul Preparandiei. Un alt bust i s-a ridicat la cimitir. I-am povestit viața într-un capitol din lucrarea destinată dezvoltării comunei Deda. Deși trecuseră aproape 40 de ani de la moartea lui, arădenii, mai ales cei vechi, nu-l uitaseră însă cu totul, profesorul T. Botiș consacrandu-i câteva pagini în lucrarea sa intitulată *Istoria Școlii normale și a Institutului teologic din Arad* (1922). O nouă evocare avea să-i fie dedicată recent de profesorul Vasile Popeangă și colaboratorii săi, în noua monografie dedicată preparandiei arădene (1964).

XIX

Orașul avea o piață lungă și largă, asemănătoare cu cea a Târgu-Mureșului. La mijlocul ei se ridica marele Palat al primăriei, iar la margine edificiul Teatrului și al Catedralei catolice. Aspectul orașului era întru totul modern, cu prăvălii și instituții numeroase. Casele, acoperite cu țiglă roșie, erau masive și elegante. Într-o astfel de casă, în piața Avram Iancu, ne-am închiriat și noi o garsonieră. Populația românească era predominantă. În trecut, Aradul a fost unul din principalele orașe politice românești ale Transilvaniei, aici apărând marile ziare cotidiene *Tribuna poporului* (1897), *Tribuna* (1903), *Românul* (1911). La aceste periodice au colaborat ziariștii Ioan Rusu-Șirianu, întemeietorul „Tribunei”, nepotul lui Ioan Slavici, Sever Bocu, Ilarie Chendi, punctul culminant atingându-l colaborarea lui Octavian

Goga. În paginile *Tribunei* au apărut și numeroși scriitori din România veche, Emil Gârleanu, Cincinat Pavelescu, D. Anghel, Victor Eftimiu; la „Românul” a colaborat I.L. Caragiale, George Coșbuc, Al. Vlahuță, I. Al. Brătescu-Voinești, istoricul A.D. Xenopol ș.a.

Aici activaseră îndrăzneții bărbați politici, Ioan Rusu Șirianu, Nicolae Oncu, Mihai Velciu, Vasile Goldiș, Ștefan Ciceo Pop, Roman Ciorogariu, Ioan Suciuc și atâția alții. *Tribuna* avusese chiar și un palat propriu dintre cele mai mândre, edificat cu autoare primite de la guvernul din București.

În 1918, până la convocarea adunării de la Alba Iulia, Aradul a fost centrul politic al Transilvaniei, aici luându-se hotărârile decisive ale marelui moment istoric.

La Muzeul orașenesc am găsit camerele muzeale ale lui Vasile Goldiș și Ștefan Ciceo-Pop, păstrându-se cu grijă vestigiile lor de luptă românească. Același respect l-am găsit și la cimitirul „Eternitatea” prin pietatea cu care erau îngrijite mormintele lor. Pe mormântul lui Goldiș, decedat în 1934, s-au gravat cuvintele rostite de el în discursul de la Alba de la 1 decembrie 1918: *Libertatea acestei națiuni însemnează unirea ei cu Țara Românească.*

Cu ocazia vizitării mormântului marelui luptător pentru Unire, am găsit în pioasă rugăciune pe fosta lui tovarășă de viață, Elena Goldiș, o femeie cu totul distinsă, care mi-a povestit cu lacrimi în ochi câteva crâmpoșe din viața ilustrului său soț, care și-a sfârșit viața într-o dureroasă izolare.

O impresie aleasă ne-a produs Palatul Culturii, Palatul Bibliotecii municipale, în fața căruia se aflau busturile lui A.D. Xenopol și al lui George Coșbuc. În acest palat, al cărui director era atunci învățatul Nestor Covaci, se păstrează și astăzi o bună parte din biblioteca istorică a lui Xenopol, donată de soția acestuia, la îndemnul istoricului, pentru a fi păstrată ca simbol național într-un oraș de frontieră.

În timp ce vizitam orașul, mii de refugiați coborau mereu din județele Nordului, gara și străzile fiind pline de cei rămași fără case și fără vetre. Într-o zi ne-a venit vestea că de la Oradea a sosit expulzat într-un tren de vite însuși episcopul Nicolae Popovici, autoritățile horthyste nevoind să permită rămânerea în capitala Bihariei a unui episcop ortodox.

Autoritățile arădene au făcut tot ce au putut pentru a adăposti pe numeroși refugiați și a le asigura hrana necesară.

La Arad am intrat repede în relații cu grupul de publiciști și scriitori localnici: Octavian Lupaș, Constantin Rudneanu, Isaia Tolan, C. Martin, Ion Pogana, Petre Pascu, Alexandru Negură, Tiberiu Vuia, Gh. Moțiu, cu bătrânul istoric Gr. Ciuhandru, Edmond Găvănescu, Ion Filipaș,

și cu mai tânărul Lucian Emandi, care își legaseră numele de publicațiile *Hotarul*, *Piatră de hotar*, *Înnoirea*, *Timpul*, *Transilvania*, *Știrea* și altele. Câte discuții n-am purtat împreună, câte idei nu s-au sculat pentru o mai bună organizare a presei locale, a presei în general, pentru a face din ea o eficace armă de luptă pentru combaterea Diktatului, pentru promovarea culturii. Constantin Rudnănu fusese și el elev al lui Lupaș, și astfel ne întâlneam pe un domeniu comun de amintiri și discuții. Poetul Al. Negură ne povestea din amintirile sale despre Aron Cotruș, cu care luase ani de zile cafeaua de după amiază, Petre Pascu și Pogana proiectau șezători literare și evocări de luptători iluștri.

Într-o zi și-a făcut apariția la Arad și poetul George A. Petre de la Oradea, care editase acolo timp de mai mulți ani *Gazeta de Vest*. Acum voia să o transplanteze la Arad și își căuta colaboratori. S-au ținut astfel mai multe consfătuiri cu scopul de a înfripa o nouă redacție. La una din aceste consfătuiri a apărut și un tânăr profesor de la Lipova, refugiat din satul Borod din județul Bihor. Era licențiat în franceză și colaborase până atunci cu diferite cronici literare și epigrame la unele reviste și ziare de la Cluj – *Gând românesc*, *România nouă*, *Patria*, *Națiunea română*, *Caleidoscop* ș.a.

Zvelt și smead, cu părul puțin blond și cu un nas bine reliefat, Gabriel Țepelea, care trecuse câteva luni și prin Paris, era un spirit critic incisiv. Se entuziasma și el ușor, dar totdeauna revenea la pozițiile critice inițiale. Era spontan în replică și accepta cu plăcere discuțiile intrate în controversă. Ne-am apropiat și ne-am înțeles din primul moment. La stabilirea sumarului primului număr din noua serie a *Gazetei de vest* eu m-am înscris cu un material intitulat *Lucian Blaga în arenă* prin care comentam un articol patriotic al marelui poet apărut în revista „Curțile dorului” de la Sibiu. Titlul l-a amuzat foarte mult pe noul meu amic Gabriel Țepelea și de atunci ori de câte ori ne întâlneam mă întreba malițios: „Ei, cine a mai intrat în arenă?” Iar eu îi răspundeam cu aceeași maliție: Întră cine are cu ce. Conversațiile noastre, când nu discutam lucruri serioase, erau totdeauna glumețe, cu ciocniri aparente, fapt ce făcea pe unii să spună: Dar ce prieteni sunt ăștia? Văd că se ceartă mereu. Nu ne certam, dar, Țepelea mutându-se și el la București, ne păstram fiecare originalitatea și independența de spirit. Au trecut 40 de ani de la începutul prieteniei noastre, dar încă n-am ajuns să ne certăm de-a binelea, mulțumindu-ne să glumim mereu. Mai târziu aveam să aflu că acesta a fost și stilul prieteniei lui Șerban Cioculescu sau Vladimir Streinu. Constante legături urma să păstrez și cu poetul Petre Pascu și cu publicistul Ion Pogana, care mai târziu aveau să se stabilească și ei la București, precum și cu Lucian Emandi, poet și acesta.

Printre alte reviste ce apăreau atunci la Arad era și *Școala vremii*, condusă de Romulus Ponta. În această revistă am publicat un amplu articol omagial despre Ioan Lupaș, care, în vara anului 1940 împlinise 60 de ani. Articolul a fost reprodus și într-un mare număr de extrase cu copertă semi-cartonată. Cum, din cauza evenimentelor din acel an, marele volum omagial pregătit de Universitatea din Cluj n-a putut apare până în 1942, broșura mea a fost singura manifestație de acest fel oferită profesorului clujean.

În timpul șederii la Arad am făcut și unele descinderi prin diferite sate din Podgoria Aradului, Covăsânți, Șiria, Pecica, Nădlac. În acestea am fost condus de fostul meu coleg de la Cluj, Ion Vârtaciu, care era din satul Covăsânți. Toate satele vizitate erau din punct de vedere economic, într-o stare înfloritoare, pământul fiind fertil iar oamenii muncitori. Era lumea satelor și a podgoriilor descrisă de Ioan Slavici, lumea lui Popa Tanda și a lui Budulea Taichii. Deasupra Șiriei se mai vedeau încă ruinele romantice ale vechii cetăți turcești din secolul al XVI-lea.

În noiembrie s-a ridicat un bust la Șiria în amintirea marelui prozator. Festivitățile au fost înălțătoare. Ne-am dus aproape toți scriitorii și publiciștii aflați în Arad. Rugat de aceștia am rostit un discurs în onoarea autorului „Nuvelilor din popor”, și a devizei „soarele de la București răsare pentru toți românii”, dar am evitat să amintesc atitudinea sa germanofilă din timpul primului război mondial. Lucrul a fost făcut însă în mod imprudent de poetul George Popa, de la Mediaș, care a riscat afirmația că aceasta este orientarea ce trebuie adoptată acum de România. Neputând polemiza cu nimeni în fața monumentului, mi-am luat libertatea de a scrie pe această chestiune un articol lămuritor în ziarul „România nouă” de la Sibiu.

Localnicii ne-au dus să ne arate și urmele casei natale a lui Ioan Slavici precum și școala de lemn la care a învățat prozatorul. Cu această ocazie am vizitat întregul grup și pe compozitorul Emil Monția, autorul cunoscutei române populare: *La fântâna cu găleată*. Am petrecut în societatea lui câteva ore fermecătoare, întretăiate de cântecele sale și stropite de un vin cum numai la Șiria se mai putea găsi.

În satul lui Slavici, am avut și surpriza de a-mi descoperi un consătean de la Deda, farmacistul Sabin Neagoș, un om de o mare finețe și amabilitate.

Printre cunoscuții mei arădeni din această perioadă era și economistul Brutus Păcuraru, un intelectual cu o prodigioasă cultură și fervent admirator al lui N. Iorga. De la acesta aveam să aflu în dimineața zilei de 29 noiembrie vestea tragică a executării ilustrului învățat de către o echipă de legionari. Păcuraru plângea și își pusese demonstrativ o mare cravată neagră. Vestea m-a zguduit ca un adevărat trăznet. Nu trecuseră

decât patru luni de când îl vizitasem la Vălenii de Munte, când îmi făcuse onoarea de a-mi oferi o bună parte din cărțile lui tipărite în ultimii ani.

Timp de câteva zile greu mi-am mai putut regăsi echilibrul. N. Iorga, marele învățat al românilor și marele învățat al lumii întregi, chinuit și împușcat ca un mișel pe margine de drum!

La întoarcerea în București aveam să mă duc fără întârziere să-i văd proaspătul mormânt. Gestul l-am făcut apoi de atâtea ori în anii următori.

La Arad am cunoscut și o parte din arhiva episcopului Roman Ciorogariu, evacuată de la Oradea de către nepotul său Nerva Jercan, directorul băncii „Victoria”. Arhiva conținea numeroase scrisori primite de Ciorogariu de la Ion Slavici, Octavian Goga, Ilarie Chendi, Ioan Lupaș, Onisifor Ghibu și atâția alți cărturari ardeleni.

Am copiat o parte din aceste scrisori în legătură cu biografia lui Ilarie Chendi și le-am publicat în revista *Transilvania*. Unele din scrisorile politice primite de Ciorogariu, oferite fiindu-i de profesorul Vasile Popeangă, au fost prezentate mai târziu de Miron Constantinescu într-o comunicare făcută la Institutul de istorie „N. Iorga”, prezentatorul având convingerea că descoperise o arhivă inedită. Arătându-i scrisorile publicate de mine, Miron Constantinescu a rămas foarte dezamăgit.

În preajma Crăciunului am primit de la București adresa de prezentare la cursurile noi Academii Pedagogice ce urma să se deschidă la 8 ianuarie 1941.

La începutul lui ianuarie mă aflam deci la București, unde aveam să rămân peste 40 de ani. Dar despre Academia Pedagogică și despre cele văzute, auzite și săvârșite în Capitala țării în anii următori voi reveni în alte capitole.

Am văzut întâia oară Bucureștiul la începutul anului 1926. Mă întorsesem din vacanță având asupra mea banii de taxe școlare și în suflet – eram poet acum de aproape doi ani – un neastâmpărat dor de ducă. Mă îndemna la aceasta nu numai fantezia care începuse să zburde în largul lumii, ci mai ales oroarea de severitățile internatului, de foamea din toate zilele, și de teroarea pedagogilor și a elevilor din clasele superioare. De câte ori nu mi-au fost luate cărțile de literatură pe care le aveam în pupitru – „Romanțele” lui Ion Minulescu de pildă, și chiar povestirile inofensive ale lui Ion Agârbiceanu („Trăsurica verde”, „Ceasuri de seară”) pe motivul că, primele, n-ar fi fost de „nasul meu”, iar că celelalte nu erau decât o „pierdere de timp”. De câte ori n-am fost oprit de a merge la diferite conferințe culturale și literare care se țineau la Palatul Culturii, pentru a nu mai vorbi apoi de interdicția de a frecventa filmele și spectacolele teatrale care veneau așa de rar la Târgu-Mureș.

Și eu voiam să citesc, să văd teatru, să fiu liber!

Obsedat de dorința lecturilor, a teatrului și a libertății, la întoarcerea din vacanța de Crăciun m-am hotărât, fără a informa pe nimeni, să părăsesc școala sau mai bine zis internatul – care îl exasperase la vremea lui și pe George Bacovia – pentru a intra ucenic la o librărie sau tipografie, unde, credeam, aș fi avut timp destul – odată ce mă găseam în mijlocul cărților – pentru a citi. Dar cum la Târgu-Mureș nu m-ar fi primit nimeni – orașul nu avea decât două-trei librării și tipografii – m-am hotărât să plec la București, unde m-aș fi găsit astfel în largul meu.

Peste două zile eram în cetatea lui Bucur, orașul despre care nu știam decât că trebuie să fie grandios și să cuprindă în el toate comorile lumii. Tot ce era bun trebuia să vină de la București! La un examen de religie la școala primară protopopol Vasile Duma de la Reghin, viitorul protopop al Argeșului, întrebând pe unul din elevi de unde ne vine nouă *darul*, o întrebare la care răspunsul trebuia să fie că de la Dumnezeu, acesta a răspuns cu foarte mare siguranță: *nouă darul ne vine de la București*. Protopopolul a râs cu hohot și a dat sfinția sa răspunsul așteptat.

Între timp, din diferite manuale și reviste, aflasem că la București se găsea și un măreț monument al lui Mihai Viteazul și, totodată, mormântul lui Mihai Eminescu. Vag, auzisem și de un muzeu de științe naturale, în care s-ar fi aflat toate animalele pământului.

Înainte de a merge să-mi caut un loc de ucenic – în gazdă m-am stabilit la o mătușă, soră a tatii din strada Concordiei pe care am găsit-o cu foarte mare greutate – m-am dus deci mai întâi să văd monumentul lui Mihai Viteazul, care se afla, ca și astăzi, în mijlocul Bucureștilor și apoi cimitirul Bellu și Muzeul Antipa, care se găseau la poluri opuse.

XX

Bucureștiul m-a impresionat mai întâi prin enormul său vuiet, prin mișcarea fără preget a „oltenilor” – care puteau fi și din alte părți, dispăruți astăzi cu totul – care își purtau de la casă la casă „cobilitele” încărcate cu zarzavaturi, fructe, brânzeturi, pește. Cu toții strigau așa de țipător și stăruitor: cartofii, cartofii! mere, mere! pește, pește! După doi trei ani de alergătură toți acești „olteni” se grăbeau să-și deschidă cârciumioare, prăvălioare sau mici restaurante – o burghezie plăpândă – sau se întorceau în satele lor pentru a-și dura gospodăria țărănești.

Pe atunci mai circulau încă în București tramvaiele cu cai, și primele mele drumuri prin capitala României le-am făcut cu aceste mijloace de transport. Spectacolul era penibil, mai ales pe vreme de ploaie și zăpadă. Vagoanele se încărcau la maximum, iar bieții cai – la unele vagoane doi, la

altele trei sau patru – erau bătuți îngrozitor pentru a merge mai repede. Cu un asemenea tramvai am urcat dealul de la Șerban Vodă pentru a ajunge la Bellu, unde se afla mormântul lui Eminescu.

Alături de tramvaiele cu cai mai circulau apoi un mare număr de trăsurile conduse de așa-numiții „muscali”, care erau îmbrăcați în lungi mantale, negre și albastre, încheiate cu nasturi de argint, având pe cap șepci cu cozorocuri strălucitoare. Plata nu ți-o calculau în lei, ci în poli: doi poli, trei poli, cinci poli.

Din loc în loc se putea vedea și câte o mașină care se mișca nervoasă și nerăbdătoare printre trăsurile și tramvaie.

Mormântul marelui poet m-a impresionat prin simplitatea lui – singura sa podoabă era teiul care îl străjuia, efigia și inscripția de pe monument (o strofă din *Mai am un singur dor*) – dar m-a întristat prin numeroasele semnături aflate pe toate laturile monumentului, deși acestea, în fond, nu reprezentau decât tot atâtea omagii aduse genialului cântăreț de către toți cei care se duceau să-i vadă mormântul. Astăzi toate acestea au fost șterse, monumentul prezentându-se într-o lumină curată. Alături de Eminescu se află astăzi și monumentele lui George Coșbuc, I.L. Caragiale, M. Sadoveanu, G. Călinescu, iar în apropiere, mormântul lui Liviu Rebreanu.

Monumentul lui Mihai Viteazul m-a umplut însă de mândrie și în scurtul timp cât am stat atunci la București m-am oprit adeseori în fața lui. Barda eroului întruchipa atâta vitejie, atâta eroism! Ea a fost și a rămas neconținut scutul neamului. De atunci încoace s-au ridicat și alte monumente în amintirea marelui voievod, lucrate toate de sculptori români – Alba Iulia (Oscar Han), Cluj (Marius Butunoiu), Târgu Secuiesc (Gir Rădulescu), Câmpia Turzii (Victor Gaga), Craiova (Tudor Panait) ș.a., Mihai Viteazul fiind simbolul unității noastre românești.

Cu o nesfârșită curiozitate m-am dus apoi să văd și Muzeul Antipa. Nu văzusem până atunci animale împăiate și mai ales nu văzusem lei, tigri, elefanți, șerpi de toate speciile, colecții uriașe de păsări, fluturi, pești. Piesa care m-a impresionat mai mult a fost un tablou vivanț, ce înfățișa o scenă de iarnă din pădure, în care o haită de lupi se năpustise turbată asupra unui cerb ce încerca zadarnic să se apere de ghearele și colții lor.

N-am uitat niciodată acest fioros tablou, și chiar și astăzi, când mă mai abat pe la Muzeul Antipa, mă duc să mai privesc tragedia sârmanului cerb.

Abia mai târziu, când urma să vizitez atâtea alte muzee asemănătoare din Europa, aveam să-mi dau seama că muzeul de la

București este unul din cele mai bine organizate muzee europene, și totodată unul din cele mai bogate.

O adevărată mândrie națională!

Umblând „hai-hui” prin București am ajuns și în dreptul Atheneului Român, în fața căruia se găsea atunci un parc de tei printre care se aflau numeroase statui, statuete și busturi de scriitori, unele foarte sugestive. Peste câțiva ani parcul a fost desființat, statuile sale fiind transferate în Cișmigiu și la Șosea, parcul preschimbându-se într-o mică Sahară. Singurul monument care se află astăzi în fața Atheneului, așezat cu mult mai târziu, este monumentul lui Eminescu, realizat de Gh. Anghel. Din cele vechi îmi mai amintesc de monumentul lui Traian Demetrescu, poetul „Sensitivelor” și al „Aquarelelor”, aflat astăzi în Cișmigiu și de bărbătescul bust al lui Delavrancea mutat la Șosea.

Cu „ucenicia” la o librărie sau la tipografie n-am avut însă noroc. Cele două-trei librării la poarta cărora am bățut cu sficiune, nu aveau nevoie de ucenici, iar tipografia care ar fi fost dispusă să mă angajeze – tipografia „Mercur” din strada Nicolae Bălcescu – m-a alarmat prin condițiile ei de muncă. Un băiețuș de vârsta mea pe care l-am găsit acolo mi-a spus cu groază că este obligat să vină dimineața mai devreme, pentru a face focul, iar seara după ce se terminau orele de muncă, era nevoit să rămână să măture tipografia, și că de citit nici vorbă nu putea fi. Ba se mai întâmpla ca să i se dea și câte o palmă pentru presupuse greșeli. În timp de o zi cât am stat în această tipografie m-am convins de adevărul celor auzite, mai ales că în această zi am fost trimis de patru ori după țigări („mă, tu ăla de veniși acum”) și o dată după pâine. Seara urma să rămân cu confidentul meu la măturat.

Ajungând acasă am găsit totodată și o scrisoare trimisă de mama, mătușei mele, prin care îmi cerea să mă întorc imediat la școală, fiindcă altfel vine tata după mine. Alarmat de o asemenea eventualitate și urmând și sfatul mătușii, m-am hotărât dar să fac calea întoarsă și să-mi reiau viața de elev.

Întâia aventură a vieții mele se terminase!

Peste câteva luni aveam să revăd Bucureștiul fiind trimis, de astă dată de către școală, la concursul „Tinerimii Române”, care juca în viața școlilor de atunci rolul olimpiadelor de astăzi. Printre elevii trimiși de Liceul „Papiu Ilarian” din Târgu-Mureș se afla și Ovidiu Papadima, care pe tren ne-a vorbit cu mult entuziasm despre poezia lui Tudor Arghezi, încă puțin cunoscută publicului larg.

Cu această ocazie am alergat din nou, conducând și pe alții la mormântul lui Eminescu, rupând și câteva frunze din „teiul sfânt” și am vizitat pe îndelete Parcul Carol, actualmente Parcul Libertății, precum și

Cișmigiul. În Parcul Libertății am văzut prima moschee turcească și primele lebede, atât de mult cântate de poeți.

Până în 1931 nu aveam să mai revăd apoi Bucureștiul, atenția fiindu-mi reținută de Cluj și alte orașe ardelen. În 1931 m-a adus la București concursul pentru ocuparea posturilor de învățători. În cele câteva zile cât am rămas atunci aici, am vizitat și unele redacții de ziare, cu intenția de a plasa diverse articole de protest împotriva modului cum se făcea distribuția acestor posturi. Printre alte redacții am vizitat și redacția ziarului *Curentul*, unde, la intrare, am dat peste un scurt afiș cu următorul cuprins: *Cine intră ne face onoare, cine nu intră ne face plăcere*. M-am hotărât să le fac... onoare, și am pătruns până la secretariat, dar articolele lăsate acolo n-au apărut.

Atunci am participat pentru întâia oară și la o ședință a Camerei Deputaților, unde am asistat la un duel vibrant între Nicolae Iorga, președintele Consiliului de Miniștri, și luptătorul ardelean Ștefan Ciceo Pop, provocat de cererea unor deputați de a se ridica imunitatea parlamentară a medicului Aurel Dobrescu, în acel moment deputat național-țărănist de Făgăraș acuzat de anumite malversațiuni. Evident, imunitatea lui Aurel Dobrescu a fost ridicată, N. Iorga obținând asentimentul Camerei. O altă ciocnire la care am asistat a fost cea dintre fruntașul liberal Manolescu-Strunga și Mihail Manoilescu, ministrul Industriei și Comerțului. Cu această ocazie am văzut și pe Constantin Argetoianu și I.G. Duca. La ședințele Camerei era să revin apoi și în viitor.

În anii următori am venit adeseori în Capitală, fie cu prilejul „lunii Bucureștilor”, a săptămânii cărții, la diferite congrese, fie pentru cercetări la Biblioteca Academiei Române. În aceste ocazii am vizitat și Muzeul satului, lacul Herestrău, precum și lacul Snagov, cunoscut anterior numai din clasică descriere a lui Alexandru Odobescu.

În această perioadă Bucureștiul a făcut un mare salt pe calea ridicării edilitare, acum edificându-se marile palate ale Facultății de Drept (Universitatea de astăzi), ale Academiei militare, a ziarelor *Universul* și *Curentul*, Palatul telefoanelor și atâtea altele.

Vremea tramvaielor cu cai dispăruse de mult, cum era pe cale de dispariție și aspectul oriental al orașului.

*

Acum, la începutul anului 1941, venisem cu intenția de a găsi în București un adăpost împotriva furtunii din Nord, o arenă de luptă împotriva Diktatului de la Viena, o Alma Mater pierdută odată cu „cedarea” Clujului. Venisem să regăsesc urmele vechilor ardeleni care coborâseră și ei la București în împrejurări și cu intenții similare. Parcă la fiecare pas întâlneam pe Gheorghe Lazăr, pe August Treboniu Laurian, pe Al. Papiu

Ilarian, pe Vasile Lucaciu, pe Octavian Goga. Toți parcă ne întâmpinau cu aceeași strigare: Acum dacă ați venit aici, să nu vă ademenească Bucureștiul cu plăcerile și farmecele lui; voi trebuie să fiți aici oameni de luptă, soli îndurerăți ai Transilvaniei sfâșiate, vestitorii biruințelor ei de mâine. Să aveți ca și noi o singură deviză: *Transilvania, Transilvania, Transilvania!*

Cu această deviză mi-am început activitatea la București, și ei aveam să-i rămân credincios până la victoria lui 23 August 1944.

Aceasta însemna însă integrarea în frontul de luptă al ardelenilor refugiați și expulzați, și al tuturor patrioților aflați în București, a presei de luptă pentru țara însângerată, pentru mângâierea și încurajarea celor ajunși din nou sub jugul răsturnat în 1918, pentru o nouă Românie Mare. Și ca mine gândeau toți ardelenii din Țara Oașului, din Țara Silvaniei, de pe Someș, de la Năsăud și din Țara Bârgăului, din Călimani și de la izvoarele Mureșului – din întreaga Transilvanie îndoliată.

Generația noastră nu putea să se lase mai prejos de precursorii și eroii trecutului. Barda lui Mihai Viteazul și sabia lui Avram Iancu ne scăpărau mereu în fața ochilor. Deși împrejurările erau atât de vitrege cu năzuințele noastre – închipuiți-vă o guvernare subordonată Germaniei hitleriste, susținătoarea Diktatului – totuși nu ne-am considerat învinși, ci ne-am urcat cu îndrăzneală și consecvență pe noile baricade ale conștiinței și luptei naționale.

Salvarea noastră și a întregii țări a fost actul eroic de la 23 august 1944.

Pentru acest act, pentru anularea Diktatului de la Viena, s-a dat toată lupta noastră.

Vom evoca-o în paginile ce urmează.

*

Mai înainte de a-mi asuma un rol în această luptă, am căutat să-mi continui concomitent studiile începute la Cluj. Academia Pedagogică, noua instituție universitară, întocmai ca și Școala normală superioară de la Cluj, a devenit o anexă a Universității, cursurile noastre urmând să se țină în amfiteatrele ei, iar profesorii noștri erau titularii catedrelor de la Facultatea de litere. În loc de 30 câți fuseserăm la Cluj am ajuns acum 90, plusul fiind studenți de la Iași și București, adunați acum cu toții la un loc.

Director de studii era profesorul C. Narly, iar conducător al practicei pedagogice, Ilie Sulea Firu. Academia Pedagogică se afla sub autoritatea directă a decanului Facultății de litere și filosofie, Alexandru Marcu.

Istoria românilor, în locul lui Ioan Lupaș, avea să ne fie predată de bucovineanul Ioan Nistor, fost până la „cedare” profesor la Universitatea din Cernăuți și de mai multe ori ministru, care avea aceleași sentimente ca

și noi, și care aștepta și el o nouă schimbare a hotarelor. Nistor publicase până atunci numeroase studii asupra Bucovinei, o istorie a unirii acestei provincii cu România și una similară a Basarabiei, precum și două importante studii ardelenne: *Emigrările de peste munți* (1915) și *Decorarea lui Avram Iancu și a camarazilor săi* (1931). Nouă ne-a făcut un curs despre Românii în Transdanuvia. Vorbea cu multă căldură, dar avea un debit precipitat.

La istoria literaturii române moderne ne-a venit D. Caracostea (1879 – 1964), macedonean de origine, care fusese profesorul lui D. Popovici, titularul catedrei de la Cluj. Caracostea, membru și al Academiei Române, deși nu se bucura de prea multă simpatie din partea criticilor și scriitorilor considerați „estetizanți” (Tudor Arghezi, E. Lovinescu, Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu) avea totuși un real prestigiu în fața cercurilor academice, lucrările sale – *Arta cuvântului la Eminescu* (1938), *Expresivitatea limbei române* (1942) – fiind foarte apreciate. I-am ascultat cu mult interes un curs despre balada populară, puțin frecventat însă de studenți. Preda cu multă siguranță, dar, cum era și corpolent, nu avea o voce prea melodioasă.

În aprilie 1941, aniversându-se 60 de ani de la nașterea lui Octavian Goga, poet pentru care D. Caracostea avea multă prețuire, a organizat la seminarul său o evocare a cântărețului „pătimirii noastre”. Pentru a da expunerii sale și un adaos artistic, Caracostea m-a invitat să citesc în fața studenților poeziile *Oltul* și *Noi*, pentru aceste poezii, reactualizate prin Diktatul de la Viena, el având o reală admirație.

La gramatica limbei române venise cu noi, de la Cluj, Sever Pop – autorul, împreună cu Emil Petrovici, al *Atlasului limbei române* – care avea să fie trimis apoi în curând la Școala română din Roma.

Pentru istoria pedagogiei am avut pe G.G. Antonescu, fratele fostului ministru de externe, Victor Antonescu, pedagog de seamă, autor al unor substanțiale lucrări de pedagogie (*Din problemele pedagogiei moderne*, 1923; *Istoria pedagogiei. Doctrinile fundamentale ale pedagogiei moderne*, 1927; *Educație și cultură*, 1928; *Pedagogia generală*, 1930 ș.a.). Avea părul complet alb, figura smeadă și preda într-un mod cu totul distins. Își expunea cursul în mod liber, abia dacă scria câteodată pe tablă un nume propriu sau o dată cronologică. Lecțiile lui se ascultau cu multă plăcere. În dedicațiile pe care mi le oferea mă numea întotdeauna „coleg”. Nu știu dacă epitetul avea în vedere faptul că urmam să devin profesor sau calității de colaborator la „Revista generală a învățământului” al cărei colaborator, la invitația sa, eram și eu. Relațiile noastre s-au menținut cordiale până la sfârșitul vieții sale (1953).

Al doilea profesor de pedagogie – Pedagogia generală – ne-a fost C. Narly, venit și el de la Cernăuți, care în tinerețe fusese și poet (vezi volumul *Ispite și biruințe*, 1930) și conducea *Revista de pedagogie* la care mă atrăsese și pe mine. Narly era preocupat îndeosebi de problemele personalității (*Educație și ideal*, 1927; *Pedagogia socială și personalitatea*, 1928). Preda cu multă însuflețire, uneori fiind dominat de nervozitate. Cu studenții era cordial. A murit în 1956.

O a treia catedră de pedagogie a fost încredințată lui I.C. Petrescu (1892 – 1967), care ne predă *Legislația și etica profesională*. I.C. Petrescu avea să fie numit apoi în curând subsecretar de stat la Ministerul învățământului. A fost unul din principalii promotori ai școlii active românești, și ai selecției elevilor în școala democrației. Pentru problemele de psihologie a fost numit Gheorghe Zapan (1897), care s-a preocupat în special de psihologia temperamentelor, de psihologia experimentală și aplicată. Avea debitul grăbit și abrupt.

Un curs interesant ne-a fost ținut de profesorul Gheorghe Banu de la Facultatea de medicină, specialist în probleme de eugenie și igienă socială. În anii neutralității din 1914 – 1916, Banu a fost unul din conducătorii studențimii militante pentru dezrobirea Transilvaniei. Etnografia ne-a fost predată de N.A. Rădulescu, fost elev al lui Simion Mehedinți, care îl aprecia foarte mult.

XXI

Pe lângă cursurile obligatorii, și pe lângă practica pedagogică, aproape toți urmam în mod liber și diferite alte cursuri de la facultatea de litere și filosofie: Const. C. Giurescu, Istoria românilor; D. Gusti, Sociologie; I.D. Ștefănescu, Istoria artelor, și chiar de la Facultatea de drept, scopul tuturor fiind o cât mai largă pregătire.

Atmosfera, din cauza situației politice, era însă foarte încordată și puțin prielnică studiilor, fiindcă rivalitatea dintre legionari și generalul Antonescu, fiecare dornici de a avea exclusivitatea guvernării, se manifesta din ce în ce mai vizibil, la 21 ianuarie având să izbucnească sângeroasa rebeliune legionară. Împușcăturile – cele mai multe dintre ele oarbe – răsunau din toate părțile. Trecând cu trei dintre colegii mei pe Calea Victoriei prin fața Palatului telefoanelor, brusc ne pomenim că unul dintre noi – Vasile Lădaru de la Arad – cade prăbușindu-se cu craniul sfărâmat de un glonte tras la întâmplare. Și câte alte morți de acestea nu s-au întâmplat! Lucrurile și-au intrat cu greu în făgașul normal.

Abia s-a terminat cu rebeliunea și peste câteva luni – la 22 iunie 1941 – a început, provocat de Germania hitleristă, războiul antisovietic în care a fost antrenată și România.

Examenale, pândite de umbra morții, s-au terminat într-o atmosferă de sumbră înfrigurare. Pe atâția din colegii vechi și noi nu aveam să-i mai revăd. Ion Neveloaița din Oltenia, Paul Burian din Munții Apuseni, Sebastian Constantinescu din Bucovina, urmau să moară la asediul Odesei.

Învățăământul de toate gradele, prin mobilizările făcute și prin lipsurile intervenite, a primit acum o lovitură dintre cele mai grele, timp de patru ani tineretul nostru având să sângereze de la Prut până la Stalingrad și munții Caucaz.

*

După rebeliune am intrat în redacția revistei *Vremea* pe care o conducea Vladimir Donescu, un spirit fin, receptiv la toate sugestiile, având ca prim redactor pe Barbu Theodorescu, cunoscutul bibliograf al lui N. Iorga. *Vremea*, în atelierele căreia se tipărea și revista *Gluma*, redactată de pictorul și graficianul Ion Anestin, apărea săptămânal în 16 – 24 pagini și era în acel moment cea mai răspândită publicație literară și socială românească.

Odată cu mine și-a început activitatea la această revistă și publicistul George Ivașcu, care avea să fie însărcinat cu secretariatul de redacție. Ivașcu venise de la Iași unde înființase și condusesse revista *Manifest* (1934 – 1936) și secundase pe G. Călinescu la redactarea *Jurnalului literar* (1939), având astfel o incontestabilă experiență gazetărească și totodată o adevărată vocație pentru organizarea unei publicații. Nimeni nu știa mai bine decât el să distingă și să grupeze materialele trimise pentru publicare, să fixeze paginația, să pună un titlu, cu un cuvânt *să facă* un ziar. Talentat și ca scriitor și critic literar, având o mare dragoste atât pentru reportaj cât și pentru însemnarea informativă, Ivașcu scria, sub diferite pseudonime, o bună parte din revistă asigurându-i în aceeași măsură substanțialitatea și varietatea. La anumite momente festive publica în revistă și concludente bucăți literare cu caracter antologic.

Cu experiența de la *Vremea* el va conduce mai târziu, în anii socialismului, marile reviste ale timpului. *Contemporanul* și *România literară*, contribuind la formarea a numeroși publiciști și scriitori. Rolul lui în presa contemporană e dintre cele mai pregnante.

La *Vremea*, veniți succesiv, vor colabora în această perioadă, Tudor Arghezi, G. Călinescu (cu pseudonimul Aristarc), E. Lovinescu, Păstorel Teodoreanu, Pompiliu Constantinescu, Al. A. Philippide, Victor Ion Popa, Iorgu Iordan, Ion Pas, Ion Anestin, Mircea Ștefănescu, Victor

Eftimiu (pseudonim Ion Arcuda) și alți scriitori contemporani, revista tinându-se departe de politica guvernului.

Dintre scriitorii tineri colaborau Ion Frunzetti, Pericle Martinescu, Petre Manoliu, Mihail Șerban, Dan Petrașincu, Horia Ursu, C. Bezviconi ș.a.

Mie mi s-au dat în atenție legăturile cu Transilvania, cu refugiații ardeleni, precum și interviurile literare ale revistei și anchetele ei social-culturale. Aceasta mi-a deschis calea a numeroase articole împotriva Diktatului de la Viena și, în același timp, aducerea printre colaboratorii *Vremii* a numeroși scriitori și publiciști ardeleni.

Primul meu articol publicat în paginile *Vremii* a fost o evocare consacrată sufletului Țării Oașului (16 martie 1941), locul de unde am început trista retragere din septembrie 1941. În curând publicam un alt articol intitulat *Ardealul se regăsește*, precum și două eseuri istorico-literare dedicate lui Octavian Goga și George Coșbuc, marii poeți ai Ardealului.

Datorită situației de redactor la *Vremea* am putut lua o lungă serie de interviuri de la scriitorii M. Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Tudor Arghezi (*Șapte nopți de vorbă cu Tudor Arghezi*), Camil Petrescu, George Bacovia, Ionel Teodoreanu, Cezar Petrescu, Claudia Milian, Elena Farago, Ion Agârbiceanu ș.a., precum de la savanții Dimitrie Gusti, P.P. Negulescu, Ion Simionescu, Rădulescu-Motru, Const. C. Giurescu...

Cea mai de seamă realizare de acest fel la *Vremea* a fost consacrarea numărului de la 15 iunie 1941 amintirii lui N. Iorga, care ar fi împlinit atunci vârsta de 70 de ani, și despre care, de la asasinarea lui și până în acel moment nu se mai scrisese aproape nimic.

Având mandatul direcției pentru a aduna materialul respectiv, m-am adresat la numeroși cărturari, scriitori și oameni politici, rugându-i să evoce în câteva rânduri personalitatea celui dispărut în condiții atât de tragice. Am adunat peste douăzeci de evocări semnate de Ion Simionescu, președintele Academiei Române, dr. C. Angelescu și Ioan Petrovici foști miniștri ai instrucțiunii publice, Victor Slăvescu, fost ministru al finanțelor, D. Pompei, fost președinte al Camerei deputaților, C. Rădulescu-Motru, Perpessicius, Ion Pillat, dr. Nicolae Lupu, Radu D. Rosetti, Octavian C. Tăslăuanu, Liviu Rebreanu, N. I. Herescu, Victor Eftimiu, Mihai Popovici fost ministru al finanțelor, G.G. Mironescu, fost prim ministru, Ionel Teodoreanu, C. Narly, pedagogul, D.R. Ioanițescu, Pan Halippa, Ion Pelivan ș.a.

Nu toți la cei care m-am adresat și-au adus însă prinosul lor în legătură cu amintirea genialului învățat. Unii au refuzat în mod categoric, printre aceștia aflându-se profesorul Simion Mehedinți, vechi adversar al lui N. Iorga de la ședințele Academiei Române, nuvelistul I.Al.Brătescu-

Voinești („păcat că nu l-au împușcat mai demult”), poetul Ion Minulescu („lasă că era bun”), eseistul Dan Botta („dar dumneata știi că eu n-am fost iorghist”).

Printre cei care ar fi avut motive să refuze a fost și Liviu Rebreanu, pe care N. Iorga l-a atacat usturător (chiar cu privire la romanul „Ion”), și pe care timp de atâția ani l-a împiedicat să ajungă la Academia Română. Fără a ține seama de aceste umbre ale trecutului, Liviu Rebreanu mi-a dictat la repezeală, în biroul Teatrului Național, un articol prin care afirma că „N. Iorga a fost cel mai formidabil creier pe care l-a produs neamul românesc”.

Articolul lui Liviu Rebreanu despre N. Iorga, mi-a dovedit totodată că marele romancier nu era atât de încet la scris, cum spuneau unii din adversarii săi, el fiind gata oricând să se exprime după dorință.

Ședințele de redacție ale revistei se țineau luni seara între orele 17 și 20. Atunci se aduna acolo o bună parte dintre colaboratorii care își aduceau personal ofranda lor. Singurul pe care nu l-am văzut niciodată la aceste ședințe a fost G. Călinescu, ale cărui contribuții (*Cronica mizantropului*) le aducea George Ivașcu. Uneori la aceste ședințe venea însuși Tudor Arghezi, care era înconjurat îndată cu un profund respect. Nu-i plăcea când i se zicea „maestre”. A făcut în legătură cu aceasta chiar și o fabulă de o rară causticitate. Victor Eftimiu venea cu ultimele „bancuri” și avea grijă să lovească mai ales în dictatura antonesciană. Mircea Ștefănescu era bonom și surădea încontinuu. Al. Philippide avea o apariție gravă și pleca îndată ce-și preda manuscrisul. Rareori întârzia, dacă își descoperea vreun prieten personal. Păstorel Teodoreanu era numai spirit, debitându-și cu o vizibilă plăcere epigramele. Victor Ion Popa se angaja în lungi discuții cu Ion Anestin despre teatru și grafică. Debutanții veneau sfioși și întrebau de Vladimir Donescu sau de Barbu Theodorescu.

De a doua zi, prin Ivașcu, începea apoi trierea materialului și încadrarea lui în revistă. În aceleași ședințe, după plecarea colaboratorilor, redacția își fixa apoi programul pentru viitor.

În 1942, *Vremea* a organizat la Atheneul Român două cicluri de conferințe dedicate pământului – în fond Transilvaniei – și culturii românești la care au fost invitați să conferințeze unii dintre cei mai reliefați savanți și scriitori români, președintele Academiei Române, istoricii Ioan Lupaș și Const. C. Giurescu, marii scriitori: Liviu Rebreanu, Tudor Arghezi, Lucian Blaga. Toate aceste conferințe erau însoțite de recitări de poezii originale consacrate îndeosebi Transilvaniei, rostite fie de autorii lor, fie de artiști ai Teatrului Național. Printre poezii care au recitat la Atheneu în această perioadă au fost Ion Minulescu, Al. Th. Stamatiad, Al. A. Philippide, D. Ciurezu ș.a. Mulți dintre poeți erau ardeleni, invitați de mine, printre ei aflându-se Emil Giurgiuca, Mihai Beniuc, Vlaicu Bârna, Grigore

Popa, Radu Brateș, Ion Șugariu, Lucian Valea, Petre Pascu, V. Copilu-Cheatră, Petre Bucșa, Dimitrie Danciu, Lucian Emandi și atâția alții. Apariția lor la Atheneu echivala cu o adevărată descălecare a Ardealului protestatar la București, versurile tuturor aducând în fața ascultătorilor vaietele și lacrimile fraților de dincolo de Feleac.

Actorii George Vraca, Gh. Calboreanu, V. Valentineanu, A. Pop Marțian, Nicolae Făgădaru, P. Dem. Dragoman, Sorin Gabor ca și actrițele Agepsina Macri Eftimiu, Marieta Anca, Marieta Sadova, Sonia Cluceru, Eliza Petrăchescu, Valeria Panait au înregistrat la Atheneu adevărate triumfuri care mișcau adânc publicul ascultător.

Succese enorme au recoltat îndeosebi George Vraca cu „Scrisoarea a III-a” a lui M. Eminescu și Gh. Calboreanu cu balada lui Al. Davila, „Ne-aducem aminte strămoși”.

„În sala festivă a Atheneului Român – scria în ziua următoare ziarul *Timpul* – au răsunat ieri după masă cuvinte și îndemnuri care reamintesc vremurile de altădată, când sufletul ardelean privea spre București, știind că soarele numai de acolo răsare pentru toți românii... În sala aceasta – scria mai departe cronicarul ziarului – în care au răsunat atâtea cuvinte de foc rostite de marii noștri oratori înainte de 16 august 1916, a prins ieri a se înnoda firul acolo unde fusese întrerupt, pentru a se toarce din același caier al nădejדilor și vrerilor românești”...

A urmat apoi sub auspiciile Atheneului Român și ale Căminului Refugiaților o serie de zece conferințe intitulate global *Douăzeci și cinci de ani de viață românească în Ardeal*. Conferințele au fost ținute de o seamă de valoroase elemente din rândul tinerei generații ardeleni, dintre care amintim pe profesorii Ion Moga, Dimitrie Todoran, Grigore T. Marcu, Grigore Popa și pe juristul Ioan Fruma de la Sibiu, pe Liviu Chinezu de la Blaj, pe A.P. Todor și Gabriel Țepelea, profesori ardeleni stabiliți în București, pe sculptorul și scriitorul Ion Vlasiu, pe poetul Mihai Beniuc.

Prin expunerile acestora s-a recapitulat în mod amplu viața culturală transilvăneană dintre anii 1918 – 1943, s-a subliniat activitatea și importanța științifică a Universității din Cluj, transferată în acel moment la Sibiu, a Teatrului Național și a Operei Române din același oraș, a „Asociațiunii pentru literatură română și cultura poporului român”, mișcarea literară și artistică, publicistica, relevându-se permanentele legături ale oamenilor de știință, ale scriitorilor și ale artiștilor ardeleni cu cei din celelalte provincii românești.

Luate în parte, conferințele au avut următoarele titluri: *Transilvania în istoria Românească, Legăturile Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească, Ardelenii în cultura românească, Etica Transilvaniei, Spiritul juridic ardelean, Un sfert de veac de activitate științifică și*

culturală în Transilvania, Douăzeci și cinci de ani de viață literară în Transilvania, Pictori și sculptori ardeleni, Perspective transilvănene. Expunerile menționate având caracter de bilanț al sfertului de veac trecut de la Unire, au fost urmărite de un numeros public care vedea în ele unul din modurile cele mai indicate de stigmatizare a Diktatului de la Viena și de afirmare a capacității creatoare a poporului român. Uneori conferințele erau urmate de corurile refugiaților, ale societății „Carmen” sau de declamări cu caracter patriotic.

Timp de câteva luni Atheneul a fost o adevărată tribună a spiritului ardelean, a revoltei obștești împotriva infamului Diktat.

În cadrul căminului „Avram Iancu” a funcționat, sprijinită de Fundație, și o editură numită *Cartea refugiatului ardelean*, inaugurată cu un volum de *Poezii* al lui Octavian Goga prefătat de Vasile Netea, urmat de un volum de *Nuvele* al lui Liviu Rebreanu și de narațiunea istorică *Iobagii* de Pavel Dan, precum și de *Nuvelele din viața Ardealului* semnate de Gabriel Țepelea. În continuare seria s-a îmbogățit cu *Figurile istorice ardeleni* evocate de Vasile Netea, cu versurile lui Mihai Beniuc intitulate *Orașul pierdut* (Clujul), cu *Amințirile* lui Ion Vlasiu și cu eseul de exegeză al lui Grigore Popa: *Ardealul, grădina rădăcinilor românești*.

În aceeași colecție, Iustin Handrea a publicat și un *Calendar al refugiatului ardelean* – ilustrat în mare parte de Ion Vlasiu – o antologie de *Versuri pentru Ardeal*, trei volume de cronici ale șezătorilor și manifestațiilor căminului (1942, 1943, 1944) precum și lucrarea *Trei ani cu refugiații ardeleni*. Cronicarii celor trei volume menționate au fost, în primul an studentul Afton Nicoară, împreună cu Iosif Mureșianu, Iosif Pușcaș, Ion Apostol, Emil Băicoianu, Gheorghe Aron, Ioana Gabor; în anul al doilea, Ion Groșanu și Ioana Gabor; în anul al treilea Ion Goia, Ion Groșanu, Octavian Bălănescu-Sibianu, N. Modorcea, Iustin Handrea.

Ioana Gabor era soția lui Handrea, și a iscălit numeroase cronici în ziarul „Ardealul” cu pseudonimul Ioana Morăreanca, ea fiind din comuna Morăreni.

Evidența activității zilnice a căminului era înregistrată de secretarul Alexandru Mustață.

Tânărul istoric literar, cunoscut și ca poet, Ion Apostol Popescu, a încercat chiar și o sinteză asupra acestei literaturi intitulată *Literatura ardeleană nouă*.

Prin intermediul filialelor „Asociației refugiaților” și al căminelor culturale județene, aceste cărți au ajuns în toate colțurile țării, la sate ca și la orașe, în școli, la ostași, multe din ele izbutind să pătrundă chiar și la frații robiți din Ardealul de Nord.

Pe lângă „Asociația Refugiaților” și căminul „Avram Iancu”, în București a mai funcționat începând din anul 1943 și „Asociația refugiaților someșeni”, condusă de avocatul Dr. Aurel Mărgineanu și ziaristul Atanasie Motogana. Ca și căminul „Avram Iancu”, „Asociația someșenilor” a organizat și ea o serie de conferințe la sala Dalles, la care a luat cuvântul, printre alții, istoricul Gheorghe I. Brătianu, precum și unele festivități la Teatrul Național.

Ziariștii, publiciștii și scriitorii refugiați au desfășurat totodată și o intensă activitate în ziarele și revistele bucureștene: Ea s-a manifestat în mod permanent, deși uneori în forme voalate sau simbolice, în coloanele tuturor marilor periodice din București, în fiecare din redacțiile acestora aflându-se doi-trei transilvăneni. La *Universul*, colaborau astfel Zenovie Păclișanu, Gabriel Țepelea, Vasile Netea; la *Curentul*, E. Boșca-Mălin și George Sbârcea; la *Timpul*, Corneliu Albu; la *Viața*, George Sbârcea, Anișoara Odeanu – bănățeană – Ernest Verzea și Vasile Netea.

Pentru a da activității lor un caracter unitar, redactorii acestor periodice, și îndeosebi Corneliu Albu, E. Boșca-Mălin, Vasile Netea și Gabriel Țepelea, se întâlneau în fiecare săptămână pentru a stabili de comun acord subiectele ce aveau să fie abordate în zilele următoare. Așa se explică faptul că în toate aceste ziare apăreau simultan, sau la termene apropiate, articolele cu privire la aniversările și comemorările ardeleni, cum au fost cele dedicate lui George Lazăr, episcopului Inochentie Micu, lui Avram Iancu, lui Aurel Vlaicu, lui George Coșbuc, liceului din Năsăud cu ocazia împlinirii a 80 de ani de la înființarea lui, protopopului Aurel Munteanu, ucis la Huedin, și atâtor altor personalități și evenimente din istoria Ardealului.

Corneliu Albu a izbutit de altfel să înființeze la *Timpul*, care era ziarul lui Grigore Gafencu, aflat atunci în emigrație, chiar și o pagină a Transilvaniei, la care au colaborat numeroși cărturari ardeleni în frunte cu Iuliu Hațieganu, rectorul Universității din Cluj-Sibiu, Elie Dăianu, Valer Moldovan, D. Stăniloie, Gh. Șofronie și alții.

Același lucru l-a făcut și semnatarul acestor pagini la *Viața*, ziarul lui Liviu Rebreanu, mobilizând pentru paginile acesteia pe scriitorii blăjeni Nicolae Comșa, Radu Brateș, Nicolae Albu, Ion Vultur, Ioan Miclea.

În jurul fiecăruia din acești redactori se aduna de altfel câte un grup de colaboratori care urmăreau problemele refugiaților cu o vie asiduitate.

Un lucru asemănător se constată și la marile reviste literare, *Vremea*, *Universul literar*, *Curentul literar*, *Convorbiri literare*, *Revista fundațiilor*, *Dacia Rediviva*, *Câmpia libertății* ș.a.

Protestele și evocările ardelenilor, fie că erau exprimate în articole, studii sau versuri, ocupau în toate aceste publicații un loc proeminent.

Refugiații și-au dorit însă chiar de la început o presă care să fie exclusiv a lor, a lacrimilor și fulgerelor lor. Acestea au fost – la București – cele două ziare săptămânale, *Ardealul* mai întâi și apoi *Transilvania noastră*.

În fruntea celui dintâi, apărut la începutul anului 1941, s-a aflat în primul an întemeietorul său, Dr. Anton Ionel Mureșianu, iar după arestarea sa la 8 noiembrie 1941, urmată de o condamnare la 5 ani închisoare, de către ziaristul Constantin Hagea, fost redactor al ziarului *România nouă* de la Cluj, *Transilvania noastră*, înființată de către poetul Ion Th. Ilea și Grigore Eremiescu, a apărut la 1 decembrie 1943.

În apariția sa de peste patru ani – după actul de la 23 August 1944 el se va transforma în cotidian politic – ziarul *Ardealul* a adunat în jurul lui aproape pe toți ziariștii ardeleni refugiați. Pe lângă directorii succesivi menționați, la *Ardealul* au funcționat ca redactori sau colaboratori poetul Iustin Ilieșiu, profesorul Ion Costea, ziariștii Corneliu Albu, Corneliu Coposu, ziarul dinamizându-se apoi prin colaborările lui Ion Groșanu – secretar de redacție –, Gabriel Țepelea, Vlaicu Bârna – ordinea e cea a amintirii –, Vasile Netea, E. Boșca- Mălin, Victor Isac, V. Copilu-Cheatră, Ion Vlasiu, Coriolan Gheție, Gheorghe Moldovan, Lucian Valea, Petre Bucșa, Ion Berindei, președintele ziariștilor din Maramureș, Gheorghe Păun și atâția alții. Dintre cadrele mai vechi ardeleni apar la ziarul refugiaților foștii miniștri Ghiță Pop, Sever Bocu, Valer Moldovan, Leon Scridon, precum și Zaharia Boilă, Ion Clopoțel, Ion Agârbiceanu.

Ardealul avea totodată numeroși corespondenți în toate orașele țării în care se aflau refugiați, și mai ales în Ardeal, de unde, ca și de pe front, primea scrisori și reportaje din aproape toate localitățile.

Nu se va putea scrie niciodată o istorie a refugiaților – și aceasta va trebui neapărat scrisă – fără consultarea ziarului *Ardealul*, fiindcă în acesta s-au înregistrat toate manifestațiile ardelenilor aflați în refugiu, toate adunările și toate acțiunile lor, care aveau un singur obiectiv: înlăturarea Diktatului de la Viena și întoarcerea lor acasă.

Eliberat din închisoare la 5 aprilie 1944, Anton Ionel Mureșianu a fost arestat din nou după două luni, împreună cu Dumitru Nacu, pentru un discurs rostit la comemorarea a 50 de ani a procesului Memorandumului. În acest timp, până la începutul lunii august 1944, ziarul a fost condus de secretarul de redacție Ion Groșanu, având ca prim-redactori pe E. Boșca Mălin, Vasile Netea și Gabriel Țepelea.

Pe lângă partea ziaristică, *Ardealul* a desfășurat și o intensă activitate cultural-patriotică prin organizarea celui mai mare număr de

șezători și festivaluri cunoscut până atunci. Astfel de șezători demonstrative s-au organizat pe lângă cele din București, în orașele Brașov, Făgăraș, Sibiu, Blaj, Aiud, Mediaș, Orăștie, Deva, Abrud, Beiuș, Alba Iulia, Turda, Arad, Timișoara, Lugoj, precum și la troița ridicată pe culmea Feleacului.

La aceste șezători au luat cuvântul stigmatizând Diktatul, Ghiță Pop, Constantin Hagea, Vasile Netea, Gabriel Țepelea, Ion Costea, Augustin Tătaru, Leon Bochiș... Cuvântările acestora erau întotdeauna urmate de o suită de recitări declamate de poeții Iustin Ilieșiu (*Satul meu din Munții Rodnei*), Ion Th. Ilea (*Hai să trecem Măgura*), Florica Ciura Ștefănescu (*Câte focuri ard în noi*), Lucian Valea (*Eu sunt plămada a sute de țărani*), V. Copilu-Cheatră (*Popas la Albac*), Petre Bucșa (*La Ocolii în fâgădău*), George Popa (*Transilvania, gură de rai*), Dimitrie Danciu (*Rugă pentru întoarcere*), I. V. Spiridon (*Cântec din Ardeal*), Vasile Bucur (*Rondelul întoarcerii*), de cântecele lui Al. Grozuță, ale lui Puiu Cucu și ale altora, care se încheiau cu torente de aplauze și mii de lacrimi, dar și cu înțeleștări de pumni ce așteptau ceasul dezlănțuirii.

*

Timp de patru ani Asociația a fost cea mai puternică pavază a refugiaților. Ea s-a constituit, pe bază de filiale, în toate județele și orașele țării unde se aflau refugiați, îmbrățișând interesele tuturor și a luptat împotriva Diktatului de la Viena.

Numărul total al refugiaților și expulzaților până în toamna anului 1943 s-a ridicat la 217.738, dintre care 126.421 bărbați și 91.317 femei. Cel mai mare număr de refugiați l-au dat țărani (30.488) și muncitorii (21.848). Ridicat a fost și numărul meseriașilor (12.545) și al comercianților (2.308). Numărul preoților expulzați a fost de 1.253. Peste o șesime din populația românească a Ardealului de nord, a fost silită astfel să-și părăsească vetrele¹.

Plasamentul cel mai ușor a fost al învățătorilor și profesorilor, care au fost numiți dublând, și chiar triplând posturile la numeroase școli, atât din Ardealul de sud cât și din vechea Românie. Funcționarii de stat au fost numiți și ei în servicii similare în diferite orașe. Medicii au fost trimiși de asemeni la diverse spitale, iar avocații și-au ales localitățile considerate mai convenabile. Negustorilor și meseriașilor li s-au acordat anumite credite pentru a-și putea reîncepe activitatea. Mai grea a fost plasarea muncitorilor și țăranilor, îndeosebi a femeilor.

Acesta a fost astfel rolul Asociației Refugiaților – rol pe care ea și l-a îndeplinit cu toată conștiinciozitatea.

¹ **Calendarul Refugiatului Ardelean**, 1944, pag. 252-253.

Cel mai mare număr de refugiați s-au stabilit în București, de aceea secția din Capitală a Asociației a fost cea mai puternică. Din ea făceau parte aproape toți fruntașii politici refugiați, - Iuliu Maniu, Alexandru Lapedatu, Sebastian Bornemisa, Sever Dan, Leon Scridon, Ilie Lazăr, Romul Pop – precum și anumiți publiciști care vor fi menționați în paginile următoare.

Cea mai însemnată parte din refugiații mureșeni s-au stabilit la Brașov și în satele învecinate, la Piatra Neamț și Vatra Dornei. Ceea ce i-a făcut să aibă preferință pentru aceste localități era faptul că în apropierea acestora se aflau punctele de întâlnire între refugiați și cei rămași acasă. Aici, la podul Chichiș, mi-am văzut și eu copilul și părinții după o așteptare de trei ani.

Foștii fruntași politici ai Mureșului s-au refugiat la Brașov (Ioan Vescan, Ioan Bozdog, Eugen Nicoară), la Timișoara (Aurel Baciuc), București (Emil Dandea). Aurel Baciuc avea să fie numit decan al baroului timișorean, iar dr. Eugen Nicoară, director al spitalului „Gh. Mârzescu” din Brașov.

Liceul militar „Mihai Viteazul”, păstrându-și ființa, a fost transferat la Timișoara, împreună cu toți profesorii și elevii săi. Profesorii și elevii tuturor celorlalte școli medii s-au risipit în toate părțile, elevii urmându-și familiile. Dintre profesorii unii s-au stabilit la Brașov (Nicolae Sulica), Rm. Vâlcea (Nicolae Crețu), Aiud (Iosif Pop), Blaj (Ioan Miclea), Craiova (Gh. Belea). O bună parte din oamenii de știință și arte s-au așezat la București (etnograful și arheologul Aurel Filimon, muzicianul Octav Zeno Vancea, pictorul Aurel Ciupe, pianista Olga Costin).

Tot ce a fost la Târgu-Mureș organizație culturală și artistică românească a înghetăț sub crivățul Diktatului.

*

Organizării social-economice a refugiaților avea să-i urmeze apoi cea culturală. Ea s-a făcut în vara anului 1941, sub forma unui cămin cultural, înființat în cadrul Fundației regale din București de către învățătorul Iustin Handrea de la Maiorești. Conceput mai întâi ca un cămin cultural numai al mureșenilor, el, sub numele de „Avram Iancu”, a devenit în curând căminul tuturor refugiaților ardeleni. Sprijinatorii lui au fost marele sociolog Dimitrie Gusti și Octavian Neamțu, directorul Fundației Regale. Ca secretar a funcționat refugiatul Al. Mustăță, iar ca bibliotecar, Ilie Mărcuș. În jurul căminului s-au adunat aproape toți refugiații din București și, îndeosebi, muncitorii și țăranii, oamenii și femeile de serviciu. Adunările și ședințele căminului se țineau la *Muzeul satului românesc* de la șosea, pe malul lacului Herăstrău, unde s-a instalat și biroul căminului. Muzeul se înființase din inițiativa profesorului D. Gusti în vara anului 1934, și luase în ultimii ani o mare dezvoltare. Numărul celor înscriși în mod

formal printre membrii căminului s-a ridicat până în anul 1944 la 5.132, iar a celor care frecventau ședințele din pură însuflețire s-a ridicat la peste 40.000.

În parcul vecin al „satului” se organizaseră până în 1940 manifestațiile „Lunii Bucureștilor” și ale „săptămânii cărții”. Muzeul reprezenta prin sine însuși o strălucită realizare etnografică, având case țărănești din aproape toate părțile țării: din Ardeal, Vrancea, Maramureș, Oltenia, Dobrogea, Muntenia, Moldova. Într-o margine se ridica și o impunătoare biserică de lemn adusă din Maramureș, care avea un turn înalt, tuguat. Orișice refugiat se putea întâlni cu o casă din regiunea sa, dacă nu chiar din satul său, cu un tip de gospodărie cunoscut din copilărie. Înăuntrul caselor se aflau de asemeni odăi mobilate cu obiecte țărănești, cu covoare, icoane și ștergere, redând întru totul aspectele vieții satului pierdut. Fiind construit pe terenul unui fost parc, muzeul cuprindea totodată și numeroși copaci seculari. Din loc în loc se găsea și câte o laviță de lemn după modelul satului de origine, care îi măreau și mai mult înfățișarea rustică. Uliți largi asigurau deplasarea de la o casă la alta.

Aici se adunau în fiecare duminică mii de refugiați în costumele lor naționale de acasă, în câteva momente putându-ți trece prin fața ochilor atât oamenii Maramureșului, ai Țării Oașului, cât și ai Bihorului, Câmpiei, Năsăudului, Mureșului și izvoarelor Târnavelor.

Transilvania de nord vorbea prin toate culorile curcubeului, prin toți luceferii salbelor, prin toate paietele iilor și cămășilor, și prin penele de până ale pălăriilor flăcăilor.

În mijlocul „satului” se afla în chip de piață, și un loc mai larg, unde se organizau duminică de duminică manifestațiile refugiaților. În timp de iarnă acestea aveau loc în sala de spectacole a muzeului. Manifestațiile erau alcătuite din conferințe istorice și literare cu caracter protestatar împotriva Diktatului, din declamări, cântece și coruri patriotice, urmate de dansuri din toate regiunile pierdute. Și dacă conferințele erau ținute de profesori și alți intelectuali de prestigiu, cele mai multe din declamări și cântece erau executate de către țărani și muncitori, care participau astfel în mod direct la lupta împotriva Diktatului.

Dintre conferențiarilor de excepție ai căminului menționăm pe profesorii Dimitrie Gusti, Gh. I. Brătianu, Ghiță Pop, Dumitru Nacu, Ion Chinezu, Dr. E. Nicoară, inginer Florea Bogdan, luptător din primul război mondial, iar printre cei prezenți în toate celelalte duminici pe Iustin Handrea, care a fost sufletul acestor adunări, pe Vasile Netea, Gabriel Tepelea, Gheorghe Moldovan, Romul Bogdan.

Alături de aceștia căminul a dispus în mod permanent de sprijinul publiciștilor, ziariștilor, poeților și pictorilor Corneliu Albu, E. Boșca-

Mălin, Ion Groșanu, Ion Costea, V. Copilu-Cheatră, C. Hagea, Ion Th. Ilea, Iustin Ilieșu, Petre Bucșa, Victor Isac, Al. Tohăneanu, Lucian Valea, Ion Vlasiu și atâția alții.

Bogata și prodigioasa activitate de această natură a căminului refugiaților a fost cuprinsă în trei volume de cronici, publicate anual, în care sunt înregistrate toate episoadele și totodată numele tuturor celor ce au contribuit la dezvoltarea activității sale din anii 1941 – 1944.

Un al patrulea volum a fost publicat de Iustin Handrea în 1945, sub titlul: *Trei ani cu refugiații ardeleni*.

Atmosfera în care se desfășurau aceste manifestații era dintre cele mai înălțătoare și mai patriotice. Tot ceea ce, din cauza cenzurii, nu se putea scrie prin ziare, se afirma aici în mod dârz, categoric, Diktatul fiind înfățișat și stigmatizat fără șovăire, și totodată abuzurile și atrocitățile comise în Ardealul de nord. Imaginile lui Mihai Viteazul, a lui Horea, Cloșca și Crișan, a lui Avram Iancu, coborau în fiecare duminică printre refugiați, îndemnând la lupta care avea să readucă unitatea țării. Patrioticele marșuri *Deșteaptă-te române*, *Pe-al nostru steag*, *Trei culori*, *La Turda*, *Treceți batalioane române Carpații*, răsunau cu o amploare nemărginită, înălțând inimile nemângâiate ale celor dezrădăcinați și făcându-le să creadă în apropiatul ceas al întoarcerii.

Pe lângă manifestațiile din incinta muzeului, căminul a organizat unele manifestații și pe scenele Atheneului român și ale Teatrului Național. La 1 decembrie 1943 când se împlineau 25 de ani de la Unirea Transilvaniei cu România, am luat astfel, în cadrul căminului, inițiativa de a organiza o mare manifestație comemorativă la Atheneul român și de a depune totodată coroane și buchete de flori la monumentele și la mormintele marilor luptători pentru Transilvania: Mihai Viteazul, regele Ferdinand I, Take Ionescu, Ion. I. C. Brătianu, Nicolae Filipescu (la cimitirul Bellu, A.T. Laurian, Nicolae Iorga). La monumentele lui Take Ionescu și a lui Ion. I. C. Brătianu, având în vedere studiile mele asupra activității lor, am depus personal, împreună cu un grup de mureșeni, coroanele omagiale, având impresia emoționantă că în acel moment m-aș fi aflat chiar în fața lor. Emoția mă copleșise. Ei luptaseră și realizaseră o Românie Mare, pe care ne-au lăsat-o întreagă, iar noi veneam să-i omagiem în numele unei Români trunchiate și a unei Transilvanii înjumătățite.

Celor înmormântați atunci în afara hotarelor țării, voievodului Gelu, lui Simion Bărnuțiu, Vasile Lucaciu și lui Octavian Goga le-am trimis închinarea gândurilor noastre și dragostea unui întreg popor.

Surpriza bucureștenilor a fost enormă, pomenindu-se în dimineața zilei de 1 decembrie cu atâtea coroane și buchete de flori așezate la monumentele pentru care nimeni nu avusese în acea zi vreo atenție. Ce

„uitaseră” să facă autoritățile, făceam noi, refugiații, în numele conștiinței naționale.

După masă, la Atheneu, am rostit o conferință despre *Generația Unirii*, având satisfacția de a vedea adunați aici și pe o parte din vechii luptători din 1914 – 1919, ca dr. C. Angelescu, Victor Antonescu, Simion Mândrescu, Ghiță Popp, poetul Mircea Rădulescu. Conferința a fost un omagiu adus tuturor marilor luptători pentru eliberarea Transilvaniei, pentru unitatea națională, morți sau vii.

A fost una din cele mai vibrante conferințe ale mele, o spovedanie care cuprindea în ea nebiruita credință în refacerea hotarelor pierdute.

*

Paralel cu aceste manifestări literare și artistice, efectuate la lumina zilei, în București se ducea însă în culise și o aprigă bătălie politică, guvernamentalii fasciști, sub amenințarea Berlinului, înțelegând să rămână fideli Diktatului pronunțat la 30 august 1940. Orșicine a încercat să organizeze o rezistență împotriva aplicării Diktatului s-a pomenit față în față cu justiția, cu cenzura și cu organele de represiune ale statului.

Vom aminti și numai în câteva rânduri cazul societății patriotice *Pro-Transilvania*, a cărei activitate a fost interzisă în mod categoric printr-un Jurnal al Consiliului de Miniștri. Societatea menționată a fost înființată de către fruntașii opoziției antifasciste la 8 octombrie 1940, îndată după intrarea în țară a trupelor germane. Printre membrii ei se aflau dr. C. Angelescu, dr. Petru Groza, Ion Mihalache, dr. Nicolae Lupu, Virgil Madgearu, Alexandru Lapedatu, Ghiță Pop, Ion Lugoșianu, foști miniștri, George Fotino, Iuliu Maniu și numeroși alții.

Scopul *Pro-Transilvaniei* era de a lupta împotriva Diktatului, de a ajuta miile de refugiați ardeleni și totodată de a ușura suferințele și a întări speranțele celor rămași acasă. La 16 octombrie, societatea a cerut tribunalului București înscrierea sa ca persoană juridică, activitatea ei urmând să se desfășoare în mod legal, lucru pe care tribunalul, prezidat de magistratul Ion Macovei, l-a și aprobat. După înscrierea societății la tribunal, exponenții *Pro-Transilvaniei* au înaintat un amplu memoriu ministrului Germaniei la București, W. Fabricius, denunțându-i toate actele de teroare și crimele comise în Ardealul ocupat, cerându-i să intervină pentru încetarea lor.

Memoriul societății a stârnit furia diplomației germane, care i-a recomandat lui Hitler să ceară imediat lui Antonescu desființarea acestei societăți considerată antinazistă. Hitler n-a întârziat a expedia un mesaj lui Antonescu în acest sens, iar Antonescu s-a grăbit să ordone imediat tribunalului, prin ministrul justiției, să anuleze actul de înscriere a societății *Pro-Transilvania* la tribunal, pentru ca aceasta să fie scoasă de sub scutul

legii. Informându-se de starea de spirit a magistraților de la tribunal, care se arătau hotărâți să respingă cererea guvernului, la 16 noiembrie generalul Antonescu a decis să dizolve societatea nu prin tribunal, ci printr-un Jurnal al Consiliului de Miniștri, considerat ca act de guvernământ.

Față de atitudinea guvernului, prin avocații N.Polizu-Micșunești, I.V.Gruia, fost ministru al justiției și Nicolae Penescu, societatea s-a adresat Curții de Apel din București, contestând legalitatea Jurnalului Consiliului de Miniștri. Contestația urma să fie judecată de secția I-a a Curții de Apel București, ca termen fixându-se data de 10 ianuarie 1941.

Completul de judecată al secției a fost format mai întâi din trei consilieri – Florin Foișoreanu, președinte, Barbu Scondăcescu și Mihai Tincu, judecători – care chiar de la primul termen au căzut în divergență, președintele fiind pentru admiterea apelului, iar cei doi consilieri pronunțându-se contra. Instanța a fost nevoită astfel să se completeze cu încă doi consilieri, aceștia fiind Gh. A. Petrescu și Petru N. Ionescu.

Generalul Antonescu nu s-a mulțumit însă numai cu aplicarea acestei proceduri legale, ci, spre a evita orice surpriză, a ordonat ministrului justiției să cheme personal la minister pe președintele completului spre a-i pune în vedere calea de urmat, Jurnalul Consiliului netrebuind să fie judecat. Spre a fi și mai sigur de rezultatul acestei presiuni, generalul, după trecerea unor termene, a ordonat totodată, mai ales că între timp se declanșase războiul, să-i fie adus la președinție consilierul Gheorghe Petrescu pentru a-i da personal ce avea de executat. La întâlnire a asistat și Mihai Antonescu, care urma să prezinte pe cel chemat. În prezentarea sa, adresându-se mai mult consilierului, i-a pus acestuia în vedere necesitatea politică a respingerii apelului *Pro-Transilvaniei*, răsplata având să-i fie o catedră la Facultatea de drept din București, pe care ar putea să o cumuleze cu calitatea de consilier la Curtea de Apel. Cum Gheorghe A. Petrescu nu s-a arătat dispus să accepte sugestia, generalul Antonescu a intervenit personal în discuție cerând consilierului pe un ton autoritar, - se spune chiar că ar fi bătut cu pumnul în masă – să execute dispoziția primită, aceasta având caracter oficial, după care l-a concediat în mod brusc.

Consilierul nu s-a lăsat intimidat însă, și la termenul următor, în deplin acord cu președintele Foișoreanu și cu colegul său Petru N. Ionescu, împotriva opiniei celorlalți doi consilieri, au dat câștig de cauză societății *Pro-Transilvania*, anulând astfel Jurnalul Consiliului de Miniștri.

Cum e ușor de înțeles, vâlva a fost mare, mai ales că la toate dezbaterile a asistat un numeros public, procesul *Pro-Transilvaniei* fiind urmărit cu o vie însuflețire. La proces au asistat totodată și diferiți ziariști străini, situația din Transilvania fiind astfel amănunțit cunoscută și peste hotare.

Activitatea societății a fost cu toate acestea interzisă din ordinul guvernului.

Toți cei trei magistrați recalitranti au fost însă excluși din magistratură, iar consilierul Gheorghe Petrescu a fost trimis pe front².

*

Pe lângă protestul de ordin național, legat de problema legitimității istorice a apartenenței Transilvaniei, a etnicității sale, a covârșitoarei majorități românești a populației, cu un cuvânt, pe lângă elementul *politic* al chestiunii, problema refugiaților cuprindea mii și mii de aspecte individuale, legate de fiecare refugiat în parte, de familia, de copiii săi, de serviciul în care urma să fie încadrat, de locuința ce i se putea găsi, de întreaga viață de fiecare zi a tuturor celor rămași fără cămin.

Statul și societatea românească au arătat din primul moment întreaga lor solitudine tuturor refugiaților și expulzaților, urmărind cu asiduitate toate problemele de ordin social-economic ale acestora. Dar cum numărul celor izgoniți creștea de la zi la zi, în aceeași proporție creștea și numărul problemelor individuale ce se cereau rezolvate, atenția și asistența statului fiind supuse la eforturi din ce în ce mai mari. Lucrurile se vor complica și mai mult după intrarea României în Război, sarcinile devenind enorme.

S-a simțit, deci, chiar din primele zile ale refugiului necesitatea de înființare a unor organisme dedicate exclusiv problemelor personale ale refugiaților, plasării și cazării lor, încadrării lor într-un nou gen de viață. Primii care au fost avuți în vedere ca unii ce au ajuns cei dintâi într-o asemenea situație, au fost refugiații, refugiați în lunile iunie și iulie – și apoi cei din nordul Ardealului, din Bihor, din Sătmăr, din Maramureș, de pe Someș, din Năsăud, de pe Mureș și de la izvoarele Oltului.

Calitatea socială a refugiaților era dintre cele mai diverse. Alături de funcționarii de stat și de cei din administrația comunală, alături de profesori și învățători, s-au refugiat ori au fost expulzați numeroși negustori și meseriași români, și totodată numeroși țărani și muncitori din regiunile cotropite.

Fiecare dintre aceștia își avea problema lui personală, și nu fiecare dintre ei putea lua contact cu Prezidenția Consiliului de Miniștri sau a diferitelor ministere, nevoia unui organism special impunându-se astfel ca o adevărată necesitate vitală. Guvernul însuși și-a dat seama de această trebuință și a înființat un comisariat destinat să se ocupe exclusiv de nevoile lor.

² Vezi pentru detalii: Gheorghe A. Petrescu, *Un episod istoric din lupta poporului român contra Diktatului de la Viena din 30 august 1940*, „Revista de istorie”, 1980, nr. 9, septembrie, p. 1765 – 1777.

Pe lângă Comisariatul general al refugiaților, primul comisar general fiind profesorul Grigore Forțu – s-a înființat astfel Asociația refugiaților și expulzaților din Ardealul de nord. Inițiatorul ei a fost inspectorul financiar dr. Anton Ionel Mureșeanu, originar din satul Bârșăul Mare, județul Sălaj. Bazele Asociației s-au pus la Arad, la începutul lunii octombrie 1940, urmând ca ele să se desăvârșească la București în luna iunie 1941. Ca și societatea *Pro-Transilvania*, și Asociația refugiaților și expulzaților din Ardealul de nord a fost privită de către guvern cu antipatie. Și ea, ca și *Pro-Transilvania*, prin însăși înființarea și existența ei, tulbura calculele politice ale guvernului, și mai ales angajamentele luate față de Germania nazistă și de Italia fascistă. Dacă s-ar fi putut s-ar fi împiedicat orice strigăt împotriva nefastului Diktat, și s-ar fi așternut lințoliul tăcerii peste toate gemetele din țară și de peste frontiera de la Feleac. Iar ceea ce enerva mai mult era faptul că cel care urma să fie președintele Asociației, propus și pentru *Pro-Transilvania*, era Iuliu Maniu, cunoscut prin atitudinea sa antihitleristă. Guvernul n-a acceptat însă o asemenea prezidenție și astfel refugiații, pentru a putea da ființă legală Asociației, s-au văzut nevoiți să aleagă un alt președinte, acesta fiind avocatul Dumitru Nacu de la Năsăud – voluntar în armata română în timpul Primului Război Mondial – fost deputat și prefect al județului Bistrița-Năsăud. Ca secretar general a fost ales inițiatorul Asociației, Anton Ionel Mureșeanu. D. Nacu s-a impus în toate împrejurările ca un caracter inflexibil și ca un om de o rară probitate și demnitate. Mureșeanu era plin de neastâmpăr și proiecta neconținut inițiative după inițiative. Principala lui realizare, în afară de organizarea Asociației refugiaților, a fost înființarea ziarului *Ardealul*, asupra căruia vom reveni.

XXII

Pentru orientarea sa patriotică, politică și istorică, pentru complexitatea mijloacelor sale de luptă și pentru consecvența sa, ziarul *Ardealul*, care a cunoscut nu mai puțin de 17 suspendări, reclamă însă o evocare mai amănunțită. Aceasta, îndeosebi în ceea ce privește colaboratorii săi, procedeul de manifestări adoptate, precum și pentru inițiativele luate.

Dintre numeroșii colaboratori ai *Ardealului*, unii din ei profesioniști ai condeiului, cunoscuți prin activitatea lor anterioară la diferite publicații ardelenice de la Cluj, alții debutanți mobilizați de chemarea vremii, remarcăm în primul rând pe articlerii propriu-ziși. Seria lor începe cu Anton Ionel Mureșianu, care, în primul an de apariție a ziarului, a ocupat în mare parte prima pagină, semnând articole care, fără a avea prea multe calități literare, se caracterizau prin dârzenia și patosul lor. Amintim

Ardealul nostru, Soartă de pribegi, Destin amar, Inconștiență sau trădare, 1941. Multe din ele începeau sau sfârșeau – după vechea tradiție ardelenescă – cu diferite fragmente caracteristice din poeziile lui O. Goga, Andrei Mureșianu, George Coșbuc, Aron Cotruș și alți poeți militanți, care dădeau articolelor sale o vie tonalitate patriotică.

Nici Anton Ionel Mureșianu, ca și alți ziaristi ardeleni (Grigore Popa, Gheorghe Stoica), n-a cruțat pe Mihail Manoilescu, omul care și-a pus iscălitura pe rușinosul document al Diktatului, care, vreme îndelungată va fi stigmatizat de numeroase condeie patriotice în frunte cu Gheorghe I. Brătianu. Aceeași soartă a avut-o și Valer Pop. După anularea Diktatului, Mureșianu și-a adunat o parte din articolele sale în două volume intitulate: *În lupta pentru Ardeal* (1947), primul având o prefață scrisă de I. Valjean, apărătorul său în procesul din 1942, iar al doilea de Tudor Arghezi, care a fost în mod permanent unul din sprijinitorii Ardealului.

Succesorul lui Mureșianu, Constantin Hagea, era ziarist profesionist. Se născuse în 1906, în satul Măgina de lângă Aiud. Studiase dreptul la Cluj – fără a practica avocatura – și lucrase mai mulți ani ca reporter la ziarul *România nouă*.

La conducerea *Ardealului* fusese recomandat de fostul său director de la Cluj, Zaharia Boilă, care-l aprecia pentru hărnicia, consecvența și obediența lui. De la primul număr el și-a luat titlul de director, lucru ce a indispus pe Mureșianu, aflat acum la închisoare, care era totodată și proprietar al *Ardealului*, acesta nevrând să-l recunoască decât ca prim-redactor și redactor responsabil. După eliberare, Mureșianu a recunoscut totuși că Hagea a condus ziarul „pe aceeași linie” patriotică.

O a doua supărare a lui Mureșianu a fost faptul că Hagea, pentru a putea obține aprobarea de reparație a ziarului, a iscălit un articol intitulat *Pro-domo* prin care, deși aceasta a avut un caracter pur formal, a făcut o declarație de subordonare față de politica oficială.

Înalt și zvelt, cu obrajii rumeni, iubitor de anecdote, Hagea avea o mare putere de muncă, identificându-se întru totul, fără a avea aripi prea înalte, cu orientarea ziarului. Deși în cei doi ani și jumătate cât a condus „Ardealul”, Hagea a scris și el numeroase articole de fond plasate pe pagina întâi – menționăm *Credem în înviere* (1942), *Studenții clujeni la București* (1942) – partea sa mai viguroasă au fost însă reportajele (Cluj, Sibiu, București, *Oameni și locuri din Lugoj*), însemnările și poșta redacției, care, la acest ziar, era o adevărată poștă...politică, - el urmărind mai mult, cu puține preocupări de stil, lumea faptelor decât a ideilor. Pentru Hagea era sfânt tot ceea ce spunea Ghiță Pop, Z. Boilă, Ilie Lazăr și mai presus de toate, Iuliu Maniu. A încetat din viață în 1962.

Neputându-se ataca pe față profitorii și susținătorii Diktatului, și totodată, neputându-se încuraja direct cei care așteptau înlăturarea lui, Hagea o făcea printr-o imaginară poștă a redacției, prin care se trimiteau mesaje cifrate în legătură cu anumite nume politice ușor de dedus.

Pentru a-și informa astfel cititorii că afacerile militare ale Angliei și ale Statelor Unite mergeau bine, Hagea scria la poșta redacției că *d-na M. Br.* (Marea Britanie) și *d-ra A.M.Rica* (America) au primit vești bune de acasă. Marele prieten al României, ziaristul și istoricul englez *Scotus Viator*, era amintit sub numele de *Șc.I.A. Viator* Of. Poștal militar nr. 340, arătându-se că astăzi ca și în trecut acesta muncește pentru țara și neamul românesc. Când, la 11 august 1943, *baronul Atzel* de la Șimleul Silvaniei a ținut un discurs împotriva românilor – discurs pe care presa oficială l-a lăsat fără răspuns – ziarul publica sub forma unei reclame comerciale următorul text:

Români, nu uitați firma Barațel inaugurată la 11 august 1943, cu concursul colonelului Fritz în Piața din Șimleu. Condițiile de plată urmează. Ele ne vor fi favorabile.

În legătură cu înlăturarea regimului democratic din România, *Ardealul* se adresa *D-lui Dem. Oc. Rațiu-Loce* comunicându-i: „De la plecarea dvs. ne-au lovit multe năpaste. Dacă v-am fi avut printre noi, desigur le-am fi suportat mai ușor. Ba suntem dispuși să credem chiar că multe din aceste năpaste ar fi fost ocolite chiar de la început. Iată pentru ce noi și prietenii noștri, ardem de nerăbdare să vă vedem întors cât mai curând”. Procedul era întrebuițat și de alți ziariști ardeleni refugiați, el fiind unul din mijloacele cele mai eficace de a induce în eroare cenzura. E. Boșca-Mălin vorbea astfel într-un articol publicat în ziarul *Tribuna* de la Brașov despre *Suferințele românilor din Arabia*, iar Gabriel Țepelea stigmatiza în același fel, prin *Ardealul*, pe contele Galeazo Ciano, unul din semnatarii Diktatului, adresându-se prin poșta redacției subloc. în rezervă G. Ciano Of. Poștal 194.

La *Ardealul* s-au impus ca articlieri, sub semnul protestului național și Ioan Costea, Corneliu Coposu, Gabriel Țepelea, Gheorghe Moldovan, Coriolan Gheție, E. Boșca-Mălin, Ion Groșanu.

Ioan Costea (născ. 1903) profesor atunci de limba română la liceul „Titu Maiorescu”, și-a început activitatea ziaristică la Cluj, la ziarul *Patria*, unde a redactat vreme îndelungată, începând din 1930, rubrica „Clipe și veacuri” semnată cu pseudonimul *Azlec*, precum și la ziarul *Drumul nou*, ziar înființat și condus de Sextil Pușcariu. Din 1933 a fost unul din principalii colaboratori ai cotidianului *România Nouă* unde, alături de N. Buta, Ion Breazu, Olimpiu Boitoș, iscălea foiletoane semnate I. Costea Mălin. Se distingea printr-o largă informație istorică și printr-un stil concis. Articolele sale – *Peisaj etnic transilvan, Capacitatea revoluționară a*

Nordului, Forța vitală românească – se impuneau prin logica gândirii și claritatea expresiei. Ca și Hagea, Costea cultiva și el reportajul (*Scrisori către un prieten din Ardeal*, 1942) și totodată cronică literară. A scris una din cele mai stăruitoare prezentări ale poeziei lui Iustin Ilieșiu, ca poet al refugiului. Om perseverent și pasionat, uneori chiar pătimaș, Costea a avut cea mai largă influență în redacția ziarului. A murit în anul 1967.

Corneliu Coposu a debutat și el la aceleași ziare clujene. Articolele sale (*Cea dintâi răsvrătire, Alba Iulia, Simion Bărnuțiu, Cea din urmă scrisoare, Întoarcere în timp*) denotau o vie inteligență politică și un real talent de expunere. Era un neștrămutat aderent al Franței. La 11 aprilie 1943, la moartea lui Al. Millerand, fostul președinte al Republicii Franceze (1920 – 1925), și totodată unul din principalii susținători ai României la stabilirea tratatului de la Trianon (1920), Coposu a scris în *Ardealul* un duios articol despre marele om politic francez. De altfel, ziarul însuși păstra Franței, deși aceasta era învinsă, sentimente de înaltă prețuire, la 14 iulie 1943 – în ziua națională a Franței – în *Ardealul* apărând un elogios articol pentru cultura și tradițiile politice franceze. În redacție Coposu se bucura de prestigiul de a fi secretarul lui Iuliu Maniu, fiind socotit astfel un om bine informat și bine orientat.

De un larg orizont s-au relevat articolele profesorului Gabriel Țepelea, intrat în redacția ziarului în anul 1942 cu prestigiul oferit de premiul ziarului *România Nouă* de la Sibiu, pentru cea mai reușită nuvelă ardelenescă cu subiect din perioada refugiului. Bine inițiat în problemele timpului și având un spirit dintre cele mai pătrunzătoare, Țepelea a adus în articolele sale nu numai un patetic patriotism, dar și o largă concepție umană, dornic de o reală înțelegere între popoare. Menționăm dintre articolele sale *...Bietul om sub cârma vremurilor, Dreptatea în concepția românească, Țara în sufletele celor ce sunt departe, Eternii ambasadori (scriitorii), Nu dăm lupta cu un popor* (în legătură cu raporturile româno-maghiare), *Prolegomene la o nouă societate românească, România înaintea de toate, Pentru colaborare între popoare* ș.a. Țepelea a publicat totodată și numeroase cronici și articole literare (*Versuri din Ardealul de Nord*, antologia lui Gh. Dăncuș), prin el purtându-se și anumite polemici inerente frământărilor vremii.

O bogată activitate de această natură a avut și profesorul Gheorghe Moldovan, Reghin (născ. 1909), titular la liceul „Gheorghe Lazăr”, preocupat îndeosebi de problemele geopolitice și culturale, precum și de unele evocări istorice. Articole ca *Legile pământului românesc, Dorul plaiurilor natale, da, țărâtimea, Cei mai buni ai noștri, Constantin Romanu-Vivu*, fac din Gh. Moldovan unul din publiciștii de seamă ai perioadei refugiului.

O notă aparte printre acești articlieri o reprezintă Coriolan Gheție. Jurist și sociolog, originar din părțile Sălajului (Hălmăgez, 1916), Gheție și-a început activitatea cu articole și eseuri la revistele *Foița* și *Decalogul* din București (1935 – 1936), continuând apoi la *Meșterul Manole*. La *Ardealul* Gheție a venit în 1943 cu o serie de eseuri care prin finețea și vigoarea lor au fost printre cele mai remarcabile ale ziarului, *Comentar Avram Iancu*, *Exasperarea desrădăcinării*, *Drama nevăzută a Ardealului*, *Răspundere peste veac*, *Povestea pietrelor*. În același timp Gheție a colaborat și la ziarul *Transilvania noastră*. Eseistica sa se continuă și astăzi prin paginile revistei *Familia* de la Oradea.

Numeroase articole și reportaje a scris, mai ales în ultimii doi ani ai apariției *Ardealului*, și E. Boșca-Mălin, originar din comuna Maieru (Năsăud) fost redactor la ziarul *Națiunea Română*, *România* și *Tribuna* de la Cluj. Boșca era acum redactor la ziarul *Curentul*. Spirit ingenios și însuflețit, el a atacat cu multă îndrăzneală politica Diktatului (*Jertfele de la Ip și Trăznea*, *Cei 219.000 frați (refugiați)*, *Răsfoind Olvasokönyv-ul* (cartea de citire maghiară), *Drumuri din Transilvania*, Boșca a publicat totodată în 1945 și cea dintâi expunere detaliată despre *Lupta presei transilvane*, cu o specială privire asupra presei din anii refugiului.

Murind în 1945, Boșca a fost înmormântat în satul natal.

Seria articlierilor „*Ardealului*” se continuă cu Ion Groșanu, unul din cei mai modești oameni pe care i-am cunoscut, dar care a avut la redactarea acestui ziar o contribuție, deși puțin cunoscută, dintre cele mai active. Colaborator, cronicar, redactor, secretar de redacție, Ion Groșanu timp de patru ani a fost unul din cei mai devotați slujitori ai „*Ardealului*”. Ca fiu al Sătmăruului (născ. în satul Pomi, 1912), unde a funcționat ca învățător până la cedarea *Ardealului* de Nord, Ion Groșanu, decedat astăzi, a urmărit cu o vie pasiune istoria și etnografia regiunii sale natale, publicând mai multe articole cu caracter sătmărean și maramureșean. Amintim dintre ele: *Țara Sătmăruului românesc – documentele istorice*, *Drumuri maramureșene* ș.a. În același timp, Groșanu a scris și a publicat și o substanțială monografie asupra pictorului maramureșean Traian Bîlțiu-Dăncuș, ale cărui desene și tablouri au reflectat cu o deosebită putere aspectele vieții Maramureșului. Traian Bîlțiu-Dăncuș a fost și autorul frontispiciului *Ardealului* în care a strălucit imaginea dârzului țaran înfățișat cu barda în mână, rostind cuvintele: *Am fo', și-oi și*. Pictorul, decedat în anul 1974, e înmormântat în cimitirul de la Cernica.

Alte articole dedicate nordului țării a scris I.A. Terebești (*Sensul vital al Sătmăruului*) care, după eliberarea *Ardealului* de Nord, s-a reîntors la Terebești, satul său natal, unde desfășoară și astăzi o intensă activitate literară. Colaborarea sa la atâtea reviste literare – *Steaua*, *Tribuna*, *Familia*,

Transilvania ș.a. – în care face istoricul revistelor literare ardelenene din perioada interbelică ca și evocările din volumul *Scriitori uitați* (1980), denotă nu numai o incontestabilă dragoste pentru literatură, ci totodată și o erudită informație.

În numele Maramureșului au vorbit în acest timp prin coloanele „Ardealului” și folcloriștii Ioan Berinde și Petre Lenghel Izanu (de pe Iza), ambii autori ai unor valoroase evocări și colecții de folclor maramureșean. Petre Lenghel-Izanu a scris în această perioadă și o monografie despre marea comună maramureșeană Bârsana – comuna natală – monografie care n-a putut vedea însă lumina tiparului decât acum doi ani, după moartea autorului.

XXIII

În seria articlierilor trebuie menționați și poeții Ion Apostol Popescu (*Literatura ardeleană nouă*, - scoasă în 1945 și în volum, *Demascându-l pe Rõesler*), V. Copilu-Chiatră, Lucian Valea, Traian Dragoș, Iosif Boruțan, George Păun, Dănică Oprea, precum și eseistii și istoriografii Victor Isac, Iosif Bătiu (o captivantă evocare a lui Vasile Lucaciu) Iosif E. Naghiu, C. Nicolae Stroești (o lungă serie de evocări), Octavian Scridon, Romulus Fersigan (evocarea mișcării și a procesului memorandist), Octavian Metea, Ioan Seracin, Atanasie Motogna, Leon Bochiș și atâția alții.

Remarcăm, de asemenea, și seria de articole economice scrise de profesorul Gheorghe Dragoș, I. Popa-Zlatna și Ion Gh. Domocoș.

Articlierii de clasă mare ai *Ardealului* au fost „bătrânii” Ghiță Pop, ziarist remarcat încă înaintea Primului Război Mondial prin colaborarea sa, alături de Octavian Goga, Ilarie Chendi, Octavian C. Tăslăuanu, la *Tribuna* și *Românul* de la Arad, *Luceafărul*, de la Sibiu și *Tribuna* de la București (1915 – 1916) Zaharia Boilă, fostul director al ziarelor *Patria* și *România nouă* de la Cluj, care au adus noului ziar ardelenesc un necontestat prestigiu, și în același timp și o apreciată experiență politică.

Ghiță Pop, pe lângă articolele *Unitatea națională. Înapoi la Alba Iulia*, a lămurit și chestiunea autonomiei Ardealului (*O Transilvanie „autonomă”*), invocată de atâtea ori de către ziaristii maghiari, arătând că nici un român n-a pledat niciodată pentru autonomia acestei provincii, ci numai pentru integrarea ei în statul român. Ghiță Pop a publicat totodată în *Ardealul* și o vibrantă evocare a lui O. C. Tăslăuanu, reprezentând discursul său la înmormântarea lui (1942). Zaharia Boilă, sub pseudonimul binecunoscut, Dr. George Ohăbeanu, a fost mai activ. Articolele lui (*Idealul nostru, Aut Caesar, aut nihil, Crucea de pe Feleac, Dreptatea cauzei*

noastre (1944 ș.a.), relevau nu numai o gândire politică neconformistă, ci și un stil ziaristic greu de egalat.

Din aceeași serie a colaborării seniorilor, au făcut parte și rarele contribuții ale lui Valer Moldovan, profesor de drept Canonic la Universitatea din Cluj, fost subsecretar de stat la Ministerul Cultelor, care a publicat în *Ardealul* o emoționantă evocare a lui Ioan Rațiu, dârzul exponent al mișcării memorandiste, istoricul Gh. Popa-Lisseanu (raporturile românilor cu secuii) Sebastian Bornemisa, fostul primar al Clujului, Ion Colfescu Delaturda, fostul redactor al revistei *România eroică*, Titus Mălai, fostul vicar al Năsăudului, Ștefan Manciulea, și alții.

Ziarul *Ardealul* a utilizat totodată pe o largă scară metoda reproducerii unor informații și comentarii din presa românească din Ardealul de Nord – *Tribuna Ardealului* (Cluj) și *Săptămâna* (Bistrița) – informând astfel pe refugiații din țară despre anumite evenimente și acțiuni din teritoriul ocupat. Se reproduceau totodată și anumite versuri semnificative din M. Eminescu (*Ce e val ca valul trece*) și George Coșbuc (*O luptă-i viața, deci te luptă*) cu care se acopereau, culese cu o literă mai mare, textele interzise de cenzură.

Ardealul a avut și numeroase colaboratoare, care au publicat aici diferite evocări, poezii, cronici și însemnări. Astfel, Fatma Tăslăuanu, soția lui O.C.Tăslăuanu, a semnat evocările lui O.C. Tăslăuanu și Barbu Delavrancea, Livia Chiriacescu și Verona Brateș poezii, Ioana Gabor cronici culturale. Cea mai bogată colaborare de această natură a avut Elza Costea care a susținut multă vreme cronică *Însemnările unei refugiate* pe care le-a editat apoi și în volum. Sunt pagini de o caldă duiosie și de o subtilă înțelegere a dramei refugului.

Vorbeam la începutul acestor note despre unele inițiative ale ziarului *Ardealul*. Cea mai însemnată dintre ele, și care a avut un ecou dintre cele mai largi, a fost aceea de a se ridica un monument la mormântul de la Bellu al poetului G. Coșbuc, la căpătâiul căruia, până în 1942, nu se află decât o piatră de mărimea unui abecedar. Inițiativa s-a luat la sfârșitul anului 1942, când bustul aflat în fața liceului de la Năsăud a fost dărâmat de un grup de soldați maghiari, care se îndreptau spre front. Sacrilegiul a stârnit la București un val de proteste și a determinat redacția *Ardealului* să ia inițiativa menționată. Pentru realizarea ei s-a constituit un comitet format din Ghiță Pop (Președinte), C. Hagea, Ion Costea, Vasile Netea, Gabriel Tepelea, I. Popa-Zlatna, Leon Bochiș, Nicolae Olteanu, Iustin Ilieșiu, Simion Moguț, plugar, Corneliu Coposu, V. Copilu-Cheatră.

Comitetul a lansat la 16 ianuarie 1943, prin coloanele ziarului un apel către toți cititorii săi, cerându-le să subscrie sumele necesare pentru ridicarea monumentului. Ideea a fost susținută prin presă de numeroase

articole semnate de Ion Chinezu, I. Costea, Gheorghe Moldovan, I. A. Terebești, Octavian Scridon, și îndeosebi de Gabriel Țepelea și Vasile Netea.

Astfel de sume au început a veni din toate părțile țării, cuprinzând obolul a sute de refugiați, funcționari, studenți, elevi, ofițeri și ostași, precum și a numeroase instituții. În fruntea tuturor s-a situat, prin guvernatorul Ioan Lapedatu, Banca Națională, care a donat suma de 50.000 lei, Societatea de telefoane cu 30.000 lei, Liga culturală, cu 5.000 lei și altele. Ideea a fost îmbrățișată și de Liviu Rebreanu, fiu al Năsăudului și mare admirator al lui Coșbuc, în acel moment director al Teatrului Național, care a acceptat propunerea de a se organiza pe scena Naționalului un mare festival pentru sporirea sumelor necesare ridicării monumentului. Festivalul a avut loc la 31 ianuarie 1943, el deschizându-se printr-un cuvânt – numit prolog – rostit în numele comitetului de către Vasile Netea. A urmat apoi o conferință emoționantă a lui Liviu Rebreanu, o dramatizare după „Moartea lui Fulger” scenarizată de Ion Marin Sadoveanu, precum și o suită de declamări din opera poetului rostite de actorii Gh. Calboreanu, V. Valentinianu, A. Pop-Marțian și de actrițele Marieta Anca, Eliza Petrăchescu, Sorana Țopa etc. Tenorul Tomel Spătaru și soprana Emilia Guțianu de la Opera Română au cântat melodii alese din poeziile lui George Coșbuc. Poeții N.I. Herescu, președintele Societății Scriitorilor Români și Ion Pillat au declamat un ciclu de poezii originale închinat Ardealului.

Festivalul, pe lângă o înălțătoare manifestare literară și artistică, s-a soldat cu un beneficiu de 13.680 lei.

Cu tot entuziasmul stârnit de inițiativa *Ardealului*, totuși până la sfârșitul anului 1943, nu s-a putut aduna decât 600.000 lei. Suma necesară era însă de 1.200.000. Comitetul a făcut atunci apel la doamna Veturia Goga, soția lui Octavian Goga, care a intervenit pe lângă autoritățile de stat de la care a obținut suma așteptată. Monumentul și efigia poetului au fost încredințate sculptorului Ion Vlasiu. În vara anului 1944, monumentul a fost terminat, ziua dezvelirii fixându-se, la intervenția lui Gabriel Țepelea pe lângă Comandamentul cenzurii, pe data de 21 august, cu două zile înainte de insurecția salvatoare de la 23 august. Evenimentul l-am semnalat printr-un articol publicat în ziarul „Universul” sub titlul: *Semnificația lui Gh. Coșbuc în 1944*. Articolul, inspirat de cursul tragic al evenimentelor, era un grav apel la înțelegerea realității, la găsirea unei soluții spre viață, spre pace. În această atmosferă înfrigurată, deși ziua era senină, s-a ținut și festivitatea dezvelirii monumentului, la care au participat mii de refugiați, ziariști, scriitori, precum și o impunătoare delegație de academicieni: Dimitrie Gusti, Al. Lapedatu, Nicolae Bănescu, Victor Slăvescu. Au ținut cuvântări Ghiță Pop, președintele comitetului, Gabriel Țepelea, Constantin Hagea,

Vasile Netea. În încheierea cuvântării, ultimul orator, informat despre acțiunile puse la cale pentru răsturnarea regimului antonescian, a anunțat că aceasta este ultima manifestație a refugiaților ardeleni, ceasul eliberării apropiindu-se cu pași repezi.

Festivitatea s-a încheiat prin semnarea de către toți cei prezenți, în frunte cu academicienii menționați, a unei declarații de luptă neîncetată pentru eliberarea Ardealului.

În ziua următoare, Ghiță Pop și Vasile Netea au fost chemați la siguranță, manifestația, la care nu s-a strigat „Trăiască mareșalul”, fiind considerată drept o manifestație subversivă.

În timpul anchetei a intervenit însă actul de la 23 august, așa încât în locul drumului spre lagărul de la Târgu Jiu, căruia îi erau sortiți, cei doi inculpați s-au urcat pe noile baricade ridicate pentru doborârea nefastului Diktat.

Despre actul de la 23 august 1944 se va mai vorbi însă în aceste pagini.

Deocamdată ținem să precizăm că monumentul lui Coșbuc împreună cu osemintele sale, au fost ridicate în anii următori și așezate lângă monumentul lui Eminescu, împreună cu monumentul lui Caragiale, ridicat de regimul socialist, monumentul lui Caragiale fiind și el construit în aceeași formă ca și monumentul lui Coșbuc. Tăblița care s-a încrustat la 21 august pe monumentul lui Coșbuc, s-a păstrat însă intactă, ea amintind și astăzi tuturor trecătorilor că acest monument a fost ridicat din inițiativa ziarului *Ardealul* prin subscripția publică. Aceasta a fost una din cele mai frumoase realizări ale refugiaților ardeleni. O altă inițiativă de acest fel s-a luat la începutul anului 1943 pentru ridicarea unei troițe în comuna Cișag din județul Turda, sat aflat în apropierea însângeratei frontiere, în amintirea refugiaților căzuți pe câmpul de luptă. Din comitetul format pentru realizarea acestui scop, au făcut parte Const. Hagea, Ion Costea, Gabriel Țepelea, Iustin Ilieșiu, V. Copilu-Chiatră, Corneliu Coposu, Vasile Bucur, Ioan Popa-Zlatna, Ioan Domocoș, Vasile Netea, Ion Th. Ilea, Leon Bochiș, Gh. Moldovan și Vasile Iluțiu, directorul „Gazetei de la Turda”.

Sub prezidenția lui Liviu Rebreanu s-a constituit la 16 ianuarie 1943 și un comitet pentru premiarea, prin concurs, a celor mai reușite poezii dedicate masacrelor comise la Ip în anul 1940. Premiul I al concursului urma să fie de 10.000 lei, al doilea de 5.000 lei, al treilea de 2.500. Din comitet făceau parte, pe lângă Liviu Rebreanu, C. Hagea, Ion Chinezu, Corneliu Coposu, Ion Costea, Vasile Netea, Gabriel Țepelea.

Precipitarea evenimentelor a făcut ca mult așteptatul rezultat să nu se mai poată anunța.

Prin orientarea sa, prin intransigența și consecvența sa, și totodată prin valoarea colaborărilor sale, *Ardealul* a fost unul din cele mai cutezătoare ziare puse în slujba Transilvaniei, o biruință ziaristică dintre cele mai strălucite.

*

Bucureștiul, prin intensa viață culturală, literară, artistică și științifică, m-a pus totodată în contact cu o întreagă pleiadă de scriitori, artiști, savanți și oameni de cultură, care aveau să constituie o adevărată comoară a amintirilor mele.

Printre aceștia s-au aflat scriitorii Tudor Arghezi, Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, Ionel Teodoreanu, savanții – mă refer la cei cunoscuți în afară de Universitate – Ion Simionescu, Simion Mehedinți, Dimitrie Gusti, Ion Petrovici și atâția alții. Dau prioritate, din motive biografice, savanților.

Primul de care m-am apropiat, și cu care mă aflu în corespondență încă de la Cluj, a fost biologul și geologul Ion Simionescu, în acel moment președinte al Consiliului de administrație al Editurii „Cartea Românească” și președinte al Academiei Române, pe care, de câte ori mi-l amintesc – și mi-l amintesc adeseori – nu-l văd decât sub imaginea lui Miron Costin. Potrivit de statură, avea ca și acesta barba albă, obrajii rumeni, ochii pătrunzători și un mers sprinten, cu pași mărunți. Era înzestrat, ca și N. Iorga, de care îl legase o strânsă prietenie, cu o excepțională putere de muncă și o neîntrecută dragoste de drumeție. Cred că nici unul din cărturarii români nu cunoștea mai bine rotogolul României, și nici unul nu se oprise în mai multe locuri, cunoscând deopotrivă atât vechea țară cât și Ardealul, Banatul, Bucovina și alte regiuni. Străbătuse cu bastonul în mână toate câmpiile și urcase toate piscurile, înregistrând și savurând pretutindeni farmecul pitorescului românesc.

Descrierile și evocările sale de călătorie, luându-se la întrecere cu Al. Vlahuță, M. Sadoveanu, sau Calistrat Hogaș, sunt nenumărate. A publicat în 1925 și o prezentare a tuturor orașelor din România. Era totodată un îndrăgostit de viața și tradițiile vetrelor țărănești, de graiul neaoș românesc, de trăsăturile eroice ale poporului român, de marile sale energii spirituale, de creațiile sale în toate domeniile. A condus timp de mai mulți ani marea colecție enciclopedică populară *Cunoștințe folositoare*.

Nu știu dacă a scris poezii, dar poezia se simțea, proaspătă și senină, în toate scrierile sale.

Tocmai în perioada stabilirii mele la București I. Simionescu publica în serie marile sale sinteze geografice și turistice: *Pitorescul României*, vol. I; *Între Dunăre și Mare* (1939); II. *În lungul graniței* (1939); III. *Pe drumul apelor mari*; IV. *Prin Munții noștri*; V. *Printre dealuri și câmpie* (1944).

În timp de câțiva ani toate acestea au cunoscut mai multe ediții.

Prin revista *Vremea* le-am adus și eu omagiul unei cronici.

Se pare că lucrările mele publicate până atunci i-au plăcut, fiindcă de la întâiul contact mi-a arătat o cordială bunăvoință.

Știind că, fiind refugiat, aveam desigur anumite dificultăți, îndată după cunoștința făcută mi-a oferit să fac la *Vremea* cronică informativă a tuturor cărților editate de „Cartea Românească”, urmând ca pentru fiecare 10 rânduri să mi se achite 200 lei. Sprijinul era cu totul neașteptat și din cale afară de generos. Odată cu acest aranjament a dat dispoziții să mi se trimită întotdeauna acasă, prin curier, toate aparițiile, acestea alcătuind baza noii mele biblioteci, cea veche rămânându-mi la Deda.

La sfârșitul lui februarie m-am pomenit pe neașteptate cu o scrisoare prin care mă invita să trec pe la el – lucra încă, deși era pensionar, în cabinetul de la Universitate – și să-i aduc totodată o fotografie și câteva date bibliografice, fiindcă intenționează să-mi dedice numărul de pe luna martie al „Buletinului Cărții Românești”. Editura tipărea atunci un buletin care apărea lunar, fiecare număr fiind dedicat unui scriitor. Numărul pe martie urma să cuprindă biografia mea. Peste câteva zile aveam surpriza de a vedea vitrina mare a librăriei „Cartea Românească” decorată cu zeci de exemplare din buletinul amintit, biografia mea fiind scrisă de însuși Ion Simionescu. Aceasta a fost prima mea biografie, autor al ei fiind un savant de cel mai înalt prestigiu românesc.

E ușor de închipuit emoția și bucuria ce-am simțit văzând acest număr din buletin. O emoție asemănătoare nu mai simțisem din toamna anului 1925, când îmi apăruse în revista *Îndemnul* de la Târgu-Mureș cea dintâi poezie.

În iulie 1943 a împlinit 70 de ani. Era mereu rumen și mereu activ. Pe lângă substanțialele sale tratate de geologie, paleontologie, geografie (*Țara noastră*, 1937, *Fauna României*, 1938), continua să publice numeroase articole turistice și culturale – îndeosebi la ziarul *Timpu* – și să rostească conferințe atât în București, cât și în diferite orașe ale țării. Munca intensă nu-l obosea nici o clipă.

Printre cei care l-au omagiat cu prilejul aniversării am fost și eu. Îndată după sărbătorirea organizată de Academia Română, m-a invitat să stăm de vorbă într-o strictă intimitate la locuința sa din str. Londrei.

Câte nu mi-a povestit atunci despre Spiru Haret, al cărui colaborator fusese, despre Nicolae Iorga, pe care l-a admirat de-a lungul întregii sale cariere, și a cărui asasinare o considera drept cea mai cumplită crimă săvârșită pe pământul românesc, despre marii învățători ai generației sale, Ion Mihalache, D.V. Toni, Teodor Iacobescu. Scrisa frumos și povestea cu însuflețire.

Prima măsură luată de acesta la editură a fost ștergerea mea de pe tabloul de gratuități al „Cărții Românești”.

Admirația mea pentru frumosul și harnicul bătrân a rămas intactă. În 1973 am publicat la Editura turistică o antologie din lucrarea sa intitulată *Munții noștri*.

Am voit să contribui prin aceasta la cunoașterea patriotismului și a fecunde sale activități de către generațiile mai noi.

Ani și ani în lumea didactică, numele profesorilor Ion Simionescu și Simion Mehedinți au circulat în cea mai strânsă asociație. Nu pentru prietenia dintre ei – care n-a fost întotdeauna exemplară – ci pentru identitatea preocupărilor exemplare – arătat învățământului satelor lor, pentru devotament – de astă dată și culturii populare, pentru hărnicia lor nepuizabilă.

Deși de specialități diferite – geologia, paleontologia și biologia la cel dintâi, geografia și etnografia la cel de-al doilea – totuși ambii au militat pentru aceleași obiective: ridicarea vieții satelor, afirmarea specificului național. Amândoi, autori și a numeroase manuale, și-au meritat pe deplin numele de pedagogi ai națiunii.

Era firesc, deci, ca apropiindu-mă de cel dintâi, să-l caut și pe al doilea.

Ca și Ion Simionescu, S. Mehedinți, originar din Soveja, era la stabilirea mea în București pensionar. Contactul s-a putut realiza deci cu destulă ușurință, bătrânului, care locuia atunci pe str. Dimitrie Racoviță nr. 12, plăcându-i conversațiile cu tineretul. Mai înalt și mai zvelt decât I. Simionescu, S. Mehedinți avea o figură mai severă, încheiată cu o bărbuță ascuțită; ochii îi erau puternic albaștri, glasul puțin precipitat, iar umbletul ager. Retras din învățământ, unde pregătise o întreagă serie de geografi și etnografi, în frunte cu Vintilă Mihăilescu, succesorul său la catedră, S. Mehedinți își continua însă cu o neobosită râvnă activitatea științifică, fiind unul din principalii membri ai secției științifice a Academiei Române.

XXIV

Fiindu-i vecin – locuiam atunci pe strada Sf. Ștefan – îl vedeam plimbându-se adeseori pe strada din fața casei, fapt care m-a determinat într-o seară să-i cer permisiunea de a-i vorbi. Pretextul abordării a fost lucrarea *Qu'est – ce que le Transylvanie?* Care apăruse tocmai atunci ca un extras de peste o sută de pagini în „Buletinul Societății Române de Geografie”, constituind un răspuns din cele mai categorice nefastei sentințe fasciste de la Viena. În lucrarea menționată se aflau și câteva pagini consacrate străvechiului olărit – cu o vechime de peste 3.000 de ani – din

comuna mea natală, Deda, de pe Mureș. Aveam deci despre ce să-i vorbesc și totodată să-l antrenez într-o discuție care să-i facă și lui plăcere. Acesta a fost începutul. Relațiile s-au strâns apoi și mai mult după ce s-a mutat în str. Berzei în casele ginereului său, istoricul Constantin C. Giurescu. Cum la acesta mergeam foarte des, profitam de ocazie pentru a urca și la Mehedinți, care locuia la etaj. Uneori cobora el însuși în biroul lui Giurescu, discuțiile purtându-se fie în trei, fie numai între mine și el, când Giurescu era plecat.

Mehedinți avea atunci 76 de ani și fusese unul din cei mai străluciți discipoli ai lui Titu Maiorescu, fiind astfel, ca și acesta, membru al Partidului Conservator. Cunoscuse îndeaproape pe P.P. Carp, pe Al. Marghiloman, Take Ionescu și Nicolae Filipescu, și totodată pe „maiorescienii” generației sale: P.P.Negulescu, C. Rădulescu-Motru, Ion Petrovici, I. Rădulescu-Pogoneanu. El fusese totodată puternic amestecat în frământările studenților din București de la sfârșitul secolului al XIX-lea, din care s-a născut Liga culturală pentru unitatea culturală a tuturor românilor, avusese legături cu Ion Slavici și Vasile Lucaciu și cu atâția alți ardeleni de marcă ai timpului. În 1895 a vizitat și el pe memorandiștii întemnițați la Seghedin. Între anii 1907 – 1923, i s-a încredințat conducerea revistei *Convorbiri literare*.

Pentru mine a fost unul din cele mai bogate izvoare de informații istorice asupra perioadei care a precedat Unirea din 1918. Pentru Mehedinți omul cel mai înalt al culturii românești a fost Titu Maiorescu, exemplul și ideile lui continuând să-l călăuzească. Pentru ieșirea din criza culturală în care credea că ne aflam în 1942 – 1943, el nu avea altă soluție decât cea maioresciană: *Înapoi la Maiorescu*, fapt ce a determinat o drastică ripostă antimaioresciană din partea lui Tudor Arghezi.

În conflictul dintre P.P.Carp și Titu Maiorescu, s-a afiliat acestuia din urmă, convins fiind că, deși era un mare caracter, P.P. Carp era lipsit totuși de tactul politic necesar. Aprecia cu severitate conduita morală a aderenților lui Take Ionescu. Detesta pe Nicolae Iorga pentru exploziile și inconsecvențele sale. Stimase pe Vasile Lucaciu, asupra manifestărilor oratorice ale căruia mi-a făcut prețioase precizări. Vasile Lucaciu, îmi spunea Mehedinți, vorbea foarte ardeleneste, întrebuițând numeroase expresii provinciale, care făceau pe ascultătorii săi din București ca ascultându-l să zâmbescă în mod ironic. Dar aceasta numai la începutul unei cuvântări, fiindcă îndată ce „leul de la Sisești” intra în fondul expunerii, înflăcărea patriotică îl făcea să se înalțe pe adevărate culmi de gândire și elocvență, în fața cărora zâmbetele lor se transformau în torente de aplauze. El era, după ce trecuse prin atâtea închisori, simbolul Transilvaniei, profetul ei.

După moartea lui Maiorescu, Simion Mehedinți se alipise tare de Al. Marghiloman, și a fost ministru al instrucțiunii în guvernul acestuia în 1918.

A regretat însă imens felul în care au fost publicate notele sale politice din anii 1897 – 1924. Mi-a explicat și motivul. Al. Marghiloman lăsase aceste note, care cuprindeau cinci volume, în păstrarea nepotului său, Phereckide, care trebuia să le publice în mod integral.

Phereckide le-a arătat însă lui I.I.C. Brătianu, adversarul de o viață al lui Marghiloman, iar acesta a eliminat din ele tot ceea ce nu convenea politicei sale. În felul acesta, notele lui Marghiloman au fost lipsite tocmai de partea lor cea mai personală, și poate cea mai utilă istoriei politice a țării.

S. Mehedinți avea o mare admirație pentru cărturarii „Școalei ardelenе”. Și acum, ajuns la bătrânețe își amintea cu indignare de faptul că unul din profesorii săi de la „Sf. Sava” îi făcuse în nu știu care clasă o lecție mediocră despre Gheorghe Șincai, studiat de el mai târziu printr-o altă optică.

Deși devenit septuagenar, Mehedinți se gândea mereu la noi lucrări. Una din ele, pe care n-a ajuns să o termine, urma să se numească *Genealogia științelor*. Îi plăcea să povestească cu multă încântare întâmplări din Vrancea copilăriei sale. Un haiduc din vremuri îndepărtate, îi apărea mereu în amintire. Îi știa și cântecul popular pe care într-o seară mi l-a recitat și mie. Iată-l:

*Tinerețe c-ale mele,
Se mira lumea de ele.
Șapte ani am fost haiduc
Și la vară iar mă duc.*

A murit în 1962 în vârstă de 93 de ani.

Opera lui fundamentală rămâne *Terra – introducere în geografie ca știință* (2 volume, f.a.) și *Coordonatele etnografice* (1930).

*

Pe Dimitrie Gusti, întemeietorul școlii sociologice românești, așa cum I. Simionescu fusese întemeietorul școlii biologice, iar S. Mehedinți al celei geografice, l-am cunoscut în vara anului 1932, pe când era ministru al instrucțiunii publice în cabinetul Al.Vaida-Voevod. Până atunci, cu toată marea lui faimă, nu-l văzusem niciodată. Cunoștința s-a produs în orașul Gheorgheni, unde Gusti venise să studieze părțile Mureșului de sus în vederea organizării unor echipe destinate cercetării vieții românești din această regiune și îndeosebi satul Voșlab (astăzi Voșlăbeni), unul din cele mai reliefate sate românești, aflat în apropierea izvorului Mureșului.

Odată cu el, însoțindu-l, venise și scriitorul Cezar Petrescu, precum și câțiva din colaboratorii săi din munca sociologică, Traian Herseni, Anton

Golopenția și alții. Printre cei care i-au fost prezentați cu această ocazie am fost și eu, ca tânăr publicist, care urcasem cu grăbire de la Deda pentru a-l vedea pe ministru și pentru a mă iniția în preocupările lui de activitate culturală și sociologică.

În timp ce S. Mehedinți avea aproape întotdeauna o figură gravă, lipsită de zâmbet, Dimitrie Gusti, având o figură senină, zâmbea aproape întotdeauna. Singura trăsătură mai severă a feței i-o dădeau ochelarii Zwiker. Figura îi era rumenă, cu obraji bine reliefați. Mijlociu ca statură, Gusti avea un mers legănat, cu mișcări încete. Din întreaga înfățișare sa radia cordialitatea, afecțiunea.

La banchetul ce i s-a oferit am îndrăznit și eu să rostesc câteva cuvinte, având satisfacția de a primi strângerea de mână a ministrului.

După masă s-a organizat o expediție la Voșlab, la care, urcat într-una din mașini, am participat și eu. La Voșlab i s-a făcut o primire dintre cele mai entuziaste. Pe lângă poarta de primire de la capătul satului, unde a fost întâmpinat de aproape toți voșlobenii, la toate casele se arboraseră drapelul tricolor, ștergare și cununi de flori; gardurile și pridvoarele erau împodobite cu covoare lucrate de gospodinele locului.

Satul are o certă origine moldoveană, biserica sa, datând de la începutul secolului al XVII-lea, fiind inaugurată în 1724 de către episcopul Sava de la Roman. Antimisul bisericii dovedește în mod concludent originea și vechimea sa. De origine moldovenească sunt și porturile voșlobenilor.

Adunați la școală țărani au ascultat cu o vie satisfacție cuvintele marelui savant, care le-a anunțat programul său de lucru pentru ridicarea culturală a satelor. Pășurile și doleanțele lor au fost ascultate cu atenție și dragoste. Cercetarea monografică avea să se întreprindă mai târziu.

În anul următor, în septembrie, aveam să-l văd din nou, de astă dată la Brașov, unde venise la Adunarea generală a Asociațiunii pentru literatura și cultura poporului român. La această adunare, una din cele mai impunătoare ale „Astrei” după Unire, au participat și N. Iorga, Iuliu Hațieganu, Gh. Bogdan-Duică, Sextil Pușcariu, Ioan Lupaș și alți academicieni și profesori universitari ardeleni. Dimitrie Gusti era încă ministru. În această calitate el elaborase un proiect de fuzionare a tuturor marilor asociații culturale ale țării – Asociațiunea de la Sibiu, Liga culturală de la București, Societatea literară de la Cernăuți, Fundațiile Regale ș.a. – pentru a constitui astfel un singur organism, cu un singur program. N. Iorga, în calitate de președinte al „Ligii culturale”, susținut și de frunzașii „Astrei”, a combătut însă proiectul cu multă energie, fapt ce l-a făcut pe Gusti să părăsească Brașovul îndată după prima zi de dezbateri. La 13 noiembrie, odată cu demisia guvernului Vaida, va înceta și ministeriatul său.

La proiectul unificării societăților culturale el nu avea să renunțe însă, proiectul urmând să fie realizat în 13 octombrie 1938 prin Legea Serviciului Social, al cărui președinte a fost numit Dimitrie Gusti. Deși societățile amintite își păstrau ființa statutară și specificul activității, totuși ele aveau acum o direcție unitară și un program cultural comun. *Astra* primise sarcina de a aplica în Ardeal și Banat programul Serviciului Social. În județul Mureș, care avea două puternice despărțăminte ale „Astrei” – Târgu-Mureșul și Reghinul – programul Serviciului Social urma să fie realizat de profesorul Ion Bozdog de la Târgu-Mureș și de medicul Eugen Nicoară de la Reghin, alături de care urma să acționez și eu. Lucrul a început cu mult elan, noi neavând decât să ne continuăm vechea tradiție a despărțământului.

Peste numai un an, din motive politice, legea Serviciului Social a fost însă suspendată, profesorul Gusti căzând în dizgrația lui Carol al II-lea.

Între timp, pe lângă lucrările mai vechi, el publicase, altele noi – *Sociologia militans* (1935), *Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii* (2 vol. 1939) – înființase *Muzeul satului românesc* din București, organizase standurile românești la expoziția internațională de la Paris (1937) și apoi de la New York (1939), participase la diferite congrese de sociologie, impunându-se ca unul din cei mai renumiți sociologi contemporani. La Paris adunase în jurul expoziției noastre floarea intelectualității românești aflate în Franța: George Enescu, Constantin Brâncuși, Elena Văcărescu, Theodor Palladi.

În 1936 a înființat revista *Sociologia românească*.

În această publicație a apărut una din cele mai judicioase cronici, semnată de Traian Herseni, asupra culegerii de folclor *Murăș, Murăș, apă lină*, publicată la Reghin în 1936 de mine împreună cu Eugen Nicoară.

Sosit la București, nu puteam să nu-l caut și pe Dimitrie Gusti, mai ales prin activitatea mea de la Căminul „Avram Iancu” al refugiaților ardeleni, al cărui sediu era la Muzeul satului românesc, ctitoria sa. L-am întâlnit deci adeseori la manifestațiile căminului și, umblând fie singur, fie însoțit de O. Neamțu pe aleile satului și, evident, în primul rând am vorbit despre problemele refugiaților, el cunoscând bine părțile de nord ale Ardealului, unde echipele sale lucraseră în diferite sate din județele Năsăud, Maramureș, Sătmar. Vizitase el însuși Sighetul și trecuse și la românii din Cehoslovacia.

Nici o clipă nu s-a îndoit de caducitatea Diktatului de la Viena și privea cu mare satisfacție activitatea protestatară a refugiaților. Îl avea foarte drag pe Justin Handrea, conducătorul căminului.

Dictatura antonesciană îl indispunea mult. În 1941 primise invitația de a conduce catedra de sociologie la *New School for Social Research* din

New York, dar ministrul instrucțiunii publice, generalul Rosetti, i-a refuzat aprobarea. Dispoziția luată l-a mâhnit mult, fiindcă l-a lipsit de posibilitatea de a desfășura acolo o întinsă propagandă pentru Transilvania. Avea în Statele Unite legături puternice, și cunoștea personal, din 1937, pe însuși președintele Franklin Dellano Roosevelt.

Pe biroul său de lucru a stat mulți ani fotografia cu dedicație a președintelui american.

Organizând în 1942 la revista *Vremea* o anchetă asupra problemelor învățământului, printre cei chestionați, alături de profesorul P.P. Negulescu, fost și el ministru al învățământului, a fost Dimitrie Gusti. Cu această ocazie mi-a oferit împreună cu o binevoitoare dedicație ultima sa lucrare: *La science de la réalité sociale. Introduction à un système de sociologie, d'é...que et de politique* tipărită la Paris în anul precedent. Numita lucrare reprezintă o expunere exactă asupra gândirii sale sociologice.

După moartea lui I. Simionescu, în 1944, a fost ales președinte al Academiei. În această calitate a rostit *Cincisprezece elogii academice*, consacrate academicienilor dispăruți, printre care se aflau V. Pârvan, N. Iorga, Liviu Rebreanu.

Ultima dată l-am văzut la locuința sa în anul 1949. În subsolul acesteia avea o vastă bibliotecă, unde își avea instalat și biroul de lucru. De obicei mă primea cu zâmbetul pe buze. Acum l-am găsit însă întristat având pe birou 20 – 30 de cărți.

- Ce faceți, domnule profesor?

- Dragul meu, va trebui să părăsesc în curând această locuință și, neputând să-mi iau cu mine și biblioteca, m-am hotărât să decupez toate paginile cu dedicație pentru a le lega într-un volum unitar. Cu atât voi pleca din această bibliotecă. Semnatarii dedicațiilor, pe lângă scriitorii și savanții români, erau marii sociologi și filosofi ai lumii, numeroși admiratori ai activității sale mondiale.

Ultima îndeletnicire a marelui învățat și animator al culturii românești m-a îndurerat profund.

În curând profesorul s-a mutat apoi la unul din foștii săi colaboratori, profesorul Constantin Marinescu.

A decedat într-o tristă izolare în anul 1955.

*

Unul din cele mai plăcute momente intelectuale ale perioadei refugiului a fost audierea voluntară a cursurilor de filosofie ale profesorului Ion Petrovici.

Îl urmăream de mult, citisem aproape tot ceea ce scrisese. Îi citisem îndeosebi culegerea de discursuri intitulată *Momente solemne*

(1927). Două din discursurile aflate în această culegere, discursul rostit la Iași în biserica Banu, în primăvara anului 1918 la înmormântarea lui Barbu Delavrancea, și cel ținut la Ateneul Român din București în 1922, la catafalcul lui Take Ionescu – mi s-au părut, și mi se par și astăzi, mai mult decât fermecătoare și captivante. Sunt sublime.

Arareori un orator român – și nici măcar Delavrancea și Take Ionescu, socotiți ca maestri ai genului – s-a urcat pe culmi atât de înalte ca cele escaladate atunci de Ion Petrovici; arareori elocința românească s-a întruchipat într-un curcubeu de imagini și metafore mai tulburătoare decât ale acestuia. Vibra în ele – și mai ales în primul – nu numai o profundă iubire și un adânc respect pentru cei evocați, dar totodată și un pilduitor patriotism, și o formă artistică neîntrecută.

Un adevărat model al panegiricului.

Discursul lui Petrovici la înmormântarea lui Delavrancea s-a reliefat cu atât mai mult, cu cât la această tristă ceremonie a vorbit și Octavian Goga, care avea o solidă reputație de orator, dar care a fost întrecut cu această ocazie de către confratele său mai tânăr și mai puțin apreciat până atunci.

Le-am citit de atâtea ori pe amândouă, încât într-o vreme aproape că le știam pe de rost. Am regretat întotdeauna că aceste opere ale elocinței românești n-au fost înregistrate – cum se obișnuiește astăzi – pe o bandă de magnetofon pentru ca și generațiile următoare să se poată bucura nu numai de lectura lor, ci și de ascultarea glasului celui care le-a rostit.

[XXV - XXVI]

Ion Petrovici fusese, după marile serii ale lui C. Rădulescu-Motru și P. P. Negulescu, unul din ultimii elevi străluciți ai lui Maiorescu. L-a urmat ca profesor, ca filosof, ca orator. Pentru el, Maiorescu personifica toate harurile elocinței. Și a căutat tot timpul să și le însușească, să le fructifice, să le continue. Unul din foștii săi colegi mi-a povestit că admirația lui Petrovici pentru Maiorescu era atât de accentuată, încât, ca student, nu se ferea nici măcar de mimetismul care putea să-l facă ridicol. Se știe că Maiorescu la orele sale de seminar obliga pe studenți să vorbească în mod liber pentru a se putea forma ca vorbitori de catedră, și chiar ca oratori. Evident, pentru toți modelul nu putea fi decât însuși profesorul. Cu toții căutau deci să-l imite, după posibilități, cât mai perfect. Nici unul nu izbutea să o facă însă cu râvna și siguranța lui Ion Petrovici, căruia nu-i scăpase nici un amănunt din arta de a vorbi a maestrului. Maiorescu avea un barbișon franțuzesc pe care în anumite momente, în timpul expunerii, și-l mângâia cu multă tandrețe. Petrovici a reținut amănuntul, și atunci când i-a

venit momentul să vorbească, după câteva minute, deși el nu avea barbișon, și nici măcar bărbuță, a început și el să-și mângâie barba, cu toate că aceasta era proaspăt bărbierită. Gestul a fost înregistrat spontan de către colegii prezenți, care au izbucnit într-un adevărat torent de râsete. Se spune că însuși Maiorescu – om grav prin definiție – ar fi râs cu o deosebită poftă. Petrovici și-a continuat însă în mod imperturbabil expunerea, având satisfacția ca la urmă, pentru claritatea ideilor și pentru timbrul vocii, să se vadă felicitat de maestru.

Cu o râvnă ca aceasta s-a aruncat apoi în viața publică, izbutind ca în câțiva ani, ca profesor la Universitatea din Iași, să se impună ca un orator de incontestabile posibilități.

Petrovici a studiat de altfel în mod temeinic oratoria română, și a scris studii fundamentale despre oratoria lui Titu Maiorescu, a lui P.P. Carp, Al. Marghiloman, Take Ionescu și a altora, el fiind unul din cei mai stăruitori analiști ai genului.

Urmând pe Maiorescu și în politică, după moartea acestuia, ca și Mehedinți, Petrovici s-a apropiat de Marghiloman, rămânând strâns legat de acesta. În 1918 era director general al teatrelor, calitate în care a vorbit la căpătâiul lui Delavrancea, și apoi în 1921, ca și alți conservatori, membru al Cabinetului generalului Averescu. În numele acestui cabinet a vorbit la înmormântarea lui Take Ionescu.

Eu l-am ascultat întâia oară în anul 1932, la Reghin, la o adunare populară, unde însoțise pe Octavian Goga al cărui aderent politic era. Și de astă dată au vorbit amândoi. Goga mi-a provocat entuziasmul de totdeauna – îl mai auzisem vorbind – dar Ion Petrovici mi-a produs, după câte citisem despre el, o neașteptată decepție, Goga îl întrecuse cu mult. Decepția se datora faptului că Petrovici, așa cum aveam să constat mai târziu, nu era orator, ca și Titu Maiorescu, de adunări populare, ci de Universitate, de Academie, de Parlament, unde putea face apel la toate bogatele sale resurse intelectuale, la logică, la spirit și totodată la elegantul său stil literar.

Or, la Reghin, trebuia să vorbească despre conversiunea datoriilor agricole, despre prețul cerealelor și al vitelor, lucruri care în loc de metafore cereau cifre, statistici, soluții, și totodată un limbaj specific. Take Ionescu și Delavrancea făceau față și în astfel de situații, putând vorbi, cu succes ca și Goga, la orice fel de adunări, dar Petrovici nu avea astfel de aptitudini.

La adevăratul său nivel aveam să-l văd abia în toamna anului 1938 la Tg.Mureș, unde, cu ocazia unui congres cultural, a vorbit despre Octavian Goga, care decedase cu câteva luni mai înainte și de care Petrovici fusese legat printr-o strânsă prietenie. Era a doua sa evocare, fiindcă prima o făcuse la radio în seara zilei de 14 mai 1938. În evocarea rostită aici în sala mare a Palatului Culturii, având în față un public de intelectuali, am regăsit

o bună parte din accentele sale din cele două discursuri cunoscute. Goga fiind și el un subiect care putea înălța aripile elocinței sale. Abia atunci am putut asculta pe adevăratul orator. Discursul a avut și emoționante accente biografice. Printre altele, Petrovici a evocat la Târgu-Mureș și una din ultimele sale convorbiri cu Octavian Goga. Era la Botezul din 1938 când întreg guvernul, - Goga era acum prim-ministru – împreună cu Suveranul, trebuia să participe la ceremonia tradițională a aruncării crucii în Dâmbovița. Gerul era mare – un adevărat ger al Bobotezei.

- Am înghețat, i-a spus Petrovici apropiindu-se de Goga, care și el îndura gerul cu greutate.

- Numai de am îngheța și la anul, i-a răspuns acesta, făcând aluzie la ipoteza duratei guvernului până în anul viitor.

Precum se știe, guvernul Goga n-a durat decât 40 de zile, după care, la câteva luni, a survenit și moartea năprasnică a poetului.

Prin moarte acesta a înghețat astfel pentru totdeauna, așa cum se exprimase la ceremonia Bobotezei.

În urma acestui discurs au început totodată și relațiile mele personale cu Ion Petrovici, fiindcă unul din amicii mei, Ion Gorea, a stenografiat discursul consacrat lui Goga pe care l-au publicat apoi imediat în revista *Viața ilustrată* de la Cluj, pe care o conducea episcopul Nicolae Colan.

Evident, un număr din exemplarul respectiv a fost trimis fără întârziere oratorului, care ne-a mulțumit călduros mărturisind că discursul nu fusese decât o improvizație, fără a avea nici o filă scrisă.

În momentul în care, ajuns acum la București, i-am făcut prima vizită și i-am amintit de întâmplarea de la Târgu-Mureș, Petrovici și-a adus aminte de acest episod și m-a invitat să mai trec pe la el. Oratorul locuia atunci în strada Vasile Conta. Mai mult decât acasă, m-am dus să-l văd la Universitate, unde i-am ascultat cursurile cu o adevărată voluptate. Amfiteatrul „Odobescu” în care își ținea Petrovici cursurile, era întotdeauna arhiplin. Majoritatea nu o alcătuiau însă studenții, care trebuiau să se retragă în fundul amfiteatrului, ci publicul venit din oraș, profesori, scriitori, funcționari care apăreau pe culoare cu mult înainte de venirea profesorului, și își căutau scaune pe unde puteau găsi. O parte rămâneau totdeauna în picioare.

La ora fixată, profesorul își făcea apariția fără nici un minut de întârziere. Îmbrăcat întotdeauna elegant, fără ostentație însă, Petrovici intra apăsând puțin pe piciorul drept. Fără a fi corpolent, era totuși înclinat spre o anumită masivitate, având fruntea înaltă, olimpiacă, fața prelungită și ochii strălucitori. În tinerețe, după propria lui mărturisire, fusese zvelt și îi plăcuse mult dansul. Vorbea măsurat și cald. Își expunea cursurile

întotdeauna liber, nuanțându-și ideile și cuvintele cu o ușoară mișcare a brațelor. În anii 1941 – 1943, deși era ministru, n-a absentat niciodată, făcând un curs de istoria filosofiei a secolului al XVIII-lea și al XIX-lea: Kant – marele izvor al gândirii sale -, Hegel, Fichte, Schopenhauer, Schelling. Punea un mare preț pe reconstituirea social-politică a epocii, pe ideile ei conducătoare, pe evenimentele și literatura ei, filosoful prezentat fiind o componentă cardinală a timpului. Vocea îi era melodioasă, muzicală, cu accente de violoncel, cuprinzând o înaltă gamă de intonații captivante. Știa că place și căuta să placă tot mai mult. Era grav și olimpiian ca un sacerdot la amvon.

În 1942 a împlinit 60 de ani. Numeroase reviste i-au dedicat numere omagiale. Printre acestea, la începutul anului următor, a fost și revista pe care în acel moment o conduceam eu împreună cu amicii mei, Mihai Isbășescu, Aurel Cosmoiu, Pericle Martinescu, Constantin Micu: *Dacia Rediviva*.

Am profitat de acest prilej pentru a scrie un articol intitulat *I. Petrovici, oratorul*. Amicii mei au scris despre I. Petrovici filosoful, pedagogul, scriitorul, omul. După citirea numărului, mi-a comunicat că ceea ce i-a plăcut mai mult a fost partea privitoare la orator.

De altfel, el credea că nimic nu-l distinge mai mult de contemporanii săi decât elocința. În timpul când, prin anii celui de-al cincilea deceniu al secolului nostru, avea să execute la Aiud o anume sentință, în fiecare zi la ora patru ținea pentru tovarășii săi de celulă o expunere cu caracter filosofic sau literar, aceasta pentru a-și menține memoria și vocea. Urca acum către șaptezeci de ani. La aceste comunicări un țăran din părțile Teiușului, venea întotdeauna și se apropia de profesor pentru a nu-i scăpa nici un cuvânt. Intrigat de această atenție, Petrovici l-a întrebat într-o zi cu multă curiozitate: Dar d-ta, baciule, pricepi ceva din ce spun eu aici?

- Ba, domnule profesor, i-a răspuns țăranul, eu nu pricep nimic din ce spuneți d-voastră, *dar îmi place cum spuneți*.

- Aha! a gândit Petrovici – lucru mărturisit de el însuși după eliberare – *e un succes de tenor, nu de filosof*.

Precizarea țăranului i-a făcut cea mai mare plăcere.

- Să știi, mi-a spus în continuare, că și acum dacă aș vorbi în public – trecuseră zece ani de când își întrerupsese activitatea oratorică – tot așa aș vorbi ca și altădată.

Lucrul avea să se verifice fără întârziere, când Casa de cultură a sectorului VII, la inițiativa prietenului meu ziaristul Paul Teodorescu l-a invitat să țină o conferință comemorativă despre Titu Maiorescu. A acceptat cu multă plăcere, iar la conferință nu numai că sala s-a completat până la

refuz, dar multă lume a rămas să-l asculte din curte, prin megafon, și chiar din stradă. Pe lângă cunoscuții de altădată, a venit să-l asculte mai ales tineretul, noile generații voind și ele să știe cine și cum a fost Maiorescu și totodată cum vorbește Ion Petrovici.

A fost ultimul lui succes.

În 16 februarie 1972 – după ce publicase două volume de memorii (*De-a lungul unei vieți* și *Prin meandrele timpului*), a murit în vârstă de aproape 90 de ani.

Cea mai scumpă amintire lăsată mie de Ion Petrovici a fost o măgulitoare dedicație pe volumul *Momente solemne* (ediția 1943) bogat în atâtea maxime subliniate de el însuși. În această ediție, pe lângă evocările lui Delavrancea și Take Ionescu, se cuprindeau acum și evocările lui Duiliu Zamfirescu, Octavian Goga, Nicolae Titulescu.

Acum câțiva ani Vasile Vetișan i-a consacrat o teză de doctorat.

*

În această perioadă am asistat și la un scandal literar; la un mare scandal literar; scandalul provocat de apariția *Istoriei literaturii române de la origini și până în prezent*, opera fundamentală a lui G. Călinescu.

Lucrarea avea, precum se știe, aproape o mie de pagini și numeroase portrete și facsimile. Ea fusese tipărită pe hârtie specială la editura Fundației Regale, responsabil de apariția ei fiind profesorul Alexandru Rosetti.

Pe piață cartea fusese pusă în iunie 1941, concomitent cu intrarea României în războiul antisovietic. Niciodată până atunci nu mai apăruse la noi o asemenea lucrare, ea întrecând tot ce se realizase în acest domeniu. Istoriile literare scrise de N. Iorga, Sextil Pușcariu, E. Lovinescu, rămăseseră cu mult în urmă. Ea aducea nu numai un aspect grafic de o masivitate neobișnuită, ci totodată și o concepție nouă, originală, care de atunci și până astăzi, domină necontenit spațiul istoriei literare românești, impunându-se ca una din operele principale ale culturii noastre.

În 1982 ea a apărut în două noi ediții, totalizând zeci de mii de exemplare, iar cererile pentru dobândirea ei și pentru noi tiraje sunt din ce în ce mai stăruitoare.

Totuși, la apariția ei, lucrarea a fost considerată ca un adevărat scandal, unii din detractorii cărții cerând nu numai interzicerea ei imediată, ci totodată și excluderea din învățământ a lui G. Călinescu (pe atunci profesor la Universitatea Iași), cât și a lui Al. Rosetti, profesor la Universitatea din București.

Nici opera și nici autorul și editorul ei n-au fost cruțați de nici o insultă și de nici o blasfemie. Campania a ținut mai multe luni și nu s-a potolit nici după ce lucrarea – în mod provizoriu – a fost retrasă din comerț.

Începutul agresiunii, invocându-se motive antisemite, l-a făcut revista de dreapta *Chemarea vremii*, aflată sub direcția profesorului Ion Sângeorgiu, care, sub pseudonimul Layolu, a publicat, sub același titlu, o întreagă serie de atacuri violente numind lucrarea lui Călinescu o *Ardealul*.

Alături de *Chemarea vremii*, a luat atitudine în mai multe articole și ziarul *Porunca vremii*, pentru care opera lui Călinescu nu era decât o *carte de scandal*, care nu e decât o *ofensă* adusă națiunii române. Într-unul din aceste articole se cerea eliminarea lui G. Călinescu și din rândul Societății scriitorilor și totodată obligația pentru Al. Rosetti de a despăgubi editura de cheltuielile făcute cu tipărirea lucrării.

Prin N. Georgescu-Cocoș, semioficiosul guvernului antonescian, *Unirea*, s-a aliat și el campaniei împotriva lucrării, arătându-se că aceasta constituie o *impietate* pentru literatura română. Printre detractori s-a ivit și Pamfil Șeicaru, care i-a dedicat o pagină în ziarul *Curentul* pentru a-i sublinia nulitatea. În unele reviste cartea a fost socotită ca o *nerușinată istorie a literaturii române*. În altele a fost prezentată ca un adevărat „act de demență”. Evident, lucrarea a avut și susținători, sau măcar critici obiectivi. Cel mai prestigios dintre ei a fost E. Lovinescu, care a susținut-o, considerând-o ca o lucrare *de geniu*, atât în fața cenaclului său, cât și prin coloanele revistei *Cuvântul literar*. Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Ion Vinea, Mihai Ralea au criticat și ei unele părți din ea, sau anumite puncte de vedere, fără a se coborî la diatribe. Prin coloanele ziarului *Viața*, ziarul lui Liviu Rebreanu, cartea a fost susținută cu pasiune și de scriitorul Dan Petrașincu. Bătrânul scriitor I.Al.Brătescu-Voinești a sprijinit și el campania dezlănțuită. Cei care s-au solidarizat total cu G. Călinescu au fost elevii săi de la Iași, Al. Piru, G. Ivașcu, Adrian Marino, care au susținut nu numai principiile estetice călinesciene, ci și realizările sale din domeniul istoriei literare.

Aceștia au rămas de altfel până astăzi devotați cu totul amintirii și școlii sale, unul singur dintre ei, Al. Piru, fiind coordonatorul autorizat al recenteii ediții apărute la editura „Minerva”.

Cât despre Călinescu, el a trecut nepăsător peste toată această avalanșă de injurii, așteptând cu încredere reintegrarea cărții în circuitul culturii românești. Așteptarea nu i-a fost îndelungată și nici zadarnică.

Elogiile pentru marea sa operă sunt astăzi unanime, ea fiind considerată nu numai ca o monumentală lucrare de istorie literară, ci totodată și ca o columnă patriotică.

Deși s-a petrecut mai târziu, înselez totuși aici și un episod din relațiile mele cu marele istoric literar. L-am avut membru în Comisia de doctorat în istorie pe care l-am trecut cu profesorul Const. C. Giurescu, în primăvara anului 1948. Ca atare, a trebuit să fac un examen preliminar și cu

dânsul. Eu îl cunoșteam mai demult, îi citisem aproape toate lucrările, și în primul rând „Viața lui M. Eminescu” și „Viața lui Ion Creangă”, urmate de „Istoria literaturii române”. El mă știa de la *Vremea*, unde colaborase, sub pseudonimul Aristarc, în anii 1941 – 1944 cu cronicile mizantropului. Ajungând în fața lui, pentru a fi examinat, m-a primit foarte cordial, dar mi-a precizat imediat: N-am să-ți pun o întrebare din cărți, fiindcă sunt convins că ai să poți să-mi răspunzi, dar îți voi pune o întrebare pentru a vedea cum gândești personal. Spune-mi dar te rog: *Cum scria Maiorescu?*

Mi-am dat seama imediat că într-adevăr nu voia un răspuns studiat în bibliotecă, ci o apreciere originală. Știind prea bine cu cine aveam de-a face, după o clipă de gândire, timp în care m-a privit tot timpul cu o curioasă atenție, i-am răspuns cu oarecare aplomb:

- În primul rând Maiorescu nu scria ca dv.

- Cum, cum?

- Da, Maiorescu n-avea îndrăzneala dv. de gândire, n-avea imaginația și talentul dv. de portretizare.

- Destul – mi-a răspuns – destul, ajunge. M-am lămurit. Nu e un răspuns de candidat, ci de om format.

În continuare am discutat apoi câteva minute fără a mai fi vorba de doctoratul meu, ci de politica timpului.

La examen n-a venit, socotind că aceasta e „treaba” lui Giurescu, care îmi era conducător științific, mulțumindu-se să semneze referatul redactat de acesta. Teza – o lucrare despre George Barițiu – mi-a reținut-o însă pentru... a cunoaște mai bine pe ardeleni.

XXVII

Pe lângă savanții și scriitorii amintiți, și pe lângă atâția alții, la București mi-am reluat relațiile și cu unii oameni politici cunoscuți din anii precedenți, și am încheiat totodată legături noi cu diferite personalități.

Calitatea de ziarist mi-a înlesnit multe din aceste legături, și mi-a îngăduit să pot aborda unele subiecte care altfel – pentru mine – ar fi rămas închise.

Printre cei dintâi oameni vechi pe care i-am vizitat a fost dr. C. Angelescu, fostul ministru al instrucțiunii publice, Ioan Lupaș, întâlnit adeseori la lucrările Academiei, fostul ministru al cultelor și artelor, Gheorghe Brătianu, dr. Nicolae Lupu, și apoi, pe rând, pe C. Argetoianu, Mihail Manoilescu, Valer Pop, Aurel Vlad, Al. Vaida-Voievod și atâția alții despre care voi aminti mai târziu.

Cei mai mulți dintre cei vizitați jucaseră un rol important în desfășurarea evenimentelor încheiate în mod atât de tragic, sau avuseseră

ocazia să fie larg informați asupra culiselor politice și diplomatice. Ei reprezentau totodată și o oglindă a vieții de partid din România burgheză, unii stând nemișcați o viață întregă lângă anumiți „șefi”, iar alții numiți – îndeobște „aviatori” – orientându-și mișcările după schimbările de guvern sau după șansele de a veni la putere, trecând astfel din partid în partid. Pentru un tânăr, și mai ales pentru un tânăr istoric, toate acestea erau însă deopotrivă de instructive cu privire la moravurile noastre politice. Evident, convorbirile avute cu ei n-au avut o succesiune și o continuitate organică, totul având caracterul întâmplării și al spontaneității. Același va fi și felul expunerii noastre, la baza ei aflându-se însă mărturisirea exactă.

De la unii din aceștia am căutat să aflu cum s-a ajuns la Diktatul de la Viena, și ce perspective oferă viitorul, de la alții diferite episoade din trecutul politic al perioadei interbelice, de la alții aprecieri asupra contemporanilor. Și toți știau atâtea, încât ceea ce de regret este faptul că n-am putut stenografia sau înregistra tot ceea ce am auzit.

Pe doctorul Angelescu, care fusese până atunci de șase ori ministru, odată al lucrărilor publice (1914 – 1916), de cinci ori al instrucțiunii publice (1918, 1919, 1922 – 1926, 1927 – 1928, 1933 – 1937) și timp de 4 zile prim-ministru (30 decembrie 1933 – 2 ianuarie 1934), el prezidând funeraliile lui I. Gh. Duca, l-am vizitat chiar în primele zile după sosirea mea la București. Locuia în centrul Capitalei, pe str. C.A. Rosetti, la nr. 8. Biroul în care lucra și primea era mobilat simplu, dar în salon, sufragerie, bibliotecă și în celelalte încăperi se aflau tablouri rare, - Grigorești, Luchieni, Andreești – mobilă elegantă, sculpturi de marmură și bronz, covoare persane și, alături de acestea, scoarțe oltenești, obiecte de artă, și totodată o colecție de orologii străine, de cele mai variate modele. În bibliotecă se aflau ediții rare, multe din ele franceze, ferecate în legături luxoase.

Fusese ministru în guvernul care la 4/27 august declarase război Austro-Ungariei pentru dezrobirea Transilvaniei.

Repetatele sale ministeriate i-au creat faima meritată de al doilea Spiru Haret, opera sa școlară impunându-se ca una din cele mai fecunde din perioada interbelică.

El a fost totodată primul ministru plenipotențiar al României în Statele Unite (1917), și apoi vicepreședinte, alături de Lucaciu și Octavian Goga, al Consiliului Național al Unității Române constituit la Paris în toamna anului 1918. Președinte al acestui Consiliu a fost Take Ionescu.

În Consiliul de coroană de la 30 august 1940, care a hotărât acceptarea Diktatului de la Viena, doctorul Angelescu, ca și cei doi mitropoliți ai Ardealului, Nicolae Bălan și Alexandru Nicolescu, și ca și N. Iorga și Iuliu Maniu, a votat împotriva cedării.

Îl cunoscusem personal în 1936, cu ocazia participării sale la un congres al profesorilor secundari ținut la Târgu-Mureș. După congres dr. Angelescu a făcut o vizită și pe Valea Nirajului, unde s-a oprit în diferite sate pentru a-și da seama de rezultatele înregistrate în domeniul învățământului sătesc. Printre cei care l-au însoțit în această vizită, alături de reprezentanții autorităților mureșene și de inspectorii locali – în fruntea lor fiind dr. Nicolae Crețu, - am fost și eu, ca unul ce funcționasem un an ca învățător pe Valea Nirajului. În unele părți am contribuit deci și eu la lămurirea unor situații. În ziua următoare, ministrul împreună cu suita sa a plecat la Cluj pentru a inspecta și școlile din capitala Ardealului. Dorind să-i iau un interviu asupra celor constatate – eram atunci redactor la ziarul *Națiunea Română* din Cluj – dr. Angelescu mi-a făcut cinstea de a mă invita în vagonul său ministerial pentru a putea astfel să vorbim în toată liniștea.

Înalt, spătos, cu o față osoasă, ușor întunecată, din care ieșea în relief un nas proeminent, străjuit de o pereche de ochelari zwicker, având mustăți mari, larg despicate, doctorul Angelescu era un om impunător, cu pasul energic, ce inspira întru totul autoritate și respect. Vorba îi era și ea apăsată, clară. Râdea rar, dar atunci o făcea cu multă plăcere.

În drumul de la Târgu-Mureș la Cluj, răspunzând tuturor întrebărilor mele, doctorul Angelescu a analizat toate problemele învățământului contemporan, și îndeosebi ale învățământului primar și ale construcțiilor școlare.

Interviul a apărut a doua zi în ziarul *Națiunea Română*, și a fost urmărit cu un viu interes de toate cercurile didactice ardeleni.

Se pare că dr. Angelescu a găsit interviul satisfăcător, atât prin exactitatea răspunsurilor, cât și prin comentariul făcut, fiindcă îndată după reîntoarcerea la București mi-a mulțumit printr-o cordială telegramă. În anii următori l-am mai văzut în câteva rânduri, atât în timpul cât a mai funcționat ca ministru, cât și după trecerea în opoziție. Deși înaintat în vârstă, se apropia acum de 75 de ani (născut în 1869), și deși foarte ocupat cu numeroasele consilii al căror președinte era (în acea perioadă dr. Angelescu era președinte al Ligii Culturale, ales după asasinarea lui N. Iorga, și președinte al Atheneului Român), avea întotdeauna timp pentru întâlnirile cu mine.

Acum, venit ca refugiat, hotărât să-i mulțumesc în numele ardelenilor pentru atitudinea din Consiliul de coroană, cordialitatea sa a luat forme și mai amabile. S-a interesat cu o vie stăruință despre evacuarea profesorilor și învățătorilor din Ardeal, și îndeosebi despre modul cum au putut fi plasați la școlile din teritoriul rămas liber, și totodată de situația refugiaților în general. În mod special s-a interesat de soarta fostei Școli normale din Târgu-Mureș, care un timp îi purtase numele. Ca un adevărat

patriot, doctorul Angelescu a fost nelipsit de la manifestațiile ardelenști din București în tot timpul cât a durat refugiul. Din acest punct de vedere, el a întrecut chiar și pe mulți fruntași ardeleni. De altfel, deși născut la Craiova, prin mama sa, doctorul Angelescu avea el însuși rădăcini ardeleni, rădăcini pe care nu le-a uitat niciodată. Dar nu s-a mulțumit numai cu asistența la asemenea manifestații, fie că ele aveau loc la Ateneul Român, la Teatrul Național sau în aer liber, ci a venit adeseori și financiar în ajutorul unor refugiați. În fiecare lună, fostul ministru acorda 10 cecuri de câte 3 și 5 mii lei refugiaților despre care afla că se găsesc în situații mai dificile. Referințele despre aceștia i le dădeau fie anumiți inși din anturajul lui, printre care amintim pe profesorul Ștefan Popa, de pildă, fostul director al liceului „Sf. Sava”, originar de la Turda, sau alți fruntași ardeleni. În câteva rânduri astfel de recomandatii i le-am făcut și eu. În 1934 mi-a acordat un substanțial ajutor la tipărirea lucrării *De la Petru Maior la Octavian Goga, - studii și evocări istorice* – care, în 1945, a fost premiată, apoi, de Academia Română.

Pe lângă aceasta, datorită lui, refugiații ardeleni au putut beneficia în mod permanent de marea sală a Ateneului Român pentru anumite manifestații și comemorări, el fiind președintele acestei instituții.

În numeroasele discuții avute cu el în anii refugiului, a venit adeseori vorba despre luptătorii și problemele Ardealului, care îl preocupau cu o deosebită căldură. Dintre acești luptători el avea o vie admirație îndeosebi pentru Vasile Lucaciu, pe care îl cunoscuse la București în anii neutralității României. În 1917 s-au întâlnit amândoi în capitala Statelor Unite, unde Lucaciu, împreună cu publicistul Vasile Stoica, directorul ziarului *Libertatea* de la Orăștie, se afla în calitate de membru al delegației române trimise pentru cauza națională, iar doctorul Angelescu ca ministru plenipotențiar al României.

Ajunși în Statele Unite, mare a fost surpriza reprezentanților României de a vedea că unele ziare americane, deși România se găsea în război alături de Statele Unite, se pronunțau fațăș împotriva revendicărilor național-teritoriale românești, susținând – cu privire la Transilvania – poziția Austro-Ungariei, sau mai exact spus, a Ungariei. Abia după minuțioase cercetări au aflat că aceste ziare erau inspirate de Nunțiul papal, ambasadorul Vaticanului, care, necunoscând situația etnică a Transilvaniei, susținea cercurile maghiare șoviniste. Doctorul Angelescu și Vasile Lucaciu au solicitat atunci, fără întârziere, o audiență la Nunțiu, pentru a-i expune situația. Limba diplomatică a timpului era limba franceză, deci ministrul român a abordat pe reprezentantul Vaticanului în această limbă. După preliminariile de rigoare, Vasile Lucaciu a cerut Nunțiului permisiunea de a-i vorbi în limba latină, aceasta fiind limba oficială a Vaticanului. Surprins

de intervenția lui Lucaciu, Nunțiu l-a întrebat cu mirare cum de cunoaște această limbă.

- Păi, i-a răspuns delegatul român – am stat și eu șase ani la Roma la Institutul de Propaganda Fide, fiindcă și eu sunt preot catolic.

Din ce în ce mai mirat, Nunțiu l-a întrebat cum de se găsește în România, o țară eminentemente ortodoxă. Unde aveți parohia?

- În Transilvania, fiindcă și în Transilvania se află catolici, și încă într-un număr destul de ridicat. Catolicii români sunt cu mult mai numeroși decât catolicii unguri, populația maghiară fiind mai mult protestantă (calvină și unitariană).

Afirmațiile lui Lucaciu au fost susținute și de un extras din ultimul recensământ maghiar efectuat în 1910, din care cifrele invocate de preotul român ieșeau la iveală în mod concludent.

Încurajat de atitudinea și afirmațiile lui Vasile Lucaciu, doctorul Angelescu a luat din nou cuvântul, arătând că prin unirea Transilvaniei cu România, catolicii români au să câștige și mai multă importanță prin nivelul lor intelectual, aceștia putând determina trecerea la catolicism a unui mare număr de ortodocși, dacă nu chiar a tuturor. Cuvintele ministrului român au fost întrerupte de Nunțiu, care era un diplomat cu îndelungată experiență, prin întrebarea neașteptată:

- Sunteți autorizat de șeful guvernului dv., dl. Brătianu, să-mi faceți o asemenea declarație?

- A, nu, i-a răspuns în grabă doctorul Angelescu – care în acea clipă parcă îl văzuse pe Brătianu ridicându-și degetul spre el, întrebându-l cu asprime – cum, Angelescule, vrei să mă faci catolic? – aceasta e numai o părere a mea, dar cred că ea va fi îmbrățișată de mulți români.

- Am înțeles, i-a replicat zâmbind Nunțiu, dar n-am știut până acum că și în Transilvania sunt catolici. Vom reexamina situația.

Audiența s-a terminat în mod cordial, iar peste câteva zile ziarele amintite și-au schimbat atitudinea.

- Acesta, mi-a mărturisit doctorul Angelescu, a fost un succes al părintelui Vasile Lucaciu, care își va continua apoi activitatea de această natură la Paris și la Roma.

Un alt ardelean despre care dr. Angelescu vorbea în legătură cu lupta pentru apărarea Transilvaniei, era Iuliu Maniu. Îl cunoscuse în 1906, când acesta, ca deputat în parlamentul din Budapesta, venise să viziteze capitala României și să închege legături cu bărbații politici români. Cu această ocazie Maniu l-a vizitat și pe doctorul Angelescu. La plecare doctorul Angelescu i-a înmănat un plic cu bani, așa cum procedase și cu alți oameni politici sau ziariști transilvăveni. Foarte mirat, Maniu l-a privit cu multă nedumerire:

- Ce este cu acești bani?
- Sunt un mic ajutor pentru luptele dvs. electorale sau pentru ziarele dvs. politice. Îi veți întrebuința cum veți crede dvs. de cuviință.
- Să mă iertați domnule doctor, dar eu nu pot să primesc acești bani. Nu sunt casier al partidului. Dacă doriți să-i trimiteți pentru partidul nostru, atunci vă rog să-i trimiteți pe adresa băncii „Albina” de la Sibiu, care va ști apoi cui să-i predea.

Am rămas, mi-a afirmat doctorul Angelescu, cu totul surprins de acest gest, fiindcă până atunci nu mi-l făcuse nici un ardelean.

Al doilea moment din viața luptătorului, a fost cuvântarea rostită de acesta în Consiliul de coroană din noaptea de 30 august 1940, când s-a ridicat cu toată energia împotriva lui Carol al II-lea, care a cerut membrilor Consiliului să accepte Diktatul propus de Puterile Axei pentru cedarea Ardealului de Nord.

- Majestate, a declarat atunci Maniu, nici Majestatea voastră și nici acest Consiliu nu aveți dreptul să înstrăinați pământul țării, fiindcă el aparține poporului, și numai poporul se poate pronunța în această chestiune.

- A fost o categorică voce în Consiliu. Ce diferență între el și celălalt fost prim-ministru ardelean, Al.Vaida Voievod, care s-a supus voinței regale și a acceptat Diktatul, deși tocmai el rostise în 1918 în Camera ungară declarația de despărțire a Ardealului de Ungaria Sf. Ștefan. Regele a ieșit cu totul zdrobit din acest Consiliu.

Dr. Angelescu a avut satisfacția de a vedea în 1944, prin actul de la 23 August, anularea odiosului Diktat.

XXVIII

Am amintit în paginile anterioare despre oameni politici burghezi numiți „aviatori”, care își alegeau partidul în raport cu șansele acestuia de a ajunge la guvern.

Prototipul aviatorului politic român a fost Constantin Argetoianu (1871 – 1955), numit îndeobște Conu Costică, om de o inteligență machiavelică și de o intensă cultură, îndeosebi literară, și totodată de un remarcabil talent la scris, dar fără talent de vorbitor. Autor însă a numeroase butade, ale căror victime au fost îndeosebi Take Ionescu, N. Iorga, O. Goga, Iuliu Maniu, Aurel Vlad, Aurel Dobrescu, precum și al unor expresii deocheate.

Când l-am cunoscut, trecuse de 70 de ani. Era vara, la Breasta, moșia sa de lângă Craiova. Cu prilejul unor manifestații etnografice, am fost dus și la Breasta de „culturalii” Olteniei, Șaban, Făgețel și Dimitrie

Tomescu, vechi cunoscuți ai Conului Costică. Ne-a primit cu multă amabilitate în parcul englezesc al conacului.

De statură mijlocie, cu o figură de bulldog, cu fața în care trona un nas borcănat, scrijelat de bubulițe persistente, Conu Costică semăna cu Winston Churchill, fuma de altfel ca și acesta, trabuc – deplasându-se cu mișcări încete, fiind un tip voluminos. Vorba îi era domoală. Ne-a vorbit cu mult aplomb de împrejurările în care a venit la putere mareșalul Antonescu, pe care nu-l simpatiza deloc, și de o anumită vizită pe care i-o făcuse mareșalului Horia Sima, îmbrăcat în costum de damă, în vara anului 1940, la mănăstirea Bistrița, unde Antonescu era internat, în decursul căreia s-a perfectat acordul, patronat de ministrul Germaniei la București, Fabricius, între Antonescu și Garda de Fier. Atât persoana mareșalului, cât și a șefului legionar, au fost înfățișate în culori comice, făcând mult haz pe socoteala lor. Nu credea în victoria lui Hitler și aștepta cu nerăbdare răsturnarea situației, pe care o vedea însă schimbându-se cu totul în alt fel de cum aveau să se desfășoare lucrurile. Câteva săgeți a aruncat și împotriva regelui Carol al II-lea și a lui Al. Vaida-Voievod, deși pozițiile lor erau așa de asemănătoare.

Când aveam să-l revăd peste câțiva ani la București, ajunsese mătăhălos și se mișca cu multă greutate.

Fiu de general moșier, fost ministru de război în cabinetul Titu Maiorescu (1912), medic de profesie, și-a început activitatea politică funcționând ca secretar la legațiile de la Viena și Constantinopol, devenind membru activ al Partidului Conservator, ramura Gh. Gr. Cantacuzino, în care se afla și Nicolae Filipescu.

În 1915, când partidul s-a scindat din cauza orientării externe, membrii urmând unii pe Alexandru Marghiloman, susținător al alianței cu Puterile Centrale, iar alții, majoritatea, pe Ion. N. Lahovary și apoi, după moartea acestuia, pe Nicolae Filipescu, aderent al războiului alături de Puterile Antantei, pentru a se putea dezrobi Transilvania, Constantin Argetoianu a urmat pe Nicolae Filipescu, și a susținut din răspuțeri alianța cu Puterile Antantei. Se știe că în cele din urmă gruparea lui N. Filipescu a fuzionat cu partidul lui Take Ionescu, C. Argetoianu devenind astfel membru al partidului acestuia.

La întrunirile timpului (1914 – 1916) C. Argetoianu a atacat cu multă violență pe Ion I.C. Brătianu, susținător al neutralității, acuzându-l de întârzierea intrării în război, fapt prin care ar fi devenit „călăul” miilor de români ardeleni, trimiși la moarte sub steagurile Austro-Unagriei, el trebuind să fie „gonit” de la putere, și a elogiat cu entuziasm pe „iubitul nostru șef Take Ionescu”, omul clar văzător.

La 15/28 august 1916, conform declarației de război din ziua precedentă, armata română pătrundea în Transilvania, calea spre realizarea unității naționale fiind astfel larg deschisă.

După retragerea guvernului la Iași, C. Argetoianu, indispus de faptul că Take Ionescu nu l-a făcut ministru în guvernul național al lui Ion I.C. Brătianu, în care intraseră și patru dintre aderenții takști, printre care și Nicolae Titulescu, a început să se îndepărteze de fostul său șef, mai ales că acesta se declarase pentru reforma agrară, și să se apropie de generalul Alexandru Averescu, în jurul căruia a început să se țasă o amplă și promițătoare popularitate politică. La constituirea primului guvern Averescu – 29 ianuarie 1918 – 4 martie 1918 – deși acesta nu avea încă o coloratură politică precisă, Argetoianu a primit portofoliul justiției, însoțind apoi pe general, ca delegat oficial, la tratativele de la Buftea, pentru pacea separată cu Germania și aliații săi.

Delegația română n-a putut însă primi condițiile impuse de germani, acestea rămânând să fie acceptate de către guvernul Alexandru Marghiloman (5 martie 1918 – 3 octombrie 1918).

Printre argumentele invocate de Argetoianu la respingerea condițiilor a fost și acela că, dacă ar accepta condițiile impuse, el n-ar mai putea să fie ministru în România.

Întors la Iași, Argetoianu a trecut definitiv de partea generalului Averescu, el fiind unul din principalii organizatori ai partidului acestuia, *Liga poporului*.

„Iubitul” șef din 1915, Take Ionescu – care voise și voia războiul în continuare – nu mai reprezenta în calculele sale un potențial. Omul vremii, prin imensa lui popularitate, devenise generalul Averescu. La constituirea celui de al doilea guvern al generalului (13 martie 1920 – 16 decembrie 1921), Argetoianu a fost numit titular la interne și totodată interimar la finanțe.

În calitate de ministru de interne, și-a legat numele de arestarea congresului socialist din 1921, congres prin care s-au pus bazele Partidului Comunist Român, prin aceasta dobândindu-și reputația de om cu „mâna forte”. Unii contemporani au atribuit însă această lovitură direct generalului Averescu, inițiativa și ordinul de arestare fiind ale acestuia, Argetoianu nefiind decât un executant. Faima însă îi va rămâne. La ea a contribuit și faptul că de pe banca ministerială C. Argetoianu l-a amenințat pe N. Iorga, exponent vijelios al grupării opoziționiste „Blocul democratic”, că îi va „băga pumnul în gură dacă nu se va astâmpăra”. Lui Virgil Madgearu, unul din liderii Partidului Țărănesc, i-a aruncat, de pe aceeași bancă, invitația de a-l pupa... într-un anumit loc.

Încercarea sa de ajunge șef al Partidului Poporului, ca și intrigile provocate de aceasta, la care s-a adăugat și afacerea cu bonurile de tezaur ale lui Schuller, patronată de el, l-au obligat însă a părăsi Partidul Poporului și de a se despărți de generalul Averescu.

Era a doua despărțire politică.

Rămas singur și iscusit în combinații, C. Argetoianu a căutat atunci o apropiere de N. Iorga, izolat și acesta politicește, și au întemeiat împreună gruparea *Partidul Național al Poporului*.

Prima parte a numelui reprezenta vechiul partid al lui N. Iorga, care se despărțise și el de A.C. Cuza, iar a doua, Partidul Poporului, Argetoianu socotindu-se adevăratul întemeietor al acestui partid.

Între timp, Argetoianu, urmărind mereu noi configurații, a considerat utilă o fuziune cu Partidul Național Ardelean, condus de Iuliu Maniu, acesta, la rândul lui, urmărind și el alcătuirea unui partid cu caracter regnicolar, motiv pentru care făcuse fuziunea și cu o parte din foștii takiști, așa încât, în 1924 N. Iorga și C. Argetoianu, împreună cu aderenții lor s-au unit cu „naționali” din Transilvania.

În cadrul acestei formațiuni C. Argetoianu și-a asumat sarcina ca la viitoarea schimbare de guvern să aducă Partidul la putere, el contând pe relațiile sale cu Palatul și cu camarila acestuia.

Cum regele Ferdinand, aflat total sub influența lui Ion. I. C. Brătianu, a adus la putere pe generalul Averescu (30 martie 1926) și nu pe Maniu, Iorga și Argetoianu au părăsit Partidul Național luându-și libertatea de acțiune, C. Argetoianu despărțindu-se și de N. Iorga, Conu Costică a trecut astfel prin alte două despărțiri. Dându-și seama de atotputernicia lui Brătianu, el a căutat în schimb o apropiere de șeful liberalilor, aceasta părăndu-i cea mai sigură cale de a ajunge la guvern.

Și, într-adevăr, Brătianu, apreciindu-l, ca mai înainte, pe răposatul Al. Constantinescu (Porcul) pentru spiritul său de intrigă și pentru brutalitatea firii sale, l-a introdus la 4 iunie în guvernul de tranziție al lui Barbu Știrbei ca ministru al agriculturii și domeniilor, menținându-l apoi la același departament și în propriul său guvern (21 iunie 1927).

Drept răsplătă pentru această situație, C. Argetoianu s-a hotărât să se înscrie în Partidul Liberal. În cererea de înscriere Conu Costică arăta șefului liberal că dorește să-și sfârșească viața într-o „casă cinstită”. Cu alte cuvinte se considera angajat până la moarte.

Întoarcerea din exil a prințului Carol și urcarea sa pe tron, fără a fi recunoscut de Partidul Liberal, l-a făcut însă pe Argetoianu să părăsească Partidul Liberal la 8 iunie 1930. Într-adevăr, fără a lua cuvântul la clubul partidului, unde Vintilă Brătianu rostise, urmat și confirmat de I. Gh. Duca, fulminanta sa declarație împotriva noului rege, C. Argetoianu, ca și

Gheorghe I. Brătianu, dar fără vreo înțelegere cu acesta, s-a dus la palat și a semnat în cartea de primire a regelui, ceea ce însemna recunoașterea acestuia. A doua zi, Vintilă Brătianu dădea un comunicat prin care se preciza că „dl. Constantin Argetoianu s-a pus în afara rândurilor partidului”. Colaborarea sa cu Partidul Liberal încetase deci cu mult înainte de sfârșitul vieții sale. Prin aceasta a realizat a cincea despărțire.

Deși opoziția liberalilor față de regele Carol al II-lea avea să înceteze peste câteva săptămâni, C. Argetoianu nu s-a mai întors totuși în „cinstita casă” liberală. Gândurile sale erau acum altele. Știind, din legăturile sale mai vechi cu Carol II, că acesta urmărește să dea politicii românești un „ritm nou”, pregătitor dictaturii sale personale.

Statutul politic al Conului Costică avea să fie de acum înainte acela de „personalitate”, fostul ministru averescan-liberal a început să cânte în struna regelui.

Idealul său de om politic era Benito Mussolini.

În această calitate avea să intre la 18 aprilie 1931 în guvernul de tehnicieni al lui Nicolae Iorga – guvern pregătit în mare parte de însuși Conu Costică – în care și-a oprit pentru sine – ca și în guvernul Averescu din 1921 – Ministerele de Finanțe și Interne (interimar permanent).

Nici lui N. Iorga nu i-a lipsit asigurarea, rostită public la 15 iulie 1931, de a fi însoțit și urmat de Conu Costică până la moarte.

Argetoianu era de altfel unul din intimii regelui, cu care juca adeseori bridge și cărți. El i-a aranjat, de altfel, și chestiunea datoriilor din străinătate, făcute în anii exilului, și l-a ajutat să se debaraseze de principesa Elena, mama lui Mihai, care avea să fie expulzată în Italia. Ce-a însemnat guvernarea lui N. Iorga, în realitate guvernarea C. Argetoianu, a uimit și indignat pe toată lumea, salarii neplătite cu lunile, bulversarea vieții economice prin încercarea de salvare din bugetul statului a unor bănci „putrede”, potopul de legi fără urmări pozitive.

Această guvernare a dovedit din plin completa incapacitate a lui C. Argetoianu, superficialitatea și cinismul său. Unei delegații de preoți și învățători din județul Dolj, venită la Breasta pentru a-i cere plata salariilor, ministrul Finanțelor n-a avut altceva mai bun de făcut decât să le iasă înainte cu țucalul în care urina pentru a-i întreba răsând: de ce mă deranjați? Nu vedeți că sunt ocupat? Oalele sparte le-a plătit însă Nicolae Iorga, el fiind socotit vinovat de toate neajunsurile.

După 14 luni guvernul Iorga (Iorga-Argetoianu) a trebuit să demisioneze în mod lamentabil (5 iunie 1932). N. Iorga a rămas însă în picioare datorită marelui său prestigiu științific și patriotic iar C. Argetoianu, ca „personalitate” politică, a întemeiat un așa-zis partid: *Uniunea Agrară*. La alegerile din 1932 N. Iorga a căzut în mod jenant, în

timp ce Conu Costică a fost ales, urmând să participe la viața politică parlamentară.

Cinismul și deseale sale metamorfoze au fost privite însă întotdeauna cu o nesfârșită îngăduință, el primind toate criticile cu o nespusă bonomie.

Despărțirea de N. Iorga n-a surprins pe nimeni. După lunga guvernare a lui Gh. Tătărescu (1934 – 1937), și după fulgerătoarea cădere a lui O. Goga (28 decembrie 1937 – 9 februarie 1938), regele trece, în sfârșit, prin guvernul Miron Cristea (10 februarie 1938), la realizarea vechiului său plan: dictatura personală. Printre cei dintâi miniștri în noul guvern, alături de Armand Călinescu și Gh. Tătărescu, ca titular la Industrie și Comerț, a fost Conul Costică, iar peste puțin timp a primit, ca și mareșalul Al. Averescu, N. Iorga, Al. Vaida Voievod, Gh. Tătărescu și Dr. C. Angelescu, demnitatea de consilier regal.

La 28 septembrie 1939, după asasinarea lui Armand Călinescu (20 septembrie 1939) și după scurtul interegn al generalului Gh. Argeșianu (21 septembrie – 27 septembrie 1939), Constantin Argetoianu a fost numit, în sfârșit, președinte al Consiliului de Miniștri. Acesta a fost punctul culminant al carierei sale politice, și totodată momentul oportun pentru a răsplăti pe toți cei care îl urmaseră până atunci prin atâtea combinații, Nicolae Otescu, ministru de interne, N. D. Cornățeanu, la agricultură și domenii, Al. Radian, ministru al propagandei, August Filip, subsecretar de stat la Preziidenția Consiliului. Pe I. Pangal și I. Șoneriu îi răsplătise prin funcțiile atribuite în guvernul din 1931 – 1931, primul fiind subsecretar de stat la interne, iar al doilea secretar general.

Peste două luni, guvernul său a fost înlocuit însă printr-un guvern prezidat de Gh. Tătărescu, rechemat de la Paris, unde funcționase din 1939 ca ambasador, Argetoianu neputându-se impune nici de astă dată ca om de guvern. Funcțiunea de consilier regal îi va rămâne însă și de acum înainte.

În această calitate avea să asiste la Consiliul de Coroană, din 30 august 1940, când s-a acceptat Diktatul de la Viena, prin care s-a cedat partea de nord a Transilvaniei, Argetoianu votând pentru acceptarea „arbitrajului”.

Conu Costică a fost cel mai mare beneficiar politic al dictaturii regale, în această perioadă el fiind ministru, consilier regal, președinte al Senatului, al Camerei Deputaților, precum și președinte al Consiliului de Miniștri.

În 1944 Conu Costică s-a refugiat în străinătate, stabilindu-se în Elveția. În 1947, atras de mirajul unor noi combinații, s-a reîntors însă în țară socotind că ar putea lua în guvernul Groza locul lui Gh. Tătărescu, a cărui poziție începuse a se clătina. Pentru această eventualitate el a înființat

un nou partid politic burghez, numit *Muncă și Refacere*, al cărui secretar general însărcinat cu organizarea a fost Eugen Titeanu, cunoscut prin trecerea sa ca subsecretar de stat pe la Ministerul de Interne (1934 – 1936) și Propagandă (1938 – 1939).

Gh. Tătărescu a fost într-adevăr înlăturat din guvern, dar nimeni n-a făcut apel la Conu Costică pentru a-l înlocui.

Va muri în 1955.

Ultima întâlnire a lui C. Argetoianu cu opinia publică se va produce în anii următori, odată cu publicarea în „Magazinul istoric” a memoriilor sale – *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, scrise așa cum le-ar fi vorbit, cinic și necruțător, și care constituie una din cele mai bogate surse de informație asupra vieții politice burgheze, îndeosebi a celei interbelice.

XXIX

O carieră asemănătoare cu a lui C. Argetoianu, cu mai puțin noroc însă, sub raportul schimbării repetate a partidelor, a avut și inginerul Mihail Manoilescu, profesor la Școala Politehnică din București, fost ministru de finanțe, lucrări publice, comunicații, industrie și comerț, guvernator al Băncii Naționale, și în cele din urmă ministru de externe, semnat al unuia din cele mai triste documente din istoria României – Diktatul de la Viena din 30 august 1940. Autor, totodată, a numeroase lucrări economice și financiare, doctrinar al corporatismului.

Biografia lui reflectă o bună parte din moravurile și frământările României burgheze.

Născut în 1891, la Tecuci, dintr-o familie de intelectuali, absolvent al Școlii de Poduri și șosele, Mihail Manoilescu a intrat în viața publică în anul 1920, odată cu a doua guvernare a generalului Alexandru Averescu, fiind numit mai întâi director al Industriei în Ministerul Industriei și comerțului, și apoi, în această calitate, director și comisar general al expoziției de târg de mostre – prima expoziție de aceste proporții organizată după război. Șef al guvernului în acel moment era generalul Averescu, iar ministru de industrie și comerț, Octavian C. Tăslăuanu. Acesta a sesizat pentru întâia oară calitățile și dinamica energie a tânărului inginer, atrăgând asupra lui atenția șefului guvernului. La alegerile din 1920, M. Manoilescu a fost ales și deputat.

Expoziția a avut un mare succes, fiind considerată una din cele mai elocvente realizări ale acestui guvern. În timpul expoziției, Manoilescu a avut mai multe întrevederi cu generalul Averescu, făcând asupra acestuia o impresie dintre cele mai entuziaste. În discuția la mesajul tronului, obișnuită

în parlamentele timpului, M. Manoilescu a aluat cuvântul în numele majorității parlamentare, impunându-se ca un vorbitor de talent, cu o robustă personalitate. Averescu devenise din ce în ce mai încântat. La căderea guvernului (16 decembrie 1921), Manoilescu a urmat pe generalul Averescu, manifestându-se ca unul din cei mai devotați aderenți ai săi. Vorbitor excelent și scriitor economic de talent, Averescu a sfârșit prin a-i acorda o atenție specială și totodată o încredere fățișă, considerându-l ca una din cele mai sigure speranțe ale sale.

La sfârșitul anului 1922, profesorul Dimitrie Gusti, președintele Institutului Social Român – institut înființat în 1918 – a luat inițiativa de a organiza o serie de conferințe publice pentru a se discuta doctrinele partidelor politice existente în acel timp.

Președintele institutului a luat astfel contact cu toți șefii partidelor politice, rugându-i să delege din partea lor câte un conferențiar care să expună, succesiv, în mod științific, ideologia partidului respectiv. În numele Partidului lui N. Iorga, - Partidul Național – a vorbit însuși marele istoric, președintele partidului, care a înfățișat la 10 decembrie *Doctrina naționalistă*, el fiind cel mai autorizat a o prezenta. Ion. I. C. Brătianu a delegat pe I.G.Duca, în acel moment ministru de externe, apreciat, atât ca orator cât și ca gânditor și scriitor politic, care a expus *Doctrina liberală*. În numele vechiului Partid Conservator s-a prezentat Alexandru Marghiloman, fost prim-ministru în 1918, în numele noului Partid Țărănesc a luat cuvântul Virgil Madgearu, deputat până atunci în trei rânduri, iar în numele Partidului Național din Ardeal, Mihai Popovici, fost ministru în Consiliul Dirigent. Ideile socialist-marxiste, și totodată temeiurile luptei de clasă, au fost înfățișate de publiciștii Șerban Voinea și Ilie Moscovici. Partidele minoritare, Partidul Maghiar și Partidul Sașilor, au fost invitate și ele să-și precizeze ideologia prin Kiss Géza, fost, înainte de unire, rector al Universității din Debrețin, acum cetățean român, și prin avocatul Hans Otto Roth, deputat. Printre conferențieri figurau și alți profesori de prestigiu, ca Rădulescu-Motru, G. Tașcă, I. Răducanu, Nae Ionescu ș.a. Nae Ionescu, amintim ca o curiozitate, a vorbit la 11 martie 1923 despre sindicalism, afirmând că mișcarea sindicală cuprinde în ea „cele mai caracteristice elemente ale facturii epocii noastre”.

Deși Partidul Poporului dispunea de atâtea alte personalități care ar fi putut prezenta ideologia partidului, printre care amintim pe P.P. Negulescu, C. Garoflid și I. Petrovici, pentru a nu mai vorbi de Octavian Goga, oameni mai în vârstă și foști miniștri, totuși generalul Averescu, președintele partidului, a indicat pentru acest rol pe tânărul Mihail Manoilescu, fostul director general al Industriei mari și comisar general al expoziției târg de mostre. La 25 februarie 1923, Mihail Manoilescu a vorbit

deci în această strălucită serie la Institutul Social Român despre neoliberalism, aceasta fiind doctrina partidului averescan.

El a fost, astfel, cel mai tânăr dintre conferențieri pus în situația de a vorbi în numele unui partid de guvernământ. Până atunci, pe lângă activitatea de la expoziția industriei, el nu publicase decât câteva broșuri care îl arătasera totuși ca un tânăr preocupat de idei îndrăznețe: *Problema despăgubirilor de război* (1919); *Politica statului în chestiunea refacerii industriei* (1920); *Importanța și perspectivele industriei românești* (1921) ș.a. Nu era încă ceea ce se numește un nume. A vorbi însă alături de N. Iorga, Al. Marghiloman, I. G. Duca, Virgil Madgearu, însemna o consacrare, care s-a făcut simțită în curând în cariera sa politică. Generalul Averescu îl cunoștea însă mai bine din discuții de la cercul de studii al partidului și astfel a avut toată încrederea pentru a-l propune pentru o astfel de misiune.

Conferința sa de la Institutul Social Român a avut un remarcabil succes, și ea a relevat în tânărul conferențiar nu numai un vorbitor distins, ci totodată și un economist cu largi orizonturi, dornic de înnoiri și de noi structuri. „Nimeni nu mai crede astăzi – afirma Manoilescu în 1923 – cum credea liberalismul clasic, că în materie socială statul trebuie numai să țină ringul”, adică să păzească arena în care luptătorii boxează între dâșii. „*Neoliberalismul, spre deosebire de vechiul liberalism, nu înțelege intervenția statului numai ca un corectiv al exagerărilor inechității sociale, ci ca o luptă sistematică cu scopul de a face viața omenească suportabilă pentru cei mulți*”.

Nu era prea mult, dar, rostite în numele unui partid burghez, cuvintele lui Manoilescu erau semnificative pentru cele mai importante ramuri ale ministerului:

La 30 martie 1926, generalul Averescu fiind chemat la guvern, Mihail Manoilescu, care între timp publicase un studiu despre *Organizarea financiară a economiei naționale* (1924), a fost numit subsecretar de stat (ministru adjunct) la finanțe, ministru titular fiind Ion Lapedatu, desprins recent, împreună cu V. Goldiș și I. Lupaș, din Partidul Național Ardelean. Pentru cine a cunoscut firea domoală și pașnică a lui Lapedatu, fostul director al Băncii „Ardeleana” de la Orăștie, e ușor de înțeles că Manoilescu a fost în largul lui, neavând prea multe piedici din partea titularului, care îi atribuise, printre altele, două din cele mai importante ramuri ale ministerului: direcția vănilor, salariile și impozitele. De altfel, la 18 martie 1927, Lapedatu, refuzând să se înscrie în Partidul Poporului, așa cum acceptasera V. Goldiș și I. Lupaș, a demisionat, ministerul fiind ocupat de însuși șeful guvernului. Cum acesta trebuia să urmărească întreaga activitate a guvernului, cel care avea să conducă în mod efectiv ministerul era

subsecretarul de stat, Mihail Manoilescu. El ocupase deci locul pe care în guvernările anterioare îl avuseseră Vintilă Brătianu, Take Ionescu, Nicolae Titulescu.

Numirea lui Manoilescu într-o astfel de situație, a făcut pe unii din intimitii generalului să afirme că acesta îl considera ca un adevărat „Kronprinț” al său, destinat să conducă după retragerea sa partidul.

Se făcea o apropiere între felul cum Ion I.C. Brătianu lansase înaintea de război pe I. Gh. Duca, iar Take Ionescu pe Nicolae Titulescu.

Ca activitate ministerială, Manoilescu n-a realizat totuși în acest timp decât legea „armonizării salariilor”, prin care a căutat să îmbunătățească situația funcționarilor. Legea n-a avut însă urmările așteptate, fiindcă ea avea să fie în curând modificată de Vintilă Brătianu. El a urmărit totodată și un nou sistem de impunere a capitalurilor în legătură cu „cifra de afaceri”.

La 3 iunie 1927, guvernul Averescu a fost îndepărtat de la putere, prin faimoasa „cărămidă”, locul său luându-l Barbu Știrbei (4 iunie) și apoi Ion I.C.Brătianu (21 iunie).

Mihail Manoilescu s-a reîntors la catedra sa de la Politehnică.

Până aici totul se petrecuse normal, asemănător celorlalte ascensiuni politice ale timpului: Armand Călinescu, Mihai Ralea, Grigore Gafencu. Din toamna anului 1927, M. Manoilescu intră însă într-o trepidație plină de surprize și contradicții, care nu avea să se mai sfârșească până la încheierea vieții sale.

Ceea ce determinase în primul rând căderea generalului Averescu, fusese boala regelui Ferdinand I, încolțit de un cancer necruțător, care avea să-l doboare în curând, după numai 13 ani de domnie. Prerogativele regale urmau să fie exercitate în continuare de către Consiliul de Regență, instituit la 4 ianuarie 1926, în urma renunțării la tron a principelui Carol, viitorul Carol al II-lea. Tronul a revenit fiului lui Carol, Mihai I, născut la 25 octombrie 1921. Minoritatea sa ar fi urmat să dureze până la 18 ani (1940). Consiliul de Regență era alcătuit din fratele lui Carol, principele Nicolae, din patriarhul Miron Cristea și din Gheorghe Buzdugan, președintele Curții de Casație. Carol se stabilise la Paris împreună cu concubina lui, Elena Lupescu, luându-și numele de Carol Caraiman.

Din acel moment orice discuție prin presă asupra renunțării la tron a principelui, precum și a unei eventuale reveniri, a fost interzisă, afacerea aceasta fiind numită „chestia închisă”.

Spre renunțarea la tron, Carol, a fost împins de către dominația tiranică a lui Ion. I. C. Brătianu, care sub domnia regelui Ferdinand I, guvernase aproape în mod permanent. Mai erau apoi și defectele morale ale prințului, care și până atunci renunțase la tron încă în trei rânduri, revenind

însă întotdeauna. Inamicul înverșunat al lui Carol era Ion. I.C.Brătianu. Acesta, aflat în anul 1927 în opoziție, simțind sfârșitul apropiat al lui Ferdinand, nu voia însă cu nici un preț ca la moartea regelui să se afle la guvern altcineva decât dânsul.

Sub pretextul necesității unui guvern național, alcătuit din toate partidele politice, Brătianu a smuls regelui muribund semnătura pentru demiterea generalului Averescu și numirea lui Barbu Știrbei – cumnatul său – ca președinte al unui guvern format din reprezentanți ai Partidului Liberal, ai Partidului Național Țărănesc – principalele partide burgheze ale timpului – ai partidului doctorului Lupu (Partidul Țărănist) și din câțiva independenți ca Stelian Popescu, directorul ziarului *Universul*, C. Argetoianu ș.a. În guvern intraseră ca liberali, Ion Incuț, Al. Lapedatu, C.Dimitriu, Gh. Cipăianu, iar ca național-țărăniști Mihai Popovici, Grigore Junian, Pantelimon Halippa, Sever Dan. Ion. I. C. Brătianu, urzitorul acestei formații, voia însă ca partidele componente ale guvernului să candideze pe liste comune, împiedicând astfel inevitabila cădere în alegerea partidului său, și totodată să asigure acestuia o majoritate cu ajutorul căreia să poată governa apoi personal, înlocuind pe Barbu Știrbei, Iuliu Maniu în schimb, șeful Partidului Național Țărănesc, tocmai acest lucru nu-l voia, el cerând alegeri libere și separate, știind prea bine că electoratul va înclina înspre partidul său. După 17 zile de tratative infructuoase, Brătianu a smuls astfel regelui – care avea să moară la 20 iulie – a doua semnătură, prin care se demitea Barbu Știrbei și era însărcinat cu formarea unui nou cabinet de partid șeful Partidului Național Liberal. Alegerile frauduloase care au urmat au dat o categorică majoritate liberală, readucând astfel pe Brătianu din nou în fruntea statului. Așa cum nu ieșise regele Ferdinand din cuvântul lui, așa nu ieșea acum Regența. Printre noii miniștri ai guvernului său se afla și Nicolae Titulescu, evident la Ministerul de Externe. Din guvern mai făceau parte și Nicolae Lupu și C. Argetoianu.

Intimii primului ministru nu se sfiau să afirme cu destulă prezumție că noua guvernare a lui Brătianu avea să dureze 12 ani, până la majoratul lui Mihai, Carol urmând să fie exclus de la tron pentru totdeauna.

O broșură redactată de I.Gh.Duca dezvăluie totodată viața intimă a prințului, și publica documentele renunțării sale. Broșura, tradusă în franțuzește a fost răspândită și în străinătate...

Lucrările aveau să ia însă un alt curs decât cel dorit de Brătianu și de aderenții săi, fiindcă, oricât ar fi calculat el de adânc toate elementele situației, totuși unele din ele au scăpat aprecierii sale, și tocmai acestea aveau să-și spună peste puțin timp cuvântul hotărâtor.

Printre acestea, avea să fie și o anumită acțiune a lui M. Manoilescu și cu aceasta ne întoarcem din nou la personalitatea și

activitatea sa. Îndată după constituirea noului guvern, Manoilescu, cu asentimentul generalului Averescu a plecat la Paris unde a luat contact cu principele Carol, care, după moartea regelui începuse să-și manifeste dorința de a se reîntoarce în țară și de a ocupa tronul la care renunțase. La întoarcere, Manoilescu aducea cu sine o sumă de scrisori adresate de principe șefilor de partide - generalului Averescu, lui N. Iorga, lui Nicolae Lupu, lui Iuliu Maniu etc., prin care le cerea concursul pentru ca întoarcerea sa să se facă în mod legal. La frontieră aducătorul scrisorilor a fost însă arestat și depus la Jilava. Ion I.C.Brătianu nu dormea.

A urmat apoi un proces zgomotos în fața tribunalului militar din București, unde, la propunerea inculpatului, au fost citați ca martori ai apărării toți șefii menționați, precum și alți oameni politici care au depus cu multă căldură pentru M. Manoilescu, care a devenit astfel, eroul „zilei”. Cu toată autoritatea de temut a lui Brătianu, tribunalul militar, cu majoritate de voturi, a hotărât însă achitarea inculpatului și eliberarea lui.. A decide achitarea lui Manoilescu însemna însă, în mod implicit a te declara pentru...și a condamna politica lui Brătianu.

XXX

„Chestia închisă” s-a redeschis astfel prin acțiunea lui Manoilescu, care, de altfel, a anunțat și apariția unui ziar intitulat în mod semnificativ *Crai-Nou*, crai, în graiul popular, însemnând rege. Pentru Brătianu, vestea a căzut ca un trăsnet, fiindcă nu credea că s-ar găsi vreun militar care să acționeze împotriva dispozițiilor lui.

La 24 noiembrie 1927 el avea să moară pe neașteptate în urma unei infecții acute de laringită. N-au lipsit nici malițioși care să afirme că adevărata cauză a morții sale a fost provocată de enervarea produsă de achitarea lui Manoilescu. Ion. I.C. Brătianu nu avea atunci decât 63 de ani. Locul său ca șef al guvernului și al Partidului Liberal l-a luat fratele său, Vintilă I.C. Brătianu, care era însă departe de a avea autoritatea și calitățile lui Ionel.

Prin moartea lui Ion. I.C.Brătianu, se deschideau pe neașteptate două drumuri: al lui Iuliu Maniu și al Partidului Național Țărănesc spre guvern, și al principelui Carol spre Tron.

La 10 noiembrie 1928, Regența, al cărei cap politic era Gheorghe Buzdugan, a demis astfel guvernul prezidat de Vintilă Brătianu și, pentru a nu se crea tulburări în țară, a încredințat puterea Partidului Național Țărănesc.

Cu această ocazie s-a deschis însă și un al treilea drum: drumul peregrinării lui M. Manoilescu prin diferite partide și grupări politice. Într-

adevăr, în anul următor venirii la putere a Partidului Național Țărănesc, Mihail Manoilescu considerând că steaua politică a generalului Averescu a apus definitiv, partidul viitorului fiind Partidul Național Țărănesc, a părăsit pe neașteptate partidul generalului făcând cerere de intrare în partidul lui Maniu. În această acțiune el a fost însoțit și de profesorul Ion Petrovici, fostul ministru al instrucțiunii publice, ambii dând astfel Partidului Poporului o lovitură greu simțită. Erau semnele dezagregării care nu avea să întârzie, lovitura de grație fiindu-i dată în 1932 de Octavian Goga, care va pleca și el din acest partid împreună cu cei mai mulți aderenți, înființându-și un partid propriu numit *Partidul Național Agrar*.

Maniu, evident, i-a primit cu o vădită satisfacție, răspunzând cererii lor de înscriere printr-o scrisoare publică prin care gestul celor doi noi înscriși era considerat ca o manifestare de încredere a intelectualității țării.

Ca început Manoilescu nu și-a greșit deloc socotelile, deși în Partidul Național Țărănesc el avea să se izbească de opoziția lui Virgil Madgearu, secretarul general și economistul partidului, fiindcă în noaptea de 6 iunie, ajutat de principele Nicolae și de un grup de colonei (Gavrilă, Marinescu, Nicolae Condeiescu), și de alți ofițeri superiori ca Victor Precup, principele Carol, care între timp fusese vizitat la Paris și de alți oameni politici, s-a întors pe neașteptate în țară cu un avion, prezentându-se direct la palatul de la Cotroceni unde, pe lângă principele Nicolae, îl așteptau două regimente din București în frunte cu coloneii lor. Rolul principal în întoarcerea lui Carol îl jucaseră astfel ofițerii, și nu oamenii politici, care au fost surprinși de evenimente. În aceeași noapte a fost chemat la palat Iuliu Maniu, primul ministru, pe care prințul l-a întâmpinat fără prea multă cordialitate, cu cuvintele: „Domnule Maniu, eu am venit!”. – La rândul lui, suficient de solemn, Maniu i-a răspuns și el pe același ton: „Bine ați venit, Alteță!”. Maniu nu intenționa însă a recunoaște pe Carol ca rege, ci numai ca regent, în locul prințului Nicolae, voind astfel să rămână fidel jurământului de credință făcut regelui Mihai I.

Atitudinea ofițerilor și înghesuiala oamenilor politici spre Cotroceni au fost însă așa de stăruitoare, încât Maniu avea să fie constrâns să accepte pe Carol ca rege. În ziua următoare (7 iunie) el va demisiona totuși, lăsând ca proclamarea noului rege (8 iunie), să o facă un guvern prezidat de G.G. Mironescu, - ministru de externe al cabinetului său – guvern format totuși din membri ai Partidului Național Țărănesc. La 13 iunie el va reveni însă în fruntea guvernului depunând acum jurământ de credință lui Carol al II-lea.

Înspre această soluție îl îndemna și faptul că Partidul Liberal, urmând linia lui Ion. I. C. Brătianu, refuzase în primul moment să

recunoască pe Carol, așa încât Maniu spera că de acum înainte Partidul Național Țărănesc avea să devină favoritul regelui. Lucrurile aveau să ia însă în curând un alt curs.

Printre cei care au bătut în noaptea respectivă la poarta palatului a fost și Mihail Manoilescu, care credea că este printre cei mai indicați să ia contact cu noul stăpân. Nefiind invitat, admiterea lui s-a făcut totuși cu oarecare greutate. Primirea sa de către Carol în această noapte l-a făcut pe Maniu, ținând seama de trecut, să-l considere „persona grata” a regelui, și la constituirea noului guvern l-a introdus astfel în sânul acestuia, la Departamentul Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor. Finanțele și Industria și Comerțul au fost atribuite lui Mihai Popovici și lui Virgil Madgearu. Pentru a-și arăta devotamentul față de dinastie, concomitent cu proclamarea lui Carol ca rege, Manoilescu a propus Camerei ca Mihai I, fostul rege, redevenit moștenitor, să primească titlul de „Mare voievod de Alba Iulia”, inovând astfel atât în tradiția istorică cât și în cea constituțională.

La 9 octombrie 1930, neîmpărtășind metodele de guvernare ale regelui, Maniu a demisionat, constituindu-se un nou guvern iarăși sub prezidenția lui G.G. Mironescu. În acest guvern, Manoilescu a trecut de la Lucrări Publice și Comunicații la Industrie și Comerț, unde va rămâne până la căderea lui Mironescu (17 aprilie 1931). Deși, datorită atitudinii lui Madgearu, nu se bucura de simpatia majorităților parlamentare național-țărăneste, activitatea sa – Manoilescu fiind bogat în idei și inițiative – a fost totuși intensă. În noiembrie a îndeplinit și o misiune economică la Geneva, pentru care la 3 decembrie a făcut un raport în Cameră. Un proiect pentru comercializarea gazului metan de la Dicio-Sânmartin îl aduce în conflict deschis cu Camera, care-i respinge proiectul, ceea ce-l determină să părăsească banca ministerială. Și în curând și partidul. Obișnuit acum cu guvernarea, Manoilescu nu se poate resemna însă cu inactivitatea ministerială.

La 18 aprilie 1931, el părăsește deci Partidul Național Țărănesc pentru a urma pe Nicolae Iorga, însărcinat cu formarea unui nou guvern. Și în guvernul Iorga, Manoilescu primește ministerul industriei și comerțului, deși el aștepta să i se dea finanțele.

Noul guvern s-a alcătuit în condiții puțin obișnuite el fiind considerat ca un guvern de deasupra partidelor politice, rolul principal, după N. Iorga, și uneori peste el, având să-l joace Constantin Argetoianu, care avea ministerele de finanțe și interne. În opinia publică formația era numită guvernul Iorga-Argetoianu. Printre miniștri se aflau specialiști tehnicieni ca dr. Jean Cantacuzino, inginerul Victor Vâlcovici, agronomul Gh. Ionescu-Sisești, C. Hamangiu, consilier la Înalta Curte de Casație, diplomatul Dim.

I. Ghica. Oameni politici propriu-zis nu erau decât trei: N. Iorga, C. Argetoianu, M. Manoilescu și unii aderenți minori ai lor. Aceasta a făcut pe Manoilescu și pe unii din intimitatea săi să afirme că guvernul nu trebuie să se numească Iorga-Argetoianu, ci Iorga-Argetoianu-Manoilescu. Încrăzător în sentimentele regelui, Mihail Manoilescu ținea de altfel chiar mai sus, într-o convorbire cu un ziarist el declarând că nu trebuie să ai 40 de ani pentru a fi prim-ministru (el avea atunci 39 de ani).

Pentru a-și consolida situația politică el a făcut ca în noua Cameră să intre și câțiva dintre prietenii săi personali, dintre care unii, ca Florin Zaharia, au și izbutit să se impună prin combativitatea lor. Urmărind viața lui M. Manoilescu, credem că anul acesta – fără a bănuși cum avea să se sfârșească – a fost unul din cei mai plini ai biografiei sale, un an în care euforia și semeția respirau prin toți porii ființei sale. Faptul că făcuse parte consecutiv din trei guverne și că regele părea că-i acordă o specială atenție, îl făcuse să creadă că este merit într-adevăr unei strălucite cariere politice, poate cea mai impunătoare din generația sa.

Bine proporționat, zvelt, cu o frunte larg deschisă, cu ochi scânteietori, cu mișcări alerte și sigure, cu o voce clară, dinamică, spontan și tumultuos în ripostă, elegant întotdeauna, Mihail Manoilescu reprezenta pe banca ministerială o figură expresivă, plină de tinerețe și energie. L-am ascultat în această perioadă de două-trei ori la Cameră și în toate aceste ocazii am rămas plăcut impresionat de înfățișarea și vocea sa.

Anul 1931 a fost însă anul cel mai greu al crizei mondiale, an în care unele societăți industriale și bănci bucureștene, printre ele banca Berkovicz, și marea bancă Blank, au fost amenințate cu prăbușirea, fiind silite astfel să ceară, pentru a scăpa de faliment și a satisface cererile depunătorilor, care se ridicau la sute de persoane, ajutorul statului. Pe această chestie, ca și pe altele, a izbucnit un ireconciliabil conflict între Manoilescu și Argetoianu, ministrul Finanțelor voind să decidă singur în problema ajutorării acestor bănci. N. Iorga în „memoriile” sale de mai târziu avea să precizeze că, „Neexperimentat în chestiile economice, ar fi fost bucuros să audă în acestea două păreri: (a lui Argetoianu și a lui Manoilescu), împiedicând astfel atotputernicia lui Argetoianu. Acesta, mai abil, a stărnit împotriva lui, chiar de la începutul guvernării, și pe Victor Vâlcovici și Gh. Ionescu-Sisești. În opinia publică se mai șoptea apoi că bancherul Aristide Blank ar fi finanțat în timpul exilului la Paris pe principele Carol, relațiile lor continuându-se și acum. La 15 iulie, Manoilescu s-a hotărât astfel să părăsească guvernul pentru a fi numit guvernator al Băncii Naționale, socotind că de aici va putea avea o influență mai accentuată asupra finanțelor publice. Nici de la Banca Națională Manoilescu n-a putut însă ameliora situația financiară a băncilor

amenințate, așa încât la 28 octombrie – „lucrat” serios de Argetoianu la rege, care era înduioșat de soarta lui Blank – el se văzu revocat pe neașteptate. Regele, indispus și de prea multele servicii pe care Manoilescu pretindea că i le-ar fi făcut, nu-l mai susținea și astfel nu mai putea crede că nu e nevoie să ai 40 de ani pentru a fi prim-ministru.

În „memoriile” sale N. Iorga, afirmă că i-a mărturisit lui Argetoianu „păreră sa de rău că ei – Argetoianu și Manoilescu – n-au putut lucra împreună”. Tot din „memoriile” lui Iorga aflăm că după revocarea instrumentată de Argetoianu, acesta „i-a trimis vorbă lui Manoilescu – care se pregătea de luptă – să facă așa ca să poată reveni la suprafață”.

Revocarea lui Manoilescu, ca și căderea băncii Blank, au surprins enorm lumea politică, așa încât câțiva deputați, în frunte cu A. C. Cuza și Al. Otetelișanu, au dezvoltat interpelări, pentru lămurirea cazului. Totul a rămas însă așa cum a hotărât Argetoianu, acoperit de rege.

Vreme de doi ani Manoilescu, rămas în afara partidelor, nu se va mai putea apropia de rege, ceea ce l-a determinat să-și caute o altă orientare. La putere după Iorga și Argetoianu, care vor cădea și ei la 5 iunie – era tocmai ziua în care Iorga împlinea 61 de ani – au revenit național-țărăniștii, în frunte cu Al. Vaida-Voievod.

Întâia mișcare politică a lui Manoilescu după înlăturarea sa de la Banca Națională, a fost înspre corporatism, sistemul care în acea vreme, prin Benito Mussolini, guverna Italia, iar prin Oliveira Salazar, Portugalia, Manoilescu a fost unul din primii lor discipoli europeni. La 1 aprilie 1932, a înființat, împreună cu câțiva din aderenții săi, revista *Lumea nouă*, care avea să fie organul *Ligii Corporatiste Române*, înființate cu intenția de a crea o mare grupare politică corporatistă. Printre aderenții acesteia se numărau Florin Zaharia, I. Joldea-Rădulescu, Radu Luca, Cristian Petrescu, Ion Cristea-Niculescu, N. Verona, profesori cu toți și ingineri.

Legăturile sale cu comercianții și industriașii aveau să-l trimită din nou în Parlament, de astă dată la Senat, ca reprezentant al Camerelor de Comerț și Industrie. Iorga îl bănuia și ca amator de dictatură, motiv pentru care a căutat o apropiere de „garda de fier”. Aproximarea nu s-a putut realiza, fiindcă Zelea Codreanu nu-l voia ca șef. În 1933, profitând de Congresul de comerț și industrie de la Roma, a plecat în Italia și a fost primit în audiență de Mussolini, cu care, în urma altor vizite, va întreține apoi legături personale.

În anul următor desfășoară o intensă activitate publicistică, publicând lucrările *România stat corporatist*, precum și elogiul dictatorilor europeni: *Mussolini, Hitler, Kemal Atatürk*. Principala sa lucrare în această perioadă este însă scrierea *Secolul corporatismului*, care în același an (1934) a fost tradusă și în limba franceză. Odată cu apariția *Secolului...*

Manoilescu va face o vizită și lui Salazar. Presa fascistă europeană îi arată, ca și „Gărzii de fier”, o deosebită atenție.

În Senat este atacat adeseori de Grigore Filipescu, reprezentantul grupării conservatoare, și de Virgil Madgearu. Iorga, găsindu-l „foarte elocvent și puternic”, îl susține însă în amintirea colaborării la guvernul său din 1931.

Dorind să-și asigure o mai solidă platformă internă, la sfârșitul anului 1936 urmărește din nou apropierea de legionari, și face la Senat un elogiu neașteptat lui Corneliu Zelea Codreanu (27 noiembrie), considerându-l ca omul viitorului.

Crizele politice din 1937 și 1938, cu căderea guvernelor Tătărescu și Goga și instaurarea dictaturii regale, prin patriarhul Miron Cristea și Armand Călinescu, și înființarea Frontului Renașterii Naționale, nu-l scot din situația în care se afla de la demiterea din fruntea Băncii Naționale, regele nefăcând în nici un fel apel la capacitatea și relațiile sale, deși acestea se consolidaseră între timp atât în Italia cât și în Germania. Argetoianu în schimb, începând din februarie 1938, a fost mereu printre consilierii regali.

Abia la 4 iulie 1940, după evenimentele de la 26 iunie, care au arătat pericolul în care se află frontierele țării, regele, odată cu înființarea Partidului Națiunii, voind să se apropie de puterile fasciste – Italia și Germania – a ajuns la hotărârea de a forma un guvern alcătuit din legionari (Horia Sima, Radu Budișteanu ș.a.) și din oameni devotați puterilor Axei, inginerul Ioan Gigurtu, fost ministru în guvernul Goga, fiind numit prim-ministru, iar Mihail Manoilescu, pentru relațiile sale cu fasciștii italieni, ministru de externe. Horia Sima a demisionat însă după trei zile. Se juca acum totul pe această carte. Franța fiind silită să capituleze (22 iunie 1940), iar Anglia să-și retragă trupele de pe continent.

Atât Gigurtu, cât și Manoilescu au fost convinși că relațiile lor vor fi destul de puternice pentru a împiedica stăruințele Ungariei horthyste, care cerea cedarea Transilvaniei, amândoi alergând fără întârziere la Hitler, care i-a primit la Salzburg, și la Mussolini precum și la principalii aghiotanți ai acestora, von Riebbentrop și contele Ciano. Nici de la unul, nici de la altul n-au dobândit însă sprijinul așteptat, puterile fasciste fiind hotărâte să satisfacă aspirațiile revizioniste ale Ungariei. Atât Berlinul, cât și Roma i-au sfătuit în concluzie să ajungă la o înțelegere cu Ungaria cu primul ministru al acesteia, contele Teleki, și ministrul de externe, contele Csáki, care făcuseră mai înainte apel la Hitler și Mussolini. Sub presiunea acestora, guvernul român a fost silit să accepte tratative cu Ungaria și apoi cu Bulgaria.

XXXI

Nu ni se lăsa decât Făgărașul, Sibiu, Blajul, Alba Iulia, Hunedoara și Lugojul. În fața rezistenței românești, Hitler și Mussolini, reprezentați prin miniștrii de externe, Riebbentrop, și contele Ciano, au cerut României să se supună Diktatului lor. Diktatul s-a fixat la Viena pe ziua de 30 august, România urmând să fie reprezentată de Manoilescu, ca ministru de Externe, și, ca al doilea delegat, de Valer Pop. Din partea Ungariei au participat contele Teleki și contele Csáki.

Delegații români la plecarea din București erau convinși că vor putea discuta cu miniștrii Axei, salvând teritoriul Transilvaniei. Miniștrii fasciști nici n-au vrut să audă însă de vreo discuție, totul fiind pregătit mai dinainte, delegații români fiind amenințați cu intervenția imediată a armatelor Axei. De altfel, la sosirea la Viena a lui Manoilescu și a lui Valer Pop librăriile vieneze erau pline de lucrarea *Siebenbürgen*, în care se arătau frontierele stabilite, din care s-a văzut clar că era vorba de un *Diktat*. E adevărat că ungarilor nu aveau să primească ceea ce ceruseră la Turnu-Severin, ci numai 44 de mii km, cu orașele Oradea, Satu Mare, Baia Mare, Cluj, Bistrița, Târgu-Mureș, Miercurea-Ciuc, Odorhei, Târgu Secuiesc și Sfântu Gheorghe.

Raportând la București, unde se ținea un Consiliu de coroană, delegații români au primit dispoziție de a accepta Diktatul. Manoilescu a trebuit astfel să semneze Diktatul, semnătura lui Valer Pop fiind de prisos, fiindcă și din partea puterilor fasciste și a Ungariei s-a dat o singură semnătură.

Speranțele lui Manoilescu s-au prăbușit astfel definitiv, Consiliul de coroană cu excepția a 10 inși – N. Iorga, mitropoliții Bălan și Nicolescu ș.a. – fiind silit să accepte *Diktatul*. Întors la București, Manoilescu a fost silit să susțină Diktatul la Radio, el fiind din acest moment un om condamnat de opinia publică. Țara întreagă a protestat cu violență împotriva cedării Ardealului, unii ardeleni crezând în mod naiv că dacă Manoilescu n-ar fi semnat, Ardealul ar fi putut fi salvat.

La 6 iunie, regele a fost constrâns să abdice, la guvern ajungând generalul Antonescu și Horia Sima. Fără îndoială, că acceptarea sau respingerea „arbitrajului” n-a depins de Manoilescu, dar faptul că el a primit cumplita sentință și a apărât-o și după ce a fost rostită, l-a supus pe Manoilescu oprobriului public care avea să se manifeste în mod furtunos.

Apărarea pe care a încercat să și-o facă prin revista sa, a fost și ea concepută în mod ridicol, el declarând prin articolul *N-am avut bărbați de stat* (*Lumea Nouă*, 1941, nr. 2, ianuarie-februarie), că vinovați de cele întâmplate la Viena, n-au fost „bărbații de stat”, care au acceptat Diktatul,

ci aceia care au creat România în proporțiile ei din 1919 – Ion I.C. Brătianu, generalul Averescu, Octavian Goga, Nicolae Titulescu – aceasta fiind o Românie prea mare. Vinovații indicați – și alții asemenea lor – n-au avut „viziunea politică necesară”, iar Nicolae Titulescu a fost „un neisprăvit a cărui funestă operă diplomatică a dus România în mod conștient spre prăpastie”.

Manoilescu a continuat să susțină Axa și după împingerea României în războiul antisovietic, el având convingerea că Axa îi va da satisfacția așteptată.

O carieră care a început în mod așa de strălucit, a sfârșit astfel printr-un faliment dintre cele mai dureroase.

Pe drumul lui M. Manoilescu, în alte configurații, aveau să meargă, schimbând partid după partid și Ion Petrovici și Istrate Micescu.

*

În timpul refugiului și apoi în anii următori, pe lângă numeroși scriitori și oameni politici, am cunoscut și câțiva diplomați, care prin misiunile și preocupările lor – unii chiar prin originea lor – aveau sau avuseseră strânse legături cu problemele și oamenii Transilvaniei.

Printre aceștia amintesc acum pe Savel Rădulescu, principalul discipol al lui Nicolae Titulescu, succesor al tradiției sale diplomatice, fost subsecretar de stat la externe în guvernele Maniu (2 octombrie – 13 ianuarie 1933), Al. Vaida-Voievod (14 ianuarie 1933 – 13 noiembrie 1933) -, I. Gh. Duca (14 noiembrie – 19 decembrie 1933), Gh. Tătărescu (5 ianuarie 1934 – 1 octombrie 1934, 10 octombrie 1934 – 28 august 1936), Ion Lugoșianu, fost ministru la Roma, 1938 – 1940 viitor director al ziarului *Univesul*, Eugen Filotti, fost director al revistei *Cuvântul liber* și ministru plenipotențiar la Ankara, Atena, Sofia, Budapesta, Vasile Stoica ș.a.

M-am apropiat mai mult de Vasile Stoica, profesor și publicist, diplomat cu o îndelungată carieră la mai multe legații.

Îi voi schița, în cele ce urmează, portretul, preocupările și modul de comportare.

Înalt, zvelt, cu o figură expresivă, tăiată parcă de o daltă de artist, cu ochi pătrunzători, străbătuți de o ușoară umbră de melancolie, cu mâini fine și îngrijite, îmbrăcat cu o discretă eleganță, cu mișcări sprintene și armonioase și având un mod de a vorbi pe cât de grav tot pe atât și de dulce, Vasile Stoica inspira celor cu care venea în contact, chiar din primul moment, nu numai respect pentru persoana și situația sa, ci, totodată, și o vie simpatie, o adevărată seducție fizică și spirituală.

Când am pătruns întâia oară în biroul său de la Ministerul de Externe – era prin aprilie 1942 – n-am putut, firește, să-i zic decât „Excelență”, fiindcă avea rangul de ambasador și fiindcă fusese timp de mai

mulți ani ministru plenipotențiar al României și trimis extraordinar în diferite capitale europene.

Rangului i se adăuga apoi și prestața vârstei care, în raport cu a mea, impunea de asemenea un protocol care nu se putea uita.

Mai târziu, peste vreo doi ani, când vizitelor de la minister, făcute în calitate de delegat al subbiroului propagandei pentru Transilvania al Marelui Stat Major, aveau să le urmeze altele, acasă, în Aleea Modrogan nr. 9, apelativul de „Excelență” – pe măsura adâncirii relațiilor – va fi înlocuit treptat prin acela de „nene Stoica” sau „nene Vasile”, iar trimisul Marelui Stat Major va deveni – având și el același nume – „țizul” Vasile ori „prietenul” Netea, situații care, desigur, nu puteau decât măguli pe tânărul sublocotenent însărcinat cu urmărirea problemelor provocate de „Diktatul” de la Viena din 30 august 1940.

Calitatea de transilvăneni și de fii de țărani a amândurora, el născut pe malul Oltului, la Avrig – satul în care se născuse și George Lazăr, pentru care avea un adevărat cult -, iar eu la Deda, pe malul Mureșului, a contribuit și ea la crearea acestei ambianțe cordiale, Stoica îmbrățișând cu multă inimă pe toți cei care veneau în numele Transilvaniei.

Cunoștința mea cu Vasile Stoica din primăvara anului 1942 nu era însă decât cunoștința cu persoana fizică a frumosului bărbat, care împlinea atunci 53 de ani, fiindcă reputația și activitatea sa publică, de dimensiuni istorice, îmi erau de mult cunoscute și de mult știam – și de altfel acestea mă și aduseseră la el – că prestigiosul diplomat avusese o parte din cele mai largi la lupta pentru eliberarea și unirea Transilvaniei cu patria mamă, și că era considerat ca unul din cei mai temeinici cunosători ai tuturor problemelor legate de hotarele României.

De la intimii și colaboratorii săi aflasem totodată că ambasadorul vorbea 10 limbi – cinci cunoscute încă din tinerețe – și că citea în 14, având astfel posibilitatea de a se informa din cele mai autentice și mai variate surse.

O conversație cu Vasile Stoica era întotdeauna o plăcere, o încântare. Aborda cu aceeași ușurință și competență atât subiectele de natură politico-diplomatică, cât și pe cele de istorie, literatură, filosofie, arte plastice și muzică. Întreruperile și contrazicerile nu-l supărau. Vorbea cu însuflețire despre întâlnirile sale cu unele din marile personalități cunoscute și povestea cu plăcere întâmplări din viața diplomatică. Avea un umor suculent și o ironie care, deși subtilă, nu ocolea duritățile și caracterizările caustice. Impresiona, de asemenea, prin memoria și prin promptitudinea și precizia răspunsurilor. Se izbise adeseori de spiritul sectar al diferitelor coterii politice, pe care nu înțelegea să le menajeze în nici un fel. Prin

această trăsătură vivace a caracterului său amintea de celălalt mare fiu al Avrigului – Gheorghe Lazăr.

Prima imagine sub care mi s-a relevat Vasile Stoica a fost aceea a poetului, descoperit prin vechile colecții ale revistelor *Luceafărul* de la Sibiu și *Cosânzeana* de la Orăștie, în paginile cărora în anii din preajma Primului Război Mondial, pe când era student la universitățile din Budapesta și Paris – bacalaureatul îl luase în anul 1909 la liceul din Brașov – și apoi profesor la Sibiu, numele său apărea adeseori ca autor al unor versuri care, pe linia lui Coșbuc și a lui Goga, reflectau eposul și peisajul Avrigului, dragostea pentru codrul verde și cerul senin, și totodată pura dragoste a tinereții.

Printre debutanții vremii sale – Teodor Murășanu, Alexandru A. Hodoș, Sebastian Bornemisa, Vasile Al-George– Vasile Stoica era fără îndoială printre cei mai dotați, stăpânind nu numai o limbă cu mireasmă de busuioac, deprinsă sub streșinile Avrigului, ci și un viu talent al prozodiei și o putere de fabulație de un mișcător dramatism și duioșie.

Spațiul nu ne îngăduie citate mai lungi, dar aceasta nu ne împiedică să afirmăm că o bucată ca *La Anița bogătana*, publicată în anul 1910 în *Luceafărul* – povestea tragică a unei fete măritate în silă și înecată apoi în Olt – reprezintă fără îndoială o creație de o evidentă vigoare rustică.

În 1911, *Almanahul scriitorilor de la noi* - apărut la Orăștie – îi publica fotografia, biografia precum și câteva poezii antologice, alături de biografiile principalilor scriitori transilvăneni contemporani.

Poezia îl va ademeni și în anii neutralității și apoi ai războiului când, dând expresie sentimentelor sale patriotice, va fi unul din colaboratorii de seamă ai publicațiilor *Flacăra* (București) și *România* (Iași).

De altfel, Stoica a fost unul din cei mai apreciați tineri ai generației sale, între anii 1912 – 1913 el fiind președintele societății studențești *Petru Maior* de la Budapesta – calitate în care, ca delegat al studențimii ardeleni, a participat la congresul studențesc de la Craiova – iar în anul 1914, redactor responsabil al marelui ziar politic *Românul* de la Arad.

Mobilizat în toamna anului 1914 sub drapelul austro-ungar, Vasile Stoica a fost printre cei dintâi care, înfruntând spânzurătoarea de care avea să aibă parte mai târziu Apostol Bologa (Emil Rebreanu), a trecut munții – ca și George Lazăr cu un secol mai înainte – pentru a-și uni eforturile cu ale celorlalți refugiați ardeleni care, în frunte cu Octavian Goga și Vasile Lucaciu, deschisese campania națională pentru dezrobirea Transilvaniei.

La 15 martie 1915 a fost purtătorul de cuvânt al refugiaților din Ardeal și Ungaria la marele Congres al românilor de peste hotare, organizat din inițiativa lui Simion C. Mândrescu, la Ateneul Român. La acest

Congres, care avea să-l consacre atât ca orator cât și ca unul din cei mai documentați susținători ai Transilvaniei, cuvintele sale vibrante și concludente s-au împletit cu ale celor mai prestigioși luptători pentru cauza națională.

La numeroase alte congrese și adunări patriotice ia apoi cuvântul de la tribunele ilustrate de verbul de foc al lui Take Ionescu, N. Filipescu, Nicolae Iorga, Octavian Goga, Vasile Lucaciu.

În același an, pe lângă numeroase articole politice, publică în colaborare cu Ioan Rusu-Abrudeanu volumul *Habsburgii, ungurii și românii*, iar în 1916, una din cele mai emoționante scrisori ale epocii: *Suferințele din Ardeal*.

O largă informație istorică se unea în paginile acestei cărți cu un patetic stil patriotic, urmărindu-se atât înfierarea opresiunii naționale din imperiul austro-ungar, cât și mobilizarea conștiințelor patriotice românești.

La 15 – 28 august 1916, România declară război Austro-Ungariei. Proclamațiile către țară și către oaste cu această ocazie de regele Ferdinand au fost opera discretă a lui Vasile Stoica.

Odată războiul început, tânărul refugiat se înrolează în armata română și pornește împreună cu ea spre Avrigul natal. Participă cu elan și vitejie la marile bătălii de la Petroșani și Căineni, de pe Surul, de pe Goganul, de la curmătura Coților și apoi de la Măgura Bucoviții. În luptele de pe Argeș e grav rănit, o schijă de oțel perforându-i plămânul stâng. Drept răsplată primește „Virtutea militară de război”.

Eroismul ostașilor din popor, cu care a luptat cot la cot, i-a inspirat totodată versuri de o înălțătoare duioșie umană. Cităm această „rugămintă” scrisă la 10 septembrie 1916 pentru unul din flăcăii care și-au încheiat viața cântând un cântec de acasă:

*Pe Olt în sus, la cotitură
Dragi trecători, pășiți încet:
Sub cruce lângă drum e Gheorghe
Feciorul Anei din Nucet.*

*Trecea cu noi, cu regimentul,
Cântând o doină din Ardeal,
Când se rostogoli deodată
Isbit de-un glonte de pe deal.*

*Nici n-a simțit că soarta-l curmă,
Nici n-a-nterupt cântarea sa,
Ci tot șoptind-o-ncet se stinse
Trecând în alte lumi cu ea.*

*Desigur cântă-acum și-acolo
De cei rămași, de cei plecați...
Pășii încet pe lângă dânsul:
Dragi trecători, nu-l tulburați.*

La 18 aprilie 1917, cunoscându-se calitățile sale de propagandist Vasile Stoica a fost trimis împreună cu Vasile Lucaciu în Statele Unite, care – la 6 aprilie – intraseră și ele în marea conflagrație mondială, pentru a lămuri oficialitatea și opinia publică americană asupra motivelor care au determinat participarea României la război, și totodată pentru a înființa o legiune de voluntari români americani.

Poetul și ostașul făceau acum loc diplomatului.

Călătoria spre Washington – care a durat mai bine de două luni – a fost făcută prin Rusia, Siberia, Japonia și apoi peste apele Oceanului Pacific. Pe parcurs, membrii delegației s-au oprit la Darnița, în Ucraina, unde se afla un lagăr de prizonieri români proveniți din armata austro-ungară și care, din acest lagăr, au adresat un călduros manifest către toate guvernele statelor aliate, anunțându-le hotărârea lor de a reintra în luptă pentru eliberarea Transilvaniei și pentru unirea ei cu România.

XXXII

Vasile Stoica a avut surpriza de a întâlni printre acești voluntari și bună parte din foștii săi colegi de la Budapesta, din cadrul Societății „Petru Maior”, cu care a ținut ultima ședință a comitetului acesteia, la plecare luând apoi cu sine manifestul voluntarilor pentru a fi prezentat ministrului de externe al Statelor Unite și totodată presei americane.

La 29 iunie, cei trei delegați sosiră la Washington. Deși, atât Vasile Lucaciu, cât și alți delegați erau mai în vârstă decât Vasile Stoica și mai ales primul, care fusese condamnat în procesul Memorandului din anul 1894 la cinci ani închisoare, aveau o activitate patriotică mai îndelungată, totuși, rolul principal în misiunea ce li se încredințase avea să revină lui Vasile Stoica, el fiind singurul dintre ei care știa englezește și care putea astfel să aibă un contact direct nu numai cu personalitățile oficiale, ci și cu ziaristii și cu alte elemente de seamă ale vieții politice americane.

Misiunea delegației nu a fost deloc ușoară, fiindcă în momentul sosirii acesteia la Washington, România nu avea încă relații diplomatice cu Statele Unite – acestea având să înceapă abia la 1 ianuarie 1918 – obiectivele naționale ale României fiind foarte puțin cunoscute și încă mai puțin înțelese. Pe lângă aceasta, unele ziare americane, aflate sub influența

unor cercuri ostile României, întrețineau o atmosferă defavorabilă revendicărilor românești, și îndeosebi unirii Transilvaniei cu țara-mamă.

Pentru a informa factorii de răspundere ai Statelor Unite asupra situației României și a scopurilor sale politice, delegații au cerut și au obținut, rând pe rând, audiențe la principalii membri ai guvernului – Robert Lansing, ministrul de externe; Franklin Lane, ministrul de interne; Newton Baker, ministrul de război -, în fața cărora, după cuvintele de introducere ale lui Vasile Lucaciu, Vasile Stoica a făcut clare și concludente expuneri, cauza românească fiind luată astfel în considerație în mod oficial. În săptămânile următoare – concomitent cu organizarea unor mari întruniri în orașele Washington, New York, Baltimore, Boston, Philadelphia, Chicago, Cleveland, Detroit – la care și-au dat concursul și numeroasele colonii românești din America – delegații au fost primiți de însuși președintele Woodrow Wilson, precum și de fostul președinte Theodor Roosevelt, care au ascultat cu mult interes apelul luptătorilor români.

La sfârșitul anului, Vasile Lucaciu a plecat însă la Paris, așa încât Vasile Stoica a rămas să continue singur activitatea începută.

Pentru a da acțiunii sale un caracter mai larg și, în același timp, pentru a mobiliza pe românii din Statele Unite, Stoica a înființat *Liga națională a românilor din America*, care avea să desfășoare o intensă propagandă națională. El a obținut, de asemenea, concursul marilor periodice *Washington Post*, *New York Times*, *New York Tribune*, *Review of Reviews* și altele, care și-au deschis larg paginile pentru popularizarea și susținerea cauzei teritoriale a românilor.

Paralel cu articolele publicate în aceste periodice, Stoica a inițiat tipărirea unei lungi serii de broșuri și hărți, prin care, sub titlul comun *The Roumanian and their Lands*, s-au expus în mod științific revendicările teritoriale ale României.

Pentru informarea românilor americani, el a retipărit de asemenea și scrierea sa din 1916: *Suferințele din Ardeal*.

În activitatea sa pentru unirea Transilvaniei cu România, Vasile Stoica s-a întâlnit în această perioadă și a colaborat și cu reprezentanții celorlalte națiuni asuprite din Imperiul Austro-Ungar: Thomas Gr. Masaryk (pentru Cehoslovacia), I.J. Paderewsky, celebrul pianist (pentru Polonia), Hinks Hincovici (pentru slavii din sud), Gregorie Zsotkevitch (delegat al rutenilor), care urmăreau și ei aceleași scopuri cu privire la libertatea și unitatea națională a popoarelor lor. La 15 septembrie 1918, s-a ținut la New York un congres al tuturor reprezentanților acestor popoare, la care Vasile Stoica a vorbit în numele poporului român.

Prin moțiunea votată de acest congres s-a cerut dezmembrarea Austro-Ungariei, precum și eliberarea tuturor popoarelor împilate. Peste

câteva zile reprezentanții congresului au fost primiți într-o lungă audiență de către președintele Wilson, care s-a declarat de acord cu moțiunea prezentată.

La 4 noiembrie 1918, cabinetul american a fost convocat de președinte pentru a examina revendicările României, la sfârșitul ședinței dându-se un comunicat prin care se preciza că Statele Unite vor da României tot concursul pentru câștigarea justelor sale revendicări politice și teritoriale.

Misiunea încredințată în Statele Unite lui Vasile Stoica a fost astfel, cu ajutorul atâtor alți luptători plecați în Statele Unite pe alte căi, pentru același scop, profesorii Paul Negulescu, L. Mrazek, N. Petrescu, Dr. Nicolae Lupu, pe deplin realizată, lucru ce avea să se confirme în curând prin atitudinea guvernului Statelor Unite la conferința de pace de la Paris.

Întreaga sa activitate pe continentul american avea să fie expusă în anul 1926 în scrierea: *În America pentru cauza românească*, scriere care constituie una din cele mai sigure surse asupra luptei diplomatice a poporului român pentru realizarea unității sale naționale.

La începutul anului 1919, în timpul lucrărilor Conferinței de pace, Stoica a fost chemat de șeful delegației române, Ion. I.C. Brătianu, la Paris pentru a continua să fie și în capitala Franței elementul de legătură între delegația română și delegațiile Statelor Unite și ale Marii Britanii.

După încheierea păcii a fost trimis din nou în America pentru organizarea serviciilor consulare ale României.

În perioada dintre cele două războaie, Stoica a funcționat ca ministru plenipotențiar la Tirana, Sofia, Riga și Kaunas și apoi, începând de la 1 ianuarie 1939, ca ambasador la Ankara.

El a fost în același timp, până la înlocuirea acestuia din fruntea Ministerului de Externe, unul din principalii colaboratori ai lui Nicolae Titulescu, pe care l-a secondat cu un rar devotament în acțiunea sa diplomatică pentru respectarea tratatelor de pace, pentru împiedicarea agresiunii naziste și pentru crearea unui sistem de securitate colectivă.

Atitudinea sa antinazistă, binecunoscută în cercurile de la Berlin, i-a tăiat în două rânduri calea spre ambasada de la Londra, prima dată în 1936, când numirea sa, deși se primise agrementul guvernului englez, a fost sabotată, pentru a nu indispuie diplomația nazistă, de însuși ministrul nostru de externe, Victor Antonescu, iar a doua oară în 1940, când numirea sa a fost combătută direct de către Fabricius, ministrul Germaniei la București.

Evenimentele din vara anului 1940, care au culminat cu Diktatul de la Viena, au făcut necesară rechemarea lui în centrala ministerului,

dându-i-se misiunea de a aduna materialul necesar pentru combaterea și anularea odiosului Diktat – operă a diplomației puterilor Axei.

În martie 1945, cunoscându-se atitudinea sa antihitleristă din timpul războiului, a fost numit secretar general al Ministerului de Externe, în această calitate având să pregătească materialul ce urma să fie prezentat de delegația română la noua conferință de pace de la Paris, prin care avea să se anuleze Diktatul din 1940, nordul Transilvaniei fiind astfel redat României.

Adâncile sale cunoștințe asupra teritoriului aflat în litigiu au fost și de astă dată de un necontestat folos pentru guvernul român, Vasile Stoica fiind autorul mult apreciatului memoriu înaintat de delegația română conferinței de pace, în limbile engleză, rusă și franceză.

La sfârșitul anului 1947, după o scurtă trecere pe la legația din Olanda (25 iulie 1946 – mai 1947), Vasile Stoica și-a încetat activitatea diplomatică, Ministerul de Externe primind o altă structură și o altă orientare.

A murit la 29 iulie 1959, în preajma vârstei de 70 de ani.

Intrat în diplomație într-o vreme în care aceasta constituia îndeosebi apanajul familiilor aristocratice – Ghiculești, Cantacuzini, Mavrocordați, Bibești – Vasile Stoica, descendent al unei familii țărănești, s-a impus exclusiv prin pregătirea și puterea sa de muncă, prin patriotismul și caracterul său, prin energia și distincția sa naturală, el fiind una din cele mai luminoase figuri ale diplomației românești dintre cele două războaie.

XXXIII

În galeria oamenilor de cultură sau militanți în viața politică cunoscuți în perioada menționată, un loc aparte ocupă Gheorghe I. Brătianu.

A fost fiul lui Ion I. Brătianu și succesorul lui N. Iorga la Catedra de istorie universală a Universității din București, la Institutul de Istorie, și la Academia Română. Când l-am cunoscut eu – prin intermediul lui Alexandru Lapedatu, secretarul general al Academiei Române – era în floarea vârstei. Avea doar 43 de ani. Înalt, zvelt, cu o frunte ușor pleșuvită pe margini, cu mustățile bine reliefate, tunse scut, cu surâsul grav, cu mâinile puțin cam lungi, liniștit în mișcări, Gheorghe I. Brătianu făcea impresia unui bărbat stăpân pe gândurile și pe voința sa. Se putea vorbi chiar de o anumită obstinație.

Prin nume și descendență era destinat unei certe cariere politice, reprezentate în istoria țării prin bunicul și tatăl său, ambii foști, de mai multe ori, prim-miniștri ai României. Întâiele sale manifestări publice au fost totuși, la dorința tatălui său, din domeniul istoriei, o pasiune pe care o

avea și acesta. Studiile sale de bază, deși a urmat și Dreptul, au fost făcute la Universitatea din Iași, unde a avut ca maestru pe A.D. Xenopol, căruia îi va purta întotdeauna o vie recunoștință.

În 1916 – anul în care și-a luat bacalaureatul – deși avea numai 16 ani, publica în *Revista istorică* a lui N. Iorga un studiu intitulat *Oastea moldoveană acum trei sute de ani*. Satisfăcut de studiul primit, Iorga s-a grăbit să trimită revista tatălui acestuia, pe atunci prim-ministru, cu următoarea dedicație:

„Domnului Ion I. C. Brătianu, cele dintâi dovezi de putere științifică a fiului său”.

La declararea războiului din 1916, s-a înrolat voluntar, participând la toate operațiunile de pe frontul din Moldova. Observațiile și reflecțiile sale asupra anilor de război, în care a fost rănit, aveau să fie cuprinse mai târziu într-un volum intitulat: *File rupte din cartea războiului*. Volumul începea prin relatarea unei convorbiri cu tatăl său în preajma intrării în război, în care acesta, preocupat de cele ce urmau să se producă peste câteva zile, a făcut, în comparație cu Ștefan cel Mare, preferat de fiul său ca diplomat, într-o lucrare oferită spre lectură, elogiul lui Mihai Viteazul a cărui politică de unificare națională, înțelegea să o urmeze. „În partea din urmă a lucrării tale – a afirmat bătrânul Brătianu – ai combătut politica lui Mihai Viteazul. Admit că nu exista atunci la noi sentimentul național, după cum nu exista nici în alte țări, dar valoarea lui Mihai Viteazul, ca simbol al întregirii neamului, rămâne întregă. De câte ori ne gândim la Ardeal, ne gândim la dânsul, el e de fapt, întâia confirmare reală a drepturilor noastre asupra acestei țări”. Războiul e înfățișat în cartea fostului voluntar în culori profund patriotice și umane, cu multă însuflețire, dar și cu multă duiosie și înțelegere.

În anii următori își va continua studiile la Paris (Hautes Études și École des Chartes).

În 1923, și-a luat un prim doctorat în istorie la Universitatea din Cernăuți, cu profesorul Ioan Nistor, și apoi în 1928, un al doilea doctorat la Paris (doctoratul de stat), cu marele medievist Ferdinand Lot. În 1924, în urma publicării unor valoroase lucrări de istorie medievală, a fost chemat ca profesor la Universitatea din Iași, la Catedra de istorie universală. Cu prilejul inaugurării activității sale universitare, Gheorghe Brătianu a ținut ca lecție de deschidere o substanțială expunere despre *Concepția actuală a istoriei medievale*, izbutind să aducă o largă contribuție la înțelegerea modernă a studiilor de această natură.

În anii următori, dovedind o incontestabilă putere de muncă și un real talent de expunere, avea să publice o bogată serie de cercetări și studii asupra comerțului genovez, venețian și bizantin, în Marea Neagră, pentru ca

apoi să ancoreze într-o altă serie de studii și monografiile asupra trecutului românesc: *Politica externă a lui Cuza Vodă* (1932), *Napoleon III et les nationalités* (1934), *Origines et formation de l'unité roumaine* (1934), *Acțiunea politică și militară a României în 1919* (1940); *O enigmă și un miracol istoric: poporul român* (1940); *La politique extérieure de Roi Charles I-er de Roumanie* (1940); *Le problème de la continuité daco-roumaine* (1944); *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești* (1945) ș.a.

Prin documentația lor riguroasă, bazată pe surse dintre cele mai rare și mai autorizate, multe din ele, în raport cu problemele, inedite, aducând sub ochii cititorilor comoara unor bogate arhive, ca și prin conciziunea și echilibrul stilului său, Gheorghe Brătianu, s-a impus ca un istoric productiv și prestigios. Fără a avea amploarea și vijelia lui N. Iorga, și nici ascuțimea spiritului polemic al acestuia, Gheorghe Brătianu urmărea cu pasiune și consecvență anumite probleme, dându-le o adâncime impunătoare. Ca și N. Iorga, el a abordat o mare parte din etapele istoriei românești, fiind preocupat îndeosebi de formarea poporului român, de formarea primelor sale state, de lupta lui pentru unire și independență. Lucrările sale *O enigmă și un miracol istoric* și *Acțiunea politică și militară a României în 1919* – în care a pus la contribuție corespondența inedită a tatălui său – sunt printre cele mai strălucite contribuții istorice românești asupra acestor subiecte.

Dintre nefericire, prin numele și descendența sa, Gheorghe Brătianu, împotriva dorinței tatălui său, a fost atras în vârtoarea vieții politice care, timp de 25 de ani nu i-a adus însă decât decepții.

În frământările politice active, care aveau să-l treacă prin atâtea avataruri, Gheorghe Brătianu a intrat după moartea tatălui său (23 noiembrie 1927), fiind ales președinte al organizației din Iași, pentru a pune astfel capăt unor disensiuni locale apărute după dispariția fostului șef, George Mârzescu. La șefia partidului a fost ales, după cum se știe, fratele șefului defunct, Vintilă Brătianu.

Deși fiu al lui Ion. I. C. Brătianu, totuși, din cauza divorțului acestuia de mama lui Gheorghe, - o principesă Moruzi – căsătorită mai întâi cu unul din fiii domnitorului Alexandru Ioan Cuza, care a rămas să-și crească singură copilul – raporturile acestuia cu frații tatălui său, Vintilă și Dinu, nu erau dintre cele mai agreabile, lucru ce, într-un partid ca cel liberal, era de o indiscutabilă importanță.

La alegerile din 1928, în calitate de șef al organizației de Iași, Gheorghe Brătianu a fost ales printre cei 13 deputați liberali. Calea spre cele mai înalte demnități în partid, el vizând îndeosebi șefia partidului, îi era astfel deschisă. Cu toate acestea, ele nu aveau să fie atinse.

Din punct de vedere politic, viața lui Gheorghe Brătianu n-a fost decât un lung șirag de deziluzii. Ceea ce i-a lipsit, în comparație cu tatăl său, n-au fost ideile și spiritul de demnitate, ci modul de comportare, din punct de vedere electoral, cu oamenii – lucru pe care Gh. Tătărescu, marele său rival îl stăpânea în cel mai înalt grad – stilul princiar de viață al casei sale, pe care îl impunea soția sa, o descendentă a familiei domnitorului M. Sturdza, prea multul credit politic acordat unora din prietenii săi personali, selecționați din protipendadă, lipsiți de calități politice.

Unul din asistenții săi de la Iași, deci un colaborator apropiat, îmi spunea că deși avea această calitate de mai mulți ani, totuși niciodată n-a putut să-l vadă pe profesor la el acasă. Singurele lor locuri de întâlnire erau în cabinetul de la Universitate. Alți cunoscuți ai lui Gheorghe Brătianu, aderenți politici din provincie, spuneau că s-au văzut uneori siliți să se întoarcă de la ușa lui, fiindcă femeia de serviciu le spusese, din dispoziția „coniței” că domnul, „conășul”, nu este acasă, deși știau prea bine că el era acolo. Dacă accepta să-și cunune pe vreun aderent mai modest o făcea adeseori cu câte o nașă străină.

În privința aceasta se povesteau numeroase întâmplări.

- Nu are casă deschisă – spunea cu mâhnire doctorul C. Angelescu.

În Camera din 1928 – 1930, în care intraseră, pe lângă Vintilă Brătianu și I. Gh. Duca, și mai tinerii Gheorghe Tătărescu și R. Franasovici, amândoi foști subsecretari de stat la interne, Gheorghe Brătianu nu s-a afirmat prea mult, rolurile de frunte jucându-le cei de mai sus.

Brusc însă, la 6 iunie 1930, s-a petrecut în viața politică un eveniment senzațional, care va da un curs cu totul nou vieții politice românești: venirea principelui Carol, care renunțase la tron prin actul de la 4 ianuarie 1926. După moartea tatălui său, prințul s-a hotărât, totuși, să revină în țară și să-și revendice drepturile la care renunțase. Se știe că printre principalii autori ai renunțării prințului la coroană, a fost Ion. I. C. Brătianu, în acel moment președinte al Consiliului de Miniștri.

Și după moartea lui Brătianu, Partidul Național Liberal a rămas un fanatic susținător al actului de la 4 ianuarie 1926, ducând împotriva lui Carol o vehementă campanie de denigrare. La guvern, acum, în 1930, se afla însă Iuliu Maniu care a privit cu totul altfel, deși cu unele rezerve, întoarcerea principelui. Partidul Liberal și-a păstrat însă vechiul punct de vedere, refuzând să recunoască urcarea pe tron a celui sosit. Într-o ședință a Comitetului partidului, Vintilă Brătianu, susținut energic de I. Gh. Duca, s-a declarat din răspuțeri împotriva situației create, rămânând astfel în luptă deschisă cu Carol II.

Cel care avea să se ridice însă pentru recunoașterea noului rege, a fost Gheorghe Brătianu, fiul lui Ion I. C. Brătianu și nepotul lui Vintilă.

Chemat într-o audiență la Palat, el s-a dus cu toată însuflețirea, socotind că prin recunoașterea lui Carol II, Partidul Liberal ar putea să joace din nou rolul jucat în frunte cu tatăl său, sub domnia regelui Ferdinand. Se pare că astfel de asigurări i-au fost date de însuși Carol al II-lea, așa încât tânărul istoric s-a văzut dintr-o dată în situația visată de atâta vreme. De la Palat el s-a dus direct la Vintilă Brătianu, spunându-i cu glasul sacadat:

- Unchiule, am fost la Palat.

Cuprins de o neașteptată furie, Vintilă Brătianu s-a ridicat nervos în picioare și a pus mâna pe călimara de pe birou:

- Ieși afară, i-a strigat unchiul cu o voce copleșită de mânie.

A doua zi apărea în presă un comunicat prin care se anunța în mod laconic că „d. Gheorghe Brătianu a fost exclus din Partidul Național Liberal”.

Gheorghe Brătianu anunța totodată și el că va reface Partidul Liberal, conducându-l, pe linia antecesorilor săi, la o strânsă colaborare cu Coroana, făcând un călduros apel către toți membrii partidului să-l urmeze.

Într-o convorbire avută în anul 1943, el îmi mărturisea însă că ceea ce l-a făcut să se despartă de unchi și de conducerea partidului, „n-a fost numai chestia lui Carol II”, ci și alte neînțelegeri de natură politico-socială, el vrând să scoată partidul din marasmul în care căzuse.

O fază nouă – cea a zbugiumului inutil – începea în viața mult apreciatului istoric, care avea să fie și el una din victimele lui Carol al II-lea.

XXXIV

La început, inițiativa și acțiunea „georgistă” a fost privită cu un real interes în toate cercurile politice. Faptul că a fost urmat în mod spontan de către unii dintre foștii demnitari ai partidului, ca generalul Arthur Văitoianu, fost prim-ministru și ministru de interne, C. Banu, fostul director al revistei „Flacăra” și fost ministru al cultelor și artelor, ca și de alți foști miniștri, e adevărat nu dintre cei mai proeminenți, ca Aurel Cosma, de la Timișoara, Nicolae Zagre de la Oradea, și de unii din marii electori ca fostul primar al Iașilor, C. Toma și I. Al. Vasilescu-Valjean de la București, fost vicepreședinte al Camerei și director al Teatrului Național, Atto Constantinescu de la Bacău, fiul lui Al. Constantinescu, a fost ministru în toate cabinetele liberale din ultimii 20 de ani, a dat acțiunii sale un caracter dintre cele mai promițătoare. Celor de mai sus li s-a adăugat și unul din principalii avocați ai timpului și orator de vază, Istrate Micescu. O adeziune dintre cele mai însemnate a fost aceea a grupului de profesori universitari și secundari, Alexandru Rosetti, Const. C. Giurescu, Scarlat Lambrino, P.P.

Panaitescu, Victor Papacostea, Grigore Nandriș, de la Cernăuți, care până atunci nu făcuseră politică și care se bucurau de o excelentă reputație științifică.

Îl mai urmaseră apoi și unii din descendenții vechilor familii politice, ca M. Sturdza și arhitectul M.C. Cantacuzino.

Marea ispită a celor care s-au grăbit să-l urmeze pe Gheorghe Brătianu a fost însă speranța apropiatei lui chemări la guvern, vechea grupare liberală, condusă de Vintilă Brătianu, fiind considerată ca ieșită din jocul politic.

„Banca românească” a unchiului Vintilă și celelalte întreprinderi financiare afiliate ei, din consiliile de administrație ale cărora făceau parte aproape toți frunțașii liberali, s-au dovedit însă mai puternice decât speranțele noilor competitori ai puterii, cea mai mare parte a foștilor demnitari și cadrele de bază ale partidului rămânând legați de vechea tulpină.

La 15 iunie, după mai multe audiențe la rege, - care în această perioadă l-a sprijinit fățiș – s-a ținut Congresul General al noului Partid Liberal, care, păstrându-și vechiul nume, a fost botezat de opinia publică drept partid *georgist*, în timp ce ramura veche urma să se numească *vintilistă*.

Alegerea lui Gheorghe Brătianu ca șef al noului partid a primit un puternic sprijin și din partea ziaristului Pamfil Șeicaru, care, într-un articol din ziarul „Curentul”, afirmase că în cuvântarea lui Gheorghe Brătianu s-au relevat atâtea din „gesturile” și „accentele” marelui său părinte. O comparație asemănătoare avea să facă în curând și N. Iorga care, în „Memoriile” sale, ținea să precizeze că, într-un discurs la Cameră, Gh. Brătianu s-a arătat „stăpân pe el, cu sprâncenele încrunțate, cu glas poruncitor și gest care taie. Cerea din siguranța tatălui său”.

După aceste prime succese aveau să urmeze însă în curând decepțiile și lepădările din partea celor care se grăbiră să-l urmeze. La prima criză de guvern din 1931, când printre alte formule, s-a ventilat și aceea a unui guvern format din partidele mici (Averescu, N. Lupu, Gh. Brătianu, N. Iorga). Cu purtarea tratativelor pentru această formație, urmărind repartizarea ministerelor, din partea „georgiștilor” a fost delegat Vasilescu Valjean. În seara primei zile de discuții s-au prezentat pe neașteptate la Valjean – unde se aflau mai mulți frunțași – Gheorghe Brătianu și soția sa, pentru a afla care erau perspectivele participării la guvern a grupării georgiste. Aflând că aceasta nu putea beneficia decât de 2 – 3 ministere, dna Brătianu a intervenit pe neașteptate în discuție, și, fără a ține seama de eforturile gazdei la alcătuirea partidului și, totodată, pentru a asigura grupării o participare cât mai convenabilă, i-a spus pe un ton tăios:

„Maestre, te rog să asiguri lui Jorj Ministerul de Externe, iar lui Michel – fratele ei – Ministerul de Finanțe”.

Nimic altceva n-o interesa. Cei de față au rămas cu totul surprinși de obiectul și tonul intervenției, dându-și seama prea bine de aspirațiile de dominație ale doamnei. Și dacă ministeriatul lui Gheorghe Brătianu era cu totul firesc, cu toții au rămas surprinși de propunerea referitoare la Michel Sturza.

După plecarea soților Brătianu, Istrate Micescu, înțelegând ce se petrecuse în sufletul lui Valjean și hotărât să părăsească gruparea, a scos din portofel o fotografie pe care a scris cuvintele revelatoare ale atitudinii lor: *Lui I. Al. Valjean, în amintirea celor împreună făcute, împreună desfăcute. Istrate Micescu.*

În zilele următoare, odată cu constituirea guvernului Iorga-Argetoianu, amândoi vor aluneca în apele argetoianiste și unul și altul având să ajungă deputați în noua Cameră. Mai târziu vor ajunge apoi la O. Goga și la Frontul României Naționale. Mulți dintre aderenții lor vor urma aceeași cale.

Partidul georgist, mai ales că partidul vintilist – care între timp se reconciliase și el cu Coroana – devenit după moartea lui Vintilă Brătianu (22 decembrie 1930) *ducist*, după numele lui I. Gh. Duca, noul șef al partidului, încheiase pentru alegerile din 1931, în schimbul a 80 de mandate, un cartel electoral cu guvernul, candidând pe listele acestuia.

Acest cartel a fost opera înțelegerii lui C. Argetoianu și I. Gh. Duca, care căuta prin toate mijloacele să intre în grațiile lui Carol al II-lea.

Lipsind din arenă vechiul Partid Liberal și semnul său electoral, care era stâlpul, gruparea lui Gheorghe Brătianu, care avea ca semn electoral trei linii verticale, a izbutit să cucerească circa 15 mandate de deputați, care vor participa activ la lucrările Camerei. La Senat gruparea va fi reprezentată de generalul Văitoianu, senator de drept.

Căzând la 5 iunie 1932 guvernul Iorga, puterea a fost încredințată lui Al. Vaida-Voievod, care urma să facă noi alegeri. Pentru aceste alegeri Vaida a făcut apel și la o colaborare cu Gheorghe Brătianu. Acesta a pretins însă o sută de mandate, ceea ce Vaida n-a putut accepta, discuțiile întrerupându-se astfel fără urmare.

O colaborare între Vaida și Gheorghe Brătianu era dorită și de Carol al II-lea, care a cerut primului său ministru să pună la dispoziția tânărului șef liberal din fondurile secrete ale Ministerului de Interne, suma de 6.000.000 lei pentru cheltuielile electorale. Oferta a fost declinată, Gheorghe Brătianu preferând să lupte prin propriile sale mijloace.

Nici la alegerile din 1932, Gheorghe Brătianu n-a putut ajunge partidul lui I. Gh. Duca, rămânând în aceeași poziție minoră.

Cea mai grea lovitură avea să o primească Gheorghe Brătianu în toamna anului 1933, când, după îndepărtarea lui Vaida de la guvern, a fost chemat la putere Partidul Liberal ducist.

În această chemare au jucat un rol de seamă Gh. Tătărescu și Richard Fransovici, care, pe căi ocolite, au reușit să-l convingă pe Carol al II-lea de necesitatea aducerii la guvern a vechiului Partid Liberal.

Pentru a da o satisfacție și lui Gheorghe Brătianu – ca și lui Octavian Goga de altfel – regele a pus însă condiția ca Duca să ceară și colaborarea guvernamentală a acestora, oferindu-le câteva ministere.

Pentru a da ascultare dispoziției regale, și mai ales fiindcă fusese asigurat de către membrii camarilei, că, indiferent de atitudinea lui Gheorghe Brătianu, puterea îi va rămâne, Duca s-a dus să-l viziteze pe acesta la locuința sa din str. Popa Chițu 26.

În deplasarea sa, Duca a fost însoțit de colaboratorul său, tânărul Puiu Alexandrini, viitor ministru de finanțe, ca tătărăscian, într-un guvern de mai târziu, care a rămas să-și aștepte șeful în mașină.

Întrevederea ce a urmat a fost nervoasă și scurtă. Greșit informat din cercurile Palatului de adevăratul caracter al mandatului lui Duca, Gheorghe Brătianu l-a primit în picioare, fără a-i întinde mâna, în biroul de la intrare, răspunzându-i, îndată ce Duca și-a precizat scopul vizitei, pe un ton tăios și pripit:

- *Je refus, monsieur* (discuția s-a purtat în franțuzește). *Je refus.*

- *Je regret beaucoup*, i-a răspuns Duca, pe un ton tot atât de sec, după care și-a înclinat capul și a ieșit precipitat.

În stradă, după mărturisirile lui Alexandrini, Duca a țopăit în jurul mașinii spunându-i acestuia pe un ton de mare satisfacție:

- Puiule, nici nu știi tu ce serviciu mi-a făcut prostul ăsta.

Mașina a plecat apoi în goană spre palat, pentru a duce regelui răspunsul lui Gheorghe Brătianu.

În ziua următoare, Duca avea să constituie un guvern pur liberal, Octavian Goga dând și el același răspuns.

În timp ce în stradă se desfășoară scena de mai sus, Brătianu intra în salonul vecin unde îl așteptau câțiva dintre intimii săi, în frunte cu profesorii Const. C. Giurescu și Al. Rosetti, care veniseră să afle decursul întrevederii.

- L-am refuzat, le-a precizat Brătianu cu o voce satisfăcută, crezând că le comunică o mare bucurie.

La auzul acestei vești, toți au rămas însă tablou, iar unul dintre ei – profesorul Const. C. Giurescu – de la care dețin informația – a avut curajul de a-i spune: Rău ai făcut, șefule, fiindcă acum Duca va forma guvernul

după pofa lui, iar Partidul Liberal vechi își va relua locul ca principal partid de guvernământ.

Despărțirea a fost rece de ambele părți, aderenții dându-și seama că șeful a fost sacrificat pe altarul intereselor regale.

Adversitatea acută cu Duca nu-l va împiedica însă pe Gheorghe Brătianu ca, la asasinarea acestuia, să trimită văduvei o duioasă telegramă: „Adânc mâhnit – scria (telegrafia) Gheorghe Brătianu – de pierderea atât de dureroasă ce încercați, întâiul meu gând se îndreaptă către dvs. pentru a exprima cele mai sincere sentimente de profunde condoleanțe”.

Gheorghe Brătianu și-a continuat apoi lupta personală cu aceeași îndârjire, sporită acum și de resentimentele sale împotriva regelui care n-a găsit în el omul plecat de care ar fi avut nevoie. Câteva mandate a luat și la alegerile următoare, deși diferiți alți „georgiști” l-au părăsit îndată ce au văzut că regele preferă pe „duciști”.

Lucrurile, pentru Gheorghe Brătianu, aveau să se înrăutățească și mai mult după asasinarea lui Duca, la orizont apărând acum, ca șef al guvernului, Gheorghe Tătărescu (Guță), regele arătându-se neînduplecat față de colaborarea directă cu Dinu Brătianu, deși acesta, după moartea lui Duca, a fost ales șef al partidului, membrii căruia se vor numi de acum înainte „diniști”.

Între cele două tabere au urmat apoi în Cameră ciocniri aprige, purtătorul de cuvânt al lui Tătărescu fiind Victor Iamandi de la Iași, ales șef după plecarea lui Gheorghe Brătianu, subsecretar de stat la interne, un talentat orator. Unul din apropiații lui Dinu Brătianu, fost secretar al lui Ion I. C. Brătianu, profesorul George Fontino, i-a aruncat în plină cameră diatriba tăioasă că dă o luptă în numele unei „eredități disproporționate”.

Paraponul lui Gheorghe Brătianu împotriva regelui l-a împins înspre mareșalul Averescu care, decepționat și el de atitudinea Coroanei, inițiasse un „front constituțional” cu caracter anticarlist.

Fără a face vreo declarație publică în această privință, și fără a-și preveni măcar aderenții, la prima sa întrunire publică după înțelegerea încheiată cu mareșalul Averescu – întrunire ținută la Oradea – la intrarea pe scenă Gheorghe Brătianu a spus celor ce îl însoțeau că „de acum înainte nu vom mai cânta „trăiască regele”, ci cu subînțeles, „deșteaptă-te române”.

XXXV

Schimbarea sa de atitudine față de rege corespundea însă în acel moment și unchiului său Dinu Brătianu, care, jignit de rege prin preferarea ca prim-ministru a lui Tătărescu, căuta și el o formulă pentru a reda familiei vechea importanță pe care o avusese sub Brătienii anteriori. Formula găsită

a fost aceea a unei reconcilieri cu Gheorghe Brătianu și gruparea sa, partidul urmând să-și refacă astfel unitatea pentru a putea să adopte o atitudine fermă față de rege. Între unchi și nepot – ca atitudine – se aflau însă în acel moment aproape toți frunțașii, deoarece, partidul fiind la putere, cea mai mare parte dintre ei erau miniștri și n-ar fi voit să se despartă de ministerele lor. Un timp, lucrurile s-au discutat astfel numai în cadrul familiei, așteptându-se un moment prielnic proclamării fuziunii între „diniști” și „georgiști”. Momentul l-a adus criza de guvern din toamna anului 1937, când, spre surprinderea tuturor cercurilor politice, și îndeosebi a Partidului Național Țărănesc, regele a încredințat din nou puterea lui Gh. Tătărescu, care, timp de patru ani îi satisfăcuse toate capriciile și dorințele de îmbogățire personală.

Cea mai mare parte dintre miniștri, și în special cei tineri, erau „guțiști”.

Cum însă guvernul Tătărescu, deși încheiase un acord electoral cu Al. Vaida-Voievod și N. Iorga, a căzut la alegerile din 20 decembrie 1937, și la guvern fiind chemat Octavian Goga împreună cu gruparea națională țărănistă condusă de Armand Călinescu, care a luat Ministerul de Interne, Partidul Național Liberal a trecut în opoziție, pe primul plan apărând acum Dinu Brătianu, șeful partidului. Discuțiile pentru fuziunea celor două grupări liberale au reînceput imediat, în timp de câteva zile ajungându-se la proclamarea acesteia (10 ianuarie 1938), cu alte cuvinte la revenirea în partid a lui Gheorghe Brătianu și a aderenților săi. Tătărescu, care îndeplinea funcția de secretar general al partidului, a avut abilitatea de a nu se opune reîntregirii, ci, dimpotrivă, referindu-se la sciziunea intervenită la național-țărăniști, a declarat că „atunci când alții se dezbină, noi ne unim”.

Unirea invocată de Gh. Tătărescu n-avea să țină însă decât abia câteva săptămâni, fiindcă la 10 februarie 1938, regele Carol al II-lea, demițând guvernul Goga, introducea dictatura sa personală, după care va desființa apoi toate partidele politice, înlocuindu-le cu formația sa personală *Frontul Renașterii Naționale* – urmat de Partidul Națiunii – prin care va governa până la abdicarea sa. Dictatura va modifica totodată și Constituția, precum și legea electorală prin care dreptul de vot urma să fie permis numai de la vârsta de 30 de ani în sus.

În fruntea noului guvern a fost numit patriarhul Miron Cristea, păstrând la interne, din fostul guvern, pe Armand Călinescu.

Cel dintâi dintre liberali, înțeles desigur mai înainte cu regele, care, trecând peste cuvântul lui Dinu Brătianu, a intrat în noul guvern, ca ministru de stat, a fost Gheorghe Tătărescu. Odată cu el intrau în același guvern, ca miniștri fără portofolii, doctorul C. Angelescu și generalul Arthur Văitoianu, fost în ultimii ani georgist – aceștia urmând să fie numiți și

consilieri regali – iar ca miniștri titulari Mircea Cancicov (la Finanțe), Victor Iamandi (Culte și Arte), doctorul I. Costinescu (Muncă, Sănătate și Ocrotiri sociale). La remanierile următoare au mai intrat în guvernul prezidat de Miron Cristea și apoi de Armand Călinescu, Eugen Titeanu (Presă și Informații), Mitiță Constantinescu (Industria și Comerț), precum și Victor Slăvescu (la Înzestrarea armatei).

Dinu Brătianu s-a arătat însă refractar dictaturii regale, pe care, sprijinit de ceilalți fruntași ai partidului, n-a înțeles să o susțină, nici într-un fel.

Cel mai hotărât sprijinitor al său în această ipostază a fost Gheorghe Brătianu, care, pe de o parte, avea acum ocazia să plătească regelui polița din 1933, iar pe de alta credea că Tătărescu va înceta să mai joace vreun rol în Partidul Național Liberal. Perspectiva șefiei partidului îi surădea acum cu toată certitudinea. Dictatura regală, susținută de Armand Călinescu și Gh. Tătărescu împreună cu aderenții lor, precum și de un important număr de elemente militare – toți prefecții de județe și totodată un însemnat număr de primari – au fost numiți dintre colonei și generali – avea să dureze aproape trei ani, ea prăbușindu-se, ca o consecință a acceptării Diktatului de la Viena, la 6 septembrie 1940.

La răsturnarea regelui, a avut și Gheorghe Brătianu o contribuție care se cuvine a fi menționată. Chemat fiind de rege la palat, așa cum au fost chemați și câțiva alți oameni politici și generali, pentru a fi consultați asupra necesității abdicării sale, Gheorghe Brătianu i-a dat următorul răspuns categoric:

- Abdicați cât mai repede, Majestate.

Strivit de împrejurări și abandonat de către toți frunzașii politici, Carol al II-lea a trebuit să tragă consecințele.

Atât în timpul dictaturii regale, cât și a celei antonesciene, a fost solicitat adeseori să intre în guvern, dar el, neîmpărtășind metode dictatoriale de guvernare, a refuzat întotdeauna.

În 1941 – la 24 februarie – a luat atitudine împotriva plebiscitului organizat de Ion Antonescu, și apoi împotriva constituției introduse de acesta.

În acești ani, activitatea politică publică fiind interzisă, Gheorghe Brătianu a desfășurat o intensă activitate științifică, dând la iveală numeroase lucrări istorice. În 1942 a fost ales membru titular al Academiei Române în locul lui N. Iorga, la 26 mai 1943, ținându-și discursul de recepție. Discursul – al cărui răspuns a fost rostit de Alexandru Lapedatu – a fost o substanțială și vibrantă evocare a înaintașului său, intitulată *Nicolae Iorga istoric al românilor*.

A fost cel mai concludent elogiu adus până atunci marelui savant și patriot.

Admirația și devotamentul lui Gheorghe Brătianu pentru memoria lui N. Iorga nu s-a mărginit însă numai la acest discurs, fiindcă în anii ce au urmat îl vedem și ca editor și prefațator al unora din lucrările marelui savant: *Oameni reprezentativi în purtarea războaielor* (1943), *Generalități și cu privire la studiile istorice* (ed. III-a, 1944).

Pe lângă discursul de la Academie, el a ținut apoi alte două cuvântări despre N. Iorga, publicate în 1944 împreună cu discursul de recepție intitulat: *Nicolae Iorga (Trei cuvântări)*.

Gheorghe Brătianu a combătut cu toată puterea nefastul Diktat de la Viena, el fiind unul din istoricii cei mai activi în această direcție. Scrierile sale cu privire la această problemă, și totodată la ansamblul istoriei românilor din cele mai vechi timpuri și până la realizarea unității – *Theorie et réalité de l'histoire hongroise* (1940), *Cuvinte către români* (1942), *Origines et formation de l'unité roumaine* (1943), *Le problème de la continuité daco-roumaine* (1944) – ca și mai vechea *O enigmă și un miracol istoric* (1940), tradusă și în limbile franceză, germană și italiană – au constituit, bazate pe elementele tradiționale ale istoriei noastre, răspunsuri de cea mai înaltă autoritate date unor istorici detractori.

În cartea despre *Originile și formarea unității române*, publicată în limba franceză, Gheorghe Brătianu mărturisește în prefață că a fost „inspirat – ca subiect – de lucrarea lui N. Iorga, tipărită în 1915, *Developpement de l'idée de l'unité politique de l'Union des Roumains și de Istoria Unirii românilor* (1937) de Ioan Lupaș.

Alte impulsuri în această direcție a primit de la lucrările lui J. Dupont-Ferrier, *Le formation de l'État français*, a lui G. Bourgin (*La formation de l'unité italienne*, P. Benearts (*L'unité allemand*), H. Von Srbik (*Deutsche Einheit*) și altele de acest gen, istoricul român socotind că o astfel de lucrare trebuie să apară și din partea istoriografiei românești. Lucrul i se părea cu atât mai necesar, cu cât Diktatul de la Viena a dat o gravă lovitură unității teritoriale a României. Ca toate lucrările sale, și aceasta este o lucrare solidă în articulația ei, densă în documentare și însuflețit scrisă, sugestivă prin hărțile care o însoțesc.

Pe lângă lucrările amintite – care ne-au fost oferite toate cu dedicații dintre cele mai cordiale – el a mai scris în acești ani, ca și în anii următori, numeroase articole în diferite publicații și a ținut răsunătoare conferințe, atât la Radio, cât și la alte tribune, atât în București, cât și în multe orașe de provincie.

Gheorghe Brătianu nu era orator în sensul vibrant al lui N. Iorga, dar vorbea concis, cu multă energie în glas, cu siguranța stăpânirii

subiectului, având din când în când înălțări de voce aprinsă și întrebunțând adeseori o ironie usturătoare, dar de fină calitate.

Lucrarea sa *O enigmă și un miracol*, a avut ecou și în Franța, medievistul Ferdinand Lot, fostul său profesor, care, în opera sa *Les invasions des barbares*, manifestase unele rezerve față de aria de formare a poporului român, comunicându-i că este prea bătrân pentru a mai putea schimba ceva din lucrare, dar că dat dispoziție la Biblioteca Națională din Paris, ca să lege lucrarea lui Gheorghe Brătianu împreună cu lucrarea sa, pentru ca oricine îl va citi pe el să citească și lucrarea istoricului român, pentru a lua cunoștință și de punctele sale de vedere, vrednice de toată atenția.

Alături de N. Iorga, Ioan Lupaș, Andrei Oțetea și alți istorici români, el a participat în această perioadă și la congresele internaționale de istorie de la Zürich și Stockholm, susținând față de vechii noștri adversari punctele de vedere românești.

În primăvara anului 1944, când au început bombardamentele anglo-americane asupra Bucureștilor și a altor orașe ale țării, deși partidul său își sprijinea politica externă pe o colaborare cu puterile occidentale, el a publicat în ziarul *Curentul* un tăios articol împotriva acestor bombardamente, care reprezentau tot atâtea acțiuni de exterminare împotriva unui popor atât de greu încercat.

Dincolo de orice simpatii de partid, el nu avea în vedere decât viața poporului român.

La 20 iunie 1944, în calitate sa de principal fruntaș al Partidului Național Liberal – fiind mâna dreaptă a lui Dinu Brătianu în această perioadă – a contribuit la formarea Blocului Național Democrat alături de Partidul Comunist, Partidul Social Democrat, Partidul Național-Țărănesc, și, evident, Partidul Național Liberal, iar în dimineața zilei de 23 August același an, a îndemnat pe Ion Antonescu – printr-o întrevvedere avută la Snagov – să semneze armistițiul cu puterile aliate.

La 5 martie 1945, constituindu-se guvernul democrat prezidat de dr. Petru Groza, Gh. Tătărescu, împreună cu aderenții săi, a intrat în această formație părăsind definitiv partidul de sub șefia lui Dinu Brătianu, formând un alt partid liberal sub prezidenția sa.

Pentru Gheorghe Brătianu și partidul său, nu va mai fi loc, de acum înainte în politica țării.

Prin reforma învățământului din 1948 își va pierde și catedra universitară.

Revenind la activitatea științifică a lui Gheorghe Brătianu, constatăm că lucrarea sa menită să rămână ca o lucrare fundamentală pentru istoria poporului nostru este *Tradiția istorică despre întemeierea*

principatelor românești, tipărită în 1945, în care continuând pe alt plan, „o enigmă și un miracol istoric”, a căutat să lămurească și să stabilească, printr-o interpretare și printr-o viziune nouă, originile întemeierii statelor românești medievale. Prin această lucrare, lărgind lucrările similare ale lui D. Onciul, *Originea Principatelor Române*, A. D. Xenopol, B.P. Hașdeu, Alexandru Lapedatu, I. C. Filitti, N. Iorga și alții, Gheorghe Brătianu a căutat să valorifice, cu o largă incursiune în istoria europeană, elementul tradiției ca „izvor istoric”, pentru o reazăzare, pe temeiul tradiției, dezvoltarea istoriei noastre politice. El va afirma astfel cu toată tăria existența locală atât în Muntenia cât și în Moldova a unor cnezate și voievodate care au premers „descălecărilor”, ele fiind forțele autohtone ale întemeierii statelor. Prin cercetarea și concluziile lui Gheorghe Brătianu eroii legendari ai descălecărilor – Negru Vodă, Radu Negru, Dragoș Vodă, ca mobil al acțiunii – și-au primit personalitatea istorică corespunzătoare, istoria noastră făcând prin aceasta un nou pas înainte.

Prin tradiția istorică, relevă Gheorghe Brătianu în lucrarea sa – retipărită de Valeriu Râpeanu în 1980, într-o remarcabilă ediție însoțită de un splendid studiu introductiv – se „restituie totodată Ardealului rolul său firesc de leagăn al statului, după cum cercetările filologice și lingvistice i-au restituit pe cel de leagăn al limbii și al poporului român”.

Ultima sa lucrare, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele române*, a avut caracter pur medieval și a fost publicată postum în anul 1977, în Franța.

La Universitate a ținut în anii 1946 – 1947 un curs – ultimul său curs – intitulat *Formule de organizare a păcii în Istoria Universală* din care n-a mai apucat a publica decât unele fragmente în „*Révue historique du Sud-Est Européen*”.

A murit la 24 aprilie 1953; împlinise abia 55 de ani (vezi asupra morții sale studiul introductiv al lui Valeriu Râpeanu la ediția *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, 1980, p. XXXVI).

Osemintele sale au fost înhumate la Florica, în județul Argeș, acolo unde se odihnesc și osemintele tatălui și bunicului său.

Lipsit de satisfacții în viața politică, întocmai ca și Dimitrie Cantemir, Gheorghe Brătianu și-a găsit compensațiile în activitatea științifică, aceasta aducându-i singurele succese recoltate.

În fața posterității el va rămâne întotdeauna ca unul din marii istorici ai românilor, alături de Dimitrie Cantemir, Gheorghe Șincai, Petru Maior, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, George Barițiu, A. D. Xenopol, N. Iorga, Vasile Pârvan, Ioan Lupaș, Const. C. Giurescu.

O mare conștiință patriotică și științifică.

XXXVI

Printre personalitățile politice și literare cunoscute la București în anii refugiului, și cu care am continuat a avea relații și în anii următori, un loc de seamă ocupă și poetul, criticul și istoricul literar D. Panaitescu-Perpessicius, marele editor al lui M. Eminescu.

Contactul meu cu spiritul lui Perpessicius a început în anul 1925, când Perpessicius conducea revista *Universul literar*, pe care, fiind elev la Târgu-Mureș, o citeam cu o adevărată sete în fiecare săptămână. Conținutul ei variat, evocările de personalități, prezentările de cărți, poeziile și numeroasele însemnări din viața literară îmi rețineau atenția cu cel mai viu interes. Multă vreme până la plecarea sa din fruntea redacției am crezut că *Universul literar* era cea mai bună revistă literară a vremii, un adevărat model.

Curând am citit apoi și întâia sa culegere de note critice, *Repertoriul critic*, în care se reproduceau câteva zeci de microrecenzii, publicate în revistele *Buletinul cărții* și *Spre ziua*. *Repertoriul* apăruse în 1925 în editura „Semănătorul” de la Arad, care inaugurase și în Transilvania genul cărțicelor cultivat la București de „Biblioteca pentru toți”.

Față de stilul grav și incisiv al unor mari critici ai vremii – E. Lovinescu în primul rând, - stilul lui Perpessicius era plin de amenințări și preveniri, de generozități vizibile, care nu puteau decât să încânte pe un cititor și debutant de vârsta mea.

În același an, Perpessicius a publicat, împreună cu poetul Ion Pillat, primul volum din *Antologia poezilor de azi*, care a fost pentru mine cartea de inițiere în poezia română modernistă.

Prin această antologie am intrat în contact cu poezia lui Tudor Arghezi și a lui Lucian Blaga. Dragostea de poezie și spiritul de selecție care au prezidat la alcătuirea acestei antologii dovedeau o precisă informație literară și un fin discernământ critic.

În 1928 avea să apară și volumul al doilea din această antologie, care a devenit un adevărat îndreptar pentru antologiile ulterioare.

Antologia Perpessicius – Pilat a antologat 70 de poeți, fiind cea mai elevată antologie românească.

Începând din anul 1927 aveam să-l citesc și în paginile ziarului „Cuvântul”, unde a publicat acel mare număr de *Mențiuni critice*, care vor fi publicate mai târziu în cinci volume. „Mențiunile” lui Perpessicius au fost una din părțile cele mai rafinate ale criticii românești din perioada interbelică, ele urmărind aproape toate aparițiile timpului. Modul elegant al lui Perpessicius de prezentare a unei cărți, avea o artă specială, care, prin

parantezele deschise, legau o carte de alta, un scriitor de altul, țesând o mreajă de imagini și arabescuri ce rivalizau cu poezia, oferind cititorului un adevărat tablou critic poetic. În *Cuvântul* a apărut și acea suită de articole reproduse mai târziu în culegerile *Memorial de ziaristică* și *Dictando divers*.

Din 1934, aveam să-l ascult și la radio, unde i s-a încredințat cronica literară. El a fost cel dintâi cronicar literar sistematic al radiodifuziunii române. Și la radio a adus aceeași distincție, eleganță și finețe, ca și în foiletoanele de la *Cuvântul*. Îl ascultam cu o plăcere niciodată decepționată; vocea lui liniștită, calmă, cu accente duioase de bariton, dădea frazei sale o căldură plină de cordialitate.

Era unul din criticii mei preferați, pe care-l urmăream în toate manifestările lui.

În anul 1939 – după edițiile anterioare din poeziile lui D. Iacobescu – *Quasi* și din *Operele* lui Matei I. Caragiale – ne-ad adus surpriza prezentării primului volum din marea ediție critică a operelor lui Eminescu. Prin această ediție se depășea tot ce se făcuse până atunci în această direcție, atât din punct de vedere al cercetării bibliografice, cât și ca realizare grafică. Ediția Perpessicius, a cărei serie, prin „Muzeul literaturii române”, se continuă și astăzi, a reprezentat prima ediție monumentală a marelui poet, comparabilă cu edițiile consacrate în străinătate unui Goethe, Schiller sau Victor Hugo. Ediția aceasta, la care Perpessicius a lucrat ani în șir cu incontestabilă pasiune de benedictin, este fără îndoială un act de înaltă cultură europeană.

La apariția primului volum din seria inaugurată, N. Iorga, impresionat de înfățișarea ediției, i-a consacrat o comunicare specială la Academia Română, relevând ca „superbe” condițiile grafice în care a fost imprimată, volumul, ca fond, fiind considerat „de bun augur” pentru cele următoare, „el rezemându-se pe o muncă largă și inteligentă”.

„Augurii” au fost într-adevăr fericiți, el constituind una din cele mai strălucite realizări editoriale românești.

Concomitent cu exercitarea instrumentelor critice și de istorie literară, Perpessicius a rămas în mod permanent legat și de lira poetică. Două volume de poezii originale și traduceri, apărute în anii 1926 (*Scut și targă*) și 1932 (*Itinerar sentimental. Albumuri și amoruri*), mărturiseau din plin vocația sa poetică și stăpânirea artei versului, lirismul său fiind de o transparentă frăgezime. Și dacă n-ar fi fost decât poet, Perpessicius ar fi reținut totuși atenția posterității și ar fi dispus de un loc în istoria literaturii.

Și poezia a contribuit să mă apropie de „cel tăbăcit de suferință”, acesta fiind înțelesul pseudonimului Perpessicius.

Cunoștința personală cu criticul-poet am făcut-o însă numai în anul 1940, odată cu refugiul meu la București.

Bucureștiiul m-a pus în contact cu numeroase personalități culturale și literare, și totodată cu unele redacții. Printre cei dintâi scriitorii cu care am intrat în relații a fost Perpessicius, pe care l-am întâlnit aici pentru prima oară în sala de manuscrise a Academiei Române.

Pregăteam atunci o monografie asupra lui George Barițiu, și aveam nevoie să cunosc corespondența sa aflată în depozitul Bibliotecii Academiei. În sala de manuscrise lucra și Perpessicius, care studia manuscrisele lui Eminescu. Cunoștința ne-a făcut-o profesorul Dan Simonescu, care era atunci unul din bibliotecarii instituției, și care a fost întâiul meu sfătuitor în modul de a lucra la Academie.

Masa din fața lui era plină de foliante, manuscrise și tipărite, de reviste și cărți, printre paginile cărora căuta să descopere urmele geniului eminescian. În mijlocul foliantelor se afla o lupă de format mare, cu care descifra cuvintele mai puțin vizibile.

Perpessicius avea atunci 50 de ani – se născuse la 21 octombrie 1891 – și, deși cunoscuse îndeaproape suferința fizică, pierzându-și în război brațul drept, avea o figură senină și un zâmbet deschis. Aflând de la Simonescu că sunt refugiat din Ardeal, mi-a întins mâna stângă cu o vădită cordialitate și m-a invitat să ocup locul de lângă el, care era liber.

- Din Ardeal? Să știi că și eu am fost aproape doi ani ardelean.

- Când? Cum?

- În 1919 îndată după Unirea Transilvaniei cu Țara-Mamă. Am fost profesor în orașele Arad și Târgu-Mureș.

Așa am intrat în relații cu Perpessicius, omul pe care aveam să-l frecventez apoi până în preajma morții lui (29 martie 1970).

Perpessicius a fost cel mai delicat și amabil om pe care l-am cunoscut la București. Era în el o noblețe și o distincție greu de găsit la alți contemporani. Nu se arăta superior prin nimic, și cu atât mai puțin infatuat sau arogant. Deși ne despărteau aproape 20 de ani și era autorul unei vaste opere literare, totuși, Perpessicius nu ținea să arate prin nimic siguranța superiorității și autorității sale. Cum lucram adeseori la Academie alături de masa lui, îmi făcea uneori onoarea de a-mi cere informații asupra vreunui scriitor sau publicist ardelean, mulțumindu-mi întotdeauna cu câte un surâs grațios.

Cum, la începutul anului 1941, îmi începusem colaborarea la revista *Vremea*, se grăbea întotdeauna când ne întâlneam să mă felicite pentru cele scrise. Publicând în același an un eseu despre poeziile din tinerețe ale lui George Coșbuc, am comentat, printre altele, și o poezie mai puțin cunoscută a marelui poet și nereprodusă în nici una din culegerile sale.

E vorba de poemul *Atque nos* în care Coșbuc își mărturisea formația sa literară și totodată una din sursele cele mai bogate ale folclorului românesc. Citind o parte din poem – poemul fusese reprodus în *Vremea* – și dându-și seama de importanța sa istorică și literară, Perpessicius l-a subliniat printr-un substanțial comentariu la Radio, arătând că poemul a fost readus în actualitate de un tânăr publicist ardelean.

A fost întâia mea menționare la postul de Radio, unde, în curând, aveam să apar și eu ca vorbitor. În lunile următoare astfel de comentarii referitoare la intervențiile mele publicistice aveau să se repete.

Legăturile cu el au devenit astfel din ce în ce mai strânse. Am ajuns acum să-l vizitez și acasă, în orele de către seară.

Relev acum un amănunt caracteristic pentru delicatetea și noblețea de care vorbeam mai înainte. La intrarea în camera sa de lucru – locuia într-o casă veche de pe strada Eminescu nr. 122 – maestrul mă aștepta în picioare și m-a așezat neîntârziat pe fotoliul său, în fruntea biroului, el așezându-se pe scaunul pus pentru vizitator în fața mesei. Am vizitat multe personalități politice și literare din București, dar un asemenea gest nu l-am mai întâlnit la nimeni. Jenat de această onoare, m-am interesat la unii din prietenii săi mai vechi despre semnificația gestului, dar am primit asigurarea că aceasta nu avea nimic personal, el fiind făcut față de toți cei care îl vizitau acasă.

Pereții odăii, ca și pereții culoarelor erau tapetați cu cărți de sus și până jos, abia găsimu-și locul cele câteva tablouri ce-i fuseseră dăruite de unii pictori prieteni, printre care și unul semnat de Ion Vlasiu.

În această odaie îngustă, cu un geam la stradă, „mucenicea” Perpessicius, care suferea nu numai de infirmitatea mâinii drepte, dar și de o timpurie miopie care se agravase și mai mult prin citirea încordată a atâtor manuscrise.

Invaliditatea de care suferea, mai ales că ea se referea la mâna dreaptă, mâna cu care se scrie, departe de a-l dezarma, i-a încordat și mai mult energia, determinându-l ca la vârsta de 27 de ani să învețe a scrie cu mâna stângă, în acest fel fiind scrise aproape toate lucrările sale. Zic aproape, fiindcă după ce crescuse fiul său Miticuță (Dumitru D. Panaitescu), din când în când îi dicta acestuia lucrările mai lungi. Cu toate acestea, scrisul era destul de citibil, cuprinzând chiar și anumite înflorituri. Această energie se va păstra intactă de-a lungul anilor, la vârsta de 70 de ani Perpessicius începând să învețe limba engleză pentru a putea studia pe Shakespeare.

În decursul zecilor de convorbiri pe care le-am avut cu Perpessicius nu l-am auzit niciodată clevetind sau intrigând împotriva cuiva, raporturile sale cu colegii sau cu confracții desfășurându-se într-o perfectă

urbanitate. De altfel, el însuși se credea născut în zodia urbanității. Singura sa armă față de anumite jigiri și inadvertențe – voite ori întâmplătoare – era indiferența simulată fără ostentație, sau, uneori, o ironie subțire, fină.

Vara, când își permitea câte o mică escapadă la diferite stațiuni climaterice, petrecute adeseori în Ardeal, la Uioara (Ocna Mureșului), Bazna sau Borsec, mă cinstea cu câte o ilustrată cordială scrisă cu inimitabila lui caligrafie. În aceste stațiuni, după mărturisirile sale, au fost scrise o bună parte din „mențiunile critice” și aici a început pregătirea volumului *De la Chateaubriand la Mallarmé*, cu care avea să se inaugureze colecția „Critica” a editurii Fundației întemeiată de profesorul Al. Rosetti.

În toamna anului 1941 Perpessicius împlinise 50 de ani. Ținând seama de legăturile noastre, am considerat că a sosit momentul de a-i solicita un interviu pentru revista *Vremea* spre a marca astfel aniversarea sa. Spre marea mirare, interviul mi-a fost refuzat, el mărturisindu-mi că se simte copleșit de vremurile tulburi în care ne aflăm și rugându-mă să amân pe altă dată realizarea bunei mele intenții.

N-am avut decât să mă supun și să mă mulțumesc numai cu felicitările orale pe care am putut să i le rostesc între patru ochi. În anul următor, la aceeași dată, fără a-l mai informa, am scris însă în „Vremea” articolul *Perpessicius la 51 de ani*, exprimând cu această ocazie – divulgându-l – tot ceea ce am voit să-i spun la împlinirea a 50 de ani. La proxima noastră întâlnire a răs de această soluție și m-a iertat.

Interviul aveam totuși să i-l iau, dar numai după un sfert de veac, la împlinirea a 75 de ani, și a fost publicat în *Gazeta literară* (1966, 20 octombrie) și reproduș apoi în volumul meu de *Interviuri literare*, editat în 1972.

Sentimentelor mele publice, Perpessicius a ținut să le răspundă și el tot public, în 1967, la apariția monografiei mele despre *George Barițiu – Viața și activitatea sa*, având să publice în *Gazeta literară* (1967, 27 aprilie), o amplă „mențiune”, care a fost cea mai autorizată apreciere asupra acestei lucrări ce avea să fie încununată apoi și cu premiul „Nicolae Bălcescu” al Academiei Republicii Socialiste România. Bucuria mea a crescut și mai mult în anul 1971, când am văzut că a reproduș această cronică și în volumul său tipărit la Cluj: *Lecturi intermitente*.

A fost ultima lui culegere de mențiuni.

Spre acest interviu m-a îndreptat mai întâi dorința de a-mi manifesta în mod public admirația și dragostea pe care i le-am purtat din momentul în care am început să-l citesc și apoi să-l cunosc personal, iar în al doilea rând, un asemenea interviu făcea parte dintr-o serie mai lungă de interviuri luate unora din principalii scriitori români: Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Ionel Teodoreanu, Cezar Petrescu, Camil Petrescu, Tudor

Arghezi, George Bacovia, Ion Agârbiceanu, Ion Minulescu, Claudia Millian, Elena Farago ș.a. Deși seria era departe de a fi completă, ea fiind cu mult mai bogată criteriul fiind al relațiilor acestor scriitori cu redacția revistei – am crezut totuși că Perpessicius nu trebuie să lipsească din această serie și deci l-am...intervievat.

Interviul a clarificat numeroase probleme ale activității literare a lui Perpessicius, și îndeosebi a începuturilor și pseudonimelor sale. Înainte de a semna Perpessicius, studentul și profesorul D. Panăitescu, a semnat cu pseudonimele *D. Pandara* și *Victor Pribeagu*, cel dintâi fiind întrebuințat la revista *Versuri și proză* a lui I.M.Rașcu, iar al doilea la publicația *Flori de câmp* de la Brăila.

Pseudonimul cu care s-a impus însă a fost cel de Perpessicius întrebuințat pentru prima oară la revista *Cronica*, redactată de Tudor Arghezi și Gala Galaction (1915), pe care l-a descoperit într-un dicționar al limbii latine. Cu acest pseudonim a semnat apoi întreaga sa operă, care e de proporții impunătoare.

Alți interviești și biografi ai lui Perpessicius s-au orientat și ei apoi după unele din precizările aflate în interviul din *Gazeta literară*.

Un om ca Perpessicius, cu căldura și noblețea caracterului său, n-a putut avea decât prieteni. Prieteni buni, prieteni statornici. Înainte de a vorbi însă despre aceasta, țin să amintesc despre trei personalități mai în vârstă, pentru care Perpessicius a avut un adevărat cult. Acestea au fost Nicolae Iorga, pe care îl admirase încă din anii studenției, Tudor Arghezi și Gala Galaction, sub auspiciile cărora a debutat la *Cronica*, Gala Galaction salutându-l mai întâi la poșta redacției ca *Perp*. Admirația lui Perpessicius pentru marele istoric și patriot a mers până acolo încât a propus, după asasinarea lui, ca la Universitatea din București să se înființeze o catedră specială pentru studierea operei lui N. Iorga.

Să revenim acum la prietenii de vârstă, la scriitorii din junețea sa. Din cele reținute din convorbirile avute cu dânsul se pare că primul pe care trebuie să-l menționez este poetul Al. Teodor Stamatiad, autorul „Trâmbițelor de aur”, cu care a făcut anul de apostolat de la Arad și despre ale cărui volume de poezii a scris adeseori în „Mențiunile” sale. Stamatiad a „aranjat” și tipărirea la Arad a volumului său de critică *Repertoriu critic*. În categoria prietenilor de la Arad intra și prozatorul Vasile Sava, redactor în acel timp la ziarul local *Românul* la care a colaborat și Perpessicius. La București a avut strânse legături cu Liviu Rebreanu și Camil Petrescu, la ale căror publicații – *Mișcarea literară* și *Săptămâna muncii intelectuale și artistice* – a avut și el o remarcabilă contribuție. Cu Ion Pillat a lucrat vreme de mai mulți ani la *Antologia poezilor de azi*, frecventându-se în acest timp cu multă cordialitate.

Prieteni apropiați i-au fost și Victor Eftimiu, Ion Marin Sadoveanu, Victor Ion Popa, Emanoil Bucuța, V. Voiculescu.

O mare prietenie l-a legat de Alexandru Rosetti, care a fost cel mai distins editor și sprijinitor al său.

Sentimente de prietenie i-au purtat și scriitorii Ion Barbu, Lucian Blaga, Pompiliu Constantinescu, Gib I. Mihăescu, Ion Minulescu, Ionel Teodoreanu și alții, care și-au concretizat sentimentele prin dedicații de o rară cordialitate.

Din această listă n-ar putea lipsi nici Horia Oprescu, principalul său colaborator la înființarea și organizarea „Muzeului de literatură”.

Perpessicius n-a făcut prea mult zgomot niciodată. Modestia a fost întotdeauna o virtute a lui. Nu e de mirare deci că ea l-a urmat și după moarte. Cu toate acestea constatăm cu satisfacție că pe casa în care a trăit, a murit timp de atâția ani și în care a și murit, s-a pus o tablă comemorativă. O altă plăcă s-a fixat la Brăila pe casa în care s-a născut. „Muzeul de literatură”, creația sa, a publicat îndată după moartea lui o substanțială culegere de articole și versuri dedicate defunctului (*Excurs sentimental*). O bună parte din opera sa a fost apoi reeditată de editura „Minerva” în excelente ediții grafice. Acțiunea de reeditare se află în curs. Revista „Muzeului de literatură” – *Manuscriptum* – continuă să poarte pe frontispiciu, în mod omagial, numele său în calitate de „director fondator”. Premiul de istorie literară al Muzeului, acordat pentru anumite ediții, poartă și el, de asemenea, numele lui Perpessicius.

Ceea ce s-ar dori însă ar fi ca republicarea operei sale – republicare îngrijită până acum de fiul său, decedat prematur, profesorul D. D. Panaitescu – să se facă într-un ritm mai rapid, păstrându-i-se același nivel grafic. E vorba de peste 30 de volume de scrieri, din care până acum au apărut 12, ce ar aduce pentru generațiile tinere o largă contribuție la cunoașterea perioadei interbelice. Și totodată credem că ar fi necesar, pe lângă anumite studii de profil, o nouă monografie a sa, ori de o reeditare mai sistematică, cu noi completări, a vechii monografii a lui Teodor Vârgolici, prețuit și el ca un valoros colaborator al său.

Perpessicius – poetul, criticul, istoricul literar, editorul, traducătorul și omul de cultură – a trăit din plin viața culturală a timpului său, aducând o strălucită contribuție la dezvoltarea culturii și literaturii române dintre cele două războaie.

Posteritatea nu va putea să-l uite, locul lui fiind alături de G. Călinescu, ca eminescolog, iar ca critic și istoric literar alături de contemporanii săi Tudor Vianu, Vladimir Streinu, Pompiliu Constantinescu, Șerban Cioculescu.

*

Ziua de 23 August este una dintre zilele cele mai strălucite ale istoriei poporului român.

În această zi, prin insurecția antifascistă și antiimperialistă, s-a pus capăt dictaturii militaro-fasciste și s-a anulat odiosul Diktat de la Viena, pronunțat în ziua de 30 august 1940.

Arareori un popor a primit o lovitură mai crâncenă, mai nedreaptă și mai absurdă, decât sentința fascistă dată în numele lui Hitler și al lui Mussolini de către miniștrii lor de externe: Ioachim von Ribbentrop și Galeazzo Ciano.

Fără a ține seama nici de principiile etnice, care au stat la baza unirii tuturor românilor, nici de hotărârile istorice adunări de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918, votate cu unanimitate de către toți reprezentanții legali ai Transilvaniei, Banatului, Sătmăruului și Maramureșului, nici de necesitățile economice ale unei populații de milioane de locuitori, miniștrii Axei au rostit infama sentință prin care s-au răpit din trupul Transilvaniei aproape 42.000 km², cu marile orașe Oradea, Satu Mare, Baia Mare, Sighet, Cluj, Năsăud, Dej, Bistrița, Târgu-Mureș, Sf. Gheorghe, care împreună cu populația din jurul lor cuprindeau peste 2.500.000 de locuitori, în majoritate români, imprimând o frontieră pe cât de nedreaptă tot pe atât de absurdă din punctul de vedere al legăturilor rutiere și feroviare, cât și al relațiilor economice.

Deși guvernul lui Carol al II-lea de la București, înspăimântat de amenințările puterilor fasciste, a cedat în fața presiunilor acestora, totuși poporul român a protestat cu tărie împotriva sentinței fasciste chiar din momentul în care aceasta a fost pronunțată.

Din toate părțile țării s-au ridicat proteste înverșunate împotriva Diktatului, Transilvania rămânând strâns legată de hotărârile de la Alba Iulia.

Indignarea poporului român a fost cu atât mai înverșunată, cu cât horthyștii, profitorii Diktatului fascist, odată cu pătrunderea în Transilvania, au declanșat numeroase masacre – amintim acum numai pe cele de la Ip și Trăsnea – și totodată numeroase nimiciri de monumente și instituții.

Dintre monumentele nimicite de horthyști, amintim cu această ocazie monumentul poetului George Coșbuc, așezat cu câțiva ani mai înainte în fața vechiului liceu de la Năsăud, unde și-a urmat cursurile marele poet.

Ca o replică la acest sacrilegiu, refugiații ardeleni din București s-au hotărât să ridice la mormântul lui Coșbuc de la cimitirul Bellu un important monument funerar, care să amintească tuturor trecătorilor de numele celui care a scris *Decebal către popor*, *Moartea lui Gelu*, *Sus inima*,

români!, precum și vibrantele balade consacrate lui Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul.

Inițiativa a fost luată de ziarul *Ardealul*, organul oficios al refugiaților, în comitetul respectiv fiind aleși profesorii și ziariștii Gheorghe Pop, C. Hagea, I. Costea, C. Coposu, Gabriel Țepelea, E. Boșca-Mălin, Iustin Ilieșiu, V. Copilu-Cheatră, I. Popa Zlatna, S. Moguț, Vasile Netea.

Comitetul, puternic sprijinit de Liviu Rebreanu, a lansat un apel către toți bunii români, care s-au grăbit să subscrie în mod benevol sumele necesare ridicării monumentului. Printre subscriitorii s-au aflat numeroși funcționari, muncitori și țărani, ofițeri și ostași, studenți și elevi din toate părțile țării. O contribuție dintre cele mai însemnate au avut diferite licee și școli, precum și doamna Veturia Goga.

Pentru a accelera adunarea sumelor, Liviu Rebreanu a organizat un mare festival la Teatrul Național, la realizarea căruia au contribuit scriitorii Ion Marin Sadoveanu, Ion Pillat, Ionel Teodoreanu, precum și actorii Marieta Anca, George Calboreanu, V. Valentinianu, Nicolae Făgădău ș.a.

Cu acest prilej, Liviu Rebreanu a rostit o emoționantă conferință despre poetul născădean, iar Ion Marin Sadoveanu a dramatizat marele poem al acestuia *Moartea lui Fulger*. Prologul festivalului a fost rostit, în numele comitetului de inițiativă, de Vasile Netea.

La festival au participat numeroși refugiați, în frunte cu scriitorii și ziariștii ardeleni.

Edificarea monumentului a fost încredințată apreciatului sculptor ardelean Ion Vlasiu și arhitectului Iulian Deșcu.

Dezvelirea monumentului a fost fixată pe ziua de 20 august 1944, într-o tensiune de mare încordare patriotică, știindu-se prea bine că ziua eliberării Transilvaniei se apropie.

La serbarea dezvelirii au participat câțiva din membrii Academiei Române – N. Bănescu, Dimitrie Gusti, Al. Lapedatu, Victor Slăvescu – precum și mii de refugiați. Aleile vechiului cimitir gemeau de lume, mii de participanți înșirându-se sub faldurile drapelurilor tricolore ale asociațiilor refugiaților.

Un mare entuziasm stăpânea inimile tuturor celor prezenți, poezia lui George Coșbuc fiind un simbol al eroismului românesc și al libertății.

În această atmosferă însuflețită a luat cuvântul profesorul Gabriel Țepelea, care, în numele comitetului de inițiativă, a făcut un istoric al realizării monumentului predându-l reprezentanților Academiei Române, după care au urmat profesorul Nicolae Bănescu care a preluat monumentul, Gheorghe Pop, Constantin Hagea, Vasile Netea etc.

Ultimul vorbitor, ținând seama de entuziasmul mulțimii și știind cele ce aveau să urmeze, a anunțat că aceasta este cea din urmă manifestație

a refugiaților ardeleni, care în curând vor avea să ia drumul spre Oradea, Cluj și Baia Mare, reîntorcându-se la vetrele lor.

Pentru codificarea celor rostite, vorbitorul a cerut tuturor celor prezenți să semneze un act de adeziune la lupta ce avea să se declanșeze pentru eliberarea Transilvaniei. În aplauzele tuturor celor de față, manifestația s-a încheiat apoi într-o mare însuflețire patriotică.

În ziua următoare doi dintre vorbitori, Gheorghe Pop și Vasile Netea au fost chemați la Comisariatul de Poliție din Calea Moșilor unde, sub învinuirea de instigație și de lipsă de respect față de persoana mareșalului Ion Antonescu – ceremonia se încheiase fără a se striga „Trăiască Mareșalul!” – li s-au dresat actele convenite pentru a fi trimiși în lagărul de la Târgu-Jiu.

În ziua când trebuiau să pornească spre faimosul lagăr, s-a produs însă actul de la 23 August, iar în zilele următoare în loc să pornească spre Târgu Jiu, Gheorghe Pop, fiind numit în Comisia pentru semnarea armistițiului, lua drumul Moscovei spre a semna actul respectiv, iar al doilea inculpat pornea ca reporter de război spre frontul Transilvaniei, unde avea să înregistreze luptele de la Miercurea-Ciucului, Târgu-Mureș și Cluj.

Monumentul ridicat din inițiativa refugiaților a fost luat apoi drept model pentru un monument asemănător ridicat în amintirea lui I.L. Caragiale, ambele monumente fiind așezate în apropierea mormântului lui Mihai Eminescu.

XXXVII

Pe Gheorghe Tătărescu – numit îndeobște Guță – cu care continuăm aceste „memorii”, omul despre care s-a vorbit atât de mult sub domnia lui Carol II, l-am văzut întâia oară în anul 1924, când venise la Târgu-Mureș ca delegat al guvernului la dezvelirea primului monument istoric românesc în acest oraș: *statuia ostașului român eliberator*.

Eram atunci elev la Școala normală și am făcut și eu parte din grupul de elevi duși să asiste la ceremonia dezvelirii. Încă de la școală ni se spusese că la serbare va participa și un ministru, venit de la București, și că deci, trebuie să fim foarte cuminiți. Până atunci nu mai văzusem nici un ministru, și nici nu știam măcar ce e acela un ministru. Ni se spusese numai că e un domn „mare”, din cei care conduc țara. Și într-adevăr, ministrul văzut fusese un domn „mare” – Gh. Tătărescu era foarte înalt – îmbrăcat cu o haină neagră și cu un joben, care îl făcea și mai înalt. Alături de el se găsea primarul orașului, Emil Dandea, care era mic de statură și pe care apropierea de Gh. Tătărescu îl făcea și mai mic. După discursul de bun sosît al primarului, a luat cuvântul „marele” ministru, dar din cuvântarea

acestui, eu fiind așezat mai la margine, n-am putut înțelege decât frânturi, singura impresie înregistrată fiind aceea că vorbea „tare”. Era vocea lui metalică, gravă, pe care mai târziu aveam să o aud atât de des și pentru care aveam atâta admirație. Ea părea cu atât mai răsunătoare, cu cât vocea primarului se auzea abia șoptit, coardele vocale ale acestuia fiind foarte modeste.

Evident, cu această ocazie n-am putut decât să-l văd, fiindcă de vreo apropiere, dată fiind situația mea de elev, nu putea fi vorba nici într-un fel. M-am mulțumit numai cu cele auzite, dar și numai pentru acestea nu era să-l mai uit niciodată.

Personal aveam să-l cunosc abia în 1932, peste opt ani, adică, timp în care, prin intermediul ziarelor, mă familiarizasem cu cariera și personalitatea lui politică, și când aveam să-i fiu prezentat cu ocazia unei întruniri politice de la Cluj.

La această întrunire, prin care se deschidea campania liberală de răsturnare a guvernului N. Iorga, venise atunci și I. Gh. Duca, șeful Partidului Național Liberal, precum și alți câțiva fruntași liberali, printre care Al. Lapedatu șeful clujean, generalul Traian Moșoiu, profesorul bucovinean Ioan Nistor, Ion Inculeț, Constantin Bebe Brătianu, foști miniștri cu toții, Leonte Moldovanu, viitor președinte al Senatului, Eugen Titeanu, viitor ministru al Propagandei, și mulți alții.

Printre ei, evident, se afla și Gh. Tătărescu, care se bucura de aprecierea de a fi unul din cei mai apropiați colaboratori ai lui I. Gh. Duca.

A fost cea mai mare întrunire politică la care participasem până atunci, la sfârșitul căreia Alexandru Lapedatu a avut ideea de a prezenta „șefilor” și un grup de tineri ardeleni, printre ei aflându-mă și eu.

Două personalități m-au atras îndeosebi prin discursurile rostite la întrunire: I. Gh. Duca și Gh. Tătărescu. Duca avea atunci 55 de ani și prin șefia partidului se găsea într-un punct culminant al carierei sale politice. Îl mai aștepta o singură treaptă: șefia guvernului.

Potrivit ca statură, delicat, cu fața încadrată de ochelari *Zwicker*, cu mustața plină dar tunsă scurt, cu părul alb, figura sa exprima calm și echilibru. Vocea sa era caldă și bogată în modulații baritonale. Se exprima concis și lucid și precis. Întrebuința adjectivul cu multă putere de sugestie, ager în polemică, dar elegant. Avea un limbaj foarte îngrijit, cu subtile nuanțe și expresii literare. Talentul oratoric se împletea cu cel literar, caracterizând pe oratorul de rasă. Gesticulația îi era expresivă, dând preferință îndeosebi mâinii drepte, pe care o mișca gradat, de jos în sus, punctul culminant al gestului stingându-i mișcarea a treia prin care autorul exprima energia și argumentele decisive.

O culegere antologică a discursurilor lui rostită de pe banca ministerială sau de pe diferite tribune de evocări istorice, ar constitui o adevărată comoară a elocinței românești din preajma Primului Război Mondial și a perioadei interbelice. Conferințele lui, ținute în anul 1932 la cercul „Libertatea” din București despre *Câțiva oratori auziți* și despre *Consiliul de coroană din 3 august 1914*, prin care, înfruntând pe regele Carol I, sfetnicii tronului au declarat neutralitatea României, pentru ca apoi să poată intra în războiul pentru eliberarea Transilvaniei, reprezintă unul din cele mai autorizate izvoare de informație asupra acestui epocal eveniment – Duca fiind de față – și totodată o magistrală pagină de elocință.

Cartea sa *Portrete și amintiri*, ajunsă până în 1934 la patru ediții, constituie o adevărată oglindă a principalilor oratori români și străini, ascultați și admirați de I. Gh. Duca. Au fost evocați în această carte, prin prisma unor bogate amintiri, Ion I. C. Brătianu, Take Ionescu, Nicolae Filipescu, P. P. Carp, Titu Maiorescu, precum și marii oratori ai Franței și ai Angliei: Waleek Rousseau, Jean Jaures, Aristide Briand, Viviani, Winston Churchill, Lloyd George și alții.

Nici un alt orator român, în afară de N. Iorga și Take Ionescu, n-a vorbit cu mai multă pasiune și comprehensiune despre alți oratori, decât I. Gh. Duca.

Nimeni n-ar putea scrie o istorie a elocinței românești moderne fără a nu se referi și la aprecierile lui I. Gh. Duca.

*

La Cluj, șeful Partidului Liberal a atacat vehement guvernul, amintind că acesta, din cauza politicii financiare a lui C. Argetoianu, era „virtual căzut”. Și într-adevăr, peste scurt timp guvernul Iorga a și căzut, dar la putere n-a venit Duca, așa cum se spera, ci un nou cabinet național-țărănist, prezidat de Al. Vaida-Voievod.

În *Curentul* a apărut atunci un articol semnat de Pamfil Șeicaru, prin care se afirma că regele Carol al II-lea își sprijină domnia pe Partidul Național Țărănesc, așa cum tatăl său se sprijinea pe Partidul Național Liberal.

Directorul *Curentului* trăgea aceste concluzii din faptul că regele Carol al II-lea chemase la putere Partidul Național Țărănist numai după o opoziție de un an și jumătate (8 aprilie 1931 – 5 iunie 1932), în timp ce Partidul Liberal – ca o consecință a atitudinii sale din 1927 – se găsea în opoziție de peste patru ani.

Pamfil Șeicaru se înșela. După numai un an și câteva luni Partidul Național Liberal se va afla la guvern, iar I. Gh. Duca depunea jurământul de prim-ministru. La această situație s-a ajuns în bună parte prin contribuția celui de al doilea orator înregistrat de noi la Cluj, Gheorghe Tătărescu, care

avea atunci 46 de ani și fusese ministru subsecretar de stat la Interne în două rânduri (1923 – 1926, 1927 – 1928). Se născuse la Craiova, ca fiu al generalului N. Tătărescu și făcuse strălucite studii de drept la Paris. În 1912 își luase doctoratul cu o teză despre *Regimul electoral și parlamentar în România* (Le régime électoral et parlementaire en Roumanie). În tinerețe a avut și preocupări literare, publicând la *Semănătorul* lui N. Iorga o dramă intitulată *Când vine viforul*. Ecoul piesei l-a constituit un catren spiritual al unuia din epigramiștii vremii:

„Când vine viforul în sate
Chiuesc românii ca la nunți,
Când vine viforul la teatru,
Românii se retrag în munți”.

Autorul piesei a avut însă despre ea o mai bună părere decât epigramistul, în ianuarie 1934, în prima vizită făcută lui N. Iorga ca prim-ministru, el amintind cu satisfacție de „felicirea” de a fi colaborator la *Semănătorul*.

Războiul l-a făcut în calitate de ofițer în rezervă, participând la toate luptele dintre Jiu și Mărășești.

În primăvara anului 1918, pe când Alexandru Marghiloman încheia pacea de la București, Tătărescu se afla la Iași cu unitatea sa. În public începuse să se vorbească despre trimiterea în judecată a guvernului Ion. I. C. Brătianu, care declarase războiul. Perspectivele, în ochii multora, păreau sumbre pentru fostul prim-ministru. Nu însă și în ochii lui Gh. Tătărescu. Trecând într-o zi pe unul din bulevardele Iașului în fruntea companiei sale, pașii i s-au încrucișat pe neașteptate cu ai lui Brătianu, care se îndrepta domol spre casă. Cum l-a zărit, deși fostul prim-ministru era civil, Tătărescu s-a hotărât să-i dea onorul convenit unui grad superior. Când a ajuns în dreptul său, Tătărescu cu o voce, de stentor, a strigat deci fără întârziere:

- Companie, pentru onor la dreapta!

Și pașii soldaților, fără a ști pe cine salută, au răsunit năprasnic pe caldarâm.

Dându-și seama că onorul i se adresează lui, Brătianu, vădit surprins, a mulțumit cu un gest larg al mâinii, după care compania a luat apoi pas de voie.

Fără a cunoaște caracterul pur personal al salutului lui Gh. Tătărescu, a doua zi ieșenii vorbeau cu multă însuflețire că armata este de partea lui Brătianu.

Așa a intrat Gh. Tătărescu în relații publice cu Ion. I. C. Brătianu, și așa s-a deschis marea carieră politică a celui care avea să devină el însuși prim-ministru.

În toamna aceluiași an, pe când generalul Averescu, în dorința de a se impune ca un nou exponent politic, a început a agita problema „răspunderilor” cu privire la pregătirea și conducerea războiului, lovind, evident, în politica lui Brătianu – lucru ce îl va face și mai târziu prin faimoasele sale *Notițe din război* (1937) – Tătărescu va fi printre cei dintâi ce se va ridica în apărarea lui Brătianu, publicând și el la Botoșani o broșură intitulată *Răspunderile*.

La 19 ianuarie 1922, după frământările anilor 1919 – 1921, timp în care s-au semnat tratatele de pace, cu recunoașterea Unirii Transilvaniei și a celorlalte provincii dezrobite, Brătianu s-a așternut pe o guvernare de patru ani, în decursul căreia a încercat, pe de o parte, să dea țării o nouă structură constituțională și administrativă, iar pe de alta, să primească măcar într-o anumită măsură, cadrele învechite ale partidului. Atenția lui s-a îndreptat în primul rând înspre reprezentanții noilor provincii, și apoi către tineret. Așa au ajuns în rândurile Partidului Liberal, având să facă lungi cariere ministeriale, Ion Nistor, generalul Traian Moșoiu, Alexandru Lapedatu, Ion Inculeț și alții. Dintre elementele tinere au fost promovate pe banca ministerială Gheorghe Tătărescu și Richard Franasovici, care, amândoi, fuseseră aleși deputați în noua cameră liberală.

La 30 octombrie 1923, Gh. Tătărescu a fost numit astfel subsecretar de stat la interne – titular al ministerului fiind însuși primul ministru – iar la 3 noiembrie, Richard Franasovici.

XXXVIII

Lui Tătărescu i s-a încredințat ordinea publică – jandarmeria și poliția – iar lui Franasovici, administrația.

Alături de vechii săi colaboratori, fratele Vintilă, I. Gh. Duca, Al. Constantinescu, Dr. C. Angelescu, G.G. Mărzescu, Ion I. C. Brătianu a putut domina situația timp de patru ani, fără a se pune vreodată problema unei schimbări a guvernului. El dispunea de altfel total de voința regelui. În loviturile de culise și în intrigile dintre partide se servea de șiretenia și de cinismul lui Al. Constantinescu – zis Porcu – iar în problemele economico-financiare, de spiritul întrepid al lui Vintilă Brătianu.

Gh. Tătărescu era întrebuițat mai ales în problemele ordinei și în luptele din Cameră. El era cel care răspundea îndeosebi asalturilor tiraniste declanșate de Ion Mihalache, Nicolae Lupu, Grigore Iunian, Virgil Madgearu, vocea lui aprigă izbutind să domine tumulturile din Cameră, Ion I.C. Brătianu era din ce în ce mai încântat de el, și-l apăra împotriva tuturor „bătrânilor” alarmați de ascensiunea sa. Printre ei se afla și Al. Constantinescu, cu care Tătărescu ajunsese în conflict din cauza șefiei

județului Hunedoara, județ vecin cu Gorjul, stăpânit de Tătărescu. Cum conflictul ajunsese până la urechile lui Brătianu, acesta, urcând într-o zi pe scările prezidenției Consiliului de Miniștri alături de Tătărescu, întâlnindu-se față în față cu Al. Constantinescu, l-a prins de braț pe subsecretarul său de stat, iar la întrebarea ministrului adversar:

- Ce faci, coane Ionele, Brătianu i-a răspuns cu subînțeles:

- Păi ce să fac, coane Alecule, iaca mă sprijin și eu pe brațul vânjos al tineretului.

Vulpe vicleană, Conu Alecu a înțeles imediat sensul răspunsului și de atunci n-a mai fost vorba de nici o rivalitate între cei doi colaboratori așa de apropiați ai lui Brătianu.

După o scurtă guvernare a generalului Averescu (30 iulie 1926 – 3 iunie 1927) și după una și mai scurtă a lui Barbu Știrbei, aceasta având să dureze numai două săptămâni (4 iunie – 20 iunie 1927), Ion I.C. Brătianu, în preajma morții regelui Ferdinand I, a fost chemat să constituie un nou guvern, acesta având să fie ultimul său guvern (20 iunie 1927 – 27 noiembrie 1927).

Între timp muriseră trei dintre principalii fruntași ai partidului – Mihai Pherekide, G.G. Mârzescu și Al. Constantinescu – așa încât rolul lui Tătărescu începe să se impună și mai mult, noul ministru de interne, I. Gh. Duca, acordându-i aceeași încredere ca și Brătianu.

În noul guvern, Tătărescu e numit iarăși subsecretar de stat la același departament.

Evenimentele politice se succed însă în mod vertiginos. La 20 iulie 1927 moare regele Ferdinand I, iar la 23 noiembrie, însuși șeful guvernului, Ion I. C. Brătianu lăsând partidul într-o neașteptată derută. Nimeni nu-l va putea înlocui ca autoritate și prestigiu.

La prezidenția Consiliului de Miniștri și a partidului, urmează Vintilă Brătianu, care menține în aceleași locuri atât pe I. Gh. Duca, cât și pe Gheorghe Tătărescu. Guvernul Vintilă Brătianu va dura însă numai până la 9 noiembrie 1928, când va fi înlocuit cu o formație național-țărănească, prezidată de Iuliu Maniu. În anii de opoziție care urmează, Tătărescu e deputat de Gorj și unul din principalii lideri ai partidului în Cameră. Alături de I.Gh. Duca, el ține piept tuturor atacurilor asupra partidului. Se simte în el omul de mâine al liberalilor, dar nu cu viteza cu care avea să se impună.

În iunie 1930, la venirea regelui Carol al II-lea, el rămâne fidel partidului și bătrânilor Brătieni și nu trece peste ei, așa cum a făcut-o Gheorghe I. Brătianu și nici nu căuta vreun contact cu Palatul. După moartea lui Vintilă Brătianu, șefia revine lui I. Gh. Duca, iar Gh. Tătărescu e ales secretar general al partidului. În vara anului 1932, după chemarea din nou la putere, prin Al. Vaida-Voievod, a Partidului Național Țărănesc,

Tătărescu ajunge însă la convingerea că nu prin Brătieni și nu prin I. Gh. Duca se poate ajunge la o apropiere de Palat, iar fără aceasta partidul nu va mai putea fi considerat partid de guvernământ. Tătărescu elaborează atunci o strategie nouă, care în timp de numai câteva luni va aduce într-adevăr la guvern Partidul Liberal, având în frunte pe I. Gh. Duca. Care era strategia lui Tătărescu? Imediat relații cu camarila Palatului, și prin ea cu regele însuși. Prin camarilă se înțelegea atunci în primul rând doamna Lupescu cu unele din rudele ei, Puiu Dumitrescu, secretarul particular al regelui, Gabriel Marinescu, prefectul Poliției Capitalei – mai târziu Ernest Urdăreanu și maiorul Teofil Sidorovici, cărora N. Iorga le spunea, primului, Murdăreanu, iar celui de-al doilea Sfidorovici – și alți câțiva din intimitii lor. Puternică era în special influența doamnei Lupescu. Tătărescu a intrat, deci, în relații cu această doamnă, „roșcata” cum i se spunea în cercurile politice, și cu alte persoane din anturajul ei.

În această acțiune Tătărescu a fost viu susținut de vechiul său prieten și coleg de minister, Richard Franasovici, de Ion Inculeț, de Alexandru Mavrodi, unul din apropiații regelui, precum și de alți „camariliști”.

Cu ajutorul acestora regele a putut fi convins de necesitatea de a chema la guvern Partidul Liberal, lucru care, în urma conflictului cu Maniu, din cauza lui Gabriel Marinescu și a atitudinii fostului prim-ministru față de doamna Lupescu, convenea acum și lui Carol al II-lea.

La 14 noiembrie 1933 s-a constituit deci un guvern liberal sub prezidenția lui I. Gh. Duca, guvern din care făcea parte atât Tătărescu, cât și Franasovici, ca miniștri titulari – primul la industrie și comerț, iar al doilea la lucrări publice și comunicații – Ion Inculeț la interne, iar Al. Mavrodi subsecretar de stat la Președinția Consiliului de Miniștri.

Acțiunea matadorilor pentru un guvern liberal reușise din plin, cu toții asigurându-și în noua formație ministerială locuri de necontestată importanță.

Baza politică de partid a cabinetului o constituiau însă miniștrii vechi, promovați din guvernele dinainte de război, prezidate de Ion I. C. Brătianu, I. Gh. Duca, dr. C. Angelescu, Victor Antonescu, Dinu Brătianu, intrat ca ministru de finanțe, iar Nicolae Titulescu, ca independent, la Ministerul de Externe.

Ministerul părea solid și promitea.

Brusc însă, la 29 decembrie, cade ca un trăsnet vestea asasinării lui I. Gh. Duca pe peronul gării de la Sinaia.

În prima clipă regele a procedat constituțional, numind în locul lui I. Gh. Duca pe cel mai vechi ministru, dr. C. Angelescu care avea să prezideze funeraliile fostului prim-ministru. Chiar de a doua zi, aveau să

înceapă însă frământările în sânul partidului, atât pentru șefia partidului cât și a guvernului.

Pentru cea dintâi, crezând că prin aceasta se rezolvă și a doua, și-a pus candidatura Dinu Brătianu, susținut de unii din aderenții familiei și de exponenții întreprinderilor financiare liberale. Speranțe de prim-ministru avea și doctorul Angelescu.

Regele avea însă alt plan.

Sub influența camarilei el s-a gândit de îndată la Gheorghe Tătărescu, trecând atât peste primul ministru în funcțiune, Dr. Angelescu, cât și peste șeful, în spre al partidului, Dinu Brătianu. Un moment el a avut în vedere și pe Richard Franasovici pe care îl considera foarte dibaci. Loialitatea acestuia față de prietenul Guță, l-a împiedicat însă pe rege să-l numească pe Franasovici în locul lui I. Gh. Duca. Pentru Tătărescu militau și unii din membrii guvernului, după informațiile lui N. Iorga în noaptea hotărâtoare, prezentându-se la palat Ion Inculeț și Victor Antonescu, pentru a înștiința pe rege că Dinu Brătianu „a îmbătrânit” și că dr. Angelescu e „incapabil”, singurul care poate „scăpa situația” e Tătărescu.

Satisfăcut de cele aflate, regele l-a numit deci pe Tătărescu prim-ministru, decretul de numire apărând în ziua de 3 ianuarie 1934.

Toți vechii miniștri au rămas la locurile lor, în afară de Dinu Brătianu, care, ca șef de partid, n-a voit să accepte prezidenția lui Tătărescu ca șef de guvern, ca succesor al său fiind designat Victor Slăvescu.

Al. Mavrodi a rămas și el ca subsecretar de stat la prezidenția Consiliului.

Guvernarea lui Tătărescu va dura până la 27 decembrie 1937. E vorba de guvernare, nu de guverne, fiindcă în timpul guvernării sale, Tătărescu a prezidat patru guverne: 3 ianuarie 1934 – 1 octombrie 1934; 2 octombrie 1934 – 18 august 1936; 29 august 1936 ; 17 noiembrie – 27 noiembrie 1937.

Criza economiei din anii precedenți, care a provocat grevele și răscoalele muncitorilor din 1932 – 1933, fiind atenuată parțial s-a putut obține într-o oarecare măsură asanarea finanțelor și intensificarea mișcării comerciale.

Prin schimbările de guvern menționate, Tătărescu a populat stăruiitor banca ministerială, promovând o bună parte din aderenții săi personali: Eugen Titean, subsecretar de stat la interne (1934), D. Constantinescu, ministru la finanțe (1934), Valeriu Pop, ministru de stat și apoi ministru al justiției, Petre Bejan (1935), Leon Gheorghe (1934), I. Manolescu-Struga (1934), Aurelian Bentoiu, subsecretar de stat la justiție (1935), Vasile Bârca, subsecretar de stat la interne (1936), Dumitru Alimănișteanu, ministru la finanțe (1936), Tiberiu Moșoiu, subsecretar de

stat la agricultură și domenii (1936), Radu Portocală, subsecretar de stat la interne (1937).

XXXIX

Guvernarea lui Tătărescu a fost cea mai lungă guvernare cunoscută sub domnia lui Carol al II-lea, comparată, din punct de vedere al duratei, cu vechile guvernări ale lui I.C. Brătianu. Unele provocări, au părut cu totul surprinzătoare, ca aceea a lui Valeriu Pop, care trecuse înainte prin alte două-trei formații politice și fusese, pentru scurt timp, ministru de justiție, în guvernul Iorga. La alegerile din vara anului 1932, Valeriu Pop candidase încă pe listele formației lui Iorga, pentru ca apoi la alegerile din 1933, datorită profesorului Emil Lobonțiu, fost prefect și deputat al județului Someș, să candideze pe neștiute, pe lista liberală de la Someș, pentru a intra astfel în Cameră ca deputat liberal. Datorită numeroșilor Popi, aflați în Ardeal, Centrul n-a observat candidatura intervenită, care cu ajutorul lui Gh. Tătărescu, să-și deschidă apoi drum repede spre banca ministerială. La 2 octombrie 1934, Valeriu Pop a fost numit ministru fără portofoliu, la 1 februarie 1935, ministru al justiției, iar la 29 august, ministru al industriei și comerțului. Cel mai surprins de această ascensiune a fost Alexandru Lapedatu, șeful organizațiilor liberale ardeleni, foarte gelos pe funcțiunea sa, care numai cu câțiva ani mai înainte suportase cu greu concurența la această șefie a generalului Traian Moșoiu, originar și el din Ardeal și șef al organizației din Bihor. În 1932, generalul Moșoiu murise pe neașteptate, iar Lapedatu putuse respira liniștit. Acum, prin intrarea lui Valeriu Pop, un om de mare dibăcie și ambiție politică, în guvernul liberal Lapedatu avea deci în față un nou rival, cu mult mai dotat din punct de vedere politic decât generalul Moșoiu. Ascensiunea lui Valeriu Pop a fost sprijinită de Tătărescu, fiindcă prin aceasta el dădea două lovituri: una împotriva lui Lapedatu, care era unul din devotații lui Dinu Brătianu, și alta în favoarea sa, câștigându-și în Ardeal un aderent personal. Prin aceste lovituri el îl neutraliza pe de o parte pe Al. Lapedatu, iar pe de alta și-l aservea pe Valeriu Pop.

Noul ministru liberal îi era util, îndeosebi în lupta ce se dădea împotriva lui Maniu – luptă deosebit de agreabilă regelui – și pe care Valeriu Pop l-a atacat în mai multe rânduri cu o rară violență, în timp ce Lapedatu – ca și Dinu Brătianu – era mai rezervat.

Principala preocupare politică a lui Tătărescu era satisfacerea tuturor dorințelor lui Carol al II-lea. Și cum acesta se simțea eclipsat de personalitatea lui Nicolae Titulescu, ministrul de externe, care dispunea, mai ales în Franța și Anglia de o presă dintre cele mai favorabile – presă în

care Carol al II-lea era uneori criticat – după ce-l suportase patru ani în guvern, ajunsese în vara anului 1936 la ideea de a debarca pe Titulescu, Tătărescu, gelos și el de prestigiul personal al ministrului său de externe, s-a arătat gata de a pune în aplicare proiectul regelui.

La 29 august 1936, țara afla astfel pe neașteptate, din înseși declarațiile primului ministru, că guvernul liberal simțea nevoia de mai multă omogenitate, - omogenitate pe care o împiedica ministrul de externe – și că astfel se va constitui un nou guvern alcătuit din aceiași miniștri, cu excepția lui Nicolae Titulescu. În acest moment Titulescu se afla în străinătate și avea să afle numai la telefon, de la fidelul său colaborator, Savel Rădescu, că... nu mai era ministru. Nici o prevenire nu i se făcuse, nici o informație nu i se dăduse. Procedura întrebuițată față de el l-a făcut să declare onora din prietenii săi: „M-au alungat ca pe un servitor”. Din acel moment, Titulescu a încetat să mai joace vreun rol oficial în politica externă a României.

În locul său a fost numit Victor Antonescu, fost ministru al României la Paris în anii războiului, și susținătorul lui Gh. Tătărescu la prezidenția Consiliului în 1934.

Numirea lui Victor Antonescu s-a făcut pentru a convinge Franța și Anglia că politica externă a României va rămâne neschimbată. Pe de altă parte, atât regele cât și Tătărescu așteptau să primească din partea Germaniei hitleriste și a Italiei fasciste o notă bună pentru demiterea lui Titulescu, acesta fiind unul din cei mai notorii adversari politici ai fascismului, pe care l-a atacat adeseori atât de la tribuna Ligii naționale, cât și de la diferite tribune ale unor conferințe străine. Presa italiană și germană s-au bucurat într-adevăr de înlăturarea lui Titulescu, atât Hitler cât și Mussolini, bucurându-se că regele Carol al II-lea era pe drumul...cel bun. Era zâmbetul lupilor adresat ciobanului care și-a spânzurat câinele. Un timp, politica lui Titulescu se va continua într-adevăr, dar ea prin concesiile economice va fi subminată în anii următori din ce în ce mai mult, până când se va ajunge la Diktatul de la Viena.

Iar pentru a arăta țării că guvernul liberal s-a întărit prin înlăturarea lui Titulescu, s-a creat locul de vicepreședinte al guvernului, care a fost dat lui Ion Inculeț, al doilea susținător din 1934 al lui Tătărescu.

În timpul lungii sale guvernări, Tătărescu a fost în trei rânduri și ministru al armamentului, al înzestrării armatei cu armament adică: 27 iulie 1934 – 1 octombrie 1934, 2 octombrie 1934 – 28 august 1936, 29 august – 23 februarie 1937. La acest departament a promovat în 1935 ca subsecretar de stat pe devotatul său Petru Bejan.

Concepând un plan pentru apărarea frontierelor țării, Tătărescu l-a anunțat cu obișnuitul său aplomb: „Ori toți într-o țară, ori toți într-un mormânt”.

Deși planul s-a realizat într-un mod amplu, la frontiera de vest făcându-se într-adevăr fortificații impunătoare, totuși în momentul care s-ar fi cerut aplicarea declarației, în Consiliul de Coroană de la 30 august 1940 totuși printre cei care s-au raliat părerii de a accepta Diktatul prin care ni s-a răpit Ardealul de nord, Sătmarul și Maramureșul, a fost și Gh. Tătărescu. Faimoasa declarație a fost uitată cu aceeași dezinvoltură cu care a fost rostită.

Alte declarații de această natură ale lui Gh. Tătărescu, au avut aceeași soartă.

*

La 16 noiembrie 1937, urma să se împlinescă cei patru ani de guvernare liberală. Conform constituției trebuia să se numească astfel un alt guvern, pentru alți patru ani. Toate cercurile politice așteptau cu nerăbdare deschiderea în rezolvarea crizei de guvern. Național-țărăniștii, al căror președinte era acum Ion Mihalache, erau siguri că li se va oferi puterea. Ceea ce îi întărea în această credință, era faptul că Mihalache, spre deosebire de Maniu, avusese în tot timpul opoziției o atitudine supusă regelui, și că în timpul verii, Ion Inculeț, vicepreședintele Consiliului, îi făcuse o vizită la Topoloveni, chipurile, spre a se înțelege asupra guvernării, pentru ca astfel trecerea de la un partid la altul să se facă fără zguduiri.

La data convenită, regele a deschis într-adevăr consultările obișnuite, primind în audiență rând pe rând, pe toți șefii de partide.

În cele din urmă, fără a se produce demisia guvernului, Mihalache a fost însărcinat cu formarea, punându-i-se condiția de a obține și colaborarea partidului lui Al. Vaida-Voievod, „Frontul românesc”. Mihalache a primit mandatul, dar, lucru cu totul neobișnuit, nu s-a dus să ceară colaborarea lui Vaida, convins fiind că o înțelegere cu acesta, trecând peste voința lui Maniu, ar fi imposibilă. În 1910, o colaborare cu un mare adversar politic de talia lui Take Ionescu, i se ceruse de către regele Carol I, și lui P.P. Carp, șeful Partidului Conservator. În 1933 o asemenea colaborare îi ceruse și Carol al II-lea lui I. Gh. Duca, recomandându-i să se înțeleagă pentru un guvern cu Gheorghe I. Brătianu. Deși nici P.P. Carp și nici I. Gh. Duca, puși în grele condiții de solicitare n-ar fi fost încântați de o asemenea colaborare, convins fiind că o înțelegere cu adversarii lui ar fi fost exclusă, totuși amândoi s-au supus dispoziției regelui și au bătut ceremonios la ușa celor indicați, aducând la Palat un răspuns negativ.

Ion Mihalache deși a primit mandatul regelui, nu s-a dus însă la Al. Vaida, aducând a doua zi răspunsul că o colaborare cu șeful Frontului

Românesc e imposibilă. O clipă crezuse că și de astă dată se vor repeta lucrurile din 1910 și 1933, el având să primească singur încredințarea de a forma guvernul. Cazurile cunoscute nu s-au repetat însă, regele dând acest mandat lui Gh. Tătărescu, așa cum se hotărâse de altfel chiar de la început.

După patru ani de guvernare, regele era convins că nu ar putea găsi un prim-ministru mai devotat decât Tătărescu, acesta fiind gata, indiferent de atitudinea partidului, să rezolve toate problemele în favoarea regelui. Deși unii fruntași s-au îndoit de eficacitatea unei noi guvernări fără întrerupere, lucru pe care nu și-l îngăduise nici măcar Ion I.C. Brătianu, totuși nici unul n-a acceptat să se despartă de ministrul său, urmând pe Tătărescu, de un sentiment de uimire.

Singurul sacrificat, la stăruința lui Dinu Brătianu, a fost Ion Inuleț, autorul atâtor intrigă, care a pierdut și vicepreședinția Consiliului și Ministerul de Interne, fiind trecut la Ministerul de lucrări publice și comunicații.

Guvernul, pentru a părea mai „tare”, a fost completat și cu doi din aderenții lui N. Iorga (profesorul Gh. Ionescu-Sisești la Agricultură și Domenii și doctorul Petre Topa, subsecretar de stat la Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale. Cu N. Iorga și Al. Vaida s-a încheiat totodată și un cartel electoral cu iorghiștii și vaidiștii care candidau pe listele liberale. Manifestul electoral către țară a fost semnat în comun de Gh. Tătărescu, N. Iorga și Al. Vaida. Acesta a fost începutul destrămării grupării lui Al. Vaida, fiindcă odată cu încheierea cartelului liberalo-voidist, o parte din vaidiști, în frunte cu fostul ministru Emil Hațeganu de la Cluj, care se manifestase vreme îndelungată ca un înverșunat adversar al liberalilor, s-au reîntors în Partidul Național Țărănesc, declarând că „Vaida i-a vândut lui Tătărescu”.

În preajma alegerilor, primul ministru s-a adresat țării prin Radio, rostind unul din acele discursuri stentoriale atât de obișnuite elocvenței sale prin care a pus alegătorilor 20 – 30 de întrebări, cerându-le răspunsul *da* sau *ba*, dacă a realizat cutare sau cutare lucru. Cum guvernul n-a întrunit cota cuvenită de voturi (se cereau atunci 40%), deși o mare parte din întrebările lui Tătărescu ar fi putut primi răspunsuri afirmative, s-a considerat că toți alegătorii au răspuns *nu*, la interogatoriul primului ministru, și astfel acesta a fost silit la 27 decembrie 1937 să-și înainteze demisia.

[XL]

Așa s-au încheiat cei patru ani de guvernare ai lui Guță, - timp în care l-am mai văzut în două-trei rânduri, țara intrând de acum înainte într-o

adevărată furtună politică ce se va încheia numai odată cu răsturnarea regelui.

La guvern a fost chemată formația Goga – Cuza, alături de care a luat poziție și o importantă dizidență național-țărănistă în frunte cu Armand Călinescu, Virgil Potârcă, V. Rădulescu-Mehedinți ș.a. În noul guvern a intrat și vaidistul D. R. Ioanișescu, dând astfel grupării lui Vaida o nouă lovitură.

Cu toate aceste adeziuni, guvernarea Goga – Cuza n-a putut ține decât 40 de zile (28 decembrie 1937 – 8 februarie 1938), fiindcă între timp, temându-se de rezultatul unor noi alegeri, regele s-a hotărât să demită guvernul abia instalat și să instituie regimul de dictatură personală pe care îl avea în vedere încă de la începutul domniei – regim pentru prezidarea căruia a făcut apel la patriarhul Miron Cristea, fostul regent. În noul guvern, constituit la 20 februarie, care avea să suspende constituția și apoi toate partidele politice, au intrat ca miniștri de stat, viitori consilieri regali, mareșalul Alexandru Averescu, generalul Văitoianu, G. G. Mironescu, Dr. C. Angelescu și Gh. Tătărescu, împreună ca ministru titular, cu o parte din aderenții personali și ai lui Armand Călinescu. Din același guvern a făcut parte până la 29 martie 1939, ca ministru al apărării naționale, și generalul Ion Antonescu, viitorul dictator militaro-fascist. La 16 decembrie 1938 – 1939, s-a înființat Partidul Unic, Frontul Renașterii Naționale, singurul care avea drept de existență legală.

Deși ca președinte figura patriarhul, cel care conducea în mod efectiv, era Armand Călinescu, acesta având să fie noul favorit al regelui, care, la 6 martie 1939, în urma morții neașteptate a lui Miron Cristea, a și fost încredințat cu prezidenția guvernului. Energia, ingeniozitatea și temeritatea lui nu puteau decât să convină lui Carol al II-lea, el devenind astfel omul numărul unu al regelui.

Pe lângă acesta, Armand Călinescu adusese cu el în guvernul de dictatură și câțiva reprezentanți fruntași național-țărăniști: Petre Andrei (învățămant), Grigore Gafencu (externe), M. Ghelmegeanu (comunicații), M. Ralea (ministru muncii).

Tătărescu, înfrânt în alegerile din 1937 și apoi, după revenirea în partid a lui Gh. I. Brătianu, într-o situație, mai puțin clară cu conducerea acestuia, fusese handicapat în mod serios de către Armand Călinescu.

De altfel, el avea să fie trimis în curând ca ambasador la Paris (1938 – 1939), aceeași situație pentru Varșovia, primind-o și Franasovici. Armand Călinescu voia loc liber în jurul lui.

La Paris, Gh. Tătărescu a avut însă, colaborând cu V. V. Tilea de la Londra, un succes căruia atunci i s-a atribuit o mare importanță. La 13 aprilie 1939 el a primit adică garanțiile Franței și ale Angliei cu privire la

frontierele de vest ale României – așa cum le primise și Grecia – aceste garanții fiind socotite în acel moment o adevărată cheazășie pentru hotarele țării. Franța se va prăbuși însă încă înainte ca România să poată invoca garanțiile acordate, așa încât acestea n-au rămas decât un episod diplomatic, fără importanță. Evoluția tragică a lucrurilor îl va aduce însă în curând pe Gh. Tătărescu în fruntea guvernului lui Carol al II-lea, la 21 septembrie 1939, Armand Călinescu, la câteva zile după declanșarea războiului mondial, fiind asasinat de legionari. Regele înspăimântat, după două scurte guvernări ale generalului Gh. Argeșianu, comandantul Corpului II de armată București (21 – 27 septembrie) și a lui G. Argetoianu (28 septembrie – 23 noiembrie), hotărându-se să facă din nou apel la Tătărescu.

La 24 noiembrie 1939, acesta depunea jurământul ca prim-ministru. Noua lui guvernare n-a ținut însă decât 7 luni (24 noiembrie 1939 – 3 iulie 1940), ea sfârșindu-se cu totul pe neașteptate.

Noua cădere a lui Tătărescu a fost determinată de atitudinea sa în politica externă. Vechi și consecvent aderent al sistemului de alianțe franco-englez, sistem cu care s-a identificat și mai mult în timpul ambasadei de la Paris, Tătărescu, cu toate îngrijorările războiului, nu s-a îndepărtat de foștii aliați ai României nici după declanșarea acestuia. Dimpotrivă, ca nou prim-ministru, el a căutat să consolideze vechile legături cu Franța și Anglia fără a face din ele, după izbucnirea războiului, paradă politică.

Întors la București, el a semnat astfel un acord secret cu miniștrii Franței și ai Angliei prin care se angaja că dacă hitleriștii ar pătrunde pe teritoriul României, atunci românii să arunce în aer sondele de petrol de pe Valea Prahovei pentru ca acestea să nu cadă în mâinile germanilor. La rândul lor, francezii și englezii se angajau să despăgubească guvernul român de toate pierderile ce le vor avea prin incendiile produse.

Lucrurile urmau să se desfășoare însă cu totul altfel. Hitleriștii, precum se știe, aveau să atace mai întâi Franța, care a fost silită să capituleze la 22 iunie 1940. Capitularea Franței a adus cu sine și evacuarea unora din arhivele Parisului, îndeosebi arhivele Ministerelor de Externe și Război, dar care, din nefericire au ajuns în mâinile armatelor hitleriste.

Fiind supuse la o minuțioasă cercetare, printre documentele acelorași ministere s-a găsit și acordul cu privire la incendierea petrolului românesc, semnat de Gh. Tătărescu.

Dovada adevăratelor sentimente ale României fiind astfel făcută, deși aceasta încheiase la 27 mai 1940 un acord economic cu Germania (Olwaffe Pakt), Hitler a ordonat ministrului său de la București să ceară fără întârziere demiterea guvernului Tătărescu, și înlocuirea lui cu un guvern devotat Germaniei, considerat ca atare de însuși Führerul de la Berlin.

Așa s-a ajuns, la 4 iulie 1940, la constituirea guvernului Ion Gigurtu, fost ministru în guvernul Goga – Cuza, în care au intrat unii legionari în frunte cu Horia Sima, care va demisiona însă peste câteva zile, și alți câțiva, precum și Mihail Manolescu (la externe), Nichifor Crainic (propagandă națională) și alți notorii pro-germani.

Cu acest guvern lipsit de prestigiu atât înăuntru cât și în afară, se vor purta tratativele nefaste cu dictatorii fasciști și apoi cu miniștrii de externe ai acestora care vor sfârși prin Diktatul de la Viena.

Demis de la guvern, Tătărescu va rămâne însă, în continuare, consilier regal, în această calitate, el având să participe la Consiliul de Coroană de la 30 august prin care, și cu consimțământul său, s-a acceptat Diktatul impus de Puterile Axei.

Evenimentele s-au rostogolit apoi în mod vertiginos: abdicarea regelui susținut până în ultimul moment de Tătărescu, instituirea noii dictaturi antonesciano-legionare, ocuparea țării de către trupele germane, asasinatele de la Jilava, rebeliunea legionară din 21 – 23 ianuarie 1941, intrarea la 22 iunie în război alături de Germania. Sângele românesc curge între Prut și Volga. Mii de vieți românești sunt hărăzite nimicirii.

În tot acest timp, Gheorghe Tătărescu, deși rămas în țară, urmărește evenimentele cu atenție, fără a întreprinde vreo acțiune personală.

După bătălia Stalingradului, convins de înfrângerea lui Hitler, el se hotărăște să întreprindă o acțiune pentru a încheia un armistițiu cu U.R.S.S. Fără a se putea înțelege cu Maniu și Brătianu, care sperau totul de la anglo-americieni, el militează totuși în cercurile lui pentru această politică, la care este îndemnat și de fostul președinte al Cehoslovaciei, Eduard Beneš, care se afla la Moscova.

La 26 mai 1944, încheia în acest sens o înțelegere politică cu Partidul Comunist Român, armistițiul impunându-se ca o categorică necesitate politică. Aceasta va fi de acum înainte linia politică a lui Gh. Tătărescu, și prin prisma ei va privi evenimentele de la 23 August 1944.

La 6 martie 1945 va intra, ca vicepreședinte, împreună cu unii aderenți ai săi, în guvernul de largă concentrare democratică, prezidat de dr. Petru Groza. La 1 iulie se va despărți definitiv de vechiul partid liberal prezidat în continuare de Dinu Brătianu, proclamându-se prin congresul ținut la „Aro”, președinte al noului partid. În calitate de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, va participa împreună cu ceilalți membri ai guvernului, la începutul anului 1947, la dezbaterile Conferinței de pace de la Paris, ale cărei hotărâri au fost semnate la 10 februarie 1947.

Prin aceste hotărâri s-a anulat de către toate forurile internaționale Diktatul de la Viena, România redobândindu-și frontierele avute la 30 august 1940.

La 6 noiembrie 1947, Adunarea Deputaților constată că Gh. Tătărescu personal și partidul său nu se integrează în acțiunea de guvernare a formației ministeriale prezidate de dr. Petru Groza, a votat eliminarea sa și a grupării sale din guvern, - liberalul de odinioară rămăsese tot liberal – cu aceasta punându-se capăt îndelungatei activități politice a lui Gh. Tătărescu.

*

Ultima dată l-am văzut în vara anului 1955, îndată după ce s-a întors de la Sighet. Locuia pe strada Sandu Aldea împreună cu familia sa. Avea atunci 68 de ani.

Întâlnirea s-a făcut datorită profesorului Const. C. Giurescu, care îl cunoscuse cu ani în urmă și avusese și o colaborare politică cu el. Vizita a fost cerută prin doamna Aretia Tătărescu, care s-a arătat dispusă să facă onorurile casei. Ne-a pus însă și anumite condiții: să nu-l ținem mult pentru a nu-l obosi, să vorbim răspicat, îndată ce va încerca să se ridice să ne ridicăm și noi pentru a pleca.

Cu aceste condiții am intrat în casa lui Gh. Tătărescu în jurul orei 18. Primul a intrat Giurescu. Ușa a fost deschisă de însuși fostul prim-ministru cu o deosebită amabilitate:

- Pofțiți, pofțiți, v-am așteptat cu toată plăcerea.

Am intrat apoi în odaia de lucru și ne-am așezat pe fotoliile din fața biroului său.

Odaia era sobru mobilată, pereții din stânga și din dreapta fiind tapetați cu cărți. Printre ele am identificat tezele istoriei românilor ale lui N. Iorga și Const. C. Giurescu. Pe birou, deschis pentru lectură, se afla unul din volumele de memorii ale generalului De Gaulle, reapărute.

Nu-l mai văzusem de mulți ani. Figura lui m-a surprins. În loc de omul înalt, impunător, aveam acum în față un om adus de spate, cu părul rar și cu fața slăbită. De la primele cuvinte rostite, deși ele nu cuprindeau decât formule de politețe, a ridicat mâna spre urechea dreaptă întrebând:

- Cum, cum? Nu aud acum prea bine.

Profesorul Giurescu, care avea să conducă discuția din partea noastră, a întărit atunci puțin vocea, Tătărescu făcând semn cu mâna că acum aude.

Întrebarea lui Giurescu s-a referit la ieșirea României din Axă și la întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste.

- A fost – ni se răspunde – o chestiune foarte grea, atât internă cât și externă, care a cerut o îndelungată și complicată pregătire. Eu mi-am dat seama de la începutul anului 1943 că Hitler a pierdut războiul și că România nu se va putea salva decât printr-o înțelegere cu Uniunea Sovietică. Am comunicat deci celor doi șefi de partide – Dinu Brătianu și Iuliu Maniu – să se pregătească pentru aceasta, fiindcă numai astfel vom putea ajunge la

redobândirea Transilvaniei de Nord. În acest sens îmi veneau îndemnuri și de la Moscova, prin Eduard Beneș, fostul președinte al Cehoslovaciei, care se afla acolo...

Pe măsură ce vorbea, vocea lui Tătărescu se încălzea, iar mâinile sale se mișcau cu vioiciune în stânga și în dreapta. Mișcarea nu dura însă mult, fiindcă după câteva secunde ea se întrerupea pe neașteptate, iar brațele îi cădeau alătura obosite.

Subiectul îl pasiona însă în cel mai înalt grad, așa încât după câteva momente a reluat expunerea, precizând că atât Brătianu, cât și Maniu s-au pronunțat împotriva acestei soluții, afirmând că România se va putea salva totuși prin ajutorul democrațiilor Apusului și că ei, și mai ales Maniu, sunt siguri de ajutorul acestora. A merge pe alt drum – a afirmat Maniu – înseamnă a ne arunca într-o adevărată prăpastie.

- Cunoscând firea rigidă a lui Maniu, ca și influența pe care acesta o avea asupra lui Dinu Brătianu – m-am hotărât pentru o politică separată ale cărei urmări sunt astăzi prea bine cunoscute... De altfel, cu Maniu – a precizat în continuare Tătărescu – eu nu m-am înțeles niciodată. E singurul om politic, dintre cei vechi, cu care nu am putut întreține niciodată relații personale.

Cum nu ne-am înțeles nici până la 23 August 1944, așa nu ne-am înțeles nici după aceea, fiecare adoptând atitudini diferite. De altminteri, lunga activitate a lui Maniu în România s-a caracterizat îndeosebi prin negativism...

A urmat apoi o scurtă pauză, după care vechiul retor s-a reînșuflețit, vocea și gesticulația lui regăsindu-și patosul.

- Acum – ni s-a spus ca o concluzie – totul aparține istoriei, care ne va judeca pe fiecare după faptele noastre. Nu pretind că am realizat tot ceea ce am dorit, dar am mândria de a spune că am văzut lucrurile în adevărata lor lumină și că evenimentele, indiferent de aspectele lor personale, m-au confirmat...

Cum discuția cu privire la acest subiect părea că s-a terminat, Giurescu a ridicat chestiunea legăturilor dintre Gh. Tătărescu, Ion. I. C. Brătianu și I. Gh. Duca, al căror colaborator credincios acesta fusese timp de atâția ani.

Deși fostul premier era acum fără îndoială obosit, lucru de subliniat, el s-a arătat totuși dispus să abordeze și noua întrebare.

Tocmai atunci, însă, o bătaie discretă în ușă a doamnei Tătărescu, l-a făcut să se reculeagă spunând că asupra acestei chestiuni va reveni altădată.

Ne-am despărțit apoi cu aceeași amabilitate, fiind conduși până la ușă de amfitrionul nostru.

Nu peste mult timp a fost numit apoi președinte al *Comitetului român pentru repatriere*.

Aceasta a fost ultima lui funcție de stat.

A murit în 1957, în vârstă de 70 de ani.

Cu el a dispărut ultimul colaborator al lui Ion. I. C. Brătianu.

[XLI]

Deși în ordinea cronologică a acestor memorii, amintirea lui Octavian Goga ar fi trebuit să ocupe un loc cu mult mai timpuriu, el fiind prin vuietul vieții sale printre cele dintâi personalități cunoscute de mine, totuși cum el a murit înainte de Diktatul de la Viena, în actualitatea mea memorialistică el a intrat numai după evocarea întâmplărilor și a oamenilor legați de Diktat, imaginea lui având începuturi anterioare perioadei refugiului.

Octavian Goga, cel de la care aveam atâtea de învățat în ordinea literară, a ziaristiceii, a oratoriei, a evocării portretistice, mi-a pătruns în conștiință încă din anii fragezi ai școlii primare, odată cu V. Alecsandri, D. Bolintineanu, George Coșbuc, prin poeziile *Toamna*, *Pace*, *Moș Crăciun* și altele din aceeași categorie, rămase neuitate până astăzi.

Pe unele din ele le-am și recitat la diferite serbări școlare.

Despre viața și despre semnificația lui în literatura noastră nu știam însă nimic, mulțumindu-mă numai cu cele spuse de bunul meu învățător, Ion Borșianu. La predarea poeziei *Pace*, acesta a ținut totodată să ne precizeze că „Octavian Goga este un mare poet al neamului nostru, care a cântat suferințele Ardealului subjugat”. Cu aceste cunoștințe despre poetul pătimirii noastre am intrat în Școala normală din Târgu-Mureș, unde aveam să citesc primul său volum de poezii, din care am reținut poeziile *Noi*, *Plugarii* și *Bătrânii*.

Tot atunci și tot acolo am citit și celelalte volume de poezii ale sale, printre care și „*Cântece fără țară*” (1915), care mi-au făcut cunoscută și activitatea sa patriotică din anii premergători Primului Război Mondial și mai ales din perioada neutralității (1914 – 1916), care, alături de Take Ionescu, N. Filipescu, N. Iorga și Barbu Delavrancea a cunoscut cel mai fierbinte zbcium al poetului și care, refugiat peste Carpați, i-au adus din partea guvernului maghiar – ca și lui Vasile Lucaciu și Onisifor Ghibu – și o condamnare la moarte.

Poetul luase în închipuirea mea proporții homerice.

Peste aceste pașnice începuturi de lectură, a căzut însă brusc în anul 1925, o alegere parțială de deputat – alegere la care candida Octavian Goga în numele Partidului Poporului și Voicu Nițescu din partea Partidului

Național – în ținutul Reghinului, care a adus pe poet în județ și odată cu el a inundat regiunea cu nenumărate publicații, foi volante, manifeste, broșuri, și totodată cu o puzderie de oameni politici meniți să sprijine cele două candidaturi.

Alegerea a fost dintre cele mai importante ale vremii, fiindcă se presupunea că ea va da indicații corpului electoral asupra viitorului guvern, fiindcă în anul următor se împlineau patru ani de guvernare liberală, și deci, conform constituției, trebuia să se procedeze la instituirea unui nou guvern, atât averescanii – partidul lui Goga – cât și Partidul Național, revendicând puterea.

Lupta a fost deci pasionantă și violentă, ambele partide aruncând în luptă toate forțele de care dispuneau. Cea mai mare înverșunare a venit din partea Partidului Național, care voia să răzbum prin înfrângerea lui Goga plecarea acestuia din partid, cu patru ani în urmă, împreună cu un numeros grup de intelectuali în 1920 și intrarea în guvernul Averescu, în care a intrat printre alții și Octavian C. Tăslăuanu, fostul său tovarăș de luptă de la *Luceafărul*, precum și atâția alții din prietenii lor, și totodată dezvoltarea Consiliului dirigent ardelean. Prin înscrierea lui Goga în partidul generalului Averescu s-a deschis poarta intrării în Ardeal a partidelor din vechiul Regat, împotriva cărora Partidul Național avea să dea apoi o aprigă luptă.

Prin revista sa „Țara noastră” Goga ducea apoi o dărză campanie împotriva fruntașilor Partidului Național, și în special împotriva lui Maniu, Vaida și Ciceo Pop, ocupându-se, pe nedrept, de presupusul lor regionalism.

Înfrângerea unui astfel de adversar devenise astfel pentru Partidul Național un adevărat imperativ politic. Se arunca astfel în Goga cu tot veninul pe care îl puteau secreta numeroșii săi adversari.

Administrația județeană, care avea un cuvânt greu în toată această confruntare electorală, fără a interveni direct în luptă, luase atitudine în favoarea lui Octavian Goga.

Biserica Ortodoxă adoptase și ea o atitudine asemănătoare, protopopul Reghinului, Dumitru Antal, unul din nepoții patriarhului Miron Cristea, cerându-i în acest sens sfaturi și totodată chiar de la corifeii din linia întâi și până la electorii cei mai încercați. Nu mă amestec în luptele dintre partide, i-a răspuns acesta și răspunsul a fost publicat – dar îl cunosc pe Goga ca un om devotat bisericii, și ca atare cred că și biserica trebuie să-l sprijine. Episcopul regiunii – episcopul Nicolae Ivan de la Cluj – era și el unul din susținătorii lui Goga.

Au apărut atunci în județ, și pe unii i-am și văzut, generalul Averescu, Iuliu Maniu, Alexandru Vaida, Mihai Popovici, C. Argetoianu, Aurel Dobrescu, pâr. Dumitru Man (Popa Man), și atâția alții.

Satul meu, Deda, o așezare complet românească, în care mă duceam, pentru a scăpa – în fiecare duminică -, de rigorile internatului, era unul din cele mai mari sate din județ, care, prin numărul voturilor, putea decide el singur de soarta unui mandat de deputat, era – ca și Hodacul și Ibăneștii – unul din cele mai renumite cercuri electorale, atrăgea asupra lui atenția tuturor electorilor. Duminică de duminică, luam astfel contact cu pulsul propagandei și parcurgeam o parte din materialele propagandistice risipite.

Unele din aceste materiale, sub forma parodiilor, loveau și în poeziile lui Goga, căutând să-l diminueze și pe această cale. Îmi amintesc și astăzi parodia făcută după una din cele mai emoționante poezii ale acestuia, *Noi*. Plecând de la faptul că în urmă cu câțiva ani poetul cumpărase castelul de la Ciucea al familiei poetului maghiar Ady Endre, parodistul exclama, urmând firul poeziei lui Goga:

*La noi sunt codri verzi, de brad,
Să punem ca să-i taie,
Din Copșa Mică la Arad
Să facem ferestraie
Mai sunt și câmpuri de mătasă
Le-om secera pe toate
Să facem toți averi frumoase
Castele și palate.*

Parodia a avut succes, dar ea l-a întristat adânc pe poetul „pătimirii noastre” care, după alegeri, a protestat împotriva acestui sacrilegiu chiar și într-o ședință a Camerei. Tot atunci, o parodie asemănătoare s-a făcut și după poezia *Oltul* – cunoscând o largă răspândire de asemeni și broșura-pamflet a lui Zaharia Boilă: *Un braconier politic: Octavian Goga*, tipărită la Diciosânmartin în 1924.

Un rol important în lupta electorală de la Reghin l-a avut presa și îndeosebi presa de partid: *Îndreptarea* de la București și *Patria* de la Cluj. Prima milita pentru alegerea lui Goga, iar a doua pentru Voicu Nițescu. Pentru Goga milita cu un aprins avânt și revista *Țara noastră* de la Cluj, una din publicațiile sale mai vechi, dinainte de război. Presa independentă își manifestă și ea preferințele. *Cuvântul* pentru Octavian Goga, *Adevărul* pentru Voicu Nițescu.

Arareori o alegere parțială a provocat un mai mare interes și o mai puternică tensiune.

Pentru mine alegerea de la Reghin a reprezentat inițierea în viața politică a timpului, în publicistica și memorialistica de această natură, și totodată în declanșarea interesului și pasiunii pentru oratorie.

Tot ceea ce până atunci nu fusese decât o preocupare vagă întâmplătoare, a devenit pe neașteptate o preocupare permanentă, pasionantă, punându-mi în mișcare coarde necunoscute și deschizându-mi în fața ochilor o lume ce până atunci îmi fusese străină.

Deși prin vârstă – 13 – 14 ani – și cunoștințe eram departe de a putea înțelege semnificația agitației ce se desfășura în preajma mea, totuși printr-o tainică pornire am simțit cum simpatia mea s-a îndreptat spre Goga, în care, evident, nu puteam vedea atunci decât pe poetul ale cărui versuri îmi vrăjiseră copilăria. O poezie ca *Pace*, cu captivanta evocare a unei serii de Crăciun, mi-a rămas pentru totdeauna întipărită în memorie.

Deși adversarul poetului – avocatul Voicu Nițescu din Săcelele Brașovului – avea și el incontestabile merite naționale – fusese director al „Gazetei Transilvaniei” de la Brașov și avusese o contribuție dintre cele mai largi la repatrierea foștilor prizonieri români din Rusia și Siberia și apoi la mobilizarea lor ca voluntari – totuși alegerea – spre marea mea bucurie – a fost cucerită de Goga.

În scurt timp apoi alegerea a fost validată de Cameră, cu această ocazie poetul fiind obligat să rostească un lung discurs pentru susținerea ei. Discursul a fost rostit în ședințele Camerei din zilele de 7 și 8 aprilie 1925 și a fost difuzat apoi în mii de exemplare.

La intrarea sa în Parlament în urma alegerii de la Reghin, Goga – care căzuse la alegerile din 1922 – găsisese o Cameră dominată de majoritatea liberală, alături de care se manifestau și grupările, puternice și ele, ale partidelor Național Liberal și Țărănesc și abia – pentru susținere – câțiva deputați averescani.

Printre deputații participanți la cele două ședințe se aflau ca adversari ai lui Goga, Nicolae Iorga, care pe atunci era unul din cei doi președinți ai Partidului Național, Iuliu Maniu, al doilea președinte, Alexandru Vaida-Voievod, C. Argetoianu, fruntaș al Partidului Național și el, Mihai Popovici, și atâția alții din eșaloanele inferioare: Paul Brătășanu, Aurel Dobrescu, Victor Moldovan.

De la discuția asupra validării alegerii lui C. Stere din 1921 – acuzat de trădare în timpul Primului Război Mondial – Camera n-a mai asistat la o dezbateri mai furtunoasă și mai necruțătoare. Uneori întreruperile, vociferările, fluierăturile și țipetele țineau minute întregi.

Coloane întregi din „Monitorul oficial” în care se publicau dezbaterile parlamentare și din revista *Țara noastră*, în care s-a retipărit discursul poetului, sunt pline de exemplele întreruperilor și ale exploziilor verbale a celor care se năpusteau asupra poetului.

[XLII]

În vara anului 1925, Goga a făcut o cură de ape la Karlsbad. Acolo s-a întâlnit și cu Ion I.C. Brătianu, care venise și el pentru o recreație mai lungă. Cei doi se cunoscuseră încă din 1906, Goga făcând atunci, cu prilejul serbării expoziției, și o vizită la Florica, împreună cu viitorul patriarh Miron Cristea, dar nu se apropiaseră prea mult. În anii neutralității (1914 – 1916), Goga, ca și Vasile Lucaciu, s-a întovărășit apoi cu Take Ionescu și Nicolae Filipescu, aceștia părându-i-se mai hotărâți să declanșeze alături de Franța războiul pentru dezrobirea Transilvaniei.

În 1918 a plecat și el la Paris alături de Take Ionescu, Nicolae Titulescu intrând și el împreună cu ei în Consiliul Național al Unității Române.

Colaborarea lui Goga cu Take Ionescu nu i-a făcut prea multă plăcere lui Brătianu. Raporturile dintre cei doi bărbați au rămas aici rezervate. Brătianu îl găsea pe Goga prea expansiv și prea liber în mișcările sale, iar acesta îl găsea pe Brătianu prea autoritar, prea distant, relațiile au rămas aceleași, timp de mai mulți ani. Când Goga, după Unire, s-a hotărât să se înscrie într-un partid în Vechiul Regat, el a virat spre partidul generalului Averescu, pe care îl cunoscuse în timpul războiului, fără a se opri la Ion I. C. Brătianu.

În memoriile sale, publicate mai deunăzi, I. Gh. Duca a socotit ca o greșeală a lui Brătianu faptul că acesta nu a cultivat pe Goga și nu l-a atras în partidul său. Brătianu se gândea, însă, atunci, la o colaborare cu alți ardeleni, ca Maniu și Vaida, și nu acorda lui Goga atenția așteptată de acesta. Cum însă politica ardeleană a lui Brătianu n-a dat rezultatele așteptate, ajungându-se cu Maniu, în loc de colaborare, la o încordare dintre cele mai aprige, se va gândi la o colaborare cu Goga, și până acum utilă și chiar necesară. Dar nici de astă dată printr-o încadrare a lui Goga în Partidul Liberal, ci numai la o colaborare între partide, Goga urmând să sprijine anumite inițiativă și acțiuni ale lui Brătianu.

La Karlsbad, în cadrul politic schițat mai sus, cei doi vizitatori de la București ai stațiunii cehoslovace, au discutat deci politică și amintiri din război.

Și despre ce se putea discuta deci din punct de vedere politic, ca să-i poată interesa pe amândoi, decât despre succesiunea guvernării care se apropia de sfârșit, și care-i preocupa pe amândoi în egală măsură: pe Brătianu pentru a-și putea păstra influența în guvernare și din poziție, printr-un succes docil, pe care să-l poată înlătura oricând, iar pe Goga pentru a putea ajunge la mult râvnita putere. Cei mai indicați pentru a fi chemați la guvern, prin popularitatea lor, erau naționali ardeleni fuzionați cu grupările

lui N. Iorga, C. Argetoianu și rămășițele foștilor takiști, și țărăniștii de sub conducerea lui Ion Mihalache și Nicolae Lupu. Brătianu nu se gândea însă la nici unul din aceștia, la naționali din cauza independenței de atitudine a lui Maniu și Iorga, iar la țărăniști din cauza progresului social.

S-a căzut deci repede de acord că succesiunea n-ar putea fi încredințată decât generalului Averescu, partidului lui Goga adică, pe care Brătianu știa după experiența din trecut că îl poate manevra cu toată ușurința.

Partidul lui Averescu era însă în acel moment prea slab pentru a revendica guvernarea, așa încât Brătianu credea că trebuie ca acesta să fie întărit printr-o rupere din Partidul Național.

Aceeași era și părerea lui Goga.

Brătianu, pentru a fi sigur de docilitatea guvernului, a propus totodată să ia el Ministerul de Interne, lucru ce se angaja să-l obțină de la regele Ferdinand, trecând peste generalul Averescu. Astfel, înțelegeți, vizitatorii stațiunii s-au întors la București urmând să realizeze cele stabilite.

Muza poeziei îl urmărise însă pe Goga și la Karlsbad, fiindcă seara când se întorcea în odaia sa, uita și de Brătianu și de Averescu, convorbind exclusiv cu zânele fermecate ale apelor locului, convorbiri din care au apărut poemele *Karlsbad*, *Mariensbad*, *Franzesbad*, ce aveau să fie publicate mai târziu în volumul postum intitulat: *Din larg*.

Guvernul liberal a demisionat la 29 martie 1926, iar în ziua următoare, lucrurile fiind aranjate, s-a constituit noul guvern al generalului Averescu.

Prezentând regelui lista noului guvern – fapt povestit de Averescu lui O.C. Tăslăuanu – generalul a avut surpriza de a vedea cum acesta șterge numele ministrului de interne propus de generalul Averescu, și de a-l înlocui cu numele lui Octavian Goga, care până atunci nu fusese decât ministru al cultelor și artelor. Generalul a scrâșnit din dinți, dar nu s-a putut opune.

Gruparea din Partidul Național menită să colaboreze cu generalul Averescu a fost alcătuită din Vasile Goldiș, Ion Lapedatu și Ioan Lupaș. Goldiș fusese propunătorul Unirii de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918, Lapedatu era profesor la Academia Comercială din Cluj și funcționase mulți ani ca director al Băncii „Ardeleana” de la Orăștie și al *Revistei economice* de la Sibiu. În 1925, Goldiș a fost ales președinte al „Asociațiunii pentru literatură română și cultura poporului român”, principala societate culturală ardeleană, iar Ioan Lupaș, care se impusese ca istoric de seamă al Ardealului, fusese ales membru al Academiei Române din București și funcționa ca profesor la Universitatea din Cluj.

Echipa era mai mult decât strălucită, iar activitatea ei publică unanim apreciată.

Captarea lui Goldiș s-a făcut prin Al. Constantinescu, omul de încredere al lui Ion I. C. Brătianu, care a izbutit să-l convingă că datorită afrontului adus regelui Ferdinand prin absența de la serbările încoronării din 1922, acesta nu îl va chema niciodată la guvern, iar Goldiș l-a atras pe Ion Lapedatu. Lupaș a fost atras de Goga personal. După mărturisirea pe care mi-a făcut-o mai târziu însuși fostul meu profesor, lucrurile s-au petrecut în felul următor. În iarna anului 1926, venind Lupaș la București, a avut pe neașteptate o întâlnire cu Octavian Goga de care îl lega o strânsă prietenie începută încă din anii liceului. Împreună fuseseră apoi principalii exponenți ai revistei *Luceafărul* de la Budapesta. Examinând împreună situația politică, Goga, după o discuție de o noapte întreagă, i-a spus că e păcat ca un om de valoarea lui să stea lângă „un prost” ca Iuliu Maniu (expresia îi aparține), atunci când locul lui ar fi pe banca ministerială. Uite – i-a precizat Goga – guvernul liberal va demisiona peste câteva săptămâni, și în locul lui se va forma un guvern al generalului Averescu în care voi intra și eu. Vino cu mine și îți asigur o situație strălucită. Vom lucra împreună și vom realiza un program cultural patriotic cum n-a avut încă România.

- Ideea mi-a surâs – a afirmat profesorul – și, dornic de activitate, am acceptat, fără să-mi dau seama că fac o mare greșeală politică.

Așa s-a constituit la 30 martie 1926 al treilea și ultimul guvern Averescu, în care Goga avea să joace un rol capital ca ministru de Interne. Lui Vasile Goldiș i s-a încredințat Ministerul Cultelor și Artelor, și lui Lapedatu cel de Finanțe, lui Ioan Lupaș, Ministerul Sănătății și Ocrotirilor Sociale. Mai târziu va intra în guvern, ca subsecretar de stat la Ministerul Agriculturii și al Domeniilor, și avocatul Victor Moldovan, de la Bistrița (15 martie 1927). Pentru a da acțiunii grupului dizident un caracter pozitiv dezinteresat, Vasile Goldiș a declarat că nu e vorba decât de refacerea vechiului Partid Național Român din anii premergători Unirii, care va colabora cu partidul generalului Averescu. În decursul guvernării, V. Goldiș și Ioan Lupaș se vor înscrie însă în partidul acestuia, în timp ce Ioan Lapedatu, refuzând să se înscrie, va părăsi guvernul la 28 martie 1927, dedicându-se activității Băncii Naționale.

Îndată după anunțarea înscrierii lui Goldiș în Partidul Poporului, a urmat o scenă ce mi-a fost povestită de Ioan Lapedatu. Generalul Averescu s-a ridicat adică de la locul său și a îmbrățișat cu multă efuziune pe V. Goldiș și Ioan Lupaș, dar când acesta se pregătea să îmbrățișeze și pe Lapedatu, ministrul finanțelor s-a dat în lături declarând generalului că el nu s-a înscris în partidul său. Peste două zile generalul îi accepta demisia, luând el însuși Ministerul Finanțelor.

Guvernul Averescu nu urma să aibă însă o viață prea lungă, fiindcă la 3 iunie 1927, venirea faimoasei „cărămide”, pregătită de Ion I. C. Brătianu, care a pus capăt pe neașteptate guvernării averescane, urmând ca după o scurtă guvernare, Barbu Știrbei (4 iunie – 24 iunie 1927) să se constituie un nou guvern liberal. Din programul cultural patriotic proiectat de Octavian Goga și Ioan Lupaș, nu s-a ales decât înființarea revistei săptămânale *Comoara* pusă sub direcția lui M. Sadoveanu.

În ultimele zile ale guvernării, Goga s-a arătat preocupat îndeosebi de editarea volumului său de articole, eseuri, evocări și portrete, publicate de-a lungul timpului, intitulat semnificativ *Mustul care fierbe* (1927). Prin acest volum poetul continua seria volumelor sale de articole publicate în anii anteriori: *O seamă de cuvinte* (1908), *Însemnările unui trecător* (1911), *Strigăte în pustiu*. Din noul volum fac parte eseurile *Rostul scriitorilor*, *Ideea națională*, considerată ca un „principiu fundamental de viață”, *Monumentul lui Eminescu*, *Gheorghe Coșbuc* (discurs de recepție la Academia Română), *Un precursor al uniunii naționale: Iosif Vulcan*, *Părintele Lucaci* (Vasile Lucaci) ș.a.

Un alt volum de articole de aceeași factură avea să apară în 1930, intitulat *Aceeași luptă*, având o puternică pulsație patriotică.

Prin articolele cuprinse în aceste volume Goga s-a ridicat până la înălțimea articolelor lui Eminescu și Nicolae Iorga, fiind un mare creator de frumusețe.

În noua cameră liberală (1927 – 1928), poetul, datorită ingerințelor electorale, practică și sub ministeriatul său, n-a putut intra. Timp de un an și jumătate el va rămâne deci numai cu preocupările literare și culturale care l-au captivat întotdeauna. În calitate de membru al Academiei Române, ales în 1921, și de membru și apoi președinte al Societății scriitorilor români, Goga a fost mereu în fruntea mișcării culturale, exercitând o influență dintre cele mai fecunde. Împreună cu M. Sadoveanu, el a dominat astfel în mod permanent Comisia chemată să acorde premiile naționale anuale, pentru literatură, înființată în 1924, primii premiați pentru poezie fiind O. Goga, iar pentru proză, M. Sadoveanu, care aveau să aibă apoi drept de vot la toate premiile ulterioare. Goga a sprijinit cu multă stăruință scriitorii ardeleni, iar M. Sadoveanu pe cei din grupul revistei *Viața românească* de la Iași. În primii ani de acordare a premiilor au fost premiați astfel, pe lângă O. Goga și M. Sadoveanu (1924), Brătescu-Voinești pentru proză și M. Codreanu pentru poezie (1925), Ion Gorun pentru proză și Gh. Topârceanu pentru poezie (1926) și apoi Gh. Bogdan-Duică, pentru critică, Ion Agârbiceanu, pentru proză, G. Ibrăileanu pentru critică etc.

Și fiindcă aceste „memorii” apar într-o publicație mureșeană, amintim că în urma unui raport al lui Octavian Goga, a fost premiat în 1932,

volumul de literatură al profesorului Horia Teculescu de la Sighișoara: *Pe Mureș și pe Târnave – Doine și strigături* (1929).

[XLIII – XLIV]

La sfârșitul anului 1928, odată cu venirea la putere, sub președinția lui Iuliu Maniu, a Partidului Național, devenit între timp, prin fuziunea cu Partidul Țărănesc (1926), Partidul Național-Țărănesc, Goga avea să reîntre în Cameră, fiind ales în județul Romanați, acolo unde candidase ca ardelean refugiat și în 1915. Noua sa victorie a indispus adânc noua majoritate parlamentară național-țărănistă, care știa prea bine ce adversar avea să aibă în deputatul Romanațiului, care nu era altul decât alesul de la Reghin din 1925.

Și într-adevăr, cel mai îndârjit debater cât a ținut legislația național-țărănistă, a fost Octavian Goga, recunoscut, după discursul din 7 – 8 aprilie 1928, ca orator greu de înfruntat. Fiecare din intervențiile sale erau însoțite de un adevărat vacarm. Goga avea totodată și un orgoliu sfidător. La una din ședințele Camerei, asemănătoare cu cea din 1925, când a fost încolțit de peste 200 de ardeleni – printre ei aflându-se acum Popa Manu și Ilie Lazăr, Voicu Nițescu și Aurel Dobrescu (care ajunseseră miniștri), intervenind în discuție profesorul Petru Andrei de la Iași, unul din exponenții tinerei generații național-țărăniste, Goga l-a întâmpinat cu această apostrofă:

- Domnule Andrei, sunt în Cameră sute de ardeleni, de ce nu mă lăsați pe mâna lor?

Cu tot adaosul la discuție al lui Petru Andrei, care era și el un excelent vorbitor, Goga n-a putut fi redus la tăcere, tiradele și replicile sale oratorice ținând piept majorității național-țărăniste.

Singurul care i se putea opune cu oarecare succes era Al. Vaida-Voievod, acum ministru de interne, căruia datorită intervențiilor sale, i se spunea „doctor în Goga”.

Maniu intervenea rar în discuții. Guvernarea național-țărănistă a fost însă întreruptă de revenirea în țară a principelui Carol și de proclamarea sa ca rege la 8 iunie 1930.

Cum Goga era un vechi „carlist” și avusese legături cu anturajul prințului chiar și în timpul exilului acestuia, el credea că era îndreptățit să spere într-o apropiată chemare la guvern a partidului său, mai ales că regele ridicase la rangul de mareșal pe generalul Averescu – ca și pe generalul Prezan – îndată după urcarea sa pe tron. Un asemenea moment avea să vină foarte târziu, abia peste șapte ani, în împrejurări total deosebite.

Până atunci el avea să participe însă la numeroase alte evenimente, care aveau să pună la o grea încercare calitățile sale de om politic și de scriitor. La 18 aprilie 1931, el avea să vadă astfel chemarea la guvern a lui N. Iorga, pentru a prezida un guvern de tehnicieni apoi la 11 august 1932 și în anii următori alte guverne prezidate de Al. Vaida-Voievod, Iuliu Maniu și G.G. Mironescu, deși de fiecare dată sperase să se facă apel la partidul său, în care activa.

În 1931 a avut satisfacția de a se vedea sărbătorit de Cameră și de Senat, cu participarea guvernului și a tuturor partidelor, cu ocazia împlinirii a 50 de ani. Universitatea din Cluj i-a acordat, cu acest prilej, la propunerea profesorilor Gr. Bogdan-Duică, O. Ghibu, I. Lupaș, Sextil Pușcariu ș.a., titlul de „doctor honoris causa”... aceasta fiind una din cele mai înalte distincții primite de poet.

În curând, însă, viața politică avea să-i solicite din nou toată energia, fiindcă poetul, ajuns în conflict cu generalul Averescu, se va despărți de acesta înființându-și un partid propriu: *Partidul Național Agrar*.

Despărțirea s-a datorat faptului că generalul Averescu, ajuns în dezacord cu regele pentru proiectul pentru practica constituțională a acestuia, l-a atacat printr-o serie de articole semnate XXX, publicate în ziarul *Îndreptarea*, ceea ce a indispus atât pe rege cât și anturajul acestuia. Socotind că astfel se va putea apropia de rege, Goga a dezavuat atitudinea lui Averescu, fapt ce a atras excluderea sa din Partidul Poporului (6 martie 1932). Alarmați că nu vor mai fi chemați la guvern, majoritatea fruntașilor partidului s-au solidarizat cu Goga, urmându-l pe noua sa cale. Îndemnul de a se depărta de generalul Averescu venise însă din partea regelui, care urmărea o politică de sciziparitate a partidelor, fapt constatat și în legătură cu despărțirea lui Gheorghe Brătianu de vechiul Partid Liberal. Organizațiile averescane din Ardeal în marea lor majoritate au urmat pe Goga, având convingerea că acesta a devenit omul de încredere al regelui și astfel le va deschide calea spre guvern. Au devenit astfel național-agrarieni profesorul Ioan Lupaș de la Cluj, Sebastian Bornemisa, unul din vechii ziariști ai *Ardealului*, Laurian Gabor, Aurel Baci, decanul baroului de la Târgu-Mureș, împreună cu frații săi, frații Iacob de la Oradea, profesori universitari – Lazăr și Ioana –, Leon Scridon de la Bistrița, Petre Nemoianu, T. Țeicu de la Oravița, Eugen Barbul de la Satu Mare, Teodor Mureșan de la Turda și alții. Din organizațiile de peste Mureș l-au urmat principalii electori și oameni de finanțe: Leon Gigurtu, directorul Societății aurifere „Mica”, Tilică Ioanid de la Turnu-Severin, Stan Ghițescu de la Romanai, arhitect I.D. Enescu. De altfel, prin situația lor financiară acesta era genul de oameni care îl interesau.

Datorită acestora Goga și-a putut organiza partidul menționat, cu care s-a putut prezenta la alegerile din 1932, având semn electoral un cerc cu doi ochi. A fost cea mai grea campanie electorală la care a participat noul șef de partid, sub o guvernare național-țărănistă, lipsit acum și de sprijinul administrațiunii și al bisericii. Valurile campaniei l-au adus din nou în județul Mureș, unde a candidat în fruntea listei partidului său. Într-o duminică a ajuns și la Deda, care, ca atâtea alte sate ardelenne, avea o orientare cu totul contrarie. A vorbit, înconjurat de statul său major județean, de pe treptele primăriei. Eu, încântat că în sfârșit îl puteam asculta, am ocupat loc pe zidul bisericii ce se afla vizavi. La adunare, din curiozitate, venise aproape întreg satul. După cuvântarea lui Aurel Baciuc, șeful județului, un om într-adevăr impunător și popular, care a fost ascultat în tăcere. Lucrurile s-au schimbat însă cu totul când a luat cuvântul Goga, care era mic de statură și nu mai venise pe la Deda de la alegerile din 1925. Deși avea o voce vibrantă, obișnuită cu hărțuierile Camerei, îndată ce a început a vorbi a fost întrerupt pe neașteptate de un grup de țărani, care se aflau chiar în fața lui. Unul dintre ei, căruia nu i-am uitat nici acum numele, Grigore Buta – a îndrăznit să-i arunce chiar o strigătură obscenă. Atâția alții au început să-i țină isonul, urlând din răputeri. Goga a încremenit, stupefiat, uitându-se speriat în stânga și în dreapta. În spatele lui, Baciuc făcea semne desperate. Eu am rămas consternat. Deși nu făceam încă politică, mi s-a părut cu totul deplasat ca un om ca Octavian Goga – un poet ca Octavian Goga – să fie astfel întâmpinat în satul meu natal.

Jur-împrejur de mine se aflau mulți dintre foștii mei colegi de la școala primară, vecinii mei și diferiți alți consăteni în mijlocul cărora mă simțeam cu totul între ai mei. Brusc, m-am ridicat de la locul meu și am strigat pe neașteptate – aveam pe atunci o voce foarte puternică – cu un glas de stentor: Oameni buni, frați săteni, vreau să vă spun și eu câteva cuvinte despre O. Goga. Intervenția mea a produs tăcerea de care aveam nevoie, și apoi cu pași apăsați m-am îndreptat spre locul unde se afla poetul, care a rămas și el nedumerit de cele auzite, neștiind cu ce intenții mă apropiam de el. Îl aștepta o mare surpriză.

- Frați dedeni, m-am adresat eu apoi poporului. Știți dv. cine este omul pe care l-ați apostrofat? Este poetul care a scris cu zeci de ani în urmă poezia *Plugarii*, care este una din cele mai frumoase poezii închinată țăranilor români. Dați-mi voie să v-o recit pentru a o auzi și dv. Și am început apoi cu o voce răsunătoare:

PLUGARII

La voi aleargă totdeauna

Truditu-mi suflet să se-nchine;

Voi singuri străjuiți altarul

Nădejdi noastre de mai bine.
Al vostru-i plânsul strunei mele,
Creștini ce n-aveți sărbătoare,
Voi, cei mai buni copii ai firii,
Urziți din lacrimi și sudoare.

Nedumeriți, țărani s-au privit unii pe alții, iar glasurile lor au început să se domolească. Eu am putut astfel să recit până la capăt cele opt strofe ce urmau.

Ajungând la ultima strofă cu acel zguduitor final:

A mea e lacrima ce-n tremur
Prin sita genelor se frânge,
Al meu e cântul ce-n pustie
Neputincioasa jale-și plânge
Ci-n pacea obidirii voastre
Ca-ntr-un întins adânc de mare,
Trăiește-nfricoșatul vifor
Al vremilor răzbunătoare.

Am auzit atunci strigându-se, la început mai răzleț și apoi din toate părțile: Trăiască Domnul Goga.

Grigore Buta se făcuse între timp nevăzut.

Profund mișcat, poetul și-a reluat apoi cuvântarea, rostind însă numai câteva cuvinte pe care le-am reținut în întregime: „Mulțumesc tânărului care mi-a recitat poezia, dar pe care până acum nu l-am cunoscut.

De altfel, în curând mă voi duce sub iarba verde. Abia atunci veți vedea ce am gândit și ce am făcut în această viață. Vă veți aduce aminte de mine. Să fiți sănătoși”.

Apoi, în timp ce aplauzele răsunau de pretutindeni, s-a întors înspre mine, cu efuziune, întrebându-mă cu mirare: „Dar dumneata cine ești, tinere, că până acum nu te-am văzut nici pe la mine, nici pe la prietenii mei? Văd că-ți place literatura”. Răspunsul meu a căzut ca o grea sinceritate: „Nu fac politică, domnule Goga, dar am trăit ani de zile cu cărțile dv. sub căpătâi. Nu puteam să îngădui ca tocmai în satul meu poetul Octavian Goga să fie împiedicat să vorbească. Am fost fericit astăzi să vă pot vedea și asculta pentru întâia oară în viața mea”.

În timp ce aplauzele continuau, Goga mi-a întins călduros mâna și m-a invitat să-l însoțesc până la casa șefului său – cărciumarul Dănilă Ceontea – pentru a mai putea sta puțin de vorbă.

Pe drum, în loc de politică, n-am vorbit însă – la dorința sa – decât despre prietenii săi din tinerețe, Șt. O. Iosif și Ilarie Chendi, pentru care aveam și eu o vie simpatie, lucru care am constatat că-i făcuse o deosebită plăcere.

La despărțire mi-a spus cu multă afecțiune: Să vii să mă mai vezi.

În toamna anului viitor Goga a revenit în județ cu prilejul unei întruniri populare ținută la Reghin. De astă dată, a venit însoțit și de prietenul său, profesorul Ion Petrovici, de la Iași, un excelent orator și acesta, fost ministru alături de Goga în guvernele averescane din 1920 – 1921 și 1926 și 1927, care, după o scurtă peregrinare prin Partidul Național Țărănesc, s-a reconciliat cu Goga și l-a urmat în noul său partid. Pentru mine a fost o mare plăcere să pot asculta doi oratori de talia lui O. Goga și a lui I. Petrovici, ambii având faima de a fi printre cei mai străluciți oratori ai timpului. De la ei aveam să învăț atâtea din regulile oratorice și mai ales din mijloacele lor personale de expresie.

Mai târziu aveam să fructific aceste impresii într-un articol intitulat: *Ioan Petrovici ca orator*, publicat în revista *Dacia Rediviva* de la București, la împlinirea a 60 de ani a oratorului (1942), și apoi într-o lucrare consacrată lui O. Goga în seria de „memorii”, publicate în revista *Vatra* și printr-o cuvântare rostită la Sibiu la centenarul poetului, în anul 1981.

Ascultarea lor constituia o adevărată plăcere, fiindcă atât prin glas – lucru esențial în oratorie – cât și prin forma literară și limba de exprimare, amândoi reprezentau două culmi ale verbului românesc.

Întrunirea avea însă caracter politic, așa încât în mod firesc a trebuit să fii atent și la ideile susținute de cei doi oratori. Astăzi lucrurile sunt demult depășite, așa că mă voi mărgini să amintesc o singură declarație a lui Goga, rostită cu aplomb autoritar: „Avem soluții pentru toate problemele”.

Declarația m-a surprins, cu atât mai mult cu cât, în urmă cu câteva zile ascultasem la Gheorgheni o declarație a lui D. Gusti, ministrul școlilor, cu privire la situația învățământului primar.

La ordinea zilei era atunci situația învățătorilor fără post, pe care, deși țara se zbătea în ghearele analfabetismului, ar fi vrut să-i întrebuințeze ca funcționari în administrația comunală.

Îndată după întrunire, m-am dus să-l văd la locuința doctorului Eugen Nicoară unde era găzduit.

Cu Nicoară mă aflam demult într-o strânsă colaborare culturală care a dăinuit câțiva ani, și care ținea totodată să-i asigure lui Goga și un contact cu publicisții mureșeni.

Întâlnirea a avut loc într-un salon al doctorului în care se aflau și câteva cărți ale poetului, și ea a fost foarte afectuoasă. Cum m-a văzut, Goga și-a amintit îndată de incidentul de la Deda și mi-a mulțumit călduros pentru participarea la întrunire.

Am luat apoi loc pe un mic fotoliu din fața lui, având astfel posibilitate să-l privesc din plin. Goga era mic de statură, dar privit de pe un

scaun, părea mai înalt decât era în realitate. Părul îi era acum aproape înălbit, fața puțin obosită, dar ochii bulbucați și de un albastru accentuat, erau de o vioiciune tulburătoare. Măinile mici și delicate, atunci când nu gesticula și le ținea aproape tot timpul încrucișate. Gesturile îi erau largi, părând că ar vrea să cuprindă tot văzduhul din fața lui.

[XLV]

Chiar dacă erai mai înalt decât el, ți se părea că ești dominat de omul din țara ta. Vocea îi era clară și puțin baritonă.

Ei, - mi-a întrerupt poetul constatările – ce mai e pe la dumneavoastră? Aud că în cadrul despărțământului „Astrei” – doctorul Nicoară era președintele despărțământului – desfășurați o intensă activitate.

Da, domnule Goga – i-am răspuns eu cu gândul la declarația sa de la întrunire că are soluții pentru toate problemele – despărțământul nostru e unul din cele mai active din Transilvania, dar în județ avem o mulțime de învățători fără posturi care nu-și pot utiliza energia de care dispun, în timp ce atâția fii de țărani români rămân neștiutori de carte. Discuția a continuat în acest sens, Goga amintind de „Dascălul” său, de mama sa și de sora sa, Victoria, care au fost învățătoare, dar la soluția așteptată tot n-am ajuns.

Atât înainte de Primul Război Mondial, timp în care a scris broșura *Tisza, Mangra și Tribuna*, împotriva grupării politice a lui Goga cunoscută atunci sub numele de „Mișcarea oțeliților”, cât și în perioada interbelică, Vaida a fost unul din principalii adversari ai poetului. Totuși, în situația creată de sciziparitatea partidelor politice, din fiecare făcându-se cel puțin două, Goga și-a dat seama că Partidul său Național Agrar ca și Partidul Țărănesc al doctorului Lupu sau cel Țărănesc Radical al lui Grigore Iunian, nu au prea mulți sorți de izbândă și că s-ar impune necesitatea unei regroupări politice care să poată ataca puterea cu mai mult succes.

Îndată ce a apărut la orizont posibilitatea rupturii Vaida – Maniu, aceasta având aceeași sorginte ca și ruptura Gheorghe Brătianu – Vintilă Brătianu, Goga – Averescu și celelalte rupturi produse în anii următori urcării pe tron a regelui Carol al II-lea, Goga, socotind că în acest fel putea fi izolat Iuliu Maniu, - mai mulți foști miniștri arătându-se dispuși să-l urmeze pe Vaida – a și trimis un emisar la Vaida pentru a-i propune o fuzionare politică. Oferta făcută lui Vaida era simplă și Goga nu-și putea închipui că ea ar putea fi refuzată. Goga îi propunea adică lui Vaida prezența și să intre în „frontul său” cu întreaga grupare a sa, Vaida urmând să accepte *viceprezidenția unică* a lui Goga. În felul acesta s-ar fi creat un nou partid ardelean în frunte cu A. Vaida și O. Goga, urmând ca lupta să se dea cu puteri comune împotriva lui Maniu.

La acea dată Vaida își aprecia însă prea mult influența și credea că va strânge un mai mare număr de partizani, așa încât n-a primit oferta lui Goga, spunând că în Ardeal nimeni nu poate trece peste Aurel Vlad, destinat să fie, pentru trecutul său, vicepreședinte al Frontului.

Tratativele dintre cei doi fruntași s-au întrerupt astfel fără urmări, fiecare continuându-și drumul început, Vaida a alcătuit astfel formația independentă Frontul Românesc la care au aderat foștii miniștri din Ardeal, Aurel Vlad, Voicu Nițescu, Emil Hațieganu, Sever Dan, V. V. Tilea, Mihail Șerban, Iuliu Moldovan, iar din vechiul regat D.R. Ioanițescu, Eduard Mirto, I. Gr. Periețeanu, C. Angelescu, fost subsecretar de stat la interne. Diferiți alți foști deputați și miniștri au urmat aceeași cale, printre care Dumitru Man, Alexandru Ceușianu, Adam Popa, Tudor Dan, etc.

Vaida s-a înșelat însă în așteptările sale, fiindcă organizația sa politică n-a fost decât un mare eșec, care n-a făcut decât să slăbească forțele de rezistență ale țării.

Goga, decepționat de atitudinea lui Vaida și dornic totuși de a ajunge la un partid care, prin numărul membrilor săi, să-l poată aduce la guvern, s-a îndreptat atunci fără întârziere spre Liga Apărării Naționale Creștine (L.A.N.C.), condusă de profesorul A.C. Cuza, cu care a constituit la Iași, în 1935 *Partidul Național Creștin*, al cărui semn distinctiv era zvastica și care a adoptat uniforma albastră.

Pentru a nu repeta experiența cu Vaida, Goga a acceptat de la început președinția supremă a lui A. C. Cuza, el rezervându-și președinția activă, cu înțelegere însă că dacă partidul Național Creștin va fi chemat la guvern, președinția guvernului să-i fie încredințată lui.

Acordul a fost comunicat și regelui, pentru ca acesta la momentul oportun să știe la care să facă apel.

Momentul atât de mult așteptat de Goga avea să sosească însă abia la sfârșitul anului 1937.

*

Deși anii din urmă i-au solicitat lui Goga o intensă activitate politică, el înființând în acest timp două partide și înfruntând trei alegeri parlamentare generale – 1931, 1932, 1933 – totuși preocupările literare i-au fost mereu aproape de inimă. În 1932 el a ținut astfel o conferință la Facultatea de Litere din București, în seria organizată de profesorul D. Caracostea, intitulată *Fragmente autobiografice* prin care a pus bazele documentare ale fastuoasei sale biografii.

Seria, care avea să cuprindă pe M. Sadoveanu, Tudor Arghezi, Liviu Rebreanu, Ion Minulescu și atâția alții, a început la 1932 cu conferința lui Octavian Goga, care a avut un redutabil succes. Expusă în mod liber, și publicată apoi în *Revista Fundațiilor*, în broșură aparte, conferința lui Goga

a înregistrat un strălucit succes oratoric și literar, fiind considerată un adevărat model de conferință literară. În fața a sute de studenți și numeroși cărturari din toate categoriile, Goga și-a povestit originile, anii copilăriei de la Rășinari, anii de liceu de la Sibiu și de la Brașov, și apoi anii de universitate de la Budapesta și de la Berlin. În 1902 împreună cu un grup de studenți printre care A.P. Bănuț, Al. Ciura, Ioan Lupaș, Ion Lapedatu, Sebastian Stanca, Ioan Montani, Dionisie Stoica și apoi O. C. Tăslăuanu și alții înființează revista *Luceafărul* care avea să devină cea mai dinamică revistă literară ardeleană, având să reprezinte – prin poeziile lui Goga – apogeul literaturii române patriotice.

Conferința de la Universitate a deschis tuturor exegeților poeziei lui Goga cele mai largi orizonturi asupra patosului său și asupra semnificației sale patriotice.

Ea a rămas până astăzi neîntrecută ca sursă de interpretare a poeziei bardului de la Rășinari, reprezentând un capitol dintre cele mai strălucite ale poeziei românești.

[XLVI]

Îndată ce s-a constatat că un nou guvern liberal bazat pe rezultatele alegerilor ar fi imposibil, „cazanul Satanei” – după expresia lui N. Iorga – a început să fiarbă din nou.

Fără a fi șef de partid ca Goga și ca alții din cei învinși în alegeri, în lumea politică începu a se reliefa prin ideile și energia sa, cât și prin atitudinea categoric antilegionară, fostul subsecretar de stat la interne, Armand Călinescu, șeful organizației național țărăniste de Argeș, îndeosebi prin rezultatele alegerilor. Ridicat până atunci în umbra lui Ion Mihalache, al cărui subsecretar de stat fusese, Armand Călinescu nu împărțea ideile șefului său despre democrație, cerând „corijarea” acestora, și nici atitudinea lui Iuliu Maniu față de factorul constituțional.

Atitudinea lui Armand Călinescu și a unora din amicii săi a început să atragă tot mai mulți aderenți, lucru care n-a scăpat neobservat camarilei. Cum camarila căuta un guvern pentru a înlocui pe Tătărescu, printre cei care au fost consultați s-a aflat și Armand Călinescu, care, neputând revendica direct guvernul, s-a pronunțat pentru soluția unui guvern de concentrare care să adune pe Octavian Goga și aderenții săi, și odată cu aceștia o importantă grupare din Partidul Național Țărănesc formată din partizanii săi.

Formula a convenit, și regele s-a hotărât să o pună în aplicare. Sondat asupra acestei formule, Goga, după o rapidă înțelegere cu bătrânul A. C. Cuza, a acceptat și astfel, la 28 februarie 1937, România a primit un

nou guvern. Guvernul format sub aceste auspicii, având ca președinte de consiliu pe Octavian Goga era constituit din trei categorii de elemente: foștii gogiști erau Ion Giurtu – Industrie și Comerț, Ioan Lupaș – Culte și Arte, Ion Petrovici – Educația Națională, Stan Ghișescu – Cooperatie, Dr. Gh. Banu – Sănătate și Ocrotiri Sociale, Eugen Savu – Finanțe, Silviu Dragomir – ministru fără portofoliu, împreună cu mai mulți subsecretari de stat: Al. Hodoș și Sebastian Bornemisa (Președinția Consiliului de Miniștri), Tilică Ioanid (Interne), I. D. Enescu (Finanțe), Aurel Baci (Justiție), Leon Scridon (Muncă și Ocrotiri Sociale). Foștii cuziști erau reprezentați prin A. C. Cuza, ministru fără portofoliu, prin Gheorghe A. Cuza, ministru al Muncii și prin subsecretarii de stat I. Gh. Savin, Constantin Tomescu, Vasile Prelipceanu. A treia categorie o reprezentau aderenții lui Armand Călinescu (care deținea Ministerul de Interne), Virgil Potârcă la Comunicații și Domenii, V. Rădulescu-Mehedinti la Justiție și Dinu Simian, subsecretar de stat la interne. Două apariții surprinzătoare au reprezentat conducătorii Ministerului de Externe: Istrate Micescu și poetul Lucian Blaga. La Ministerul Apărării Naționale au fost chemați din dorința regelui generalul de divizie Ion Antonescu, generalul adjutant Paul Teodorescu și inginerul Radu Irimescu la aviație și marină.

Goga a fost foarte mândru de alcătuirea guvernului său, pe care pentru motivul că avea în sânul lui șase membri ai Academiei Române – A. C. Cuza, O. Goga, Ion Petrovici, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Lucian Blaga – îl considera o adevărată expresie a intelectualității românești.

Guvernul fiind preocupat însă în primul rând de problema alegerilor, de care depindea întreaga sa existență, n-a putut avea o activitate de care să se lege anumite rezultate, urmărind îndeosebi calculele electorale. Printr-un jurnal al Consiliului de Miniștri au fost suprimate însă unele ziare ca *Dimineața*, *Adevărul*, *Lupta* și altele considerate ca oficioase ale stângii, semne incontestabile ale caracterului de dreapta, fascizant, al acestui guvern. Numeroasele convorbiri din această perioadă ale lui Octavian Goga cu amicii săi și cu diverși oameni politici au avut în vedere problema alegerilor. În această direcție un rol important îi revenea lui Armand Călinescu, care trebuia să găsească soluțiile cele mai adecvate. Repede însă, atât regele cât și Armand Călinescu și-au dat seama că guvernul nu dispune de încrederea maselor și că, deci, n-ar putea obține în mod liber rezultate electorale mai bune decât cele obținute de Tătărescu. Regele s-a hotărât atunci să încerce o nouă formulă bazată pe un guvern de colaborare al cărui pivot urma să fie patriarhul Miron Cristea, fostul regent din anii 1937 – 1940, având ca ministru de interne pe Armand Călinescu. Din acest moment zilele guvernului Octavian Goga erau numărate.

În ultima audiență avută la regele Carol al II-lea, acesta i-a comunicat că s-a hotărât să constituie un nou guvern, care să se bazeze pe colaborarea unor foști prim-miniștri ca mareșalul Al. Averescu, Gh. Gh. Mironescu, Al. Vaida Voievod, N. Iorga, Dr. C. Anghelescu, Gh. Tătărescu.

- Dumneata – i-a afirmat regele - ești de asemeni invitat să intri în noul guvern.

Auzind planurile regelui la început Goga a încercat să reziste, dar apoi repede și-a dat seama că totul e zadarnic. Nu-i mai rămânea decât retragerea la Ciucea.

Din guvernul Miron Cristea urmau să facă parte și Armand Călinescu și generalul Ion Antonescu, care până în ajun, făcuseră parte din guvernului lui Goga.

În timp ce vânzătorii de ziare anunțau pe Calea Victoriei demisia guvernului Goga, fostul prim-ministru se îndrepta cu inima plină de indignare spre casă unde îl așteptau ca invitați la masă doi dintre miniștrii săi: D.R. Ioanițescu (fost vaidist până în ajun) și Virgil Potârcă. Cu fața crispată, Goga n-a putut să le spună decât atât: „- Am demisionat”. Și apoi a trecut în salonul său.

În ziua următoare părăsea Bucureștiului pentru a porni spre Ciucea, unde spera să-și regăsească liniștea.

La câteva zile după ce a ajuns la Ciucea, și-a fixat un nou plan de viață. Nu va mai face politică și va părăsi țara. Lovitura primită din partea regelui l-a durut prea mult pentru a putea trece peste ea. Pe de altă parte, nu mai vedea posibilitatea de a se putea reface. Pentru a putea ieși din acest impas nu-i mai rămânea decât să plece și să se stabilească pentru totdeauna în străinătate. Drept loc de retragere și-a ales Elveția, unde se hotărâse să-și cumpere o vilă. A plecat, deci, în Elveția, și s-a stabilit la Berna, hotărât să nu se mai întoarcă în țară și să rămână acolo. Aici, în scurt timp, și-a organizat locuința dorită.

Vestea expatrierii lui Goga a produs în țară o adevărată surpriză. Prietenii personali, legați de viața intimă a poetului, simțeau și ei tot atât de intens durerea despărțirii de fostul lor amic. Pe de altă parte, adversarii săi porniseră o campanie de denigrare a fostului prim-ministru, acuzat de a părăsi țara în clipa când aceasta nu-i mai putea oferi satisfacțiile dorite. Unul din cei mai vechi prieteni, profesorul Onisifor Ghibu, de la Cluj, s-a hotărât atunci să-i scrie o scrisoare prin care să-i arate situația penibilă în care s-ar găsi, dacă într-adevăr s-ar expatria. Scrisoarea lui Ghibu l-a emoționat adânc pe Goga și l-a determinat să revină în țară. Cu inima sfâșiată s-a reîntors deci pe meleagurile de la Ciucea hotărât să-și regăsească liniștea în tovărășia muzelor.

Prietenii săi de la Cluj – Onisifor Ghibu, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Laurian Gabor, Sebastian Bornemisa, Iancu Fedorca, Teodor Vidian, Gavril Pop – l-au primit cu mai multă dragoste ca oricând. Nimic însă nu-l putea face să uite. O poezie scrisă în aceste zile cuprinde cel mai elocvent testament al vieții sale. O reproducem ca un adevărat document al vieții zbuciumatului poet. Poezia se intitulează *Îmi cântă moartea la fereastră* și este una din cele mai zguduitoare creații lirice ale poetului.

Iat-o:

Îmi cântă moartea la fereastră
Ca o vecernie în surdină,
Îmi spune încet povestea noastră
Un joc de umbră și lumină.

Eu o ascult. În noaptea mută,
Din adâncimi îmi crește mare
Întreaga viața petrecută
La căpătâiul meu răsare.

Și cum sub tâmpla mea fierbinte
O lume veche îmi reînvie,
Nu câte au fost îmi vin în minte,
Ci câte ar fi putut să fie.

Un mod dramatic de a-și înfățișa sfârșitul ce urma, și o prevestire pătrunzătoare asupra ultimelor sale clipe.

Poezia a fost scrisă în ziua de 7 mai 1938, cu o zi înainte de moarte. În ziua aceea făcuse o vizită la Cluj, la unul din vechii săi prieteni, după care se întorsese la Ciucea. Pe drum a fost atins de o congestie cerebrală. Ajuns acasă nu și-a mai putut reveni. Medicul Iuliu Hațieganu a încercat zadarnic să-l redea vieții.

Doamna Goga se afla în acel moment la București. A sosit în timpul nopții, dar Goga n-a mai putut s-o recunoască decât după tremurul mâinilor.

În ziua de 8 mai a murit. Nu avea decât 59 de ani. A murit așa cum a trăit: vibrant, fulgerător.

*

Presentimentul unei vieți fără noroc l-a urmărit încă din anii tinereții. În 1905 scria în poezia *De-oi muri la primăvară*, adresată mamei și soției sale:

De-oi muri la primăvară,
Să mă plângeți tu și mama,

Amândouă să mă plângeți,
Și să vă cerniți năframa.

Nimeni altul nu jelească,
Răposata voastră fală,
Și vă rog cu înmormântarea,
Nu vă faceți cheltuială.

Să chemați pe popa Nae,
Să-mi citească din scriptură,
Și să țină cuvântare,
C-am fost om cu învățătură.

*Dar că m-am născut pe semne,
Într-o zodie ciudată,
De m-a bătut nenorocul,
De pe lumea asta toată.*

Moartea poetului a impresionat adânc întreaga opinie publică. Tot ce fusese până atunci, din cauza politicii, adversitate și ostilitate, s-a risipit în fața poeziei sale nemuritoare. Din punct de vedere patriotic nu-i pot sta alături decât V. Alecsandri, M. Eminescu, G. Coșbuc. El a fost poetul pătimirii noastre, poetul durerilor Ardealului.

Pentru mumificare și până la edificarea mausoleului proiectat la Ciucea, sicriul lui Goga a fost adus la București. Arareori Bucureștiul a văzut o ceremonie funerară mai emoționantă. C. A. Rosetti, Ion C. Brătianu, Mihail Kogălniceau, Take Ionescu și alții din contemporanii lor n-au avut parte de o ceremonie mai impresionantă. În Ardeal, ceremonii asemănătoare, au avut Avram Iancu, Andrei Șaguna, Ioan Rațiu, Vasile Lucaciu.

L-a plâns o țară întreagă, l-a plâns Mureșul și Oltul, l-au plâns Munții Apuseni și Ceahlăul, l-au plâns Moții, Moldovenii și Muntenii, Maramureșenii și Bănățenii, l-au plâns românii de pretutindenii cu lacrimi din adâncul inimilor.

Poezia lui Goga nu are moarte. Ea este a întregului popor.

În ultimii ani s-au dedicat poetului mai multe ediții de monografii, studii, evocări, articole.

Toate au fost inspirate din aceeași sursă: dragostea și admirația pentru marele poet al patriei.

Acestea nu vor muri niciodată!

[XLVII]

Diktatul de la Viena semnat la 30 august 1940 de miniștrii de externe ai puterilor Axei – Germania și Italia – von Riebtrop și contele Ciano – a zguduit adânc toate conștiințele românești, care din acel moment s-au considerat mobilizate pentru anularea acestui act odios și absurd. Prin el s-au pierdut temporar marile orașe Oradea, Satu Mare, Baia Mare, Sighet, Cluj, Dej, Năsăud, Bistrița, Târgu-Mureș, Reghin, Gheorgheni și altele.

Diktatul a provocat totodată și o enormă perturbare în viața tuturor instituțiilor românești și, în același timp, în viața populației. Au fost afectate în aceeași măsură atât sectoarele economice cât și cele culturale, precum și comunicațiile dintre diferite localități de frontieră. Zeci de mii de intelectuali, meseriași, negustori, muncitori și agricultori au fost siliți să-și părăsească căminele, ogoarele și atelierile pentru a-și asigura condițiile de existență refugiindu-se sau fiind expulzați în țara rămasă liberă. Atâția alții au căzut victime ale masacrelor și atrocităților comise de armatele invadatoare. Masacrele de la Ip și Trăsnea, cât și din alte locuri, au dovedit o ferocitate dintre cele mai cumplite. Școlile românești au fost desființate pretutindeni, ca și ziarele și revistele ce apăruseră până atunci în limba română. Universitatea și celelalte școli superioare din Cluj au fost silite să se stabilească la Sibiu, Brașov și Timișoara. O parte din ziarele și revistele din teritoriul răpit și-au continuat apariția la Brașov (*Tribuna*), Sibiu (*România nouă*), Arad (*Gazeta de vest*), Timișoara (*Foaia noastră*) și București (*Familia, Societatea de mâine*), ș.a.

Evident, consecințele Diktatului au revoltat și, pe drept cuvânt, pe toți românii, și îndeosebi pe cei din Ardeal, care au primit o lovitură dintre cele mai grele. Cei care s-au considerat mobilizați din primul moment împotriva Diktatului au fost cărturarii, scriitorii, publiciștii, ziaristii. La această luptă au luat parte atât scriitori ardeleni, cât și cei din România de peste Carpați, solidari cu lupta de până la 1 decembrie 1918 a tuturor înaintașilor lor. România de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 fusese proclamată din dragostea și voința tuturor românilor atât din Transilvania, cât și din vechea țară și ea reprezenta realizarea unui vis de veacuri al românilor de pretutindeni. Ea a fost opera a zeci de generații și a tuturor fiilor patriei. La baza ei se afla patriotismul tuturor marilor voievozi și al tuturor cărturarilor și scriitorilor țării.

A fost deci foarte firesc ca îndată după proclamarea Diktatului toate vechile tradiții patriotice să fie reluate și mobilizate.

Printre scriitorii care au jucat un rol esențial în mobilizarea dinamică a tuturor forțelor spiritualității românești a fost în primul rând romancierul Liviu Rebreanu – originar din părțile Năsăudului – care se

stabilise la București încă înainte de Primul Război Mondial și se impusese alături de Mihail Sadoveanu ca unul dintre cei mai reprezentativi scriitori români. Fusese un lung număr de ani președinte al Societății Scriitorilor Români, fusese ales membru al Academiei Române și i se acordase Premiul Național pentru proză. Romanele sale – *Ion*, *Pădurea spânzuraților*, *Ciuleandra*, *Răscoala*, *Crăișorul Horia*, ș.a. – erau considerate printre cele mai de seamă creații epice românești ale timpului, ele fiind totodată traduse în multe din limbile lumii. El redactase totodată și revistele *Mișcarea literară* (1924) și *România literară* (1932), care au fost printre cele mai prestigioase publicații literare ale vremii. A condus în două rânduri și Teatrul Național din București. Prestigiul său era imens. Ca fiu al Ardealului el s-a considerat încă din primul moment obligat să ia atitudine împotriva nefastului Diktat de la Viena și să sprijine în lupta începută pe toți cei care aveau conștiința mării pierderi naționale provocate de puterile fasciste. Atât în sânul Societății Scriitorilor Români, cât și în sânul Academiei Române, el a luat o energică atitudine protestând cu înverșunare, în repetate rânduri, împotriva nedreptății săvârșite și luând apărarea tuturor celor ce fuseseră siliți să-și părăsească vetrele. Ardelenii refugiați și, în primul rând scriitorii, publiciștii și ziaristii au găsit în Liviu Rebreanu un ocrotitor și un sprijinitor care a dat luptei lor vigoare și prestigiu. În revista *Familia*, a cărei redacție se refugiase la București, Rebreanu a publicat și un substanțial și vibrant articol despre semnificația istorică a Transilvaniei.

În momentul în care s-a înființat la București Căminul cultural „Avram Iancu” al refugiaților ardeleni, Rebreanu a fost proclamat președinte de onoare al acestui cămin, condus de învățătorul Iustin Handrea originar din satul mureșean Maiorești, ale cărui acțiuni, marele scriitor le-a sprijinit din toate puterile. Căminul a înființat și o editură numită „Cartea refugiatului ardelean”. În colecția acesteia s-a tipărit, pe lângă poeziile lui Octavian Goga, și un volum de nuvele de Liviu Rebreanu. Scriitorul năsăudean a fost astfel în mod permanent alături de inimile compatrioților săi. Căminul organizând o serie de manifestații patriotice la Teatrul Național, Ateneul Român și în alte locuri, Liviu Rebreanu a venit în ajutorul acestora punând la dispoziția organizatorilor numeroși artiști de frunte ai primei scene românești: George Vraca, George Calboreanu, V. Valentinianu, A. Pop Marțian, N. Făgădaru, Sorin Gabor, Marieta Sadova, Sonia Cluceru, Marieta Anca, Sorana Țopa, Eliza Petrăchescu, Valeria Panait ș.a. Exemplul său a fost urmat și de Tiberiu Brediceanu, directorul Operei Române, care a oferit Căminului, concursul unora din valoroșii artiști ai operei: Arta Florescu, Emilia Guțianu, A. Dima, Tomel Spătaru, Mircea Buciu, ș.a.

Cu ajutorul lui Liviu Rebreanu s-au organizat la Teatrul Național și comemorările lui Horea, Cloșca și Crișan, Avram Iancu, George Coșbuc, Șt. O. Iosif, Ilarie Chendi și alora din eroii și scriitorii ardeleni. La comemorarea lui Horea, Cloșca și Crișan au participat și istoricii Gh. I. Brătianu și Constantin C. Giurescu, precum și numeroși oameni politici ardeleni.

Datorită inițiativei lui Liviu Rebreanu s-au reluat pe scena Naționalului și piesele istorice cu caracter ardelenesc: *Se face ziuă* de Zaharia Bârsan – consacrată școalei din 1784, *Zorile* de Șt. O. Iosif – dedicată revoluției de la 1848, *Avram Iancu* dramă de Lucian Blaga, închinată Craiului Munților. La aceste reprezentații au luat parte și Zaharia Bârsan și Lucian Blaga, autorii celor două piese menționate.

Toate aceste manifestații au atras mii de refugiați care au protestat vehement împotriva Diktatului de la Viena, semănând în toate inimile speranța reîntoarcerii apropiate pe plaiurile părăsite. Conducătorii Asociației refugiaților au găsit întotdeauna un larg sprijin la Liviu Rebreanu, care în toate ocaziile și-a manifestat solidaritatea cu frații săi ardeleni.

În 1943 se împlineau astfel de 80 de ani de la înființarea liceului românesc de la Năsăud – Liceul Grăniceresc – printre ai cărui elevi fusese atât Liviu Rebreanu, cât și tatăl său, învățătorul Vasile Rebreanu. La 4 octombrie 1943, Liviu Rebreanu a ținut o conferință la radio despre acest liceu și a participat totodată la manifestația organizată de năsăudeni, o mare parte din ei foști elevi ai acestei instituții. Prilejul a fost utilizat de Rebreanu – contrar dispozițiilor cenzurii – pentru a vorbi de toate melegurile năsăudene înstrăinate și în același timp de contribuția regiunii sale natale la dezvoltarea literaturii și culturii românești.

Se știe că elevul cel mai strălucit al liceului din Năsăud a fost George Coșbuc, marele poet al țărânimii și al eroismului românesc.

Năsăudenii ridicaseră în anii precedenți comemorării liceului, în fața acestuia, un bust pentru cinstirea memoriei autorului „Balade și Idile”. În 1941, plecând pe frontul antisovietic, un grup de ostași horthyști au dărâmat însă monumentul lui Coșbuc, ceea ce a provocat o vie indignare printre toți românii. Dar cum până atunci poetul nu avusese un monument la București, câțiva publiciști ardeleni, printre care Gabriel Țepelea, E. Boșca-Mălin, C. Hagea, Corneliu Coposu, Iustin Ilieșu, Ion Costea și autorul acestor rânduri, au luat inițiativa de a ridica la cimitirul Bellu un monument funerar în amintirea marelui poet. Cel care a îmbrățișat cu mai multă căldură inițiativa luată a fost Liviu Rebreanu, care a pus la dispoziția inițiatorilor scena Teatrului Național, spre a se organiza un festival destinat adunării de fonduri pentru realizarea monumentului. Festivalul a avut loc în

ziua de 31 ianuarie 1941, la el participând cu o conferință însuși Liviu Rebreanu, care a evocat cu această ocazie legăturile sale cu poetul năsăudean. Datorită intervenției lui Rebreanu la acest festival au luat parte și scriitorii Ionel Teodoreanu, Ion Marin Sadoveanu, Ion Pillat și alții, care au citit din operele lor.

Monumentul avea să fie ridicat în 1944, el fiind opera sculptorului Ion Vlasiu. Conferința lui Rebreanu a fost publicată la 13 februarie în ziarul refugiaților *Ardealul*, iar mai târziu reprodușă în volumul *Amalgam*. La dezvelirea monumentului, care a avut loc la 20 august 1944, unul din inițiatori, subsemnatul, a anunțat că aceasta este ultima manifestație a refugiaților ardeleni, fiindcă în curând aceștia urmează să se întoarcă la vetrele lor. La festivitate au luat parte și câțiva distinși membri ai Academiei Române printre care Dimitrie Gusti, Al. Lapedatu, Victor Slăvescu, Ionescu-Sisești. Rebreanu nu a putut participa însă la această festivitate, fiindcă tocmai el își trăia la Valea Mare ultimele zile, având să moară la 1 septembrie 1944.

Pe lângă sprijinul acordat atâtor inițiative ale refugiaților, Rebreanu a avut o strânsă legătură personală și cu diferiți scriitori și publiciști ardeleni refugiați. El a organizat astfel cu ajutorul acestora o mare șezătoare literară, la Teatrul Național, la care numeroși artiști ai primei scene românești, ca și unii poeți ca M. Beniuc, Emil Giurgiuca, Vlaicu Bârna, Ion Th. Ilea, Iustin Ilieșu, Lucian Valea, Dimitrie Danciu, Ernest Verzea, Lucian Emandi ș.a., și-au manifestat atitudinea profund patriotică față de durerile Transilvaniei.

Dorința de a participa cât mai activ și cât mai eficace la lupta pentru reîntregirea hotarelor Transilvaniei, l-a determinat pe Rebreanu să înființeze cu ajutorul năsăudeanului Nicolae Ilieșiu și un cotidian intitulat *Viața*, în paginile căruia problema Ardealului a fost menținută permanent în atenția opiniei publice. În redacția acestui ziar, pe lângă diferiți ziariști bucureșteni ca Ștefan Ionescu, Ștefan Marinescu, Al. Cerna-Rădulescu ș.a., și-au găsit locul, la invitația lui Rebreanu, și ziariștii ardeleni George Sbârcea, Vasile Netea, Ernest Verzea, precum și scriitoarea bănățeană Anișoara Odeanu. La ziarul lui Rebreanu au colaborat în același timp și numeroși scriitori și publiciști de la Blaj și Sibiu, care au înfățișat în mod permanent frământările și zbuciumul Transilvaniei. Amintim, printre aceștia, pe profesorul Nicolae Albu, Nicolae Comșa, Radu Brateș, Ioan Vultur, Traian Marcu și alții. *Viața* a avut în mod permanent o pagină în care și-au găsit locul numeroase însemnări și comemorări ardeleni.

Prin multipla sa activitate, Rebreanu a fost un model viu pentru toți luptătorii împotriva Diktatului.

În toată această perioadă, el a ținut un strâns contact personal cu numeroși scriitori și publiciști refugiați pe care îi îmbărbăta neconștient în lupta împotriva Diktatului. Toți aceștia erau primiți cu multă cordialitate de către marele romancier, el fiind considerat un adevărat frate și sfătuitor. Primirea lor avea loc atât la redacția ziarului *Viața*, cât și la direcția Teatrului Național. Uneori acești scriitori erau primiți și la locuința sa, unde Rebreanu îi asculta cu deosebită plăcere.

Nu voi uita niciodată dragostea cu care romancierul a primit într-o audiență comună pe conducătorii refugiaților – Dr. Eugen Nicoară, Iustin Handrea, Vasile Netea, Gabriel Țepelea, E. Boșca-Mălin – de la care s-a informat în mod amănunțit de problemele refugiaților și de posibilitățile pe care le avea la îndemână pentru a-i putea sprijini.

În anii refugului, Liviu Rebreanu a participat și la diferite congrese literare în Finlanda, Suedia, Norvegia, Italia, Spania, ridicând pretutindeni problema Ardealului trunchiat și informând temeinic pe toți scriitorii și ziariștii străini care îmbrățișau cauza românească.

Lupta lui Rebreanu împotriva Diktatului de la Viena, constituie una din cele mai fierbinți pagini din viața sa și ea reprezintă un model de luptă angajată.

Acum când întreaga țară sărbătorește centenarul marelui scriitor, autorul „Pădurii spânzuraților” nu poate fi lipsit de amintirea și recunoașterea mării sale contribuții la eliberarea și restaurarea Transilvaniei.

[XLVIII]

Un prieten, încă din copilărie, al lui Octavian Goga, și tovarăș în atâtea acțiuni naționale, a fost Ioan Lupaș de la Săliște, mai târziu distins profesor de istorie al Universității din Cluj și membru din 1916 al Academiei Române.

L-am văzut și l-am ascultat pentru întâia oară la Târgu-Mureș, în 1936, unde venise să țină o conferință. Începând din 1939, l-am avut profesor la Universitatea din Cluj, unde își urmau cursurile – cu aceiași profesori – și studenții Școlii normale superioare.

Mic de statură și sprinten în mișcări, și având o voce domoală dar caldă, Lupaș mi-a rămas în amintire ca una din cele mai frumoase imagini universitare. Era titularul catedrei de Istoria modernă a românilor legată de istoria contemporană și îndeosebi de raporturile istorice româno-maghiare. Cum tocmai atunci guvernul de la Budapesta întreținea, în diferite țări din Europa și mai ales în unele state fasciste ca Italia și Germania, o intensă campanie revizionistă împotriva României, revendicând prin propaganda lui

șovinistă pământul Transilvaniei, lecțiile profesorului Lupaș constituiau răspunsuri dintre cele mai autorizate împotriva acestei nefaste campanii.

La lecțiile sale ținute în sala „Vasile Pârvan” participau nu numai studenții de la istorie ci și de la alte facultăți, toți voind să cunoască în mod amănunțit caracterul și dimensiunile revizionismului. Uneori participau la aceste lecții chiar și unii ziariști de la diverse periodice clujene care veneau să se documenteze pentru polemicile pe care le susțineau cu adversarii noștri. Tot atât de frecventate erau și conferințele profesorului Lupaș ținute la Institutul de istorie din str. Nicolae Iorga sau la alte așezăminte.

Datorită înaltului nivel științific și patriotic al acestor lecții, în jurul profesorului Lupaș s-a format în perioada interbelică o valoroasă școală de istorie, care a susținut timp de ani de zile problema integrității Transilvaniei și a inviolabilității hotarelor ei. Printre aceștia s-au aflat profesorii Olimpiu Boitoș, Ion Breazu, Nicolae Buta, Ioachim Crăciun, Dimitrie Braharu, Aurel Decei, Marina Lupaș, Ioan Moga – asistentul său, Ștefan Pascu, Ioan I. Rusu, Vasile Netea și alții, menționați ca atare de I. Lupaș în volumul X al Institutului de istorie din Cluj.

Pe mine, cunoscându-mi și apreciindu-mi și activitatea publicistică, m-a tratat de la început cu o deosebită bunăvoință. Relațiile dintre noi au durat până la sfârșitul carierei și vieții sale, având plăcerea de a primi cu dedicație toate lucrările sale tipărite în acest timp. În primăvara anului 1940 m-a invitat să-l însoțesc la Parastasul de la Ciucea al lui Octavian Goga. Atunci am văzut pentru întâia oară castelul lui Octavian Goga, care aparținuse mai întâi poetului maghiar Ady Endre.

După pronunțarea Diktatului de la Viena, stabilindu-mă un timp la Sibiu, am publicat în cotidianul *România nouă* un studiu asupra a ceea ce trebuiau să cuprindă manualele de curs primar din istoria Transilvaniei, pentru ca noii elevi să cunoască îndeaproape situația istoriei Transilvaniei în legătură cu Diktatul de la Viena. Cum în acest studiu urmasem linia indicată de profesorul Lupaș în lecțiile de la Cluj, ca și într-o conferință mai amplă ținută la Institutul de istorie, fostul meu profesor mi-a făcut onoarea de a-mi trimite o scrisoare pentru a-mi servi ca prefață la studiul amintit ce avea să apară și într-o broșură specială intitulată *Este Istoria Transilvaniei un studiu inutil?*

Am păstrat aceleași relații și după stabilirea mea la București, profesorul Lupaș prezentându-mi în anii următori Academiei Române toate lucrările publicate. În 1945 a semnat raportul de premiere a volumului meu intitulat „*De la Petru Maior la Octavian Goga*”, în urma cărui raport am primit premiul de stat „Gheorghe Asachi”.

În 1948 mi-am trecut doctoratul la Universitatea din București cu profesorii Constantin Giurescu și Andrei Oțetea. Aflându-se în acel timp la

ședințele Academiei, prof. I. Lupaș a venit să asiste și la susținerea tezei mele, ocupând loc pe catedră alături de membrii Comisiei. Cu această ocazie, I. Lupaș a cunoscut și pe părinții mei, cărora le-a oferit ca dar una din cărțile sale. A participat, de asemenea, și la agapa ce a urmat, oferită membrilor Comisiei.

În anii următori, l-am vizitat adeseori la Sibiu, unde se stabilise, menținând aceleași calde legături. A murit la 3 iulie 1967 și a fost înmormântat la cimitirul Cernica din București. La înmormântare au luat cuvântul și trei dintre foștii săi elevi: Aurel Decei, Ștefan Pascu și subsemnatul, aducându-i ultimul și meritatul omagiu.

Timp de peste o jumătate de veac, profesorul Ioan Lupaș a fost unul din cei mai străluciți exponenți ai amvonului și ai catedrei de istorie românească ai Seminarului din Sibiu și ai Universității din Cluj.

Profesor – unul din cei mai iubiți ai Universității Daciei-Superioare, om al bisericii, luptător politic, istoric, academician, ziarist, animator cultural, ctitor de așezăminte naționale, personalitate de înalte dimensiuni etice, el a stat timp de peste cincizeci de ani în linia întâi a cărturarilor și luptătorilor transilvăneni, realizând zi de zi, an de an, o operă cu adânc răsunet atât dincoace, cât și dincolo de Munți, operă ce va rămâne nepieritoare în istoria culturii române.

„Nici unul dintre istoricii ardeleni – scria Silviu Dragomir – n-a avut până la Ioan Lupaș orizontul larg și concepția pur românească pentru expunerea evenimentelor, care formează punctul de mănecare al istoriei moderne a Românilor ardeleni”. (*Societatea de mâine*, Cluj, nr. 13 din 1926).

Intrat în arena publică odată cu ivirea veacului al XX-lea – primul său articol remarcabil apare în 1901, fiind o privire asupra lui Petru Maior la optzeci de ani de la moartea marelui cărturar – după ce asistase ca adolescent la ultimele zvârcoliri ale veacului trecut, tânărul acesta, din neamul dârz și viu străbătător al Mărginenilor sibieni, ambasadori până departe spre Asia Mică, în fruntea turmelor de oi, ai limbei, ai cântecului și ai civilizației românești, a adus în viața publică a Transilvaniei o inimă aprigă, o minte ageră, o credință neînfrântă, o energie creatoare și un temperament de luptător care nu s-au dezmințit niciodată.

Frate de cruce cu înviforatul cântăreț al pătimirii noastre, Octavian Goga, stâlp al generației *Lucașărilor*, având un condei pe cât de iscusit, tot pe atât de energetic în a combate provocările și mistificările diferiților istorici, ziariști și politicieni șoviniști, Ioan Lupaș a dat nenumărate și crâncene lovituri politicii statului opresor, pregătind astfel ziua cea mare a Unirii tuturor românilor.

Alături de fulgerele din cântarea lui Octavian Goga, articolele și studiile lui Ioan Lupaș, împreună cu loviturile necruțătoare ale tuturor celorlalți luptători transilvăneni, întemeiați pe dreptatea neamului românesc, au fost târnăcoapele care au izbit de moarte șubredele temelii ale stăpânirii străine.

[XLIX]

În aprilie 1907 ziarele maghiare și guvernul de la Budapesta au fost adânc tulburate de apariția unei broșuri, *Történeti Párhuzamok (Paralelism istoric)*, în care un oarecare Justus – răspunzând seriei de articole publicate de Benedikt Jancsó, marele adversar al românilor, în ziarul „Budapesti Hirnap””, prin care, servindu-se de mărturii trunchiate sau falsificate din diferiți istorici și pseudoistorici străini, aducea cele mai grosolane injurii și calomnii la adresa neamului românesc. Mergând pe urmele istoricului maghiar, a cules din unii cronicari și istorici italieni și germani un mănunchi de aprecieri foarte puțin plăcute orgolioșilor noștri opresori.

Justus, care nu era altul decât profesorul Ioan Lupaș de la Seminarul Ortodox din Sibiu, avea să plătească această cutezanță cu trei luni închisoare și 200 de coroane amendă.

Într-adevăr, la 15 noiembrie 1907, Curtea cu Jurați din Cluj, în urma publicării în *Țara noastră* (nr. 14 din 1907) a articolului *Toate plugurile umblă* – îl condamnă pentru agitație împotriva „tagmei proprietarilor”, și-l silește, la 1 august 1908, să intre în închisoarea de la Seghedin, călcând astfel pe urmele marilor și neînfricaților exponenți ai dreptății și ideii naționale: Ioan Slavici, Dr. Ioan Rațiu, Vasile Lucaciu, Gheorghe Pop de Băsești, Valeriu Braniște etc.

Din cauza neconținutelor treceri prin acel loc de osândă al atâtor crainici ai izbăvirii noastre, „atmosfera – preciza Lupaș – înlăuntrul zidurilor formidabile, era atât de covârșitor românească, încât paznicii temniței, niște unguri veritabili din Câmpia Tisei, începuseră a se deprinde cu limba românească” (*Paralelism istoric*, Buc., 1937, pag. 29). Cele trei luni petrecute în închisoare (august, septembrie și octombrie 1908) au fost însă unele din cele mai rodnice din viața sa, fiindcă Lupaș a intrat în închisoarea de la Seghedin cu o mare ladă de cărți, de peste 70 de kg, și a scris în acest timp cea mai frumoasă operă a vieții sale, aceea care l-a consacrat definitiv ca istoric și care i-a deschis apoi și porțile Academiei Române: *Viața Mitropolitului Andrei Șaguna* (Sibiu, 1908, tradusă apoi și în ungurește).

În această operă, despre care Simion Mehedinți afirma în 1909 că „de la apariția scrierilor politice ale lui Eminescu și până azi n-a ieșit nici o lucrare în limba noastră românească în care tineretul și toți cei cu grijă față de prezent și viitor să poată împrumuta mai multă și mai curată lumină” (*Convorbiri literare*, 1909, nr. 8), e înfățișată viața și opera cărturarului „al cărui talent creator și orânduitor – cum mărturisește Lupaș – n-a putut să-l înăbușe noaptea mizeriilor, nici să-l cotopească întunericul greu în care se îneacă începutul lui de muncă românească. Mulțimea fără număr a lipsurilor n-a putut să-i sleiască puterile. Dimpotrivă, le-a oțelit într-o măsură atât de însemnată” (op. cit., pag.4).

Cartea aceasta a fost scrisă cu atâta seriozitate și cu o impresionantă comprehensiune istorică, încât N. Iorga, recenzând *Viața Mitropolitului Andrei Șaguna*, afirma în 1909 că Ioan Lupaș este „cel mai bun scriitor istoric din tânăra generație ardeleană” (*Neamul românesc*, 1909, nr. 8).

Din amintirile din închisoare ale lui Lupaș aflăm că în același timp executa la Seghedin – alături de românii Gh. Stoica, Voicu Nițescu și de bătrânul preot Laslău – o asemănătoare condamnare și abatele slovac Andrei Hlinka, care a tradus în acest timp Biblia în limba slovacă, precum și viitorul ministru cehoslovac, Dr. Vauro Srobar, autor și acesta, din închisoare, al unui vast tratat de Higienă populară.

Seghedinul putea răpi libertatea de mișcare a osândiților, îi putea face să trăiască multe zile și nopți amare, nu-i putea despărți însă nici o clipă de inima și de gândurile lor. Ele se zbăteau mai departe sub aceleași tâmples fierbinți, în același ritm nepotolit – ba încă, poate, și mai viu, Octavian Goga, întemnițat și el la Seghedin, în 1912, a exprimat atât de plastic această neînfrântă stare sufletească:

Când l-au închis după zăbrele
Și paznicii l-au petrecut,
L-au despoiat de toate cele,
De tot sârmanul lui avut.

L-au dus așa-ntre răzvrățiții
De după zidul fără glas,
Dar și-au uitat nenorociții
Că gândurile i-au rămas
(„Din umbra zidurilor”)

Din gândurile acestea care i-au rămas, și care îi vor rămâne toată viața, a răsărit lucrarea la care ne-am referit, toate articolele trimise din închisoare, prin intermediul preotului Nestor din Sânicolau, ziarelor *Tribuna* de la Oradea și *Neamul Românesc* de la București, precum și via

campanie dezlănțuită, după ieșirea din închisoare, împotriva culturii și politicii oficiale maghiare.

În 1914 – pe vremea tratativelor dintre Ștefan Tisza și Comitetul Național Român, când premierul Ungariei nu voia să recunoască limbii române dreptul de a fi utilizată în învățământul românesc – Ioan Lupaș, invocând argumentele publicistului maghiar Rakosi Jenő, care susținea că poporul maghiar numai în limba sa se va putea instrui în mod desăvârșit, se ridică, cerând, pentru aceleași motive, drepturi similare și pentru limba românească. Știind însă că premierul Ungariei nu va admite aceste deziderate, declară apăsător: „Lupta nu va înceta și nu va slăbi până în momentul biruinței definitive, când drepturile firești ale națiunii și ale limbii noastre vor trebui să fie recunoscute și respectate în întregime de către guvernarea de orice neam”. Iar pentru cei care s-ar fi îndoit de puterile rezistenței culturii române adaugă: „Cultura noastră e adevărată și mai puternică, dar cu mult mai trainică și mai rezistentă, fiind creată numai din puterile noastre și încheată cu sângele inimii noastre. Deși în luptă cu atacurile și cu tentațiunile de exterminare, îndreptate neîntrerupt contra ei, această cultură românească are destulă tărie intrinsecă spre a se afirma cu izbândă chiar într-o luptă atât de inegală cum este aceea pe care o poartă de atâta vreme cu guvernarea de la Budapesta”.

La fel de energic s-a rostit Lupaș și în chestiunea drepturilor politice ale românilor din Ungaria, și, în momentul în care contele Tisza pregătea o nouă reformă electorală care micșora și mai mult drepturile naționalităților, referindu-se la declarațiile contelui Iuliu Andrasi, care mărturisise că „în Ungaria hegemonia maghiară s-a susținut numai prin corupție și teroare” și că numai acestea pot asigura caracterul maghiar al parlamentului unguresc, demonstra că „circumscripțiile nemaghiare din Ungaria, în cele mai multe cazuri, au fost împiedicate prin cele mai brutale mijloace ale potestății civile, prin teroare și corupție întru exercitarea liberă a celui mai cardinal drept constituțional” (*Teroare și corupțiune*, Românul, Nr. 50, 1914).

Pe această linie de intransigență românească a stat neconținut Ioan Lupaș și la 1 decembrie 1918, a avut atunci fericirea de a exclama mult doritele cuvinte „toți împreună”.

[L]

Continuându-și și după război lupta cu pseudoistoricii maghiari și cu toți acei ce contestau legitimitatea Statului Românesc, Lupaș scria în prefața la cartea despre *Istoria Unirii Românilor* următoarele, stabilind adevăratele temeuri ale României Mari „Unirea națională politică din anul

1918 nu se cuvine să fie înfățișată, nici măcar în parte, ca un dar, coborât asupra neamului românesc din încrederea și din simpatia lumii civilizate, nici ca o alcătuire întâmplătoare, răsărită din greșelile dușmanilor de veacuri. Chiar dacă asemenea greșeli nu s-ar fi săvârșit niciodată asupra Românilor subjuogați de-a lungul veacurilor, stăpânirile nedrepte ar fi trebuit să se dezumfle și micșoreze îndată ce dreptul tuturor popoarelor de a-și croi soarta după buna lor pricepere a izbutit a se înălța la trepte de putere hotărâtoare în noua întocmire a așezământului de pace europeană”.

Acest mare și entuziast luptător transilvan s-a născut în Săliștea sibiană, una din cele mai frumoase și mai vestite comune ale Transilvaniei – elegantul și atât de românescul ei port fiind cunoscut în toate regiunile locuite de români, cât și peste hotarele țării, leagăn mândru al atâtor frunțași transilvani – la 9 august 1880.

Numele mai vechi al familiei era Lupăeș și a fost purtat cu multă vrednicie de un lung șir de țărani frunțași, unul dintre ei, Toma Lupaș.

Școala primară a făcut-o în comuna natală, iar liceul, până în clasa VII, la Sibiu, unde a fost coleg cu Octavian Goga, împreună cu care, în urma injuriilor aduse elevilor români de către profesorul Tompa Arpád, pleacă în 1899 la liceul românesc din Brașov, unde își ia bacalaureatul. La Brașov, sub farmecul înălțător al lecțiilor ținute de către un Virgil Onițiu sau Vasile Goldiș, adevărați educatori naționali, mintea, bogat înzestrată a tânărului săliștean, se dezvoltă pe făgașul celei mai bune orientări românești. Gândurile sale încep să rodească. Este atras îndeosebi de istorie. La societatea de lectură a elevilor comunicările și dizertațiile elevului Ioan Lupaș, alături de versurile lui Octavian Goga, sunt adevărate surprize. Deși venit de la un liceu unghuresc, în care nu putea fi vorba de vreo inițiere în cultura și istoria românească, totuși, după câteva luni grele de eforturi, „el – după cum mărturisește unul din foștii săi colegi, săliștean și el, Onisifor Ghiбу – cuceri și aci primul loc și la „matură”, iar în iunie 1901 fu sărbătorit ca un adevărat învingător” (O. Ghiбу – Amintiri despre Ioan Lupaș, *Societatea de mâine*, Nr. 13, 1926).

În toamna aceluiași an se înscrie la Facultatea de Litere din Budapesta. Din prima clipă e printre frunțașii studențimii și aprig apărător al demnității și al drepturilor românești. În anul 1902 îl găsim printre întemeietorii și colaboratorii *Luceafărului* – revistă despre care Iorga spunea că reprezenta „pe pământul neliber un simbol al unității românești” (*Istoria literaturii române*, pag. 78). În primul număr al *Luceafărului* începe publicarea unui temeinic studiu despre *Femeile în istorie*, studiu în care se întrevădeau toate marile calități ale viitorului istoric transilvan. De altfel, Lupaș a fost istoricul revistei *Luceafărul*, fiindcă, destăinuiește O.C. Tăslăuanu, „de câte ori revista avea nevoie de un articol privitor la trecutul

din Ardeal mă adresam lui și întotdeauna era gata să-l scrie spre mulțumirea noastră și a cititorilor” (*Amintiri de la Luceafărul*, pag. 54).

În 1904 își luă doctoratul – magna cum laude – cu o teză asupra istoriei religioase a românilor ardeleni în veacul al XVIII-lea. Un adevărat noroc a făcut apoi ca, în anul următor, în loc să se ducă profesor la gimnaziul din Brad, unde fusese numit, să pornească pe drumul Universității din Berlin, împreună cu Octavian Goga, în urma unei burse primite de la Societatea „Transilvania” din București, putându-și astfel desăvârși studiile și pregătirea istorică. La Berlin a fost elev al celebrului profesor A. Harnack. O călătorie prin Italia, în primăvara anului 1905, în tovărășia aceluiași coleg, a contribuit la această temeinică desăvârșire. În același an e numit profesor la Seminarul Ortodox din Sibiu.

[LI]

Lecția de deschidere a cursurilor fiind închinată *Originii românilor*, publicându-se apoi parțial în *Telegraful*, trezește un atât de mare interes în Sibiu și are ecouri atât de îndepărtate, încât mitropolitul Ioan Mețianu, alarmat de ipoteza unui conflict cu guvernul de la Budapesta, conflict care ar fi putut avea consecințe dăunătoare asupra Seminarului, se vede constrâns a interveni pentru renunțarea la publicarea în continuare în gazeta Mitropoliei. Profesoratul lui Lupaș la Sibiu a însemnat una din cele mai luminoase pagini din istoria acestei școli ardelenene. Silviu Dragomir, urmașul său la catedră, scrie următoarele despre această epocă: „În cei cinci ani de activitate dăscălească izbutise a crea într-adevăr o catedră de istorie românească. Căci, deși catedrei sale de la seminar i se zicea „de istoria bisericii românești”, tânărul profesor știa să ducă firul expunerii dincolo de limitele vieții bisericești, pentru a încadra unica manifestare de viață organizată a românilor ardeleni în ritmul larg al istoriei românești (*Societatea de Măine*, Nr. 13 din 1926).

Avântatul profesor nu se mulțumea însă numai cu cercetarea trecutului nostru istoric, ci, conștient de destinele neamului românesc, urmărea cu neadormit interes toate acțiunile politicii de maghiarizare. Împotriva acestei politici, care, țintind distrugerea noastră, urma să ne demoralizeze și în același timp să-și scuze în fața lumii civilizate infamiile și fărădelegile prin lucrări de genul amintit al lui Benedikt Iancsó, s-a ridicat el în 1907 cu acel *Paralelism istoric*, pe care mitropolitul Mețianu se temea să-l tipărească în tiparnița Mitropoliei, învoindu-se să fie tipărită numai după ce Onisifor Ghibu a obținut din partea tipografiei lui D. Birăuțiu de la Budapesta autorizația de a pune numele acestei tipografii pe coperta cutezătoarei broșuri.

În tot acest timp s-a ocupat însă cu nesfârșită iubire și de educația țărănimii din sânul căreia se ridicase și el, scriind în revista *Țara Noastră*, întemeiată la Sibiu în 1907 de Octavian Goga, o serie de articole menite să evidențieze adevăratele nevoi ale educației poporului.

Într-unul din aceste articole cerea Lupaș ca „știința să fie coborâtă pe înțelesul tuturor” pentru ca toți să se poată înălța către ea, iar în altul amintea conducătorilor români nevoia imperioasă de a jertfi „totul pentru școală”. „Luminează-te, luminează-te”, îndemna țărănimea fiul Săliștei la Paștile din 1907, iar băncilor le cerea să nu mai spolieze poporul și, pe lângă sprijinirea școlilor „să asigure o sumă mai mare pentru ajutorarea celor ce scriu cu tiparul sau luminează poporul sau pentru răsplătirea acelor care, mergând în mijlocul poporului, îi dau prin viu grai sfaturi economice și îndrumări românești (*Țara noastră*, Nr. 1, 2, 17, 44, din 1907).

Unul din seria aceasta de articole, *Toate plugurile umblă*, i-a deschis și porțile Seghedinului. Plecarea lui Lupaș din Săliște la Seghedin, petrecut la gară cu mare alai de către sălișteni, e evocată cu mare duiosie de către Ghibu, din mărturisirile căruia aflăm că la această manifestație de înflăcărată solidaritate românească a asistat și publicistul și sociologul maghiar Oszkár Jászi, care, impresionat de cele văzute, nu s-a sfiit să declare lui Ghibu că statul unguresc, în loc de un singur agitator care a fost Lupaș „a făcut sute, căci toți acești care l-ați petrecut la gară și ați manifestat astfel pentru el, sunteți la fel de agitatori ca și el”, iar în continuare: „manifestația de la gară este foarte elocventă pentru mine și desigur că din gazetele din Pesta n-aș fi putut să-mi dau niciodată seama de valoarea ei din punct de vedere sociologic și politic” (*Societatea de Măine*, Nr. 13 din 1926).

„Ioan Lupaș – precizează Ghibu – a dat viață, în condiții într-adevăr superioare, amvonului care are așa de puțini servitori pricepuți la noi. Predicile lui, la fel de atrăgătoare și de instructive și pentru țărani, cât și pentru intelectuali, fac parte din cea mai bună literatură omiletică românească. Emancipându-se de sub simplitatea vechilor cazanii și de sub frazeologia predicilor lipsite de conținut, Lupaș, izbuti să trateze pe înțelesul tuturor și într-o formă limpede și frumoasă, problemele sociale actuale din viața ascultătorilor, dând astfel prilejul ca cuvântul lui să nu încante numai urechea și să nu mângâie numai sufletul, ci să pună în mișcare și voința celor către care se adresa”.

Ca om de condei îl vedem colaborând de la Săliște la diferite gazete și reviste, dintre care ne mărginim a aminti următoarele: *Telegraful Român*, *Tribuna*, *Românul*, *Neamul Românesc*, *Lucașfărușul*, *Țara Noastră*, *Transilvania*, *Convorbiri literare*, *Viața Românească*, *Junimea Literară*, etc., dovedind mari și alese însușiri de publicist și de istoric. Am evidențiat

la începutul acestor amintiri câteva din loviturile și din atacurile date prin presă de Lupaș împotriva politicii și culturii șoviniste. Din ele, și din altele pe care spațiul ne împiedică de a le mai cita, se desprinde clar figura dârză a unui temerar publicist și a unui neobosit luptător pentru dreptatea neamului său. Chiar și într-o pleiadă cu atât de străluciți gazetari cum avea pe atunci Transilvania, în frunte cu Octavian Goga, și care se manifestau cu deosebire prin cele două gazete renumite ale vremii, *Tribuna* și *Românul*, scrisul gazetăresc al profesorului Lupaș întemeiat pe o înaltă concepție istorică și pe o vie credință națională, izbutea să se înalțe pe cele mai remarcabile culmi ale scrisului publicistic. Articolele sale aveau un adânc și puternic ecou în sufletele cititorilor și constituiau tot atâtea biciuri și demascări ale unui regim de dureroasă opresiune. „În toată această vreme de risipiri de energii – scria Octavian Goga – care se anunța ca preludiv dezrobirilor viitoare, tu ai fost din cei puțini, din cei buni și curați, prin al cărui suflet se concretiza năzuința spre mai bine a unui popor” (*Societatea de Mâine*, Nr. cit.).

Scrisul său publicistic, pe lângă semnificația culturală și politică, a avut și o viguroasă semnificație etică, fiindcă – după cum precizează un alt reputat ziarist transilvan, Ion Clopoșel – a contribuit „la sporirea simțului de curaj și demnitate. Atât de mari erau prea adesea ademenirile asuprașilor, încât inimile slabe de înger puteau fi ușor coruptibile: pentru a nu capitula nimeni, a nu abdica de la crezul politic și social al democrației românești ardeline, cuvântul semnat ori nesemnat – tradiția anonimului fiind în floare pe atunci – cel al profesorului Lupaș a fost o îmbărbătare”.

Paralel cu această activitate, profesorul Lupaș a dat apoi la iveală o serie întreagă de migăloase și temeinice lucrări istorice, referitoare îndeosebi la trecutul Transilvaniei, care alături de monografia *Viața Mitropolitului Andrei Șaguna*, premiată de Academia Română în 1909, au determinat alegerea sa în 1910 ca membru corespondent, iar în 1916 ca membru activ al acestei înalte instituții. În 1919 a fost numit profesor de Istoria modernă a românilor la Universitatea din Cluj.

[LII]

În timpul crâncenului război pentru eliberarea Transilvaniei, când atâtea inimi românești sângerau sub drapele habsburgice, Lupaș a stat neconștient în mijlocul poporului alinându-i suferințele și îmbărbătându-l pentru ziua izbăvirii. Ba uneori, sub pretextul unor comunicări la Academia Română, trecea munții pentru a se informa asupra situației politice și pentru a aduce astfel acasă cuvântul tainic de încredere și nădejde.

Volumul de cuvântări apărut în 1916 e intitulat atât de emoționant: *Mângâiați poporul*. Poliției nu-i putea scăpa această activitate, astfel încât în dimineața zilei de 30 august 1916, Ioan Lupaș escortat de jandarmi, e silit să ia drumul de surghiun al Șoproșului în satul Rust, din Ungaria.

În anul 1918 tipărește cartea de cuvântări funebrele *Căzut-a cununa capului nostru* (Arad), în care sunt înfățișate o serie de emoționante panegirice ale unor personalități fruntașe, printre care și unul închinat fostului său profesor, Virgil Onițiu, trecut la cele eterne în 1915.

Anul 1918 însemnează însă sfârșitul tuturor suferințelor, realizându-se, după jertfe de veacuri, visul de aur al tuturor românilor. Ioan Lupaș e printre fruntașii politici ai vremii. În Consiliul Dirigent, înființat pentru a conduce provizoriu afacerile Transilvaniei i se încredințează secretariatul general al resortului de culte și instrucțiune publică. În 1919 îl aflăm deputat al Săliștei în primul parlament al României întregite, în 1922 e ales din nou deputat, în 1926 – 1927 e numit ministru al sănătății în guvernul prezidat de generalul Averescu iar în 1938, în guvernul Goga, deține Ministerul Cultelor și Artelor.

Cea mai rodnică activitate a profesorului universitar de la Cluj, se desfășoară însă și în viața publică a României, tot în domeniul cultural și științific fiind unul din cărturarilor cei mai activi ai vremii sale.

Continuă astfel să colaboreze la numeroase gazete și reviste: *Dacia*, *Universul*, *România*, *Biruința*, *Țara Noastră*, *Societatea de Măine*, *Revista Generală a Învățământului*, *Biserica Ortodoxă Română* etc., dându-și obolul său prețios la opera de clădire a României noi.

Din articolele acestea, și din unele publicate înainte de Unire, mărturii ale unor vremuri de luptă și zbucium, a întocmit apoi în 1937 volumul intitulat atât de sugestiv și de evocator „Paralelism istoric”, în fruntea căruia se află articolul care i-a deschis pe vremuri porțile Seghedinului, și tot în același an cartea de *Probleme școlare – critici și sugestii* (București, Cugetarea – 1936).

Paralel cu această activitate își continuă însă și cercetările istorice. În 1920 apare discursul său de recepție ținut la Academie asupra vieții lui Nicolae Popea și Ioan Micu Moldovanu, în 1921 publică la Cluj, *Factorii istorici ai vieții naționale-românești*, în același an tipărește și manualul de *Istoria Românilor*, unul din cele mai bune manuale ale învățământului nostru secundar și alte lucrări istorice. În 1925 dă publicității un întins studiu despre *Activitatea ziaristică a lui Andrei Mureșeanu*, iar în 1926 dă o serie de bogate *Contribuțiuni la istoria ziaristicii românești ardeleni*, *Epocele principale în istoria românilor*, *Lecturi din izvoarele istoriei române* (Cluj), *Studii, conferințe și comunicări istorice* (București), în anul 1933 dă la iveală *Cronicari și istorici din Transilvania* (Craiova) 2 volume,

în 1934 în Biblioteca Asociațiunii, un documentat studiu despre *Răscola țărănilor din Transilvania la anul 1784*, iar în anul 1937 publică *Istoria Unirii Românilor*.

În afară de aceste lucrări, împreună cu profesorul Al. Lapedatu a editat 10 volume de Anuare ale Institutului de Istorie Națională – institut fondat pe temeiurile prezentate de cei doi profesori de istoria românilor ai Universității clujene.

Aceste anuare, la care au colaborat serii întregi de profesori și studenți, sunt unele din cele mai prețioase izvoare asupra istoriei Transilvaniei și a neamului românesc de pretutindeni.

Alături de aceste lucrări, trebuie să adăugăm apoi nenumăratele studii și comunicări rostite de la tribuna Academiei, conferințele și cuvântările rostite prin aproape toate orașele Transilvaniei, precum și numeroase contribuții și precizări publicate în limbi străine pentru combaterea propagandei revizioniste maghiare.

Numărul volumelor publicate de profesorul Ioan Lupaș se ridică la aproape o sută.

*

Iată temeiurile pe care s-a sprijinit Universitatea și intelectualii Transilvaniei, atunci când l-au sărbătorit pe luptătorul și cărturarul Ioan Lupaș cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani.

La această sărbătorire și-au adus prinusul lor de recunoștință toate instituțiile și societățile culturale de dincolo și de dincoace de Munți, cărora, profesorul Lupaș le-a adus întregă ofranda sufletului și a muncii sale, iar colegii, admiratorii și elevii săi din capitala Daciei-Superioare, au tipărit cu acest prilej un volum omagial care a cuprins, într-o bogată prezentare, întreaga viață și operă a sărbătoritului.

Evenimentele din 1940, mai ales Diktatul de la Viena, au împiedicat Universitatea clujeană să sărbătorească pe profesorul Lupaș, sărbătorire care s-a putut face la Academia Română abia în 29 octombrie 1943. Adresându-se sărbătoritului, profesorul Alexandru Lapedatu, secretar general al Academiei Române, a precizat următoarele: „Printr-o activitate științifică și publicistică fără preget, ai, astăzi, cea mai întinsă și mai variată operă pe care a dat-o până acum un istoriograf modern român transilvan”.

Din închisoarea de la Seghedin și din surghiunul de la Șoproon, dus pentru a ispăși îndrăzneala de a crede în reînvierea și în dreptatea neamului românesc, a ajuns în parlamentele și în guvernele României Mari, a României visate.

Cel care scrie aceste rânduri a avut, deși târziu, norocul de a asculta lecțiile de istorie românească ale lui Lupaș, rămânând, ca și toți cei care au trecut prin fața catedrei sale, fermecat de frumusețea acestor lecții,

în care, dacă nu găsești fraze făcute să impresioneze, găsești însă întotdeauna o gândire clară și adâncă, informația largă și viguros controlată – Lupaș fiind la curent cu aproape tot ce se scria în domeniul istoric în aproape toate limbile Europei – însuflețirea pentru studiu și, deasupra tuturor, căldura care făcea ca lecțiile sale să pătrundă adânc în inimile studenților, sădindu-le în cugete dorința de a fi și ei, la rândul lor, tot atâția luptători pentru idealurile eterne ale națiunii române.

Contribuția sa la cunoașterea oamenilor și a fenomenelor istorice din trecut va întâlni-o însă oricine se va interesa de istoria Transilvaniei, oricine va cerceta istoria presei transilvane, oricine va urmări și va judeca opera culturală și națională săvârșită de bătrâna „Asociațiune”, oricine va merge pe urmele Ligii Antirevizioniste Române precum și ale atâtor alte instituții și societăți românești.

Pretutindeni profesorul Ioan Lupaș a fost printre cei dintâi.

Posteritatea nu-i va da alt loc.

În 1967, i s-a acordat titlul de Profesor Emerit.

Față în față cu mine însumi

– însemnări ocazionale –

3 februarie 1939

Ieri am împlinit 27 de ani! Cu acest prilej soția mea mi-a organizat – seara – o mică sărbătorire. Au participat d-na. și d-l. dr. E. Dandea, nașii noștri, d-l. dr. Eugen Nicoară, d-l. Nicolae Crețu – trei din sprijinitorii și binefăcătorii vieții mele de până acum – d-na și d-l. Iacob Dumitru, prietenul Iuliu Șerbănuțiu și colegul N. Gherlan. S-a petrecut până la ora 1.

* * *

Ce am făcut în acești 27 de ani? M-am pregătit pentru un vis, pentru un ideal a cărui realizare e încă departe. Departe de tot. Poate nu voi ajunge niciodată până acolo. Poate nu voi fi niciodată scriitorul pe care l-a visat copilul de 13 ani când am început să scriu primele versuri, poate nu voi ajunge niciodată omul politic spre care năzuiesc de la vârsta de 16 ani.

Pe cel dintâi mi se pare că l-a împiedicat apariția celui de-al doilea, și amândoi au fost și sunt împiedicați în manifestările lor de tânărul cu atât de multe datorii și căruia îi place să trăiască atât de bine.

Totuși, cu toate că de multă vreme nu mai scriu poezii, și n-am început încă să scriu la romanul la care mă gândesc, colaborez la diferite reviste: Sfarmă-Piatră, Cuget clar, Neamul românesc pentru popor, Revista economică, Satul și școala etc. Dar colaboratorul acestor reviste nu este scriitorul la care s-a gândit copilul, ci unul nou, care se formează acum, derivat din omul politic și din ziaristul ce se coboară din acesta. Visez să răsară din mine un scriitor de vieți înalte, de oameni mari. Un Emil Ludwig poate? Un André Maurois? Un Ștefan Zweig? Nu știu. Dar merg într-acolo. Lucrez la o carte mare: Pioni ardeleni în istoria și cultura românească. (Sau poate se va chema: Flăcări ardeleni în vâlvătaia neamului românesc?) Va cuprinde viața a vreo douăzeci și cinci de ardeleni care și-au gravat adânc numele în istoria Ardealului și astfel în istoria românească. Sper că până la 1 iunie 1939 să fie tipărită. Voi începe apoi una nouă: Generația de la 1 Decembrie 1918. Vor apare în ea apostolii și mucenicii Unirii.

Alți tineri scriitori, la vârsta mea, s-au cununat de mult cu succesul. Nu-i numesc. Sunt așa de vii în sufletul meu. Eu încă n-am făcut nimic în acest domeniu. Cele câteva broșuri nu contează. Dar... nebiruit e gândul!

Mai aproape de izbândă s-a găsit în Decembrie 1937 omul politic. Până la această dată – la 25 de ani – fusesem deja președinte al Tineretului

liberal din jud. Mureș, consilier municipal ar orașului Târgu-Mureș și apoi candidat de deputat. Un salt și m-aș fi găsit foarte departe. A fost scris însă ca aceasta să nu se facă. Să nu se facă încă. Noua viață politică a României mă face să încep iarăși de la început. O voi face. Nebănuită e vrerea!

11 februarie 1939

Ieri s-a ținut în sala festivă a primăriei din Târgu-Mureș adunarea generală a Asociației învățătorilor din jud. Mureș. A participat și a prezidat d-l T. Iacobescu. M-am zbatut o săptămână pentru a-mi asigura un loc în comitetul Asociației, cu gândul de a ajunge secretar și de a pune astfel un temei solid unei acțiuni pentru afirmarea învățătorimii din jud. Mureș. N-am izbutit. Lista propusă de d-l Iacobescu și în care figuram și eu în locul al optulea, a căzut din cauza opoziției făcute de Barbu Jinga și Gr. Enache. Pusă la vot, persoană cu persoană, lista a fost aleasă fără mine, lipsindu-mi 4 voturi. Eșecul trebuie căutat în nestudierea grupurilor de votanți. Ardelenii, mai ales cei bătrâni, cei de pe listă, nu m-au sprijinit crezând că voi ține cu regătenii. Aceștia, mai ales unii tineri, nu m-au sprijinit fiindcă aș fi luat un loc ce s-ar fi convenit unui regățean. Mi-a fost potrivit și d-l inspector Puia, (după mărturisirea lui Aniței). Consider cele 99 de voturi, care m-au surprins, voturi de sinceră apreciere. De altfel pentru prima oară am și fost apărat în mod serios de câțiva amici. Acesta e și singurul câștig al acestei zile. Cavalereste s-a purtat Aniței, care m-a impus pe listă împotriva voinței lui Butnariu și comp., și care l-a determinat și pe d-l Iacobescu să mă sprijine într-o formă foarte stăruitoare. O ieșire eroică și hotărâtă a avut Ceonța. A fost secundat de Mortu Gheorghe, N. Mancaș și C. Silvaș.

D-l dr. E. Nicoară a intervenit de asemeni în favorul meu, afirmând astfel din nou solidaritatea legăturilor noastre, întrerupte de aproape doi ani din motive politice.

Seara s-a dat un banchet în cinstea d-lui Iacobescu. Am ținut un toast însuflețit de cinstea lui. Aniței mi-a spus că Iacobescu a plecat cu impresia că eu sunt o valoare. Au zis-o aceasta și alții, dar învățătorii nu vor să o recunoască. Mai bine zis unii învățători. Când vor recunoaște va fi prea târziu – pentru ei.

16 februarie 1939

Încă un eșec și apoi un succes negativ. Pentru reprezentarea breslelor la întrunirea de mâine a "Frontului Renașterii Naționale" la Alba

Iulia d-l prefect colonel I. Dumitriu a propus pe d-l Mircea Romulus ca reprezentant al ziariștilor.

Împreună cu d-l Nicoară am protestat împotriva acestei numiri, cerând să fiu numit eu în locul lui. N-am izbutit să mă impun prefectului. În consfătuirea ce s-a ținut la prefectură cu participarea d-lor Dandea (adus de mine), Demetrescu (idem) N. Oprea, Tinichi am stăruit ca în locul lui Romulus Mircea să fie ales d-l. Mihail Demetrescu. Părerea aceasta a reușit – datorită mie. Da, dar totuși nu eu merg la Alba Iulia – cum aș fi dorit.

18 februarie 1939

Am fost la Alba Iulia cu d-l Nicoară la întrunirea “F. R. N.”. Cu noi a fost și d-l Ceușan. Cum d-l Ceușan nu era propus pentru unul dintre cele trei locuri de secretari, m-am zbatut pentru a pregăti terenul în favoarea lui. M-am întâlnit cu Emil Giurgiuca, cunoscut la Cluj în 1935, și mi-a promis că-mi va trimite toate cărțile apărute în editura Neagu de la Sighișoara. De asemenea, m-am întâlnit cu Dl. Dima de la Sibiu, care mi-a cerut colaborarea pentru *Transilvania*.

Caldă întâlnire și cu d-l Horia Teculescu.

Nu-mi place culoarea formei “F. R. N.”.

Rezultatul politic al întrunirii nu se poate cunoaște. Breslele au propus pe cine au vrut și guvernul va numi pe cine va crede de cuviință. Pentru secretariatul general al Ținutului au fost două candidaturi: Dr. Aurel Baciș și Horia Teculescu. Pentru jud. Mureș trei: Teofil Baciș, M. Demetrescu și ing. Slănoacă. (S-a depus apoi o listă pentru d-l Ceușan.

Regret foarte mult că n-am putut vizita în mod serios Alba Iulia. Catedrala încoronării frumoasă; monumentul lui Horia insuficient și lipsit de măreție, așezat la loc nepotrivit; ansamblul cetății impresionant.

La întoarcere am călătorit și cu d-l. A. Baciș și cu d-l Traian Popa. Amândoi dușmani. Cu d-l Baciș am fost silit să mă împac datorită insistențelor d-lui Nicoară. I-am declarat că n-am nici n-am avut niciodată nimic personal împotriva lui, că la atacurile ce s-au dus împotriva lui am participat din cauza disciplinei de partid și că acestea nemaexistând în mod firesc eu nu mai sunt printre adversarii lui. I-am declarat însă că rămân și pe mai departe același devotat al lui Dandea. Înțelegând situația mi-a întins mâna în semn de împăcare. Punct unei adversități. Am continuat apoi să discutăm diferite chestiuni. Observ că citește cărți și reviste. Mi-a citit ultimul articol din “Sfarmă-Piartă”.

Notă bună. Cu Traian Popa am început să vorbesc din cauza discuției generale.

20 februarie 1939

Ieri s-a ținut ședința de organizare a Serviciului Social în cuprinsul jud. Mureș. Înfrângere indirectă. d-l Nicoară n-a ajuns – cum spera și cum speram – director al Serviciului de la noi. Încă o frământare zadarnică. d-l Dr. Gh. Preda, vicepreședintele Astrei a venit cu propunerea gata pentru numirea lui Bozdog ca director și a d-lui Nicoară ca inspector. d-l Nicoară a primit. De altfel are mai mult timp pentru inspecție decât pentru direcție. Rămâne de văzut ce rol voi putea juca eu. Cu d-l Nicoară director era alfel. Vom vedea în curând.

Seara întâlnire lungă și conversație amicală cu fostul meu profesor Iosif Pop. Promisiuni de amicitie și sprijin în toate ocaziile.

21 februarie 1939

Am primit astăzi de la d-l Iencica primul exemplar din lucrarea mea asupra lui Ion Pop-Reteganul. Simpatice. Prin Noni când i-am scris d-lui Iorga dorința mea de a ținea la Văleni o conferință despre Ion Pop-Reteganul eram departe de a mă gândi că această conferință mă va face un așa de statornic colaborator al “Neamului românesc pentru popor” și că va fi ascultată și de dl. O.Goga, directorul Școalei Normale din Cluj, care mi-o va cere pentru “Satul și școala” pentru a apărea ca broșură în “Biblioteca învățătorilor”. De altfel cred că am terminat acum cu Ion Pop-Reteganul. M-am ocupat destul de el. Am făcut d-lui Goga ofertă pentru tipărirea unei noi broșuri: Mihai Lupescu și C. Rădulescu-Codin.

25 februarie 1939

Am primit răspunsul d-lui Iencica prin care îmi comunică distribuția broșurii mele asupra I. Pop-Reteganul și acceptarea ofertei de a tipări pe Mihai Lupescu și C. Rădulescu-Codin.

Am făcut o greșală. Trebuia să mă gândesc încă de pe vremea tipării lui Ion Pop-Reteganul la ideea de a înmânchia pe acești trei învățători.

Ar fi ieșit o carte frumoasă de peste 100 pag. Mă voi resemna dar să scriu și despre aceștia doi, sau numai despre I. Pop-Reteganul. Mihai Lupescu este într-adevăr învățătorul care poate fi dat pildă tuturor învățătorilor – ca învățător.

27 februarie 1939

Ieri s-a ținut la liceul “Al. Papiu-Ilarian” serbarea școalei țărănești de sub conducerea d-lui prof. Ion Bozdog. Am muncit două săptămâni pentru pregătirea acestei serbări, cu gândul că o să fie lume multă și aleasă, având astfel prilejul unui frumos succes.

Serbarea a ieșit cum nu se poate mai bine, dar lumea sperată n-a venit. Totuși, încep să leg cu d-l Bozdog relații mai apropiate. Are darul, atunci când te miști în orbita lui, de a deveni simpatic. În sfârșit, nu l-am urât niciodată, politica a fost politică, n-aș avea decât de câștigat dintr-o colaborare cât mai strânsă.

1 Martie 1939

Mi-am adunat material pentru scrierea studiului asupra lui Bogdan-Duică.

Ce plăcere, ce emoție, ce încântare simt când văd pe masa de lucru zece-douăzeci de cărți și reviste, zece-douăzeci de izvoare din care voi culege material pentru a înfățișa viața și opera unui ins însemnat cu stea în frunte. În 1937, în iunie, când mă găseam în propagandă cu Bogdan-Duică la Reghin, am rămas într-o seară numai noi doi într-o cameră de hotel. Era târziu, Bogdan-Duică era bolnav, suferea de stomac și nu se putea descălța singur. Sunase să vie servitorul. N-a venit nimeni. Bătrânul suferea. M-am oferit să-l desculț eu. A refuzat. I-am argumentat că eu am 20 de ani iar el 67. Mi-a mulțumit dar a refuzat. Suferea dar nu voia să se lase descălțat de către un intelectual. Aș fi făcut-o fără nici o codire. Am reflectat totuși. Iată un ins care știe să respecte omul.

2 Martie

Am trimis broșura I. Pop-Reteganul d-lui Iorga, d-lui Lapedatu, Crainic, Goga, Teculescu etc. etc. și la mai mulți prieteni din județ.

3 Martie

Am trimis un articol despre Bogdan-Duică (introducerea în studiu) la “Sfarmă Piatră”, un articol pentru a stimula selecționarea elementelor din învățământul primar în Frontul R. N. la “Curentul” – pagina învățătorului.

4 Martie

Lucrez în fiecare noapte până la ora 1, la Bogdan-Duică.

6 Martie 1939

Am terminat studiul asupra lui Bogdan-Duică.

În urma unei convorbiri cu d-l prof. M. Demetrescu mi-am schimbat planul de lucru. Nu voi începe ci voi sfârși cu Patriarhul, Goga etc. Numai începând de la Gelu voi putea arăta adevărata evoluție a Transilvaniei reprezentată prin lunga serie de personalități reprezentative și numai așa voi putea fixa rolul lor în vremea în care au trăit. Aici vor urma: Gelu, Huniade, Simion Ștefan, Sava Brancovici, Inocențiu Micu Klein, Petru Pavel Aron, Șincai, Horia etc. Planul invers mi-l făcusem numai din motive tipografice.

7 Martie 1939

Moartea Patriarhului Dr. Miron E. Cristea la Cannes în sudul Franței.

Rămân foarte impresionat de această neașteptată veste. Studiind viața lui am putut să mă conving de toată munca depusă de Miron Cristea pentru a se ridica până unde a ajuns. Desigur, după cum spun toți, a avut și noroc, adică împrejurări favorabile ascensiunii, dar a fost și o personalitate viguroasă și o mare putere de muncă. Totuși Andrei Șaguna a rămas neîntrecut.

Pregătesc o ediție specială, îndoliată, din "Glasul Mureșului".

11 Martie 1939

Călătorie cu d-l Nicoară la Band. Discuții și hotărâri pentru apariția de mult proiectatului nostru ziar: *Renașterea Mureșului*. Vreau să fac din acest ziar un organ de presă de mâna întâi. Regret însă că și de această dată am rămas la un titlu local, ceea ce e o adevărată piedică pentru a fi un organ de preocupări generale așa cum îl voiesc eu.

Totuși cred că voi putea trece peste acest impediment și voi putea crea un ziar cu multe relații politice și culturale și care să însemneze o dată importantă în evoluția acțiunilor mele. *Renașterea Mureșului* va apare la 15 Martie.

15 Martie 1939

La ora 8 plecând spre școală mă întâlnesc cu avocatul I. Ciupe, ofițer în rezervă, îmbrăcat în uniformă militară.

Oare ce-i cu asta?

– *Du-te imediat la regiment*, îmi răspunse cu discreție I. Ciupe. Chem regimentul la telefon și aflu că trebuie să mă prezint imediat.

Peste o oră am fost la regiment și repartizat la Bat. I, Comp. I, Plut. I. Plecăm spre frontieră. Ne cheamă țara. Germanii și Ungurii au ocupat Cehoslovacia. Mare consternare în lumea întreagă. Pregătiri pentru plecare.

16 Martie 1939

A apărut primul număr din “Renașterea Mureșului”.

Nu e cum l-am voit. Alcătuit în grabă, cu material impus de necesități tipografice și de scopuri străjerești, cu prea puține știri, cu pagina culturală prea puțin vie, e departe de ceea ce vreau și de ceea ce pot. Numărul doi, scăpat de obligațiile tipografice și de materialul străjeresc, s-ar putea prezenta cu mult mai bine. Mâine plec însă și cine știe când mă voi mai putea ocupa de gazetă.

Sosesc mereu trenuri cu soldați. La poarta regimentului staționează o lume imensă. Își plânge pe cei chemați. Soldații, fără a fi prea pesimiști, sunt totuși prea îngrijorați, prea surprinși.

17 Martie 1939

Mâine plecăm spre Maramureș. Am făcut astăzi un marș de încercare, de circa 10 km, între Târgu-Mureș – Sângeorz și Iedu – Târgu-Mureș. Bat. II a avut foarte multe ruperi de trenuri și de brânșamente. Locotenentul formațiunii îmi spune că acestea sunt consecințele trecutului regim politic, ai cărui ași au recepționat atâta material prost pentru armată, dar s-au ales în schimb cu blockhausuri în București. Din cauza ruperilor și a defectelor Bat. II a întârziat o jumătate de oră. La ieșirea din cazarmă ne așteaptă lumea de ieri, cu mult sporită, ale cărei plânsete te impresionează fără să vrei. Operația mea rezistă. Seara mi-am pus la punct echipamentul și afacerile. I-am scris o scrisoare liniștitoare mamei și una cu explicații asupra gazetei d-lui Nicoară. Tot d-lui i-am mai trimis și o scrisoare testament pentru cazul că voi muri în luptele ce se prevăd la frontieră prin care las 500 de volume din biblioteca mea pe seama Astei din Reghin. Scriind despre eventuala mea moarte, n-am simțit nici o tresărire

sufletească, nici o emoție. Parcă aş fi vorbit de moartea altuia. A muri pentru țară e o onoare.

Umanitatea se manifestă numai prin naționalism. Pentru ca Anglia și Franța să ajungă unde au ajuns a trebuit ca milioane de francezi și de englezi să moară timp de sute de ani pe atâtea câmpuri de bătălie din lumea întreagă. Vreau pentru România același destin.

18 Martie 1939

Pregătirile pentru plecare continuă. Aseară am avut o lungă convorbire telefonică cu d-l doctor Nicoară. Cuvinte duioase de despărțire, îndemnuri patriotice. A sosit mama. Plânge și ea și Lucreția și mătușa. Dacă m-aș lăsa răpit de sentimentalism și de regretul despărțirii aş plânge și eu. Sufletul meu e prins însă în cătușele unei serioase hotărâri. Trebuie să plec și să lupt pentru țară. Poate va trebui să și mor. Nimic nu-mi cîlîtește conștiința. La ora 3 plecăm la gară. Mă însoțește Lucreția și mama. Plâng amândouă. Lucreția îmi aduce un buchet de violele. Mi le prind în piept. La ora 5 trenul se pune în mișcare. Ultimele sărutări, ultimele fluturări de batistă. Plecăm spre Baia Mare.

19 Martie 1939

La ora 9 dimineața am sosit la Baia Mare. Am scris în fugă câteva rânduri Lucreției. N-am avut timp să vizităm orașul și astfel regret că nu voi putea vizita vestita școală de Belle Arte. La 10 sunt delegat cu încartiruirea Comp. I în com. Merișor. La 12 ajungem. În drum văd interesantul apeduct al Băii-Mari, în zare munții de aur și alături apele albe în care s-a spălat aurul. Merișorul e un sat sărac, noroios, asemănător satelor din Câmpia Ardeleană. Casele mici, clădite din cărămizi de lut nearse, alcătuite în mod normal din 2 și 3 camere. Pereții sunt pictați în diferite culori și modele. În casele cu trei camere nu se găsește sobă în casa dinainte. Copii mulți, femei palide, bărbați timizi. În tot satul se găsește abia o biată prăvălie jidovească. În marginea satului un descendent imbecil al unor boiernași polonezi scăpătați. Kremențky. Vorbește însă ungurește. Soția lui e ungueroaică. Acolo luăm masa după ce facem – cu greu – încartiruirea. Mă împrietenesc cu doctorul Șt. Baci. Un om gras, roșu, simpatic; un om de viață. La ora 3 sosește trupa. Până la 4 încartiruire. La cinci ofițerii ieșim la raportul Lt. colonel Kriner. Îndemnuri și apel scris pentru a ne îndeplini datoria și a disciplina oamenii.

Seara, conferința sub prezidenția domnului colonel Dumitriu. Ni se expune situația în care ne aflăm. Ni se comunică programul pe timp de o

săptămână și ni se dau instrucțiuni severe de comportare. Totul scurt, sever, ostășește. Domnul colonel Dumitriu e un șef, un adevărat Șef. Un om care se impune. Chiar când se lasă dus de farmecul unei glume, chiar când râde cu hohot, vezi în el tot pe omul serios și sever.

Întrucât mă privește, mă simt foarte liniștit și hotărât să-mi fac datoria. Nimic din ceea ce am lăsat în urmă nu mă tulbură, nici Lucreția, nici afacerile, nici lucrările și acțiunile mele culturale. Nimic. Nu sunt decât comandantul de pluton hotărât să-și facă datoria.

20 Martie 1939

Prima zi de instrucție. Îmi place. Mă acomodez cu oamenii. Sunt însă prea surprinși de rapiditatea cu care au fost chemați și nu și-au găsit încă echilibrul. Nu-și dau seama de gravitatea situației. Se cred încă tot la regimul sau la o concentrare obișnuită. Tare ar vrea să lăsăm instrucția mai domol. La fel – și mai ales – o vor aceasta gradații teteriști. Ei sunt cei mai comozi și cei care privesc viața militară cu mai multă teamă, la intelectuali, oameni subțiri, cu viață comodă, le vine foarte greu să intre sub comanda oamenilor simpli din popor și să trăiască viața lor cazonă.

23 Martie 1939

Splendidă lecție de educație națională ținută de domnul general Georgescu-Pion. Un discurs ținut de un ostaș poet. Fraze largi și lungi, încâtărămite cu emoționante accente retorice, fierbinți, în care simți cum se zbate o credință și un suflet vânjos. Ne-a impresionat profund, pe toți. Are dreptate d-l. general. Noi suntem trecători, România e eternă. Asigurarea eternității ei constă în vitejia noastră, în sângele nostru, în moartea noastră. Suntem puși de pază la poarta Someșului. Așteptăm aici încercarea cea mare. Dușmanul însă nu va trece decât peste cadavrele noastre. Domnul general Georgescu-Pion e un mare educator.

24 Martie 1939

Am scris Lucreției. Vremea e proastă și ne face multe neajunsuri. Nu ne putem realiza programele de instrucție. Stăm în șuri, în case și facem instrucție teoretică. Plouă, e frig, noroi, oamenii întrebă de plecare. Ofițerul trebuie să fie însă gata în tot momentul să însuflețească pe cei abătuți, să lumineze pe cei nedumeriți, să domine pe recalitrânți. El e sufletul trupei. Fără el totul vegetează și se destramă. Cu toată opoziția și

asprimea vremii caut totuși să-mi pregăterc oamenii, să-i pregătesc sufletește, să le înalț mintea, să-i fac să *creadă* în misiunea noastră.

25 Martie 1939

Bunavestire. Ne mutăm cantonamentul în comuna Ciocârlău. Sunt repartizat la un jidan, împreună cu Rotariu. Pentru prima oară într-o săptămână dorm într-un pat curat, moale și cald. Seara a avut loc o masă foarte animată. A participat și domnul colonel Dumitriu. Lungi discuții, când serioase, când glumețe despre moți, provocate de camaradul Cioară. Cioară de altfel e o figură dintre cele mai interesante: bine făcut, voinic, roșcovan, vorbește mult, nu totdeauna cuminte, râde cu poftă și întreține o atmosferă de veselie. Seara am citit până la ora 12 *Katia*, romanul Martei Bibescu. Înduioșetor și gingaș scris. L-am văzut dealtfel și la cinematograful.

26 Martie 1939

Dimineața am părăsit Ciocârlăul și ne-am stabilit la Bușag. Mâncăm bine, dar dormim prost. Trei ofițeri într-o cameră și doi țărani. Patul fără cearșafuri. La preotul satului (greco-catolic) observ pe un perete o fotografie din tinerețe a lui Vasile Lucaci, făcută la Roma. Dar, spre surprinderea mea, pe peretele opus aflu trei tablouri religioase cu inscripții maghiare. În această regiune, dealtfel influența maghiară se resimte destul de bine atât în limbă cât și în port. Totuși, oamenii nu iubesc pe unguri și se tem de ei. În sat mare frământare din cauza chemării sub drapel a noii serii de rezerviști.

28 Martie 1939

Plec cu plutonul la Tăuții-Măgherăușeni pentru garda diviziei. M-am întâlnit cu Ursu și cu Bebe. Dorm în cameră curată. Am timp să citesc câteva poezii din volumul sinteză a lui Șt. O. Iosif. Petrecere animată cu domnul Lupșa și cu domnul Bacrin. D-nul Bacrin e un om prietenos și simpatic. Știe să onoreze cum se cuvine un pahar de vin și un ceas de veselie. Toată ziua întrebă dacă ne batem sau nu cu ungurii. Dar nu trece nici o zi pentru a nu interveni să fie trimis acasă.

Seara petrecere zgomotoasă cu căp. Medianu, slt. Visarion și Dedrețeanu. Divertismente plăcute în viața de campanie.

30 Martie 1939

Convorbire telefonică cu domnul Nicoară și cu Lucreția. Ne mutăm cantonamentul în orașelul Seini. Un fel de Teacă a județului Satu-Mare. Sunt încartiruit în condiții foarte bune. Pot citi zilnic ziare și ascult radio. Citesc cu multă duiosie din Șt. O. Iosif. Simt că redevin poet. Concentrarea militară mi-a adus și o concentrare sufletească. Mă bate gândul să-mi revăd toate poeziile din caiete și reviste și să le adun într-un volum. Volumul ar urma să se deschidă cu eroica mea confesiune din *Avânt*.

31 Martie 1939

Lungă scrisoare domnului Nicoară cu descrierea frumosului sat Ilva. Propuneri pentru a se da școalelor din județul Mureș, pe serii continue, nume de scriitori, de voivozi și de artiști. Mi-a făcut o frumoasă impresie faptul că după școala Barbu Ștefănescu Delavrancea din Ilva a urmat școala Al. Vlahuță din Sălisă și apoi școala dr. Vasile Lucaciu din Seini. Ce minunat ar fi să vezi începând la Reghin școli purtând numele lui Octavian Goga, George Coșbuc, Șt. O. Iosif, A. Mureșanu etc. Pe zidul din față să fie portretul lor, în bibliotecă toate cărțile, iar pe pereți maxime din operele lor. Apare în "Curentul" articolul meu "Ce nu trebuie să uite învățătorul".

2 Aprilie 1939

Duminica Floriilor din copilărie n-am mai serbat-o cu atâta duiosie ca azi. Am participat cu întreg regimentul la un frumos serviciu divin la stadionul din localitate. d-l general Georgescu a ținut o cuvântare care a stors mii de lacrimi. Ridicând în mână o ramură de salcie înflorită a amintit ostașilor că toți ai lor sunt acum la biserică și se roagă pentru ei. La plecarea din biserică vor pleca și ei cu câte o ramură în mână. Mii de ochi se umezesc când aud de soțiile și copiii lor. Și mie îmi bate inima mai tare. La plecare cer Sf. Biserici o ramură de mătășoare. Miroase tot atât de frumos ca și cele din copilărie.

5 Aprilie 1939

Marș și cantonament în comuna Jolib, comună mare, frumoasă, așezată pe șoseaua principală. Sunt încartiruit la preotul reformat. Am noroc de o cameră frumoasă, având în față o grădină de viorele. Am citit câteva ore din Iosif și din Arghezi. Mă simt bine. Mă destind comod. d-l colonel Dumitriu, informat de operația mea și de consecințele ei, m-a

întrebat dacă nu vreau să plec într-un concediu medical într-un spital. Am refuzat. A pleca acum înseamnă a mă compromite față de camarazi. Atâta timp cât nu voi fi grav amenințat de consecințele operației, rămân la datorie. I-am scris domnului Nicoară.

7 Aprilie 1939

Vinerea Patimilor. Retrăiesc în gând anii pierduți ai copilăriei. Aseară am fost la biserică. Am ascultat câteva evanghelii regretând adânc că nu m-am apropiat încă cu întreg sufletul de Iisus. Totuși din septembrie 1937 mă închin în fiecare seară. După Tatăl Nostru rostesc o rugăciune personală – comuniunea mea cu Dumnezeu. Am ieșit cu acest obicei din spital. Am ajutat complet până la amiază. Am citit un capitol din Pârvan (Memoriile) asupra morților pentru patrie. Câtă sevă puternică în rândurile ferecate viguros. Am scris mamei și tatei o scrisoare emoționantă. I-am făcut să priceapă rostul și jertfa vieții lor.

8 Aprilie 1939

Peste noapte am plecat fulgerător spre Botiz. Ne-am instalat aici într-o poziție de luptă. Zvonurile despre eventualitatea unui atac maghiar. Ce ciudate simțăminte te cuprind în clipa când crezi că peste alte câteva clipe vei intra în focul din care nu se știe dacă vei mai ieși. Am hotărât să nu las nici un minoritar ungar la pușca mitralieră. N-am încredere și mi-e frică de ei. Am stat toată ziua pe poziție sub o arșiță dogorătoare. Seara la ora 9 am plecat spre Satu Mare. Nu se confirmă eventualitatea atacului maghiar. Pe la 12 am ajuns în Satu Mare. Oamenii se întorceau de la Învierea lui Iisus. Noi ne pregăteam să ucidem pe cei care ar voi să neucidă.

9 Aprilie 1939

Paștile. Unde ești copilărie cu tot ceea ce-mi amintești? Ca să simți Paștile trebuie într-adevăr să fii copil. Am fost și eu odată. Ce mult e de atunci și totuși ce aproape. Parcă a fost ieri ziua în care mă spălam având în lighean un ou roșu și un ban de argint pus de mama – ca să-mi aducă noroc. Și am avut într-adevăr până acum noroc. Poate fiindcă mi l-a dorit mama și s-a rugat ea pentru mine. Și iarăși sunt ani de la primele fire de argint ce mi-au înflorit pe tâmpla dreaptă, vestindu-mi și ele noroc. L-am avut. Doamne, dă-mi-l și de acum înainte. La ora 6 a sosit Lucreția. Parcă ar fi fost o întâlnire de acum trei ani la Târgu-Mureș. M-am simțit puțin

stingerit din cauza împrejurărilor prea puțin agreabile în care a trebuit să o primesc. Seara am dormit într-o căsuță de la marginea orașului sub teama de a pleca în fiecare clipă. N-am cinat. Ne-am culcat aproape flămânzi.

10 Aprilie

Am vizitat cu Lucreția Satu Mare. Am admirat masiva statuie a lui Vasile Lucaci. Ne-am rugat în Catedrala gr. cat. La ora 3 am fost anunțat că la 3 1/2 plecăm. Suntem pe pragul de a ne despărți. Mama o așteaptă să se reîntoarcă împreună cu mine. La 4 Lucreția pleacă cu autobuzul spre Baia Mare, eu în fruntea companiei spre Medieșul Aurit.

11 Aprilie

Cantonament la Românești. Marșul de la Satu Mare la Românești a fost cel mai greu din cele făcute până acum. Un praf imens învăluia întreg Batalionul. La ora 8 am mâncat toți ofițerii pe marginea șanțului. Am mărșăluit 3 ore fără oprire. În drum am văzut comuna Odorelul în care locuitorii greco-catolici au ridicat în 1933 împreună cu frații romano-catolici monumentul pentru comemorarea anului sfânt. În aceste părți, influența bisericii romano-catolice și prin ea a maghiarismului este considerabilă. Bisericile greco-catolice n-au altare (Jojib, Românești, Seini) iar preoții fac de multe ori predica în limba maghiară (Jojib). Copiii zic Tatăl Nostru fără a-l pricepe (Jojib). Influența Hajdudorogului a fost strivitoare.

12 Aprilie

Cantonament la Jojib. Revăd cu plăcere locuri și oameni cunoscuți înainte de Paști. Ne așteaptă câteva zile de liniște. Începem lucrări de adăpost și întărituri. Mă simt foarte bine. Iau lecții de călărie. Îmi plac. Seara mă culc iarăși târziu.

14 Aprilie

Lungă discuție cu tânărul învățător șvab Smith. Aflu cu surprindere că preotul local al șvabilor romano-catolici e ungar. Cu aceeași surpriză am văzut la biserica șvăbească romano-catolică toate inscripțiile (icoane, prapuri, cărți) făcute în limba maghiară. Liturgia se făcea tot în ungurește. Rar răsună vreo priceasnă germană. Șvabii continuă să se maghiarizeze în România Mare. Biserica romano-catolică nu e a Romei, ci a Budapestei.

Cei 60.000 șvabi din aceste părți (Sătmar-Bihor) trăiesc în plină ambianță maghiară.

16 Aprilie

Petrecere în cantonament. De la 5 – călărie. Am primit de la mama o scrisoare tristă. Pomenindu-se singuri de Paști, n-au tăiat miel și n-au făcut sarmale. Pentru prima oară am făcut Paștile despărțiți. Tristețe și pentru mine, dar mai ales pentru ei. Poate de aceea îmi revin atât de des pe buze versurile jalnice ale lui Octavian Goga:

De ce m-ați dat de lângă voi,
De ce m-ați dat de-acasă
Să fi rămas fecior la plug
Să fi rămas acasă.

Atunci eu nu mai rătăceam.

17 Aprilie

Cantonament la Românești. Mâine pleacă acasă complimentarea. Încerc zile de plictiseală. I-am scris d-lui Iorga anunțându-i două conferințe pentru Văleni.

Mișcări culturale în Ardeal:

- 1) Mișcarea “Tribunei”
- 2) Mișcarea “Luceafărului”

Același lucru l-am scris și domnului Delamara pentru a nu mă uita. Prin aceste două conferințe aş putea prezenta o icoană a culturii și a oamenilor din Ardeal între 1880-1914 – în special Ioan Slavici și Octavian Goga. Am de gând să studiez ambele mișcări în biblioteca Astrei din Sibiu.

21 Aprilie

Curier de Divizie pentru C. U. A. la Șimleul Silvaniei. Mai am astfel prilejul să văd încă un oraș. Seara sunt găzduit la căpitanul Horieru. E furios pe Artimon și pe soția lui din cauza bârfelilor și a intrigilor ce se

fac împotriva lui. Destăinuirii interesante asupra atitudinilor lui de la Târgu-Mureș. Prostii femeiești. Am vorbit la telefon cu d-l Nicoară. I-am trimis mamei o scrisoare frumoasă și 500 de lei. Ce păcat că nu pot să-i trimit mai mult.

22 Aprilie

Vizitez Șimleul. Nimic de menționat în afară de bustul modest al lui Simion Bărnuțiu așezat în fața liceului ce-i poartă numele, bust la care m-am dus în mod special. Orașul e urât, fără plan, îngust, fără culoare, amorf. Deasupra lui sunt însă minunatele coaste plantate cu vii. Toamna trebuie să fie frumos. În apropiere la Seini văd Bocșa, satul lui Bărnuțiu. Seamănă cu comuna lui Petru Maior. De la Românești la Seini și invers cu motocicleta.

28 Septembrie 1939

După 6 luni reiau firul acestor însemnări, găsindu-mă tot pe aceleași meleaguri ca și în ultima zi notată în aceste însemnări. Sunt de câteva zile la Satu Mare găzduit într-una dintre cele mai frumoase și mai elegante case ale orașului. O mobilă și un aranjament de cel mai modern și mai rafinat gust îmi încântă privirile. E frumos, dar nu e cald în această casă frumoasă. Cu poșta de azi mi-au sosit primele scrisori de acasă și un pachet de cărți – printre care și broșurile părintelui Ilie Dăianu. Lucreția îmi scrie o scrisoare de îmbărbătare. Scrisoarea mea a avut succes. Am reușit după cum se vede din cuprinsul acestei scrisori să o fac să avanseze pe o linie mai curajoasă, mai optimistă, mai aproape de vorbele mele.

5 iulie 1940

Mă aflu în Țara Oașului pe Muntele Comșa. De la 18 iunie sunt din nou concentrat. De la 28 septembrie 1939, de la data ultimei însemnări făcute în acest caiet și până la reluarea acestor însemnări sufletul meu a trecut prin nenumărate încercări.

Am făcut un an de școală normală superioară, am trăit în atmosfera științifică a Universității din Cluj, în atmosfera de metropolă a capitalei transilvane. Lecțiile de la Universitate, conferințele, spectacolele de toate genurile, frumoasele relații făcute la Cluj, au contribuit imens la fortificarea și înălțarea mea sufletească.

Eforturile științifice ale unor profesori ca D. D. Roșca, I. Lupaș și cu deosebire D. Popovici, eforturi făcute pentru a pregăti cât mai temeinic noua generație, însuflețirea de care au dat dovadă domnii Hațieganu și

Sever Pop m-au făcut să privesc cu foarte mult respect această școală și să fiu adânc recunoscător celor care au înființat-o.

Raporturile dintre mine și colegi erau aceleași ca pretutindeni pe unde am trecut. Aceeași izolare pe planul preocupărilor școlare, aceeași ostilitate surdă, uneori însă cu unele răbufniri violente din cauza relațiilor și a renumelui cucerit printre profesori, și mai ales din cauza marilor note obținute la încheierea anului, și iarăși ca pretutindeni trei-patru prieteni buni. În acest mediu, sub îndrumările domnului Popovici, am început să adun materiale pentru o monografie a lui Ilarie Chendi. Subiectul m-a atras prin originalitatea figurii, ca și prin ineditul care poate fi scos la iveală într-o asemenea monografie. Chendi este un sincer prețuitor al poeziei moderniste, de mare talent (Arghezi, Minulescu), un polemist de mâna întâi și autorul moral al luptei “oțeliților” de la “Tribuna” din Arad. În special această parte a activității sale e cu deosebire necunoscută și neapreciată. Dacă monografia mea va mai putea apărea, atunci această parte a activității lui Chendi va fi luminată pe deplin. Se va putea vedea astfel că, Chendi și nu Goga a fost purtătorul de gând în faza incipientă a acestei lupte.

Primul capitol din această monografie e prezentarea lirică a lui Chendi, a apărut în săptămânalul “Țara Nouă” de la Cluj, sub titlul: “Un cutezător: Ilarie Chendi”. Capitolul a fost reprodus și de “Porunca vremii” în trei foiletoane consecutive.

Adunând material pentru această monografie, a fost pentru prima oară că am luat contact cu un scriitor prin mine însumi, mergând direct la izvoarele inițiale ale unui asemenea studiu. Tot după aceste criterii am adunat și materialul referitor la “Istoria Transilvaniei în manualele și în programa analitică a învățământului primar”. Dacă aș fi avut timp să o dau publicității și să o scot și în broșuri (cu o scrisoare de I. Lupaș), ar fi avut un real succes și sunt convins că aș fi constrâns Ministerul Educației Naționale să modifice programa analitică pentru a da mai multă atenție istoriei românilor transilvăni.

Am intrat în legături cu I. P. Torouțiu, care îmi va publica în “Convorbiri literare” studiul asupra lui Gh. Bogdan-Duică.

În decursul acestui an am colaborat la “Gând românesc” și “Viața ilustrată”, “Țara nouă” și “Tribuna”.

O frumoasă impresie intelectuală mi-a făcut P. S. S. Episcopul Colan, conducătorul “Vieții ilustrate”.

Am făcut o călătorie la București pentru a-mi completa materialul bibliografic asupra lui Chendi, un pelerinaj studentesc la Ciucea, la mormântul lui Goga și unul la Alba-Iulia... Mihai Viteazul... Horia... Unirea de la 1 Dec. 1918... Încoronarea de la 1922... câte momente

zguduitoare, câte emoții. Mi-am lăsat sufletul să se înfioare în contactul cu fiecare din aceste mari amintiri.

“Murim mai bine în luptă cu glorie deplină decât să fim sclavi iarăși în vechiul nost’ pământ” am cântat sutele de studenți în Sala Unirii.

Doamne ferește-ne de un ceas asemănător răpirii Basarabiei.

La 14 ianuarie Lucreția a născut un copil. La 2 Februarie, în ziua mea de naștere, a fost botezat de către domnul Nicoară cu numele Vasile Gheorghe și-i vom zice Gelu. Lucreția a plătit această naștere cu 8 săptămâni de spital. Copilul e voinic și sănătos. Se spune că îmi seamănă. Aș dori însă să-mi samene mai mult la fire și la aptitudini. Cu el s-au născut o serie de noi preocupări, de gânduri noi. Ce-i va rezerva viitorul? Va fi un orfan de război? Va crește într-o țară robită? Doamne, fie voia Ta!

În ziua de 18 iunie m-am prezentat la regiment la Târgu-Mureș.

În ziua de 19 am ajuns la Negrești, în Țara Oașului. În zilele de 20, 21 și 22 am stat pe dealul Rumen. În zare se vede frontiera. Din 23 până în 27 am stat în Negrești. În 27 am plecat spre dealul Soci. Popas la Barent, apoi la Soci, în 30 am plecat spre Arșița Mare trecând peste Pietrosul, la 1 iulie am plecat spre Comșa, și acum suntem aici așteptând inamicul.

INDICI

INDICE DE NUME

A

Ady Endre – 242, 265
Agârbiceanu, Ion – 12, 19, 42, 44, 51,
66, 73, 88, 90, 95, 100, 125, 134,
139, 219, 247
Al-George, Ion – 31
Al-George, Sergiu - 31
Al-George, Vasile – 17, 30, 31, 39,
195
Albu, Corneliu – 18, 40, 41, 46, 138,
139, 142
Albu, Nicolae (Istrate Drăgușin, 36,
Bibi, 75) – 19, 35, 36, 39, 40, 41, 44-
47, 49, 62, 63, 75-78, 82, 111-115,
138, 263
Albu, Toader - 82
Aldea, Sandu (str) – 238
Alecsandri, Vasile – 12, 26, 28–31, 61,
62, 73, 92, 240, 259
Alexandrini, Puiu - 207
Alimănișteanu, Dumitru – 230,
Almási, István - 84
Anca, Marieta – 136, 154, 222, 261
Anderco, C. S. – 41, 93, 95
Anderco, C.D. – 18, 40
Andreassi, Iuliu - 269
Andreescu, Ladmis – 18, 40
Andrei, Petre – 235, 248
Anestin, Ion – 21, 133, 135
Angelescu, C. – 22, 106, 134, 144,
170-175, 180, 203, 209, 227, 229,
230, 235, 254, 257
Anghel, D. – 122
Anghel, Gh. – 128
Aniței – 278
Antal, Dumitru (pr.Mitruca, Emilian
Târgovișteanul, 71) – 19, 68-71, 241
Antalfy, Endre - 47, 48
Antonescu, G.G. – 20, 131
Antonescu, Ion – 96, 110, 117, 132,
144, 145, 176, 192, 210, 212, 223,
235, 256, 257
Antonescu, Mihai - 145

Antonescu, Victor – 131, 144, 199,
229, 230, 232
Appaffy, Mihai - 78
Argeșianu, Gh. – 180, 236
Argetoianu, Constantin (Conu Costică)
– 22, 106, 129, 170, 175-181, 185,
188-191, 206, 225, 236, 241, 243,
245
Arghezi, Tudor – 12, 21, 45, 49, 128,
131, 133-135, 148, 156, 159, 214,
218, 219, 254, 287, 292
Aron, Gheorghe – 137
Aron, Petru Pavel – 116, 282
Artimon - 290
Asachi, Gheorghe – 97, 265
Aștilean, Tenea - 46
Atzel, baron – 149
Aurelia - 77
Averescu, Alexandru – 67, 165, 177-
187, 193, 205, 208, 227, 228, 235,
241, 244-249, 253, 257, 274
Avram, Al. – 19, 89
Axente, M. – 94

B

Baciu, Aurel – 45, 104, 141, 249, 250,
256, 279
Baciu, Domițian - 38
Baciu, Ștefan - 18, 40, 284
Baciu, Teofil – 279
Bacovia, George – 12, 45, 126, 134,
219
Bacrin – 286
Bad, Al. - 50
Balotă, N. – 97
Banu, C. – 204
Banu, Gheorghe – 132, 256
Barbu, Aca de - 66
Barbu, Ion – 41, 220
Barbu, Patriciu - 66
Barbu, Sever - 66
Barbul, Eugen – 249

Bârca, Vasile – 230
 Barițiu, George – 11, 28, 109, 116,
 170, 213, 216, 218
 Bârna, Vlaicu – 135, 139, 263
 Bârsan, Olimpia (n.Brașoveanu) – 92
 Bârsan, Zaharia – 36, 90, 91, 92, 262
 Bârseanu, Andrei - 58, 59
 Bârsescu, Agatha - 47
 Barta, István - 47
 Bassarabescu, I.A. - 51
 Bâtiu, Iosif – 101, 152
 Băicoianu, Emil – 137
 Bălan, Nicolae – 16, 103, 106, 112,
 113, 118, 171, 192
 Bălănescu-Sibianu, Octavian – 137
 Bălcescu, Nicolae – 128, 213, 218
 Băncescu, Lidia – 119
 Bănescu, Nicolae – 154, 222
 Bănuț, A.P. – 255
 Bărcănescu, Virgil N. – 33, 35
 Bărnuțiu, Nicolae – 143
 Bărnuțiu, Simion – 16, 28, 61, 108,
 109, 116, 150, 291
 Bejan, Petru – 230, 232
 Belea, Gh. – 141
 Beleuță, Gheorghe – 93
 Benearts, P. - 211
 Benedikt, Jancsó/Justus – 267, 271
 Beneș, Eduard – 237, 239
 Beniuc, Mihai – 20, 21, 40, 94, 101,
 117, 135-137, 263
 Bentoiu, Aurelian – 230
 Berbecaru-Muntenescu, Vasile – 19,
 61, 62, 64
 Berinde, Ioan – 152
 Berindei, Ion – 24, 139
 Bezviconi, C. – 134
 Bibescu, Marta – 286
 Bîlțiu-Dăncuș, Traian – 151
 Birăuțiu, D. – 271
 Biriș, Gheorghe I. (Ghițu) - 114
 Blaga, Lucian (Lulu, 70) – 14, 19, 21,
 43, 45, 68-71, 73, 98-100, 123, 135,
 214, 220, 256, 262
 Blaj, Vestimian - 77, 79
 Blank, Aristide – 189, 190
 Boar, Liviu – 24
 Boariu, I. - 82
 Bob, Ioan - 72
 Bochiș, Leon – 140, 152, 153, 155
 Bocu, Sever – 66, 121, 139
 Bogdan, Florea - 53, 57, 142
 Bogdan, Romul – 142
 Bogdan, Theodor A. – 19, 57-59, 61,
 82
 Bogdan-Duică, Gheorghe – 12, 14, 17,
 20, 27, 28, 42, 43, 51, 64, 97, 98,
 119-121, 161, 247, 249, 281, 282,
 292
 Boilă, Zaharia (Ohăbeanu,
 George, 152) – 20, 89, 117, 118, 139,
 148, 152, 242
 Boitos, Olimpiu – 19, 20, 42, 89, 94,
 100, 117, 149, 265
 Bolintineanu, D. – 26, 240
 Bologa, Apostol – 195
 Bordan, Teodor - 50
 Bornemisa, Sebastian – 103, 141, 153,
 195, 249, 256, 258
 Borșianu, Aurelian (Ion Grindei
 Dedan, 55) – 19, 44, 54, 55-57, 71,
 77, 82, 84
 Borșianu, Ioan – 62, 240
 Borșianu, Viorel - 56, 76, 87
 Borușan, Iosif – 152
 Borza, Alexandru - 51
 Boșca-Mălin, Emil – 21, 93, 95, 109,
 138, 139, 142, 143, 149, 151, 222,
 262, 264
 Botezan, Nicolae - 73
 Botiș, T. – 121
 Botta, Dan – 135
 Boțian, Axente - 90
 Boțian, Petre A. – 38, 76, 85
 Bourgin, G. – 211
 Bozdog, Ion – 30, 31, 38, 45, 141, 162,
 280, 281
 Braborescu, Ștefan – 92
 Braharu, Dimitrie – 265
 Brancovici, Sava – 78, 282
 Brâncuși, Constantin – 162
 Braniște, Valeriu – 267

- Brateș, Radu (Biriș, Gheorghe I. 114, Ghiuțu), – 94, 114, 136, 138, 263
 Brateș, Verona – 153
 Brătășanu, Paul – 243
 Brătescu-Voinești, I. Al. – 71, 122, 134, 135, 169, 247
 Brătianu Ion. C. – 231, 259
 Brătianu, C.I.C. – 16, 106, 174
 Brătianu, Constantin Bebe – 224
 Brătianu, Dinu – 202, 208-210, 212, 229-231, 234, 237-239
 Brătianu, Gheorghe I. – 22, 138, 141, 148, 170, 179, 200-213, 228, 233, 235, 249, 253, 262
 Brătianu, Ion I.C. – 23, 143, 160, 176-178, 182, 184-187, 193, 199-203, 208, 225-229, 234, 239, 240, 244-247
 Brătianu, Vintilă – 178, 179, 184, 186, 202-206, 227, 228, 253
 Breazu, Ion – 19, 20, 42, 89, 100, 117, 149, 265
 Bređiceanu, Tiberiu – 261
 Briand, Aristide – 225
 Bronzetti, Gh. - 49
 Bucin, Eugen - 76
 Bucin, Olimpiu – 76, 111
 Buciu, Mircea – 261
 Bucșă, Petre – 136, 139, 140, 143
 Bucșan, Constantin - 64, 65
 Bucur, Iosif - 82
 Bucur, Septimiu - 18, 40
 Bucur, Vasile – 140, 155
 Bucuța, Emanoil – 43, 51, 220
 Budișteanu, Radu – 191
 Bugarin, Grigore – 94
 Bugnariu, Teofil – 19, 89
 Bulea, Gică - 82
 Bunea, Augustin – 62, 63, 115, 116
 Burian, Paul – 133
 Buta, Grigore – 250, 251
 Buta, Nicolae – 19, 20, 89, 97, 117, 118, 149, 265
 Buteanu, Aurel – 19, 89
 Butnariu, Ion – 39, 43, 278
 Butunoiu, Marius – 127
 Buzdugan, Gheorghe – 184, 186
 Buzdugan, Lazăr - 76
 Buzea, Octavian – 94
- C**
 Cacula, Maxim - 82
 Cadar, Sabina - 77
 Calboreanu, George – 222, 261
 Calboreanu, Gh. – 136, 154
 Câmpeanu, Elie – 37, 38,
 Cancicov, Mircea – 210
 Cantacuzino, Gh. Gr. – 176
 Cantacuzino, Jean – 188
 Cantacuzino, M.C. - 205
 Cantemir, Dimitrie – 213
 Caracostea, D. – 20, 131, 254
 Caragiale, I.L. – 20, 119, 122, 127, 155, 223
 Caragiale, Matei I. – 215
 Carianopol, Virgil - 47
 Carol I – 225, 233
 Carol, al II-lea, (Caraiman) – 22, 103, 106, 110, 128, 162, 175, 176, 178, 179, 184-189, 203-207, 209, 210, 221, 223, 225, 228, 229, 231-233, 235, 236, 248, 253, 257
 Carp, P.P. – 23, 159, 165, 225, 233
 Cazan, George – 59, 110
 Călinescu, Armand – 180, 184, 191, 209, 210, 235, 236, 255-257
 Călinescu, G. (ps.Aristarc) – 21, 127, 133, 135, 168, 169, 220
 Ceontea – 278
 Ceontea, Dănilă – 251
 Ceontea, Ștefan - 90
 Ceontea, Teodor – 41, 78, 121
 Cerna, Panait - 38
 Cerna-Rădulescu, Al. – 263
 Ceușianu, Alexandru – 18, 40, 41, 46, 75, 77, 83, 254, 279
 Chateaubriand – 218
 Chelaru, Traian – 18, 40
 Chendi, Ilarie – 12, 38, 66, 97, 98, 109, 121, 125, 152, 251, 262, 292
 Chinezu, Ion – 42, 69, 73, 94, 99, 114, 142, 154, 155

Chinezu, Liviu – 136
 Chiorean, Ioan – 24, 64
 Chiper, I. - 82
 Chiriacescu, Livia – 153
 Churchill, Winston – 176, 225
 Ciano, Galeazzo – 106, 149, 191, 192,
 221, 260
 Ciceo-Pop, Ștefan – 20, 122, 129, 241
 Cioară, camarad de recrutare – 286
 Cioculescu, Șerban - 28, 123, 131,
 169, 220
 Ciorogariu, Roman – 66, 122, 125
 Ciortea, Grigore – 38
 Cipariu, Timotei – 63, 115, 116
 Cipăianu, Gheorghe – 116, 185
 Cismaru, Ion (Bebe, Balcys Valst,
 A.Alexen) – 45-47, 286
 Ciuhandru, Gr. – 122
 Ciupe, Aurel – 36, 37, 51, 141
 Ciupe, I. - 283
 Ciura, Al. – 255
 Ciurcu, Sterie - 60
 Ciurezu, D. – 135
 Clinciu, Ioan - 64
 Clopoțel, Ion – 67, 88, 89, 139, 273
 Cloșca, căpetenie a răsculaților – 143,
 262
 Cluceru, Sonia – 136, 261
 Cocea, N.D. - 48, 49, 51
 Cocoș, Aurelia - 77
 Cocoș, Em. I. (Imy, Ria Zare) – 19,
 76-79, 82, 83, 86
 Cocoș, Gheorghe Bobi - 82
 Codarcea, Corneliu I. – 94
 Codreanu, M. – 247
 Codreanu, Zelea - 190
 Colan, Nicolae – 100, 118, 166, 292
 Colfescu Delaturda, Ion – 153
 Coltor, Ioan – 116
 Comșa, Nicolae – 19, 47, 113-115,
 138, 263
 Condeiescu, Nicolae – 187
 Constant, Paul – 94
 Constantinescu, Al. (Porcul, Conu
 Alecu) – 178, 204, 227, 228, 246
 Constantinescu, Atto – 204
 Constantinescu, D. – 230
 Constantinescu, I. – 21
 Constantinescu, Jiblea, I – 26, 27
 Constantinescu, Miron – 125
 Constantinescu, Mitiță – 210
 Constantinescu, Pompiliu – 133, 220
 Constantinescu, Sebastian – 133
 Constantinescu-Tismana – 26, 27
 Conta, Vasile (str) – 166
 Copilu-Cheatră, V. – 21, 46, 47, 94,
 95, 101, 136, 139, 140, 142, 152,
 153, 155, 222
 Coposu, Corneliu – 16, 21, 139, 149,
 150, 153, 155, 222, 262
 Cornățeanu, N.D. – 180
 Cornea, I. - 82
 Cornea, Mia - 77
 Corvin, Matei - 88
 Cosma, Aurel – 204
 Cosmoiu, Aurel – 167
 Costea, Elza – 153
 Costea, Ion (Azlec, I.Costea-Mălin) -
 139, 140, 143, 149, 150, 153-155,
 222, 262
 Costin, Maximilian – 36, 37, 39, 41,
 43-49, 51, 84
 Costin, Miron – 156
 Costin, Olga – 37, 141
 Costinescu, I. – 210
 Coșbuc, George – 20, 21, 26, 27, 30-
 32, 38, 41, 58, 61, 63, 69, 71, 74, 78,
 109, 120, 122, 127, 134, 138, 148,
 153-155, 195, 216, 217, 221, 222,
 240, 247, 259, 262, 287
 Cotruș, Aron – 19, 31, 34, 89, 123, 148
 Covaci, Nestor – 122
 Covrig-Nonea, Ion – 40, 77, 114
 Crainic, Nichifor – 237, 281
 Crăciun, Gh. B. – 38
 Crăciun, Gheorghe – 76, 78, 79, 109
 Crăciun, Ioachim – 100, 265
 Creangă, Ion – 26, 34, 170
 Crețu, Nicolae – 17, 33-36, 42, 51, 93,
 141, 172, 277
 Crevedia, Nicolae - 27

Cristea, Elie Miron – 12, 19, 41, 53,
68, 180, 184, 191, 209, 210, 235,
241, 244, 256, 257, 282
Cristea-Niculescu, Ion – 190
Crișan – 143, 262
Crișan, Ion – 101
Csáki, István – 106, 191, 192
Cucu, Puiu - 140
Cula, muzicant - 82
Cuza, A. C. – 16, 106, 178, 190, 235,
237, 254-256
Cuza, Alexandru Ioan – 202
Cuza, Gh. A. – 256

D

Daicoviciu, Constantin – 24
Dalea, Virgil – 19, 89
Dan, N. – 19, 89
Dan, Pavel – 21, 40, 93, 94, 114, 137
Dan, Sever – 64, 141, 185, 254
Dan, Tudor – 254
Danciu, Dimitrie – 136, 140, 263
Dandea, Emil – 45-48, 77, 109, 141,
223, 277, 279
Dandin, George - 66
Davila, Al. – 136
Dăianu, Elie – 94, 100, 138, 291
Dăncuș, Gh. - 150
Dănilă, Solomon - 82
De Gaulle - 238
Decebal – 221
Decei, Aurel – 97, 265, 266
Delamara – 290
Delavrancea, Barbu – 92, 108, 128,
153, 164, 165, 168, 240
Deliceanu, colonel – 108
Demetrescu, Mihai – 17, 18, 31-34,
37-39, 279, 282
Demetrescu, Traian – 128
Demetriad, Aristide – 28
Demian, Ion - 87
Demian, Teofil - 76
Deșcu, Iulian – 222
Dianu, Romulus – 41
Dima, Al. – 94, 261, 279
Dimitriu, C. – 185

Dimitriu, N. – 93
Dinicu, Grigoraș - 84
Dobrescu, Aurel – 116, 129, 175, 241,
243, 248
Doljean, H. – 38
Domocoș, Ioan – 155
Domocoș, Ion. Gh. – 152
Donescu, Vladimir – 133, 135
Doni, D.V. – 157
Dörr, A. – 116
Dragoman, P. Dem. – 136
Dragomir, Silviu – 67, 104, 256, 258,
266, 271
Dragoslav, Ion - 30
Dragoș, Gheorghe – 152
Dragoș, Traian – 21, 152
Dragoș, Vodă – 213
Drăganu, N. – 100
Dredeteanu - 286
Duca, I.C. – 182, 184
Duca, I.Gh. – 23, 129, 171, 178, 183,
185, 193, 203, 206-208, 224, 225,
227-230, 233, 239, 244
Duca, Parteniu – 43
Duma, Ioan - 62
Duma, Vasile (Nichita) – 69, 126
Dumas, Alexandre-tatăl - 64
Dumitrescu, Nae - 27
Dumitrescu, Puiu – 229
Dumitriu, I. – 279, 284-287
Dumitru, Iacob – 277
Dunăreanu, Elena – 119
Dupont-Ferrier, J. – 211

E

Eftimiu, Victor (Ion Arcuda) – 21, 90,
91, 122, 133-135, 220
Eliade-Rădulescu, Ion - 97
Emandi, Lucian – 123, 136, 263
Emil, Gherasim - 47
Eminescu, Mihai – 20, 26, 41, 54, 59,
61, 62, 64, 69, 90, 97, 102, 121, 126-
128, 131, 136, 153, 155, 170, 214-
217, 223, 247, 259, 268
Enache, Gr. – 278
Enescu, George – 162

Enescu, I.D. – 249, 256
Enescu, Virgil – 93
Eremiescu, Grigore – 139

F

Fabricius, W. – 144, 176, 199
Farago, Elena – 12, 134, 219
Farcaș, Ștefan /Piști/ - 82
Farcaș, Vasile - 77
Făgădaru, Nicolae – 93, 136, 261
Făgădău, Nicolae – 222
Făgețel – 175
Fedorca, Iancu – 258
Ferdinand (regele) – 143, 178, 184, 185, 204, 228, 245, 246
Ferdinand, Let – 201
Fersigan, Romulus – 152
Fichte – 167
Filimon, Aurel – 36, 39, 46, 77, 109, 141
Filip, August – 180
Filipaș, Ion – 122
Filipescu, Grigore - 191
Filipescu, Nicolae - 23, 143, 159, 176, 196, 225, 240, 244
Filitti, I.C. - 213
Filotti, Eugen – 193
Fincu, George – 77, 79 87
Florea, Marian Simion - 57
Florescu, Arta – 261
Florian, Aron – 109
Foișoreanu, Florin – 145
Forțu, Grigore – 147
Fotino, George – 144, 208
Fournier, Alain – 43
Franasovici, Richard – 203, 207, 227, 229, 230, 235
Franeș, Aurel - 77
Franeș, Emil - 77
Franeș, Eugen - 77
Franklin, Lane – 198
Freud, Sigismund - 73, 74
Fritz, colonel – 149
Fruma, Ioan – 136
Frunzetti, Ion – 134
Fulicea, Virgil – 114

G

Gabor, Ioana (Ioana Morăreanca) – 137, 153
Gabor, Laurian – 249, 258
Gabor, Sorin – 136, 261
Gafencu, Grigore – 138, 184, 235
Gaga, Victor – 127
Gala, Galaction – 49, 71, 73, 219
Galman, Ștefi - 82
Gârleanu, Emil – 71, 122
Garoflid, C. – 182
Garotescu, N. – 36
Gärtner, Aurelia - 83
Găvănescu, Edmond – 122
Gelu, voievod – 143, 221, 282
George, Lloyd - 225
Georgescu, general – 287
Georgescu, Constantin I.(I.Geoconst) – 37
Georgescu, Ioan - 83
Georgescu, Nicolae - 35
Georgescu-Cocoș, N. – 169
Georgescu-Pion – 285
Gértner - 77
Ghelmegeanu – 235
Gheorghe, Leon – 230
Gheorghe, Mortu – 278
Gherasim, Emil - 48
Gherghinescu, Domnița - 42, 43
Gherghinescu, Vania – 40-43, 47, 49, 94
Gherlan, N. – 277
Ghetie, Coriolan – 21, 139, 149, 151
Ghibu, Onisifor – 65, 67, 100, 125, 240, 249, 257, 258, 270-272
Ghica, Dim. I. – 188, 189
Ghidiu, Andrei - 78
Ghițescu, Stan – 249, 256
Gigurtu, Ioan – 96, 103, 104, 191, 237
Gigurtu, Leon – 249
Giurescu, Constantin C. – 14, 20, 21, 24, 132, 134, 135, 159, 169, 170, 204, 207, 213, 238, 239, 262, 265
Giurgiu, Georgina – 114
Giurgiuca, Emil – 40, 45, 94, 135, 263, 279

Giurtu, Ion - 256
 Gociman, A. - 94
 Goethe - 215
 Goga, Eugen - 67
 Goga, Octavian - 11, 13-16, 21, 31, 34, 49, 57, 58, 62, 64, 66, 67, 71, 88, 96, 97, 104, 108, 109, 119, 121, 122, 125, 130, 131, 134, 137, 143, 148, 152, 154, 164-166, 168, 171, 173, 175, 180, 182, 187, 191, 183, 195, 196, 206, 207, 209, 235, 237, 240-259, 261, 264-268, 270- 274, 280, 282, 287, 290, 292
 Goga, Veturia - 154, 222, 258
 Goia, Ion - 137
 Goldiș, Elena - 122
 Goldiș, Vasile - 59, 83, 109, 122, 183, 245, 246, 270
 Göllner, Carol - 97
 Golopenția, Anton - 160, 161
 Gorun, Ion - 12, 37, 247
 Gregorian, George - 90, 92
 Gregorie, Zsotkevich - 198
 Grimm, Petre - 51
 Groșanu, Ion - 21, 137, 139, 143, 149, 151
 Groza, Petru- 144, 180, 212, 237, 238
 Grozuță, Al. - 140
 Gruia, Bazil - 19, 89
 Gruia, I.V. - 145
 Guga, Romulus - 14, 52
 Gusti, Dimitrie - 20, 22, 132, 134, 141, 142, 154, 156, 160-163, 182, 222, 252, 263
 Guțianu, Emilia - 154, 261

H

Hagea, Constantin - 139, 140, 143, 148-150, 153-155, 222, 262
 Halévy - 93
 Halip, Vasile - 59
 Halippa, Pan - 134
 Halippa, Pantelimon - 185
 Hamangiu, C. - 188
 Handrea, Iustin - 21, 76, 77, 79, 99, 109, 137, 141, 143, 162, 261, 264

Haneș, Petre - 57
 Hanganu, George - 43
 Haret, Spiru - 157, 171
 Harnack, A. - 271
 Harșia, Ioan - 83
 Hașdeu, B.P. - 213
 Hațieganu, Emil - 234, 254
 Hațieganu, Iuliu - 19, 42, 51, 76, 96, 98, 99, 103, 116, 117, 138, 161, 258, 291
 Hegel - 98, 167
 Heiter, Georg - 52, 53
 Herescu, N.I. - 134, 154
 Herescu, Panait - 37
 Herseni, Traian - 160, 162
 Herția, Iosif - 84
 Hinks, Hincovici - 198
 Hintea, Maia - 77, 83
 Hitler, Adolf - 21, 101, 103, 104, 105, 110, 117, 144, 176, 190-192, 221, 232, 237, 238
 Hlinka, Andrei - 268
 Hodoș, Alexandru A. - 195, 256
 Hogaș, Calistrat - 156
 Holircă, Aurel - 37, 47, 71
 Hondrilă, Vasile - 31, 37
 Horea - 143, 262, 270, 282, 292
 Horieru - 290
 Hory, Andrei - 105
 Hossu, Iuliu - 100
 Hubic, Lia - 95
 Hugo, Victor - 215
 Hulea, Liviu - 95
 Huniade - 282

I

Iacob (Baciu) - 249
 Iacob, Puiu - 77, 79
 Iacobescu, D. - 215
 Iacobescu, Teodor - 157, 278
 Iamandi, Victor - 16, 106, 208, 210
 Iancu, Avram - 61, 89, 108, 116, 118, 121, 130, 131, 137, 138, 141, 143, 151, 162, 259, 261, 262
 Iancu, Victor - 20, 100, 101, 117
 Iasco, Solomon - 82

Ibrăileanu, G. – 247
Iencica – 280
Ieremia - 82
Ilea, Ion Th. – 18, 40, 41, 78, 94, 139,
140, 143, 155, 263
Ilie, muzicant - 82
Ilieșiu, Iustin – 139, 140, 143, 150,
153, 155, 222, 262, 263
Ilieșiu, Nicolae – 263
Ilieșiu, Victor - 41
Ilovici, Mihail - 47
Iluțiu, Vasile – 155
Imbroane, Avram - 67
Incuțel, Ion – 185, 224, 227, 229, 230
Ioan, Nistor – 201
Ioana, Aurel – 35
Ioanid, Tilică – 249, 256
Ioanițescu, D.R. – 134, 235, 257
Ioanițescu, Eugen - 50
Ionaș, Ovidiu - 90
Ionescu, Eftichie - 76
Ionescu, Marin - 35
Ionescu, Nae – 51, 182
Ionescu, Petru N. – 145
Ionescu, Ștefan – 263
Ionescu, Take – 12, 23, 102, 143, 159,
164, 165, 168, 171, 175-177, 184,
196, 225, 233, 240, 244, 259
Ionescu-Sisești, Gh. – 188, 189, 234,
263
Ionițescu, D.R. – 254
Jordan, Iorgu – 21, 133
Iorga, Nicolae – 12, 14, 16, 17, 20, 21,
24, 25, 28-30, 37, 47, 51, 57, 58,
101, 104, 105, 106, 113, 119, 124,
125, 129, 133-135, 143, 156, 157,
159, 161, 163, 168, 171, 172, 175,
177-180, 182, 183, 186, 188-192,
196, 200-202, 205, 206, 209-213,
215, 219, 224-226, 229-231, 234,
238, 240, 243, 245, 247, 249, 255,
257, 265, 268, 270, 280, 281, 290
Iosif, Francisc I - 60
Iosif, Ștefan O. – 12, 20, 26, 38, 58,
109, 121, 251, 262, 286, 287
Irimescu, Radu - 256

Isac, Emil – 19, 89, 94
Isac, Victor – 21, 152, 139, 143
Isaiu, Ion – 95
Isbășescu, Mihai – 167
Ispirescu, Petre – 26
Istrate, Florica – 95
Iunian, Grigore – 227, 253
Iustinian, patriarh - 71
Ivan, Nicolae - 241
Ivașcu, George – 133, 135, 169

J

Jaures, Jean – 225
Jecu, I. - 38
Jercan, Nerva – 125
Jinga, Barbu – 278
Jinga, Victor – 100
Jiqidi, Andrei – 13,
Joldea-Rădulescu, I. – 190
Junian, Grigore – 185

K

Kant – 167
Kántor, János - 47
Kemal, Atatürk - 190
Kertész, Akos - 47, 48
Kiss, Géza – 182
Kogălniceanu, M. – 213, 259
Krementky – 284
Kriner – 284

L

Lahovary, Ion N. – 176
Laica, muzicant - 82
Lambrino, Scarlat – 204
Lapedatu, Alexandru – 22, 96, 141,
144, 200, 210, 213, 222, 224, 227,
231, 263, 275, 281
Lapedatu, Ion – 154, 183, 185, 245,
246, 255
Laslău, preot – 268
Laurian, A.T. – 143
Lazăr, David – 18, 33, 40
Lazăr, George – 28, 109, 138, 194,
195
Lazăr, Gheorghe – 129, 150, 195

- Lazăr, Ilie – 141, 148, 248
 Lazăr, Victor - 89, 90
 Lădaru, Vasile – 132
 Lăutaru, Barbu - 83
 Lenghel Izanu, Petre – 152
 Lepa, Caius – 121
 Lianu, Teofil – 18, 40
 Linuca, soră a mamei - 53
 Lloyd- 61
 Lobonțiu, Emil – 231
 Lot, Ferdinand – 212
 Lovinescu, E. – 21, 34, 131, 133, 168, 169, 214
 Luca, Ioan - 83
 Luca, Radu – 190
 Lucaci, Vasile – 247, 286, 289
 Lucaciu, Vasile – 22, 64, 67, 102, 108, 109, 130, 143, 152, 159, 171, 173, 174, 195, 196, 197, 198, 240, 244, 259, 267, 287
 Lucrețiu, poet latin - 54
 Ludwig, Emil – 277
 Lugoșianu, Ion – 104, 144, 193
 Lungeanu, Mihai – 57, 94
 Lupaș, Ioan (Lupăeș) - 12, 19-21, 24, 28, 51, 66, 96, 97, 101, 102, 104, 115, 117-120, 123-125, 130, 135, 161, 170, 183, 212, 213, 245-247, 249, 255, 256, 258, 264-276, 291, 292
 Lupaș, Marina – 265
 Lupaș, Octavian – 122
 Lupaș, Toma - 270
 Lupeanu-Melin, Al. – 113, 114
 Lupescu, Elena – 184, 229
 Lupescu, Mihai – 41, 280
 Lușșa – 286
 Lupu, Gheorghe - 82
 Lupu, Iacob - 76, 87
 Lupu, Nicolae – 134, 144, 170, 185, 186, 199, 205, 227, 245, 253
- M**
- Macovei, Ion – 144
 Macovei, Victor – 113
 Macri Eftimiu, Agepsina – 136
 Madgearu, Virgil – 144, 177, 182, 183, 187, 188, 191, 227
 Maior, Augustin – 113
 Maior, Iuliu – 113
 Maior, Petru – 11, 13, 16, 18, 40, 51, 52, 53, 72, 73, 80, 82, 97, 173, 195, 197, 213, 265, 266, 291
 Maiorescu, Titu – 23, 41, 50, 98, 109, 149, 159, 160, 164, 165, 167, 168, 170, 176, 225
 Mallarmé – 43, 218
 Maloș, Ioan – 38, 75, 76
 Man, Dumitru (Popa Man) – 241, 254
 Mancaș, N. – 278
 Manciușlea, Ștefan – 153
 Mândrescu, Simion – 53, 57, 82, 144
 Mândrescu, Simion C. - 12, 19, 41, 195
 Maniu, Adrian – 39, 51, 73
 Maniu, Iosif - 47, 76
 Maniu, Iuliu – 15, 16, 67, 104, 106, 115, 116, 141, 144, 147, 148, 150, 171, 174, 175, 178, 185-188, 193, 203, 228, 229, 231, 233, 237-239, 241, 243, 245, 246, 248, 249, 253, 255
 Manoilescu, Mihail – 22, 103, 104, 106, 107, 129, 148, 170, 181-193, 237
 Manolescu-Strunga – 129, 230
 Manoliu, Petre – 134
 Manu, Popa – 248
 Marcu, Alexandra - 47
 Marcu, Alexandru – 130
 Marcu, Grigore T. – 136
 Marcu, Traian – 26, 27, 55, 90, 93, 263
 Mardan, D. – 94
 Mare, Emanoil - 77
 Marghiloman, Alexandru – 159, 160, 165, 176, 177, 182, 183, 226
 Marinescu, Constantin – 163
 Marinescu, Gabriel - 229
 Marinescu, Gavrilă – 187
 Marinescu, Ștefan – 263
 Marino, Adrian – 169

Martin, Aurel – 97
 Martin, C. – 122
 Martinescu, Pericle – 134, 167
 Marx, Karl – 98
 Mârzescu, G.G. – 227, 228
 Mârzescu, George – 202
 Matei, Ion – 94
 Maurer, Ion Gheorghe - 48, 49
 Maurois, André – 277
 Mavrodi, Al. – 229, 230
 Mălai, Titus – 153
 Mărculescu, EustaŃiu - 38
 Mărcuș, Ilie - 141
 Mărgineanu, Aurel – 138
 Mătase, Andrei - 82
 Medianu – 286
 Medicis, Giovanni – 92
 MehediŃi, Simion – 22, 132, 134,
 156, 158-161, 165, 268
 Meta, Octavian – 152
 Meșianu, Ioan - 271
 Micescu, Istrate – 193, 204, 206, 256
 Michel, Sturza - 206
 Miclea, Ioan – 40, 138, 141
 Micu Klein, Ion Inochentie – 116, 138,
 282
 Micu, Constantin - 167
 Micu-Moldovanu, Ioan - 274
 Mihai – 179, 184, 185, 187
 Mihalache, Ion – 144, 157, 227, 233,
 245, 255
 Mihăescu, Gib I. - 220
 Mihăilaș, Victor - 59
 Mihăilescu, Vintilă – 158
 Millerand, Al. – 16, 150
 Millian, Claudia – 12, 134, 219
 Minulescu, Ion – 12, 51, 90, 125, 135,
 219, 220, 254, 292
 Mircea, Romulus - 279
 Mironescu, G.G. – 134, 187, 188, 235,
 249
 Mironescu, Gh.Gh. - 257
 Mirto, Eduard – 254
 Miu-Lerca, Constantin – 41, 94
 Modorcea, N. – 137
 Moga, Ioan – 96, 97, 136, 265
 Moguș, Simion – 153, 222
 Moasil, Iuliu – 59, 94
 Moldovan, Al. - 82
 Moldovan, Aurel – 19, 58, 59, 60, 61
 Moldovan, Gheorghe – 21, 139, 142,
 149, 150, 154, 155
 Moldovan, Ioan – 111
 Moldovan, Ioan Micu (Moldovănuț)–
 58, 62, 63, 115, 116
 Moldovan, Iuliu – 42, 254
 Moldovan, Liviu – 90
 Moldovan, Mihai – 38, 76, 77, 79, 87,
 109, 111
 Moldovan, Petre – 93 (Pierre)
 Moldovan, Valer – 116, 138, 139, 153
 Moldovan, Victor – 243, 246
 Moldovan-Ciuta, Nicolae - 77
 Moldovan-Harapu, Albertuca - 82
 Moldovan-Harapu, Victor - 82
 Moldovanu, Leonte – 224
 Moldoveanu, Ion – 90, 94
 Molnár, Balázs - 47
 Montani, Ioan – 67, 255
 Monșia, Emil – 124
 Moraru, Cornel - 24
 Moraru, Iacob - 82
 Morăreanu, Ionaș - 77, 87
 Moruzi - 202
 Morvay, Zoltán - 47
 Moscovici, Ilie – 182
 Moșoiu, Tiberiu – 230
 Moșoiu, Traian – 224, 227, 231
 Motogna, Atanasie – 93, 138, 152
 Moțiu, Gh. – 122
 Mrazek, L. – 199
 Munteanu, Aurel – 138
 Munteanu, Nicodim – 106
 Munteanu, Romul – 97
 Murărașu, Dimitrie - 54, 55
 Murășanu, Teodor – 195
 Mureșan, Iacob – 116
 Mureșan, Teodor /Toader/ – 73, 249
 Mureșanu, A. – 287
 Mureșian, Sever - 59
 Mureșianu, Andrei – 58, 148, 274

Mureșianu, Anton Ionel – 139, 147, 148

Mureșianu, Iosif – 137

Mussolini, Benito – 103, 106, 179, 190-192, 221, 232

Mustăță, Alexandru – 137, 141

N

Nacu, Dumitru – 139, 142, 147

Naghiu, Iosif E. – 21, 152

Nandriș, Grigore – 205

Napoleon – 103, 202

Narly, C. – 20, 130, 132, 134

Neagoș, Sabin – 124

Neamtzu, Ionel – 94

Neamțu, Octavian – 141, 162

Neamțu-Ottonel, N. – 93

Negoîtescu, Ion – 94, 97

Negrea, Carolina - 77

Negrea, Emilia - 77

Negroșanu, Petronela – 94

Negru, Radu – 213

Negru, Toader - 82

Negru, Vodă – 213

Negulescu, Eugen - 76

Negulescu, P.P. – 134, 159, 163, 164, 182

Negulescu, Paul – 199

Negură, Alexandru – 122, 123

Nemoianu, Petre – 249

Nestor, preot în Sânicolau – 268

Netea, Lucreția – 110, 284, 285, 287, 288, 289, 291, 293

Netea, Vasile (Netea Gr. Vasile, 33, Văsălică, 52, 53, Aristarc, 170, V.N. , Vanet, 89, Vinicius, Victor Lucrețiuși Drumaru Octav, 77) – 11–18, 20–24, 26, 33, 44, 46, 47, 52, 53, 55, 74, 77, 79, 82, 89, 94, 137-140, 142, 153-155, 170, 194, 222, 223, 263-265

Netea, Vasile Gheorghe (Gelu) – 110, 293

Neveloica, Ion – 133

Newton, Baker - 198

Nicoară, Afton – 137

Nicoară, Eugen – 12, 18, 38, 40, 44, 50, 60, 72, 74, 75, 77, 82, 83, 87, 88, 94, 98, 110, 119, 141, 142, 162, 252, 253, 264, 277-280, 282-284, 287, 288, 291, 293

Nicoară, Vladimir – 41

Nicolae, principele – 184, 187

Nicolaescu, Aurel - 76

Nicolescu, Alexandru – 16, 78, 103, 106, 112, 113, 171, 192

Nicolescu, Vasile – 75, 78, 79, 82, 86

Nistor, Ioan – 20, 24, 130, 131, 224, 227

Nițescu, Voicu – 64, 240, 242, 243, 248, 254, 268

Nuțu, Eugen – 50

O

Odeanu, Anișoara – 138, 263

Odobescu, Alexandru – 129

Olteanu, Felicia - 74, 77

Olteanu, Nicolae – 153

Olteanu, Sabin – 76, 78, 87

Onciul, Dimitrie – 24, 59, 213

Oncu, Nicolae - 66, 122

Onisie, învățător la Socol – 38

Onițiu, Virgil – 40, 270, 274

Oprea, Dănică – 152

Oprea, Nicolae – 38, 279

Oprescu, Horia - 220

Oros, Ioan (Rusu) – 111

Oros, Teodor – 101

Oscar, Han – 127

Oszkár, Jászi - 272

Otescu, Nicolae – 180

Otetelișanu, Al. – 190

Oțetea, Andrei – 68, 70, 212, 265

P

Pâclișanu, Zenovie – 138

Paderewsky, I.J. – 198

Palladi, Theodor – 162

Panait, Tudor – 127

Panait, Valeria – 136, 261

Panaitescu, D.-Perpessicius (Perp,
 D.Pandara, Victor Pribeagu)– 12,
 51, 134, 214-220
 Panaitescu, Dumitru D. (Miticuță) –
 217, 220
 Panaitescu, P.P. – 204, 205
 Pană, Sașa - 47
 Pangal, I. – 180
 Pann, Anton - 44
 Papacostea, Victor – 205
 Papadima, Ovidiu – 26, 27, 128
 Papilian, Victor – 46, 94, 95
 Papiu-Ilarian, Al. – 32, 40, 61, 109,
 129, 281
 Parker, Napoleon – 92
 Pârvan, Vasile – 163, 213, 265, 288
 Pas, Ion – 21, 133
 Pascu, Petre – 122, 123, 136
 Pascu, Ștefan – 24, 97, 100, 265, 266
 Pașca, Anton – 76, 78, 79, 87
 Paula, funcționară - 77
 Pavelescu, Cincinat – 41, 42, 77, 122
 Pavelici, Ante – 112
 Păcățean, Teodor V. – 100
 Păclișan, Zenovie – 119
 Păcuraru, Brutus – 124
 Pășcan, Ștefan – 76, 78, 87, 90
 Păun, George – 152
 Păun, Gheorghe – 139
 Pelivan, Ion – 134
 Penescu, Nicolae – 145
 Periețeanu, I.Gr. – 254
 Petran, Coriolan – 100
 Petra-Petrescu – 40
 Petra-Petrescu, Horia – 47, 119
 Petra-Petrescu, Ioan - 62
 Petra-Petrescu, Nicolae – 47, 54, 119
 Petrașincu, Dan – 134, 169
 Petrăchescu, Eliza – 136, 154, 261
 Petre, George A. – 41, 94, 123
 Petreanu, Coriolan - 51
 Petrescu, Camil – 12, 73, 134, 156,
 218, 219
 Petrescu, Cezar – 12, 73, 134, 160, 218
 Petrescu, Cristian – 190
 Petrescu, Gheorghe A. – 145, 146
 Petrescu, I.C. – 132
 Petrescu, N. – 199
 Petrescu-Comnen, N. - 68
 Petrino, Dimitrie - 32
 Petrovici, Emil – 131
 Petrovici, Ion – 14, 17, 22, 49, 50, 51,
 115, 134, 156, 159, 163-168, 182,
 187, 193, 252, 256
 Petruca, Ioan – 93
 Petruț, Ion - 77
 Petruțiu, Ion - 78
 Pherekide, Mihai – 160, 228
 Philippide, Al. A. – 21, 133, 135
 Pillat, Ion – 73, 134, 154, 214, 219,
 222, 263
 Pintea, Gherasim – 19, 89
 Pion, Georgescu – 102
 Pipoș, Pompiliu - 59
 Piru, Al. – 169
 Pitea, Pompei - 83
 Platon – 98
 Ploeșteanu, Grigore - 79
 Podariu, Teodor – 19, 44, 50, 89
 Pogana, Ion – 122, 123
 Polizu-Micșunești, N. – 145
 Pompei, D. – 134
 Pompiliu, Miron – 12
 Ponta, Romulus – 124
 Pop de Băsești, Gheorghe – 83, 109,
 267
 Pop Ladislau, Vasile – 40
 Pop Marțian, A. – 136, 261
 Pop, Enea - 83
 Pop, Gavril – 95, 258
 Pop, Gheorghe – 222, 223
 Pop, Ghiță – 64, 65, 67, 139, 140, 142,
 144, 148, 152-155
 Pop, Grigore - 77
 Pop, Ionel – 116
 Pop, Iosif – 141, 280
 Pop, Iuliu - 76
 Pop, Romul – 141
 Pop, Sever – 20, 94, 100, 131, 292
 Pop, T.H. - 64
 Pop, Valer – 24, 103, 105, 106, 148,
 170, 192

- Pop, Valeriu – 116, 230, 231
 Pop, Vasile - 77
 Popa Zlatna, I. – 222
 Popa, Adam – 254
 Popa, Augustin – 104, 113-116
 Popa, George – 18, 40, 46, 94, 95, 124, 140
 Popa, Grigore – 20, 21, 94, 100, 117, 135-137, 148
 Popa, Septimiu – 19, 89, 90
 Popa, Ștefan – 173
 Popa, Traian - 279
 Popa, Victor Ion – 21, 133, 135, 220
 Popa-Lisseanu, Gh. – 64, 153
 Popa-Zlatna, Ioan – 152, 153, 155
 Popea, Nicolae – 274
 Popeangă, Vasile – 121, 125
 Popescu, D.R. – 97
 Popescu, Ion Apostol – 21, 137, 152
 Popescu, Iosif - 72
 Popescu, Simion – 41
 Popescu, Stelian - 185
 Popescu-Sibiu, I. - 73
 Pop-Marțian, A. – 154
 Popovici, Dimitrie – 19, 97, 117, 131, 291, 292
 Popovici, Mihai – 134, 182, 185, 188, 241, 243
 Popovici, Nicolae – 122
 Popp, Aurel - 73, 74, 75, 77, 83
 Popp, Aurel I. – 40
 Popp, Ghiță – 144
 Pop-Reteganul, Ion – 12, 20, 41, 43, 58, 121, 280, 281
 Poptâmaș, Dimitrie – 24
 Portocală, Radu - 231
 Porumbescu, Ciprian - 59, 61
 Potârcă, Virgil – 235, 256, 257
 Precup, Victor - 187
 Preda, Gh. – 280
 Prelipceanu, Vasile - 256
 Preoteșcu, Virgil - 35
 Prezan, general - 248
 Prodan, D. – 24, 97, 100
 Proust, Marcel - 51
 Psata, Dem. – 92
 Puia, Ieronim – 43, 278
 Pușcariu, Sextil – 42, 43, 51, 100, 103, 119, 149, 161, 168, 249
 Pușcaș, Iosif – 137
- R**
- Racoviță, Dimitrie – 158
 Radian, Al. – 180
 Radu, Carol - 82
 Radu, Dănilă - 82
 Radu, Deneș - 82
 Radu, Victor – 19, 56, 83, 84, 86
 Rakosi, Jenö – 269
 Ralea, Mihai – 169, 184, 235
 Ranta Buticescu, Vasile - 64
 Râpeanu, Valeriu – 213
 Rașcu, I.M. - 219
 Rațiu, Dem.Oc. – 149
 Rațiu, Ioan – 60, 83, 109, 153, 259, 267
 Rădescu, Savel – 232
 Răducanu, I. – 182
 Rădulescu, Codin, C. – 41, 280
 Rădulescu, Gir – 127
 Rădulescu, Mircea – 144
 Rădulescu, Mircea Dem – 92
 Rădulescu, N.A. – 132
 Rădulescu, Savel – 193
 Rădulescu-Mehedinți, V. – 235, 256
 Rădulescu-Motru, C. – 134, 159, 164, 182
 Rădulescu-Pogoneanu, I. – 159
 Rebreanu, Emil – 69, 71, 85, 195
 Rebreanu, Liviu – 12, 21, 26, 70, 73, 75, 119, 127, 134, 135, 137, 138, 154-156, 163, 169, 218, 219, 222, 254, 260-264
 Rebreanu, Tiberiu – 95
 Rebreanu, Vasile - 262
 Regman, Cornel – 97
 Relgis, Eugen - 47
 Rhein, W. - 36
 Ribbentropp, Ioachim von – 106, 191, 192, 221, 260
 Robert, Lansing – 198
 Roman, Visarion – 12, 109

- Romanu-Vivu, Constantin – 40, 150
Roosewelt, Franklin Dellano – 163
Rooswelt, Theodor – 22
Rosetti, Alexandru – 163, 168, 169, 204, 207, 218, 220
Rosetti, C.A. – 12, 171, 259
Rosetti, Radu D. – 134
Rossinion, Ivonne - 47
Roșca, D.D. – 19, 68, 70, 96, 98, 99, 291
Rotariu - 286
Roth, Hans Otto – 182
Rousseau, Waleek – 225
Rudneanu, Constantin – 122, 123
Rusu, Ioan – 40, 115
Rusu, Ioan I. – 265
Rusu, Liviu – 100
Rusu, Nicolae – 18, 40
Rusu, Onisie - 50
Rusu, Simeon – 44, 54-57, 82
Rusu-Abrudeanu, Ioan – 196
Rusu-Șirianu, Ioan – 121, 122
Ruxandra /Moldovan/ - 60
- S**
- Sadova, Marieta – 136, 261
Sadoveanu, Ion Marin – 154, 220, 222, 263
Sadoveanu, Mihail – 12, 32, 119, 127, 134, 156, 218, 247, 254, 261
Sahia, Alexandru - 27
Salazar, Oliveira – 190, 191
Samarineanu, M.G. – 41, 94
Sava (episcop) – 161
Sava, Vasile - 219
Savin, I.Gh. – 256
Savu, Eugen – 256
Say, Peter - 82
Say, Solomon - 82
Sălăgean, Emil - 76
Săvescu, V. – 22
Sângeorgiu, Ion (Layolu) - 169
Sbârcea, George – 87, 94, 95, 109, 138, 263
Scarlat, Teodor – 18, 40, 47
Schelling – 167
Schiller – 92, 215
Schopenhauer – 167
Schuller – 178
Scondăcescu, Barbu – 145
Scridon, Leon – 139, 141, 249, 256
Scridon, Octavian – 21, 152, 154
Scrob, Carol – 32
Seracin, Ioan – 152
Sergescu, Petre - 51
Sergiu (Dan) – 114
Sever, Ioan Axente – 115
Shakespeare – 217
Sidorovici, Teofil (Sfidorovici)– 105, 229
Silvaș, C. - 278
Silvestri, Constantin - 36
Sima, George - 64
Sima, Horia – 117, 176, 191, 192, 237
Simian, Dinu – 256
Simionescu, Gogu – 95
Simionescu, Ion – 12, 13, 20, 72, 120, 121, 134, 156, 157, 158, 163
Simonescu, Dan – 216
Slavici, Ion – 41, 59, 61-64, 121, 124, 125, 159, 267, 290
Slăvescu, Victor – 134, 154, 210, 222, 230, 263
Smith, învățător - 289
Spătaru, Tomel – 154, 261
Spiridon, I.V. – 140
Srobar, Vauro - 268
Stamatiad, Al. Teodor – 135, 219
Stanca, Dominic – 94
Stanca, Horia - 20, 46, 90, 93-95, 109, 117
Stanca, Radu – 18, 46, 47, 94
Stanca, Sebastian – 255
Stânceanu, Vlad (Șerban Al.) - 47
Stancu, Zaharia – 41, 42
Stănescu Popa, I. – 93
Stănică, Florian – 40
Stăniloaie, D. – 138
Stere, C. – 66, 243
Stoica, Dionisie – 255
Stoica, George – 95, 109

Stoica, Gheorghe (Gh. Freamăt) – 40, 82, 94, 95, 148, 268
Stoica, Vasile – 22, 173, 194-200
Streinu, Vladimir – 123, 131, 169, 220
Streinul, Mircea – 18, 40, 47
Stroești, C. Nicolae – 152
Stuparu, Dănilă – 76
Sturdza, M. – 203, 205
Suciu, Alexandru - 76
Suciu, Ioan – 122
Suciu, Vasile – 113-115
Sulea Firu, Ilie – 130
Sulica, Nicolae – 36, 141
Sylva, Carmen – 38

Ș

Șaguna, Andrei – 182, 259, 267, 268, 273
Șandorica, muzicant – 82
Șandru, Ilie - 76
Șara, Alexandru – 18, 40, 47, 77
Șara, Dumitru - 77, 79
Șchiopul, Iosif Ion (M. Aegea) – 19, 64- 68
Șeicaru, Pamfil – 33, 169, 205, 225
Șerban Al. - 46
Șerban, Melinte - 79
Șerban, Mihail – 134, 254
Șerbănescu, Teodor - 32
Șerbănuțiu, Iuliu – 50, 76, 78-80, 82, 87, 109, 277
Șerbănuțiu, Petre - 76
Șimon, I. - 82
Șincai – 282
Șincai, Gheorghe – 40, 116, 160, 213, 282
Șofronie, Gh. – 138
Șoneriu, I. - 180
Ștefan cel Mare – 58, 201, 222
Ștefan, Simion – 282
Ștefănescu Delavrancea, Barbu – 287
Ștefănescu Goangă, Florian – 100
Ștefănescu, Florica Ciura - 140
Ștefănescu, I.D. – 20, 132
Ștefănescu, Mircea – 133, 135

Ștefănoiu, Constantin – 18, 40, 44, 46, 47
Știrbei, Barbu – 178, 184, 185, 228, 247
Șugariu, Ion – 136
Șulariu, Ion – 39
Șuluțiu, Octav – 94

T

Tamásy, György - 47
Tașcă, G. – 182
Tatulea, medic veterinar - 48
Tăslăuanu, Fatma – 153
Tăslăuanu, Octavian C. – 12, 19, 41, 54, 57, 64-68, 109, 119, 134, 152, 153, 181, 241, 245, 255, 270
Tătaru, Augustin – 140
Tătăărăscu, Gheorghe – 23
Tătărescu, Aretia – 238, 239
Tătărescu, Gh. (Guță) – 106, 180, 181, 191, 193, 203, 207-210, 212, 223-239, 255, 257
Tătărescu, N. - 226
Teculescu, Horia – 68, 70, 248, 279, 281
Teleki, Pál – 106, 191, 192
Teodor, Pompiliu – 13
Teodoreanu, Ionel – 73, 134, 156, 218, 220, 222, 263
Teodoreanu, Păstorel – 21, 133, 135
Teodorescu, Paul – 167, 256
Teodoru, Cristache – 43
Teohari, Alexe - 64
Terebești, I.A. – 151, 154
Theodor, Roosevelt – 198
Theodorescu, Barbu – 133, 135
Theodorian, Caton - 90
Thomas, Gr. Masaryk – 198
Tilea, V.V. – 235, 254
Tincu, Mihai – 145
Tinichi - 279
Tisso – 112
Tisza, Ștefan - 269
Titeanu, Eugen – 181, 210, 224, 230

Titulescu, Nicolae – 12, 68, 77, 168,
177, 184, 185, 193, 199, 229, 231,
232, 244

Todor, A.P. – 136

Todoran, Dimitrie – 136

Toduță, Sigismund – 114

Tohăneanu, Al. - 143

Tolan, Isaia – 122

Toma, C. – 204

Tomescu, Constantin – 256

Tomescu, Dimitrie – 175, 176

Tompa, Arpád – 270

Tomșa, Mihail – 38, 76, 90

Toncianu - 77

Topa, Petre - 234

Topârceanu, Gh. – 71, 247

Tornea, Paul - 83

Tornea, Pavel - 84

Torouțiu, I.P. – 292

Treboniu Laurian, August – 109, 129

Tripon, Gavril – 100

Turbățeanu, De la Brădet I. – 26, 27

Turcu, Victor – 34

Tutoreanu, George - 32

Tutuca, Gheorghe - 82

Tutuca, Toader – 82

Ț

Țară, N. - 82

Țeicu, T. – 249

Țepelea, Gabriel – 21, 22, 24, 62, 94,
123, 136-140, 142, 149, 150, 153-
155, 222, 262, 264

Țepeș, Vlad - 26

Țopa, Sorana – 154, 261

Țopa, Sorana – 261

U

Urdăreanu, Ernest (Murdăreanu) –
105, 229

Ursu – 286

Ursu, Horia – 134

Ursu, Nicolae, 18, 40

V

Vaida-Voievod, Al. – 66, 67, 103, 106,
160, 170, 175, 176, 180, 190, 193,
206, 207, 209, 225, 228, 233-235,
241, 243, 244, 248, 249, 253, 254,
257

Vâlcovici, Victor – 188, 189

Valea, Lucian – 21, 136, 139, 140,
143, 152, 263

Valentineanu, V. – 136, 154, 222, 261

Valerian, Ion – 41

Valjean, I. – 148

Valst, Balcys (Ion Cismaru) – 18

Vancea, Octav Zeno – 36, 37, 46, 51,
109, 141

Vanciu, Iosif – 92

Vancu, Eugen – 117

Vârgolici, Teodor – 220

Vârtaciu, Ion – 124

Vasilescu-Valjean, I.Al. – 204-206

Văcaru, Dumitru – 24

Văcărescu, Elena – 162

Văitoianu, Arthur – 16, 204, 206, 209,
235

Velciu, Mihai – 122

Verlaine, Paul - 43

Verona, N. - 190

Verzea, Ernest – 138, 263

Vescan, Ioan – 141

Vetișan, Vasile – 168

Vianu, Tudor – 220

Viciu, Emil – 26

Vicol, I.D. – 27

Victoria /Goga/ - 253

Vidican, Teodor – 104, 258

Vidu, Ion – 36, 62, 63

Vinea, Ion – 169

Vinereanu, Victor - 35

Visarion, sublocotenent – 286

Vișoiu, P. - 76

Vitezul, Mihai – 20, 27, 60, 126, 127,
130, 141, 143, 201, 222, 292

Viviani – 225

Vlad, Aurel – 170, 175, 254

Vlahuță, Al. – 122, 156, 287

Vlaicu, Aurel – 138

Vlasiu, Ion – 20, 21, 38, 40, 51, 94,
100, 117, 136, 137, 139, 143, 154,
217, 222, 263

Vochițoiu, Damian - 35

Voicu, Ion - 84

Voiculescu, Lucian – 94

Voiculescu, V. - 220

Voinea, Radu Marin – 18, 40

Voinea, Șerban – 182

Voltaire – 99

Von Srbik, H. – 211

Vraca, George – 136, 261

Vuia, Romulus – 100

Vuia, Tiberiu – 122

Vulcan, Iosif – 54, 58, 63, 108, 247

Vultur, Ioan – 76, 114, 138, 263

W

Wass, Albert - 47

Woodrow, Wilson – 198, 199

X

Xenopol, A.D. – 24, 122, 201, 213

Z

Zaciu, Mircea– 97

Zagre, Nicolae – 204

Zaharescu, George - 27

Zaharia, E. Ar. – 18, 40, 47

Zaharia, Florin – 189, 190

Zaiț, Grigore - 35

Zamfirescu, Duiliu – 168

Zapan, Gheorghe – 132

Zăhan, Nicolae - 82

Zeani, Virginia /Zăhan/ - 19, 64

Zelea Codreanu, Corneliu - 191

Zevedei, B. – 20

Zevedei, Barbu – 20, 117

Zub, Alexanru – 24

Zuga, Petre - 76

Zweig, Ștefan – 277

INDICE DE LOCURI

A

Abrud - 140

Adrian j. Mureș - 75, 76, 84

Aiud - 111, 140, 141, 148, 167

Alba Iulia - 19, 63, 64, 67, 78, 90, 92,
100, 105, 111, 112, 117, 121, 127,
140, 150, 188, 192, 221, 145, 260,
279, 292

Alpi - 29

Aluniș, j. Mureș - 76, 77, 82

Anglia - 100, 103, 149, 232, 235, 236,
284

Ankara - 191

Apa - 102

Arad - 20, 40, 41, 65, 66, 88, 92, 112,
114, 120, 121, 123, 124, 132, 140,
152, 195, 214, 216, 219, 260, 274,
290

Archiud - 54, 56,

Ardeal - 13, 21, 25, 35, 38, 46, 58, 60,
64, 65, 67, 81, 87, 89, 104, 107, 109,
111, 121, 136, 138, , 139, 143, 144,
147, 148, 152, 156, 162, 171, 172,
175, 192, 196, 213, 216, 218, 231,
249, 254, 260, 264

Ardealul de Nord - 137, 143, 146,
150, 151, 175, 233, 239

Argeș - 69, 71, 126, 196

Arșița Mare - 293

Asia Mică - 266

Austria - 59, 60

Austro-Ungaria v. Monarhia Austro-
Ungară

Avrig - 195, 196

B

Bacău - 39, 41
Baia - 58, 102
Baia Mare - 101-103, 107, 109, 112, 192, 221, 223, 260, 284, 289
Baltimore - 198
Banat - 11, 156, 192, 221
Bandul de Câmpie, j. Mureș - 282
Basarabia - 21, 131, 293
Bavaria - 65
Baziaș - 63
Bazna - 51, 218
Bădăcin - 115
Bătrâna, vârf - 78
Bârsana - 152
Beica de Jos, j. Mureș - 78, 82
Beiuș - 140
Berlin - 68, 199, 236, 255, 271
Berna - 68
Bihor - 88, 142, 146, 231
Bistra v. Deda Bistra
Bistra, valea - 78
Bistrița - 58, 81, 85, 90, 101, 147, 153, 192, 221, 246, 249, 260
Bistrița, regiune - 56
Bixad - 102
Blaj - 18, 19, 35, 45, 47, 49, 58, 61, 63, 65, 73, 81, 95, 103, 105, 111-116, 119, 140, 141, 192, 263
Bocșa - 291
Borod, j. Bihor - 123
Borsec - 218
Bosnia - 81
Boston - 198
Botiz - 102, 288
Botoșani - 54, 227
Brad - 40, 46, 114, 271
Brașov - 36, 40, 43, 45, 49, 60, 63, 64, 70, 94, 107, 111, 112, 114, 117, 119, 140, 141, 149, 195, 243, 255
Brăila - 219, 220
Brâncovenști, j. Mureș - 38, 76, 77, 78, 82, 85, 110
Bucovina - 21, 133, 156,
București - 13, 17, 20, 37, 39-42, 47, 49-54, 56, 57, 62, 63, 65-67, 70, 71,

83, 89, 91, 93, 95, 98, 100, 101, 109-113, 115, 120-122, 124-130, 136, 138-141, 144, 145, 147, 148, 151-153, 156, 158, 161, 162, 164, 166, 171, 172, 176, 181, 187, 192, 195, 199, 200, 204, 214, 216, 219, 221, 225, 226, 236, 244-246, 252, 254, 257-261, 265, 266, 268, 274, 283, 292
Budapesta - 54, 65, 66, 69, 73, 103, 106, 118, 174, 195, 246, 255, 264, 267, 269-271, 272, 289
Budiul de Câmpie v. Papiu Ilarian
Bufta - 177
Bulgaria - 191
Bușag - 102, 286

C

Canalul Dunărea Marea Neagră - 14
Carei - 107
Carpați - 30, 63, 112
Cașva, j. Mureș - 75, 81, 82, 84
Caucaz - 133
Călimani - 130
Călimănești - 102
Cămărzana - 102
Călimani, muntii - 56, 78
Câineni - 196
Câmpia Ardealului - 284
Câmpia Libertății - 61
Câmpia Tisei - 267
Câmpia Transilvaniei - 52, 55, 56, 58, 78, 86, 142
Câmpia Turzii - 127
Ceahlău - 259
Cehoslovacia - 112, 162, 198, 237, 239, 283
Cernăuți - 20, 40, 130, 132, 161, 205
Cernica - 151, 266
Certeze - 102
Cetatea Ciceului - 58
Cetatea de Baltă - 58
Chibulcut - 63
Chicago - 198
Chichiș - 141
Cicârlău - 102, 283

Cipău, j. Mureș - 111
Cisnădie - 117
Cișag - 155
Cișmigiu - 65, 66, 128
Ciucea - 96, 242, 257-259, 265
Ciufud - 112
Cleveland - 67, 198
Cluj - 17, 19, 23, 28, 31, 33, 35, 36, 38, 40, 41, 45, 49-52, 54, 63, 70-72, 74, 76, 78, 87-96, 98-104, 107, 109, 112-120, 123, 124, 127, 130, 131, 137, 138, 147-149, 151-153, 156, 172, 192, 218, 221, 223, 224, 234, 241, 242, 245, 249, 257, 258, 260, 264-267, 273, 274, 279, 280, 291, 292
Cojocna, județ - 88
Comori, j. Mureș - 84
Comșa, munte - 291, 293
Constantinopol - 176
Constanța - 40
Covăsânt, j. Arad - 124
Craiova - 112, 127, 141, 173, 195, 274
Cristești, j. Mureș - 46
Croatia - 112

D

Darnița - 197
Dâmbovița - 166
Deda - 6-8, 14, 18, 26, 52-56, 69, 76, 77, 78, 80, 81, 84, 85, 87, 90, 103, 105, 107, 110, 121, 124, 157, 159, 194, 242, 250
Deda Bistra, j. Mureș - 55, 76, 78
Dej - 101, 107, 260
Deleni, Potoc j. Mureș - 77, 81, 82, 85
Detroit - 198
Deva - 140
Dicio-Sânmărtin v. Târnăveni
Dobrogea - 142
Dolj - 104, 109
Dumbrava, j. Mureș - 84, 85, 90

E

Elveția - 257

Europa - 103, 127, 264, 276
Făgăraș - 79, 105, 129, 192
Fărăgău, j. Mureș - 57, 58
Fâncel, vărf - 78
Feldioara - 107, 109, 111
Feleac, j. Cluj - 112, 140, 147
Fertemegyes, Ungaria - 62
Filea, j. Mureș - 58, 59, 78, 81, 82, 85, 110
Finlanda - 264
Florența - 25
Franța - 16, 100, 103, 150, 162, 191, 212, 213, 232, 235, 236, 244, 284
Franzesbad - 245

G

Galați - 40
Geneva - 68
Germania - 96, 103, 105, 116, 117, 130, 133, 144, 147, 177, 199, 236-238, 260, 264
Gheorgheni - 107, 160, 260
Gherla - 68
Gledin, j. Bistrița Năsăud - 81, 82, 85
Gorj - 228
Gratia j. Vlașca - 56
Grecia - 236
Grivița, atelierele - 39
Gurghiu - 76, 77, 77, 86
Gurghiu,râu - 62, 85

H

Habic, j. Mureș - 40
Hajdudorog - 289
Hamburg - 81
Hălmăghez, j. Sălaj - 151
Herăstrău, lacul - 141
Hodac, j. Mureș - 58, 77, 80, 81, 82, 84, 85
Huedin - 138
Hunedoara - 105, 192, 228

I

Iași - 100, 112, 165, 177, 195, 201

Ibănești, j. Mureș - 62, 80, 81, 84, 85
Ideci Băi, j. Mureș - 78
Ideciu de Sus, j. Mureș - 82
Idicel, j. Mureș - 76, 82, 85, 90
Idicel Pădure, j. Mureș - 85
Iedu - 283
Ierbuș - 72
Iernut - 111
Ip, j, Sălaj - 111
Italia - 96, 103, 147, 179, 260, 264,
271
Iugoslavia -112
Iza 151

J

Jabenița j. Mureș -75, 76, 78, 80, 84
Japonia - 66, 197
Jibou - 109
Jiu - 226
Jojib - 102, 287, 289
Joungstown, SUA – 67

K

Karlsbad - 244, 245
Kaunas – 199

L

Lancrăm - 100
Lazuri - 102
Lăpușna, j: Mureș - 78
Lechința - 90
Leipzig - 119
Lipova - 123
Livada - 102
Londra - 81, 157, 199
Lueriu, j. Mureș - 38, 76, 77, 81, 82,
85, 87, 111
Lugoj - 92, 105, 113, 121, 124, 192
Lunca, j. Mureș - 75
Lunca Bradului, j. Mureș - 55, 72, 78

M

Macedonia - 89
Maieru, j. Bistrița-Năsăud - 151
Maiorești, j. Mureș - 76, 77, 79, 81,
99, 110, 140, 261

Maramureș - 24, 56, 142, 146, 162,
221, 233, 283
Marea Britanie - 149, 199
Marea Neagră - 201
Mariensbad - 345
Măgheruș - 102
Măgura Bucoviții - 196
Mănărade -112
Mărăști - 102
Mărășești - 102, 226
Mănăstirea Ilfov - 27
Mediaș -114, 124, 140,
Medieșul Aurit -102, 289
Merișor - 102, 284
Miercurea-Ciuc -101, 107, 108, 192,
223
Milaș, j. Bistrița Năsăud - 90
Moldova - 8, 32, 58, 63, 136, 142, 201,
213
Monarhia Austro-Ungară - 22, 60, 171,
173, 176, 196, 198
Monor, j. Bistrița Năsăud - 59, 80-82,
85
Morăreni, j. Mureș - 56, 81-83, 85, 137
Moscova - 223, 237, 239
Muntenia -142, 213
Munții Apuseni - 56, 133, 259
Munții Gurghiului - 78
Munții Gutinului - 102
Munții Oașului - 102
Munții Țibleșului - 102
Mureș, râu -31, 39, 50
Mureș - Turda - 88
Mureș, județ - 14, 18, 40, 45, 47, 55,
65, 66, 74, 86, 93, 94, 99, 103, 107,
130, 141, 146, 160, 162, 249, 250,
278-280
Mureș, râu -110, 111, 196, 259
Mureșul de Sus – 55, 110
München - 65, 67

N

Nădlac, j. - Arad 124
Năsăud -18, 59, 68, 107, 130, 138,
142, 146, 147, 153, 154, 162, 221,
260, 262

Negrești Oaş -102, 293
New York - 162, 198
Norvegia – 262

O

Ocna Mureșului, Uioara - 51, 218
Odesa - 133
Odorhei - 192
Oituz - 102
Olanda - 200
Olimp - 29
Olt, râu -146, 195, 196, 259
Oltenia - 133, 142, 175
Ogra, j. Mureș - 111
Oradea - 40, 41, 63, 65, 88, 92, 94, 95,
101, 107, 108, 112, 114, 118, 121-
123, 125, 152, 192, 204, 208, 221,
223, 249, 260, 268
Oravița - 249
Orăștie - 140, 173, 183, 195, 245
Ormenișul de Câmpie - 63
Orșova, j. Mureș - 84
Orăștie – 38

P

Papiu Ilarian, j. Mureș-90
Paris - 25, 123, 162, 163, 174, 180,
187, 195, 198, 199, 214, 226, 236
Pecica, j. Arad - 124
Petelea - 39
Petriș, j. Mureș - 81, 110
Petroșani -196
Philadelphia - 198
Piatra Neamț - 141
Pietrosul - 293
Podășel - 84, 85
Podul Înalt -58
Polonia -101, 198
Pomi, j. Satu Mare - 151
Posada - 102
Potoc v. Deleni
Praga - 81, 86
Prut - 133, 237

R

Rășinari - 255

Răstolița, j. Mureș - 55
Războieni - 107, 109, 111
Râmnicu Vâlcea - 141
Râpa de Jos, j. Mureș -38, 76, 85
Reghin - 12, 17-19, 21, 39, 40, 50, 52-
55, 57, 58-66, 68-76, 77, 79, 80, 82,
84-86, 95, 107, 109-111, 113, 119,
150, 162, 165, 242, 248, 252, 260
Riga - 199
Roma -104, 131, 174, 286, 289
Roman -161
Romanai - 249
Românești - 289-291
România - 11, 22, 30, 39, 52, 60, 67,
70, 77, 100-102, 105, 106, 112, 116,
117, 120, 124, 130, 131, 133,
140, 143, 149, 171, 174, 177, 192-
194, 196-200, 211, 212, 225, 226,
232, 236,238, 239, 246, 255, 260,
264, 269, 274, 275, 284-286, 289
România Mare v. România
Rusia -197
Rust - 274
Rușii Munți, j Mureș - 76,80-82, 84,
85

S

Saca, vârful -78
Salonta - 101, 107
Salzburg -191
Satu Mare, Sătmar - 21, 24, 40, 81,
101, 102, 107, 108, 114, 121,
146,151,192, 221, 233, 260,
287-291
Săcalul de Pădure, j. Mureș - 76, 78,
81, 85
Săcele - 243
Sălaj - 21, 24, 151
Săliște - 98, 264, 270, 272, 274
Sătmar v. Satu Mare
Săvădisla - 90
Sâncel, j Alba -112
Sângeorgiu - 283
Sângeorz, Bistrița-Năsăud - 31
Sânămărtinul de Câmpie - 73,
Sânămihai, j. Mureș - 76, 77, 84

Sănnicolau - 268
Sănpaul, j. Mureș - 111
Scaunul Domnului, vârf - 56, 78
Seini - 101, 102, 109, 287, 289, 291
Seghedin - 159, 267, 268, 272, 275
Serbia - 60
Sfântu Gheorghe - 101, 107, 192, 221
Siberia - 197
Sibiu - 17, 19, 20, 34, 38, 40, 54, 61, 63, 65, 68, 71, 89, 94, 95, 103, 105, 111, 112, 114-120, 123, 124, 139, 140, 148, 152, 161, 175, 192, 195, 245, 255, 260, 263, 266, 267, 270-272, 290
Sighet - 102, 107, 221, 238, 260
Sighișoara - 70, 107, 248, 279
Sinaia - 229
Slovacia - 112
Soci, deal - 293
Socolul de Câmpie j. Mureș - 38, 81
Sofia - 199
Solovăstru, j. Mureș - 62, 68, 63, 64, 75, 76, 84
Someș - 23, 93, 102, 130, 146, 231, 285
Sorbona - 97
Soroca
Soveja - 158
Spania - 264
Stalingrad 133, 237
Statele Unite ale Americii - 22, 67, 99, 149, 173, 197-199
Stânceni - 77, 78
Stegii, vârf - 78
Stocholm - 212
Suceava - 71
Suedia - 264
Suseni, j. Mureș - 58, 71, 77, 78, 110

B

Șamșud v. Șincai
Șelimbăr - 102
Șimleul Silvaniei - 149, 290, 291
Șincai, Șamșud j. Mureș - 58
Șiria, j. Arad - 123, 124
Șomcuta Mare - 102

Șopron - 62, 274, 275

T

Tăuții-Măgherușeni - 286
Târgu Jiu - 155, 223
Târgu -Mureș - 14, 17, 19, 23, 25, 27, 28, 31-34, 36-39, 41-43, 47-53, 56, 68, 69, 71-74, 76, 77, 79, 80-82, 84, 88-90, 93, 95, 102, 104, 107-112, 114, 119, 121, 125, 126, 128, 141, 157, 162, 166, 172, 173, 216, 221, 240, 249, 268, 264, 278, 283, 288, 291, 293
Târgu Secuiesc - 127, 192
Târnave - 142
Târnăveni, Dicio-Sânmărtin - 63, 64, 188
Teaca, j. Bistrița Năsăud - 54, 72, 75
Teiuș - 167
Timiș - 108
Timișoara - 20, 40, 41, 92, 94, 112, 117, 140, 141, 204, 260
Tirana - 199
Tiur, j. Alba - 112
Toplița - 38, 55, 58, 71, 76, 82, 101
Topoloveni - 223
Transdanuvia - 131
Transilvania - 8, 11, 18, 20, 21, 25, 30, 56, 58, 67, 80, 86, 88, 101, 104-109, 112, 118, 121, 129, 130, 135-137, 143, 145, 146, 156, 171, 173, 174, 177, 178, 192, 194, 196, 198, 200, 216, 221-223, 225, 227, 244, 253, 261, 263-266, 270, 273-275, 282
Transnistria - 13
Trăznea - 111
Trianon - 16, 150
Tulgheș, j. Harghita - 63, 112
Turda - 40, 73, 109, 114, 140, 173, 249
Turnu Severin - 105, 106, 249
Turul - 102

Ț

Țara Bârgăului - 130
Țara Oașului - 102, 130, 142, 291, 293
Țara Românească - 8, 136

Țara Silvaniei – 130

U

Uioara, v. Ocna Mureșului

Ungaria - 60, 68, 101, 105, 106, 173, 191, 269, 274

Uniunea Sovietică - 238

Urșiul de Jos, j. Mureș - 76, 84

Urșiul de Sus, j. Mureș - 84

Urlikirchen - 59, 60, 61

V

Valea Beicii - 19

Valea Crișului - 96

Valea Gurghiului - 19, 47, 52, 62, 66, 78, 79, 84, 85

Valea Luțului - 19

Valea Mare - 263

Valea Mureșului - 5, 6, 9, 19, 52, 69, 71, 84, 85

Valea Nirajului - 94, 172

Valea Sieului - 85

Varșovia

Vatican - 173

Vatra Dornei - 141

Vălenii de Munte - 30, 104, 125, 280, 290

Vălenii de Mureș, Porcești, j. Mureș - 85, 110

Vătava, j. Mureș - 76, 81, 85

Veța, j. Mureș

Veza - 112

Vidrasău, j. Mureș - 111

Viena - 13, 16, 19, 22, 23, 53, 58, 59, 60, 61, 68, 86, 96, 103, 105, 107, 117, 121, 130, 137, 140, 158, 162, 171, 176, 180, 192, 199, 210, 212, 221, 232, 237, 240, 260-262, 264, 265

Vlașca, județ - 56

Volga - 237

Voșlobeni, Voșlăbeni, Voșlab - 160, 161

Vrancea - 142, 162

W

Washington - 198

Z

Zurich - 212

INDICE DE PERIODICE

A

Abecedar - 40, 45, 114

Actualitatea - 36

Adevărul - 242, 256

Afirmarea - 40, 114

Almanahul scriitorilor de la noi - 195

Amicul familiei - 63

Ardealul - 16, 21, 139, 147, 149, 151-156,, 222, 249, 263

Ardealul nostru - 31

Arieșul - 73

Astra - 30, 31, 37

Avântul - 17, 35, 45

Azi - 40

Axa - 118

B

Bilete de papagal - 45

Biruința - 274

Biserica Ortodoxă Română - 274

Blajul - 45, 113, 114

Boabe de grâu - 43

Budapesti Hirlap - 267
Buletinul cărții - 214
Buletinul Societății Române de
Geografie - 158
Bunavestire – 118

C

Caleidoscop - 123
Calendarul Mureșului - 71
Calendarul refugiatului ardelean -
137, 140
Câmpia Libertății - 138
Chemarea vremii - 169
Clipa - 18, 45, 46, 47, 113
Comoara - 247
Comoara satelor - 55
Contemporanul - 133
Convorbiri literare - 138, 159, 268,
272
Cosânzeana - 31, 195
Credința - 18, 77
Cronica - 219
Cuget clar - 30, 47
Cultura poporului - 55
Curentul - 33, 129, 169, 212, 225,
281, 287
Curentul literar - 138
Cuvântul - 118, 214, 215, 242
Cuvântul liber - 193
Cuvântul literar – 169

D

Dacia - 274
Dacia Redidiva - 50, 138, 252
Decalogul - 151
Dimineața - 256
Doina - 55
Drapelul - 62
Drum drept – 48

E

Epoca - 67
Evoluția - 31
Familia - 40, 57, 63, 64, 66, 67, 86,
114, 151, 260

F

Fauna Romaniei – 157
Flacăra - 195
Foaia interesantă - 38
Foaia noastră - 260
Foaia poporului - 38, 57
Foaia poporului român - 62
Foița – 151

G

Gazeta de Vest - 123, 260
Gazeta literară - 218
Gazeta Mureșului - 18, 37, 38
Gazeta satelor - 100
Gazeta Transilvaniei - 57, 63, 86
Gând românesc - 40, 94, 95, 100,
101, 114, 123
Gândirea - 69
Glasul Mureșului - 18, 43-46, 282
Glasul poporului - 53, 58
Glasul Șomerilor - 18, 39
Glasul vremii – 67

H

Hotarul - 40, 114, 123

I

Ion Creangă - 55
Izvoarașul - 55, 56, 157

Î

Îndemnul - 17, 26, 27, 30, 31, 35
Îndreptarea - 242, 249
Înfrățirea - 36
Înnoirea - 123

J

Jar și slovă - 18, 46, 47, 95, 113, 114, 119
Junimea literară - 272
Jurnalul literar – 133

L

Lanuri - 114
Libertatea - 173
Luceafărul (Budapesta și Sibiu) - 54, 65, 67, 152, 195, 246, 255, 266, 270-272
Lumea nouă - 190, 192
Lupta - 65, 66, 256
Luptătorul – 93

M

Manifest - 133
Manuscriptum - 220
Meșterul Manole - 151
Minerva - 64
Mișcarea literară - 219, 261
Mureșul cultural - 18, 37

N

Națiunea română - 45, 46, 51, 93-95, 123, 172
Neamul Românesc - 268
Nelușa – 65

P

Pagini literare - 40, 114
Patria -17, 19, 33, 36, 88, 89, 93, 118, 123, 149, 152, 242
Piatră de hotar - 123
Pipăruța - 59
Porunca vremii - 118, 169, 292
Progres și cultură - 16, 18, 31, 39, 40, 42- 47, 114
Provincia literară - 40, 83, 114

R

Rândunica - 64, 66,
Renașterea - 71
Renașterea Mureșului - 282
Repertoriul critic - 214
Revista Bistriței - 57
Revista economică - 117, 245
Revista Fundațiilor Regale - 138, 254
Revista Generală a Învățământului - 274
Revista istorică - 201
Revista teatrală - 119
România - 32, 71, 195, 274
România eroică - 153
România liberă - 15
România literară - 133, 261
România nouă - 20, 118, 123, 124, 139, 148-150, 152, 260, 265
Românul - 66, 67, 121, 122, 152, 195, 219, 272, 273

S

Satul și școala - 280
Săptămâna - 153
Săptămâna muncii intelectuale - 219
Semănătorul (Reghin) - 55, 58
Semănătorul (Iorga) - 226
Sfarmă Piatră - 279
Societatea de mâine - 78, 89, 260, 266, 270-274
Sociologia militans - 162
Sociologia românească -162
Spre ziuă - 214
Steaua - 151
Symposion – 95

Ș

Școala vremii – 124

Șezătoarea - 55, 63

Șoimii - 27

Știrea -123

T

Telegraful român - 118, 271, 272

Timpul - 123, 136, 138, 157

Transilvania - 83, 123,125, 272,
279

Transilvania noastră -139, 151

Tribuna - 51, 61, 63-67, 86, 95,
100,121,122, 151, 152, 260, 268,
273, 292,

Tribuna Ardealului - 153

Tribuna poporului - 57, 121

Tudor Pamfile – 55

Ț

Țara Bârsei - 40, 45, 83, 114

Țara noastră - 65, 157, 242, 243,
272, 274

Țară nouă - 100, 292

U

Unirea - 62, 169

Unirea poporului - 113

Universul - 38, 39, 129, 138, 185,
193, 274

Universul literar - 138, 214

V

Vatra - 14, 15,17, 47, 52

Viața - 138, 169, 263

Viața ilustrată - 166

Viața literară - 40

Viața Românească - 247, 272

Viitorul Mureșului - 32

Vremea - 21, 103, 133-135, 138,
157, 163, 170, 216-218

ILUSTRATII

Fotografii de familie

Absolvent al Școlii Normale de Învățători din Târgu-Mureș

Vasile Netea împreună cu mama sa (1930)

Călăreții din Deda (1935)

Membrii Căminului cultural "Octavian Goga" din Jabenita,
jud. Mureș (1935)

Învățătorii Școlii primare din Ierbuș – Reghin (1934)

Vasile Netea militar

Congresul Tineretului Liberal Român din Târgu-Mureș (1938)

Vasile Netea președinte al Tineretului Liberal din jud. Mureș

Vasile Netea în anul 1936

Cu mama sa

Cu Lucreția, viitoarea soție

BULETINUL Cărții românești

3

Vasile Netea

VASILE NETEA

Născut în 1912 la Deda în Jud. Mureș, se distinge ca unul din cei mai fecunzi publiciști, pe care l'a dat Ardealul în ultimii ani.

A făcut școala primară în satul natal, școala normală în Tg. Mureș. În 1929 funcționează ca învățător în comuna Veța (Mureș), apoi în alte sate. Reușind la concurs e numit Institutator la școala de aplicație de pe lângă Școala Normală din Tg. Mureș. Răzuna de a munci îl face să se înscrie la

Școala Normală superioară din Cluj, apoi la Academia pedagogică din București.

Demulț însă începe să scrie, pe cât de limpede pe atât de interesant asupra problemelor culturale. În deosebi are meritul de a scoate în relief activitatea multor energii transilvănene, cum e cea a lui Gh. Bogdan-Duică și I. Pop-Regeanu în „Cunoștințe folositoare” sau despre profesorul său, eruditul istoric I. Lupas (Aral 1941), ca și despre Horia, Patriarhul Mitron, Visarion Roman etc.

Din călătoriile făcute în Ardeal a scris tot în „Cunoștințe folositoare” despre Țara Oașului, cedată în ciuntirea din urmă, deși locuită de români neoși. Numeroase articole de istorie, culturale, pedagogice, a tipărit în mai toate revistele și ziarele din Transilvania, ca și în unele (Vremea, Universul literar) din București.

Prin activitatea-i multilaterală și tematică printr-o putere de muncă puțin obișnuită, și-a câștigat un meritos loc între propagandisții culturii românești.

Jos dimineții
presedinte al Academiei Române (1941)

1941

EDIȚURA „CARTEA ROMÂNEASCĂ” BUCUREȘTI

La Sala Dales în București. În centrul imaginii: Iuliu Maniu, Vasile Netea, Lucreția Netea, Corneliu Coposu, Gabriel Țepelea și Ep Nicolae Popoviciu

Grup de refugiați ardeleni la monumentul lui I.I.C. Brătianu, București (1943)

Vasile Netea și Boșca-Mălin

Vasile Netea și C.C. Giurescu

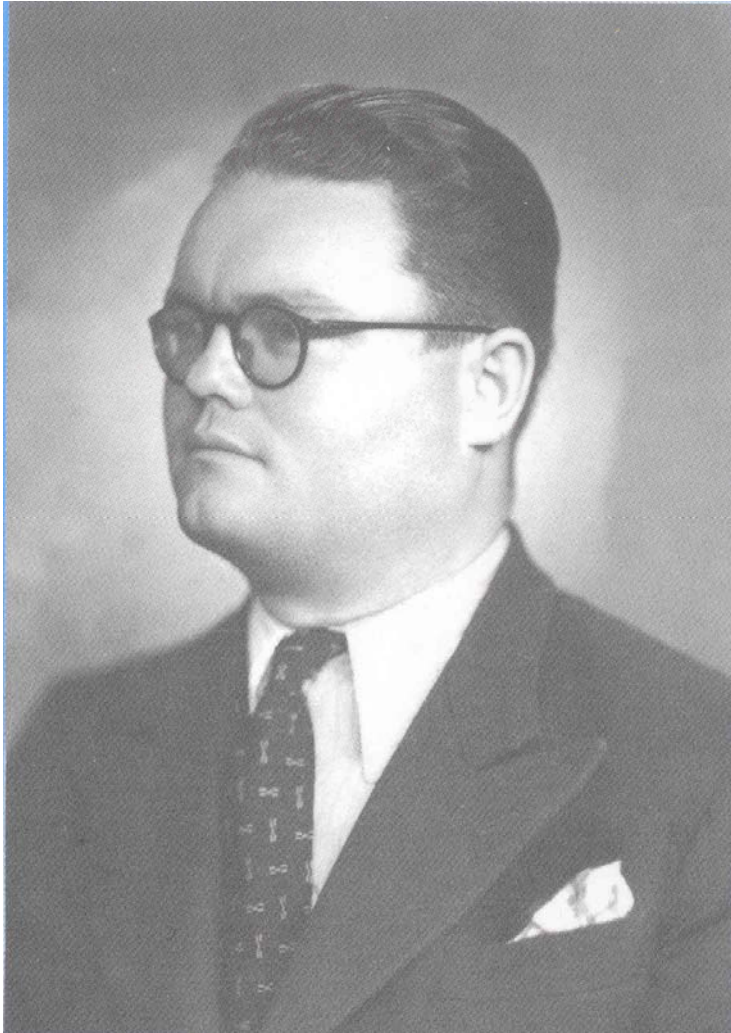
Lucrări ale lui Vasile Netea

La aniversarea lui Dinu Brătianu (80 de ani de la naștere)

Vorbind la Ateneul Român

Cercetător științific la Institutul de Istorie “Nicolae Iorga”
al Academiei Române

Cuprins

Cuvânt înainte / Dr. Florin Bengean

Nota asupra ediției

Introducere / Dimitrie Poptămaș

Memorii

Față în față cu mine însumi

Indice de nume

Indice de locuri

Indice de periodice

Ilustrații

PUBLICAȚIILE FUNDAȚIEI CULTURALE „VASILE NÊTEA”

SERIA "CAIETE MUREȘENE"

1. *VasileNetea-Evocări și bibliografie*. Ediție îngrijită de Dimitrie Poptâmaș și Melinte Șerban. Târgu-Mureș, 2008, 250p
2. *Ion Chinezu – relief în posteritate* - Studii și comunicări prezentate la simpozionul științific prilejuit de centenarul nașterii eminentului cărturar (Târgu-Mureș, 4-5 iunie 1994), volum îngrijit de Melinte Șerban, Dimitrie Poptâmaș și Mihail Art. Mircea, Tg-Mureș, 1999, 130 p
3. *Un om pentru Tg-Mureș: Emil A. Dandea* - Comunicări prezentate la sesiunea comemorativă desfășurată la Târgu-Mureș, în data de 18 august 1994, la împlinirea unui sfert de veac de la moartea lui Emil Dandea. Târgu-Mureș, 1995, 166p.
4. Vasile Pop. *Colinde*. Cu o prefață de Mihail Art. Mircea. Târgu-Mureș, 1996, 120p.
5. *Elie Câmpeanu - omul și faptele sale*. Coordonatori: Grigore Ploeșteanu și Dimitrie Poptâmaș, Târgu-Mureș, 1999, 152 p.
6. Gheorghe S.Mircea. *Vis și adevăr*. Versuri. Cu un cuvânt înainte de Mihail Art. Mircea. Târgu-Mureș, 1998, 86 p.
7. *Alexandru Ceușianu*. Studii și comunicări prezentate la simpozionul științific prilejuit de centenarul nașterii vrednicului cărturar și om politic (Reghin, 2 iunie 1998), volum îngrijit de Marin Șara, Georgeta Mărgineanu și Iacob Huza, Reghin, Biblioteca municipală "Petru Maior", 1999, 88 p.
8. *Mărturii prin vreme. Douăzeci de ani de viață culturală pe Mureșul de Sus*. Târgu-Mureș, 1999, 216 p.
9. *Traian Dragoș. La capătul apelor*. Versuri. Selecție și cuvânt înainte de Iulian Boldea. Târgu-Mureș, 2000, 68 p.
10. Melinte Șerban. *Evocări istorice și literare*. Prefață de Dimitrie Poptâmaș, Târgu-Mureș, 2001, 147 p.
11. *Cântecele lui lancu*. Adunate de Traian Dragoș. Ediție îngrijită și Cuvânt înainte de Vasile Dragoș. Târgu - Mureș, 2001, 62 p.
12. Valeriu P. Vaida. *Mărturii dintr-un veac apus*. Ediție îngrijită de Mariana Cristescu. Târgu-Mureș, Ed.Tipomur, 2001, 171 p.
13. *Aurel Filimon-consacrare și destin*. Volum îngrijit de Mihail Art. Mircea, Dimitrie Poptâmaș și Melinte Șerban, Târgu-Mureș, 2001, 288, p.
14. Dimitrie Poptâmaș. *Philobiblon mureșean*. O viață printre oameni și cărți. Cuvânt înainte de Melinte Șerban. Târgu-Mureș, 2003, 346 p.
15. Iosif Pop. *Credință și apostolat*, memorii - prefața de preot protopop Liviu Sabău, canonic mitropolitan, ediție îngrijită și postfața de Dimitrie Poptâmaș și Melinte Șerban, Târgu-Mureș, 2004, 229 p

16. Viorel I. Borșianu. *Deda. Consemnări cultural - istorice despre obârșiile mele*, volum îngrijit și prefațat de Mihail Art. Mircea, Târgu-Mureș, 2005, 76 p.
17. Traian Popa. *Monografia orașului Târgu-Mureș*. Ediție anastatică, Studiu introductiv de prof. Dr. Grigore Ploșteanu, ediție îngrijită de Melinte Șerban și Dimitrie Poptămaș, Târgu-Mureș, 2005, 323 p.
18. Melinte Șerban. *Cultura mureșeană în memoria cărților*. (voi. I) -, Târgu-Mureș, Editura Ardealul, 2006, 351 p.
19. Maria Dan. *Protopopul Artimon M. Popa*. Cu un cuvânt înainte de prof. univ. Cornel Sigmirean. Târgu-Mureș, 2006, 194 p.
20. Dimitrie Poptămaș, *Prezența și circulația vechilor tipărituri românești în zona superioară a Văii Mureșului*. Târgu-Mureș, Editura Nico, 2008, 220 p.
21. Vasile Netea. *Memorii*. Ediție îngrijită, introducere și indici de Dimitrie Poptămaș. Cuvânt înainte de dr. Florin Bengean. Târgu-Mureș, Ed. Nico, 2010, 342 p.

ALTE PUBLICAȚII:

Emil A. Dandea *Politică și administrație*. Culegere de texte, selecție, studiu introductiv, note și indice de Dimitrie Poptămaș și Mihail Art. Mircea. Cuvânt înainte de Victor Suci, Târgu-Mureș, Casa de editură „Mureș”, 1996, 231 p.

Astra reghineană - 125 de ani de la înființare. Volum îngrijit de Marin Șara, lucrare editată de Biblioteca municipală "Petru Maior", 1999, 180 p.

Mihai Suci. *Prutul dintre noi*. Târgu-Mureș 2004, 255 p.

Cinci ani de luptă românească în Ardealul de Nord 1940-1944. Târgu-Mureș, Editura ANSID, 2005, 350 p.

Țara Fagilor. Almanah cultural - literar al românilor nord-bucovineni alcătuit de Dumitru Covalciuc vol. 1-19. Târgu - Mureș, Cernăuți, Societatea Culturală „Arboroasa”, 1992 - 2010

Vol. 1-2 (1992 -1993), apar sub îngrijirea și finanțarea Uniunii Vatra Românească

Vol. 3-5 (1994 -1996), apar sub îngrijirea Bibliotecii Județene Mureș, și finanțarea Ministerului Culturii și Cultelor.

Vol. 6-9(1997 - 2000), apar sub îngrijirea Bibliotecii Județene Mureș și a Fundației Culturale „Vasile Netea”, cu finanțarea Ministerului Culturii și Cultelor.

Vol. 10- 19 (2001 - 2010) apar sub îngrijirea și finanțarea Fundației Culurale „Vasile Netea”

Publicațiile de mai sus pot fi obținute de pe adresa: Fundația Culturală "Vasile Netea", Poptomas Dimitrie, 540456, Târgu Mureș, Str. Cutezanței, Nr 34/8

Tel, 0740-196355, E-mail: poptomas@rdslink.ro